

**INTERETNIKUS KAPCSOLATOK FELSZŐ-HÁROMSZÉKEN
MAGYAR-ROMÁN-CIGÁNY EGYÜTTÉLÉS HARALY, PÁVA ÉS
SZÉKELYPETŐFALVA TELEPÜLÉSEKEN**

Értekezés a doktori (PhD) fokozat megszerzése érdekében
a néprajz tudományágban

Írta: **Szabó Lilla**

okleveles magyar–angol szakos bölcsész és tanár

Készült a Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolája (Néprajz Doktori
Programja) keretében

Témavezető: Prof. Dr. Keményfi Róbert

Debrecen, 2016

**INTERETNIKUS KAPCSOLATOK FELSŐ-HÁROMSZÉKEN
MAGYAR–ROMÁN–CIGÁNY EGYÜTTÉLÉS HARALY, PÁVA ÉS
SZÉKELYPETŐFALVA TELEPÜLÉSEKEN**

Értekezés a doktori (PhD) fokozat megszerzése érdekében
a néprajz tudományágban

Írta: **Szabó Lilla**

okleveles magyar–angol szakos bölcsész és tanár

Készült a Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolája (Néprajz Doktori
Programja) keretében

Témavezető: Prof. Dr. Keményfi Róbert

.....

A doktori szigorlati bizottság:

elnök: Dr.

tagok: Dr.

Dr.

A doktori szigorlat időpontja:

Az értekezés bírálói:

Dr.

Dr.

Dr.

A bírálóbizottság:

elnök: Dr.

tagok: Dr.

Dr.

Dr.

Dr.

A nyilvános vita időpontja:

NYILATKOZAT

Én, Szabó Lilla teljes felelősségem tudatában kijelentem, hogy a benyújtott értekezés önálló munka, a szerzői jog nemzetközi normáinak tiszteletben tartásával készült, a benne található irodalmi hivatkozások egyértelműek és teljesek. Nem állok doktori fokozat visszavonására irányuló eljárás alatt, illetve 5 éven belül nem vontak vissza tőlem odaítélt doktori fokozatot. Jelen értekezést korábban más intézményben nem nyújtottam be és azt nem utasították el

Debrecen, 2016.

Szabó Lilla

**INTERETNIKUS KAPCSOLATOK FELSZŐ-HÁROMSZÉKEN
MAGYAR-ROMÁN-CIGÁNY EGYÜTTÉLÉS HARALY, PÁVA ÉS
SZÉKELYPETŐFALVA TELEPÜLÉSEKEN**

TARTALOMJEGYZÉK

I. Bevezetés	7
II. A kutatási terület behatárolása.....	12
2.1. A székely társadalom	13
2.2. A román és a cigány kisebbség megjelenése Háromszéken.....	20
III. A kutatás módszerei és a fogalmak magyarázata.....	32
3.1. A kutatás módszerei	32
3.2. Az etnicitáskutatás főbb eredményeinek áttekintése	35
3.2.1. Etnicitás és nemzet kapcsolata.....	35
3.2.2. Etnicitás és nemzet a nacionalizmus tükrében	45
3.2.3. A (nemzeti) kisebbség fogalma a nemzetközi jog meghatározásában	51
3.2.4. Az etnikai együttélés vizsgálata.....	58
3.2.5. Háromszék (Kovácsna megye) vizsgálata a román szakirodalomban	65
IV. Az etnikai tér változásai	71
4.1. Interetnikus környezet.....	71
4.2. Zabola szerepe a terepkutatásokban	73
V. Székelypetőfalva.....	76
5.1. A falu földrajzi elhelyezkedése és rövid története	76
5.2. Etnikai és demográfiai folyamatok 1850-től napjainkig.....	78
5.3. Petőfalva a 21. század második évtizedében	81
5.4. Vallás és mindennapi vallásosság.....	83
5.5. Gazdasági erőforrások	85
5.6. Etnikai reprezentáció, kontaktzónák	89
5.6.1. A magyar közösség.....	90
5.6.2. A cigány közösség	92
5.6.3. Magyar-cigány együttélés	97
VI. Haraly	100
6.1. A falu földrajzi elhelyezkedése és rövid története	100
6.2. A falu hagyományos mestersége: a kádárság.....	102
6.3. Etnikai és demográfiai folyamatok 1850-től napjainkig	104
6.4. Gazdasági erőforrások	108
6.5. Etnikai reprezentáció, kontaktzónák	112
6.5.1. A magyar közösség.....	113

6.5.2. A cigány közösség	116
6.5.3. Magyar-cigány együttélés	117
VII. Páva.....	119
7.1. A falu földrajzi elhelyezkedése és rövid története	119
7.2. Etnikai és demográfiai folyamatok.....	122
7.3. Gazdasági erőforrások megoszlása	125
7.4. Etnikai reprezentáció, kontaktzónák	129
7.4.1. „Az nem is falu, amelyik egy cigányt nem tud eltartani” – a pávai cigányok	130
7.4.2. A magyar közösség.....	134
7.4.3. A román közösség.....	137
VIII. Kitekintés	139
IX. Az értekezés összefoglalói	146
9.1. Az értekezés magyar nyelvű absztraktja.....	146
9.2. Az értekezés angol nyelvű absztraktja – English language abstract of PhD dissertation	148
X. Irodalom	150
XI. Melléklet	173
11.1. Ábrák, grafikonok	173
11.2. Adatközlők.....	200
11.2.1. Saját gyűjtés.....	200
11.2.1. Rádu Viola gyűjtése.....	200
11.3. Fényképek.....	201
11.3.1. Haraly.....	201
11.3.2. Székelypetőfalva.....	207
11.3.3. Páva.....	218

I. Bevezetés

A Székelyföldön együttélő nemzetiségek (magyar, román, cigány) kapcsolatait alapvetően átrendezték azok a gyökeres változások, melyek a települések demográfiai, etnikai és gazdasági szerkezetében történtek az elmúlt évtizedekben. Jelen disszertáció célja ezeknek a változásoknak a széles körű vizsgálata, megjelenítése a három etnikum szintjén, valamint annak kutatása, hogyan fogalmazza újra magát a három etnikai közösség az elmúlt huszonöt év poszt-szocialista átmeneti időszak hatásainak a tükrében. A terepen végzett kutatások eredményeinek elemzésével és korábbi, környező településeken végzett magyar és román kutatók eredményei, kutatásai, terepmunkái alapján, valamint a szélesebb értelemben vett szakirodalomban való elhelyezésével egy olyan valós alternatívát szeretnék felmutatni, amely a politikában divatos „etnobizniszre” tud válaszolni.

Székelyföld Bukarestből nézve egzotikum, Budapestről pedig archaikus vidékként, a magyarság tiszta forrásaként jelenik meg. Mindkét nézőpont a *másságra* mutat rá, aminek felszínes ismerete a legtöbb esetben kielégíti az érdeklődőket. A székelységről kialakított romantikus, mitizáló képzetek leküzdése mind magyar, mind román oldalon, az itt élők közötti kapcsolatok reális alapokra való helyezése, a székely etnikum valós képének megrajzolása az itt élők közötti kapcsolatok fejlődését szolgálja.

A választott téma, a szülőhelyemen együtt élő etnikumok történeti-társadalmi vizsgálata mindig is foglalkoztatott, hogyan látjuk-látják egymást az adott települések lakói, mennyire tudjuk levetkőzni az etnikai sztereotípiákat, hogyan jelenik meg a *székely szabadság mítosza* a 21. században. Ugyanakkor arra is kíváncsi voltam, hogy az 1990-es változások után 25 évvel milyen képet mutat a vegyes lakosságú települések etnikai összetétele, hogyan változtak az együtt élő etnikumok közötti kapcsolatok és határok, milyen mértékben maradtak meg a klasszikus értelemben vett falusi közösségek, hogyan alakultak át ezek a közösségek és a tagjai közötti kapcsolatok a változó világ kihívásaira reagálva, fel tudunk-e állítani egy olyan együttélési modellt, amely a jelenlegi helyzetet képezi le.

Felső-Háromszék déli része, Orbaiszék a magyar–román–cigány együttélést megjelenítő legkeletibb vidék. A kutatási helyszínek mindegyike Zabolához, szülőfalumhoz esik közel. Kettő közülük, Páva és Székelypetőfalva Zabola községhez tartozik, míg a harmadik, Haraly közigazgatásilag a szomszédos Gelence község része. A három település közül egyedül Páva nem különálló falu, 1941-ben először csatolták a szomszédos Zabolához,

az 1964-es területi-közigazgatási átszervezések alkalmával végleg Zabolához csatolták.¹ Az egységesítés ellenére azonban a szimbolikus reprezentációk szintjén mind a zabolaiak, mind a pávaiak külön faluként kezelik.

A dolgozat alapját képező kutatásokat 2003-ban kezdtem el, majd hosszabb szünet után 2014-ben és 2015-ben folytattam a terepmunkát. A helyszíni kutatások utolsó interjútját 2015 áprilisában rögzítettem. A 2003 óta eltelt időszak alatt a vizsgált települések közül Páván a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Néprajz és Antropológia Tanszékének diákjai, doktoranduszai, tanárai és vendégei végeztek alapkutatásokat a zabolai Csángó Néprajzi Múzeum szervezésében.² A kutatás elsősorban a falu etnikai, felekezeti, társadalmi és gazdasági szerkezetének feltárására összpontosított, valamint az 1990-es rendszerváltozást követő modernizáció és globalizáció helybeli hatásainak felmérésére. A kutatások folyamán összesített adatokat *dr. Pozsony Ferenc* a dolgozat megírásához rendelkezésemre bocsátotta és követte azok feldolgozását, ezúton is szeretném köszönetem kifejezni érte. Az értekezés megírását *dr. Keményfi Róbert* szakszerű irányítása tette lehetővé. Köszönettel tartozom *dr. Horváth Istvánnak*, a kolozsvári Nemzeti Kisebbségkutató Intézet vezetőjének világos és logikus tanácsait, szakmai segítségét. Hasznos és praktikus tanácsokkal látott el *dr. Jakab Albert Zsolt*, a Kriza János Néprajzi Társaság elnöke, akinek szintén köszönöm a segítséget. A román nyelvű szakirodalomban való tájékozódásban *dr. Anghel Remus Gabriel* és *dr. Ştefan Dorondel* is hathatósan segített.

Székelypetőfalva és Haraly esetében néprajzi-antropológiai szempontból kihívást jelentő területre találtam, hiszen egyik településen sem folytattak etnikai kérdésekre, együttélési formákra összpontosító kutatásokat előttem. Székelypetőfalván a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Néprajz és Antropológia Tanszékének végzett diákja, a petőfalvi származású Rádu Viola végzett társadalomnéprajzi vizsgálódásokat szakdolgozatának elkészítéséhez, amit azonban eddig még nem finalizált. Köszönet illeti *Rádu Violát* is, hogy a 2013-ban készített öt (három magyar és két cigány személlyel készült) életút-interjút a rendelkezésemre bocsátotta.

A kutatás helyszínét képező települések földrajzilag jól elkülönülnek egymástól: Páva a Kovásznát Kézdivásárhellyel összekötő 121-es számú megyei út mentén fekszik, a helyközi járatok útvonalán. Haraly a Zabolát Gelencével összekötő havasalji földúton közelíthető meg, mely a 121-es számú megyei úttal párhuzamosan halad. Székelypetőfalva a legelszigeteltebb település, Imecsfalván a megyei útból leágazó földúton juthatunk el a faluba, mely délnyugat irányba továbbhalad s Szörce, Orbaitelek és Lécfalva érintésével Cőfalvánál ágazik vissza a

¹ E tény megnehezíti a hivatalos adatok gyűjtését, hiszen a Román Statisztikai Intézet népszámlálási adataiban a Pávára vonatkozó adatok már a zabolai adatokkal együtt jelennek meg.

² Jakab Albert Zs. – Pozsony Ferenc 2011.

Az alábbi térkép Sepsi-, Kézdi- és Orbaiszék képét tárja elénk az 1968-as megyésítést követően, külön színnel jelölve az egyes községekhez tartozó falvakat.³

A dolgozat felépítésében az általánostól közelíték az egyedi felé. A fogalom-meghatározások és kutatási eredmények ismertetése után következik a három település (Petőfalva, Haraly és Páva) és a feldolgozott kutatási eredmények bemutatása. Petőfalva és Haraly esetében a saját kutatásból származó kérdőíves lekérdezés eredményeit is összesítettem, ezeket három nagy téma köré csoportosítottam: 1. demográfiai változások, tartalékok és lehetőségek, 2. gazdasági erőforrások, 3. a nemzeti identitás szimbolikus szférában történő reprezentációja.

A demográfiai erőforrások esetében a felkeresett falvak család- és társadalomszerkezetét vizsgáltam meg, amiből jól kiolvasható, hogy a település mennyire fiatalos vagy elöregedő, milyen népesedési tartalékokkal rendelkezik, ez utóbbi esetben a kiskorú és nagykorú gyerekek megoszlása alapján vonhatunk le következtetéseket. Az egyes családokon belül a házastársak származási helye a párválasztási gyakorlat motívációit, szempontjait mutatja. A népesedési mozgásoknál a legújabb betelepedéseket is megvizsgáltam: honnan költöznek be a faluba, kik vesznek házat és miért, valamint hogyan kapcsolódnak be a falu életébe. A bevándorlási folyamatok mellett az elvándorlás méreteit és okait is kutattam: miért jó az adott településen élni, mi vonzza oda az embereket, valamint miért nem jó ott élni, mi készteti arra a többieket, hogy elhagyják szülőhelyüket. A demográfiai folyamatok és a vallás, vallásosság közötti összefüggések a közösség lelkierejét képezik le, valamint az együttlét igényét is mutatják. A három település esetében a magyar–cigány kapcsolatok egyik legmeghatározóbb színtere a vallásos tér.

A települések gazdasági erőforrásait a külterület és a belterület méretei, a visszaigényelt földek, valamint a saját tulajdonban lévő, a földek megműveléséhez szükséges gépek és felszerelések megléte mutatja. A falusi élet gazdasági erejét az erdő, a szántó és a kaszáló képezi, valamint az állattartás, ezek etnikai eloszlása és megmunkálása, művelése a falu gazdasági érdekszférájának képét rajzolja ki. A lakosság fő jövedelmi forrása nemcsak a gazdasági erőt mutatja, hanem a demográfiai mutatókat is alátámasztja. Az iskolázottság, a végzettség és a foglalkozás nagyban meghatározza a jövedelmi forrásokat, az iskolázottság ugyanakkor a polgárosodás és a modernizáció alapfeltételeként a felzárkózás mértékére is rávilágít.

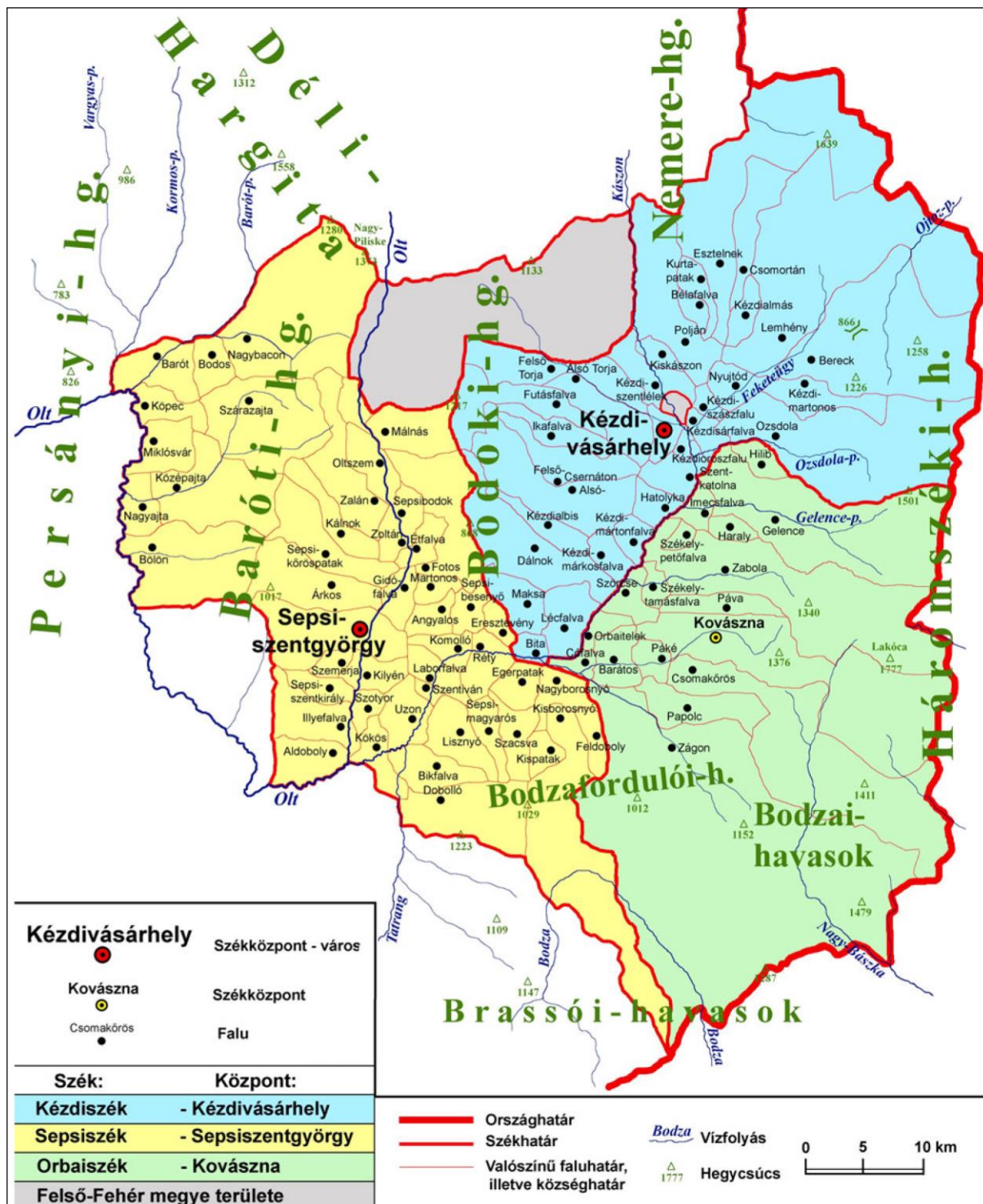
A nemzeti reprezentáció az etnikai határok szimbolikus megjelölése, illetve a kontaktzónák meghatározása mentén vizsgálható. Az egyes etnikumok önmeghatározására szolgáló tárgyi megjelenítéseket (zászló, címer, képek stb. használata) az egyes lakásbelsőkből látott és kérdőíven rögzített tárgyak alapján összesítettem. A közösségi élet meghatározó elemei az emberi élet fordulóihoz kapcsolódó ünnepek, a vallásos és a nemzeti

ünnepek és ezek ünneplése. A felsorolt ünnepek vizsgálatakor az etnikumok közötti határok átjárhatóságát is megfigyeltem: hogyan viszonyulnak egymáshoz az ünnepnapokon, mutat-e eltérést a hétköznapiakban tapasztalt gyakorlattól. A kérdőíven nyílt kérdésként szerepelt a másik etnikum látása, az erre kapott válaszok összesítéséből láthatjuk az együtt élő nemzetiségek egymás iránt tanúsított magatartását.

A három esettanulmány, a három egyedi eset után az általánosítással, valamint a tipikus és az atipikus esetek kiemelésével összegzem a terepmunka eredményeit, válaszokat keresve a kiindulópontként szolgáló kérdéseimre. Ugyanakkor igyekszem a környéken, valamint a hasonló etnikai terekben végzett kutatásokkal is összehasonlítani, megtalálni a közös jellemzőket. A kitekintésben a terepen tapasztalt helyzetek összegzésére teszek kísérletet úgy, hogy az etnicitás általánosabb modelljébe helyezem a feltérképezett eseteket a hazai és a nemzetközi szakirodalom felhasználásával.

II. A kutatási terület behatárolása

Székelystöld legkeletibb vármegyéje, Háromszék eredetileg három széki szerveződésből alakult ki: Sepsi-, Kézdi- és Orbaiszékből, melyet az alábbi 1567-es térképen is láthatunk.⁴

⁴ Elekes T. 2004.

A 16. század végén Sepsiszékből kivált Miklósvár fiúszék, így Háromszék immár négy székből állt. Az 1968-as romániai közigazgatási rendezéskor hozták létre Kovászna megyét, melynek területe az egykori Háromszék vármegye területével esik majdnem egybe, illetve kiegészült (újra) Bardóc fiúszék (Erdővidék) településeivel, valamint a Bodzafordulói-medencével. Az egykori vármegye keleti része Vrancea és Buzău megyékhez került.⁵ Háromszék vármegye északi és keleti részét a földrajzi adottságok miatt a *felső* előnévvel illették, így a történelmi Felső-Háromszék két részre osztható, a helybeli lakosság által ma is használt megnevezésű részekre: Kézdi- és Orbaiszékre. A Felső-Háromszéki medence földrajzilag egybeesik a Kézdivásárhelyi-medencével, ezért szűkebb értelemben Kézdiszékre, valamint a Kézdivásárhely vonzáskörébe tartozó településekre használják, tágabb értelemben azonban Kézdi- és Orbaiszék együttesen alkotja Felső-Háromszéket.

Jelen dolgozat Orbaiszékre összpontosít, annak három településére: a havasalji Haralyra és Pávára, valamint a sík Mezőföldön elterülő Székelypetőfalvára. A vizsgált falvakban együtt élő etnikumok történelmi-társadalmi jellemzésével külön alfejezetekben foglalkozom az elkövetkezendőkben.

2.1. A székely társadalom

„Mert a székely nemzet közjogi és politikai értelemben is külön nemzeti egyediség volt, a honfoglalás idejétől kezdve, a középkorban a királyok, a XVI–XVII. században az erdélyi fejedelmek és a XVIII–XIX. században a gubernium korszakában mindvégig, egészen a legújabb időkig.”⁶

A *natio siculica*, a „nemes székely nemzet” a vármegyei magyarokkal és a királyföldi szászokkal Erdély harmadik államalkotó nemzetét⁷ jelentette a feudalizmus korában. A 12. századi Magyar Királyság természetes határait képező Keleti- és Déli-Kárpátok védelmi hálózatának újrászervezésekor telepítették a jelenlegi Székelyföld területére a székelyeket. Orbaiszék első okleveles említése azonban csak 1419-ből maradt fenn,⁸ mint a Magyar Királyság legkésőbb betelepített mezsgyéje. Katonai, határvédő szerepükért különleges, kollektív kiváltságokat adományoztak a székelység egészének, amely egyfajta nemesi státuszt biztosított, és jelentős mértékben hozzájárult egy jellegzetes, székely öntudat

⁵ Elekes T. 2004. 7.

⁶ Szádeczky-Kardoss L. 1927. 14.

⁷ Az 1437. szeptember 16-án Kápolnán aláírt unió egyesítette először politikai nemzetét Erdély három nemzetét az ország külső és belső veszedelmektől való megvédésére (török támadás és pórlázadás).

⁸ Szádeczky-Kardoss L. 1927. 17.

kialakulásához.⁹ A „véradó” nemesi jogállást biztosított a székelységnek, amit a lustrával¹⁰ bizonyíthatott, ha nem volt kiváltságlevele. A katonáskodást szigorú törvényhez kötötték: a székelyek évente egy hónapig kötelesek voltak saját költségükön és hadifelszerelésükkel hadi szolgálatot teljesíteni, s csak a hónap lejártával kaptak zsoldot, de jóval kevesebbet, mint a király vagy később az erdélyi fejedelem szolgálatába szegődött idegen zsoldosok.¹¹

A székely társadalom szerkezete eltérő jegyeket mutat az Erdély más részeiben élő magyar közösségektől. A különbségek a székelyek életvitelében, sajátos katonai szerepvállalásukban és az azzal járó kiváltságokban, és nem utolsósorban a sajátos székely rendiség együttes kölcsönhatásában, kialakult egységében kereshetők. A törzsi jegyeket mutató nemzetségi szervezet és a katonai életmód alapvetően meghatározta a székely települések földrajzi elhelyezkedését, formáját és a benne lakók életmódját. Mind a mai napig nyomon követhetjük e korai elemek hol enyhébben, hol erősebben érzékelhető jelenlétét, melyek a „székely szabadság” eszméje köré rendeződnek.¹²

A székely társadalom kezdetben egységes volt, tagjainak jogai és kötelezettségei azonosak, nem voltak benne sem nemesek, sem jobbágyok, minden székely egyformán szabad és nemes volt születésétől fogva.¹³ A székely társadalom felépítésében megőrizte a nomád időkből hagyományozódott törzsi szervezetséget, nemzetségek (nemek) és ágak szerint telepedtek meg, vérrokonság szerint. A székelyek hat nemre és minden nem négy ágra oszlott, a huszonnégy ág pedig évente felváltva viselte a katonai és polgári tisztségeket: a hadnagyságot és a bíróságot.¹⁴ A megszállott területet nemzetségi földközösségi alapon együtt bírták, a falvak létrejötte után a faluközösségnek közös földbirtoka volt, melyet nagyobb időközökben felosztottak a falu lakói között megművelésre. Ezeket a termőföldeket nyílvonással osztották ki, melyet „nyílföldnek” vagy „falu nyilának” neveztek.¹⁵ A legelők közösek maradtak.¹⁶ A nyílföldet a katonai szolgálat alapján állapították meg, amely megbontotta az ősi egyenlőséget és a székely társadalom három rendje kialakulásához vezetett. A rokonsági elágazások,¹⁷ a kihalások és az új birtokszerzések következtében a vérségi kötelékek elveszítették egységes és meghatározó szerepüket, a birtok maga lett a hivatalviselési kiváltság alapja. A nemek és ágak nyilvántartása fennmaradt mint külső forma, azonban a földbirtok lett az irányadó. A 16. században már a birtok, a lófőség volt a

⁹ Hajdú F.-Z. 2001. 17.

¹⁰ A lustrát Mátyás király rendeli el először 1473-ban.

¹¹ SzOkl. Ús. IV. 1998. 16.

¹² Bárh J. 2007.

¹³ Székely Z. 1980. 105.; Egyed Á. 1981. 38-41.

¹⁴ Bodor Gy. 2003.

¹⁵ Imreh I. 1979. 37.

¹⁶ Szádeczky-Kardoss L. 1927. 15.

¹⁷ Az eredetileg egységes lófőségek megoszlottak (a birtok szétosztása, átszármazása a leányágakra, stb.), és minden birtokosnak joga volt a birtokkal járó tisztség viselésére.

tisztviselés jogalapja és nem a leszármazás. A közös birtokok mellett magánbirtokok is keletkeztek, hiszen mindenkinek szabad volt új területeket irtani ereje szerint. Ezek az irtványok magánbirtokokká váltak, melyek főleg a lófők és a főemberek birtokát gyarapították. A harmadik rend a szaporodás és az elszegényedés következtében nagy számban kötötte meg magát, lett önként jobbággyá, hogy a közteherviseléstől, főleg a hadkötelezettségtől szabaduljon.¹⁸ E nagyméretű társadalmi és gazdasági különbségek felkelésekhez vezettek, azok leverése pedig új rendszabályokat hozott magával.

A székely ágak tízesekre voltak felosztva, melyek osztódással fokozatosan kialakították a szomszédsági falut. A tízesek feladata volt a szántóföldek időszakos kiosztása, amellyel a nyílföldek kiosztása mellett megakadályozták az erőszakos határfoglalásokat, tehát egyfajta birtokszabályozó megbízatásuk is volt.¹⁹ A tízes nemcsak földrajzi, területi-szomszédsági szerveződésre utal, hanem katonai fogalom is.²⁰ A tízesnek tíz katonát kellett biztosítania, élén a tízesbíró állott, aki háborús időkben tizedesként vezette a tízes tagjait.²¹ A tízes agrártelepüléssé alakulása jelzi az életmódváltást: a pásztorkodást felváltotta a földművelés. A 14–15. században egy falu több tízest is magába foglalt. A tízes a székely falun belül is megtartotta belső autonómiáját: külön határbírója, határőre, saját erdeje és legelője volt. A 17–18. századi falutörvények szerint a tízesek szervezték a közmunkát, felügyeltek a rájuk bízott kerítésekre, kapukra, hidakra, árkokra.²² Mivel a székely falvak a tízesekből jöttek létre, a legtöbb falu belső szerkezetét még ma is meghatározza. A településrészek fekvését is jelöli a tízes: az al-, fel- előtagok vagy a -szer, -szeg utótagok használata.²³

A 14. század elejétől erősödő társadalmi különbségek a sajátos katonai-rendi tagozódást mutatják:²⁴ a lófőszékelyek (primipilii), akik lovon vonultak hadba; és a gyalog- vagy közszékelyek (pixidarii, puskás gyalogok, darabontok, a 17. század elejétől „szabad székelyek”), akiknek nem volt annyi értékük, hogy lovon harcolhattak volna. A tehetősebb lófőcsaládokban a hivatalviselés állandósult, így alakult ki egy harmadik rend, a főnépek (primores, seniores) rendje, akiknek legalább három nyíl földje volt.²⁵ A rendi küzdelmek hatására egy új osztály is keletkezett: *a földön lakók*.²⁶ Nem rendelkeztek birtokkal, a főbb

¹⁸ Benkő S. – Demény L. – Vekov K. 1979. 24.

¹⁹ Vofkori L. 2007. 21.

²⁰ Bárh J. 1996. 154.; Bodor Gy. 2003. 57-62.

²¹ Garda D. 1994. 23.

²² Bárh J. 1996. 164-165.

²³ Bárh J. 1996. 199-200.

²⁴ Székely Z. 1980. 105.; Bodor Gy. 2003. 24-27.

²⁵ A források 1339-ben emlékeznek meg először a „tria genera sicularum” néven ismert három rendről: gyalogok, lófők, főnépek. Lásd: Jakó Zs. 1979.; Garda D. 1994. A három székely rend intézményes megállapítására 1473-ban kerül sor Mátyás király rendeletében.

²⁶ Szádeczky-Kardoss 1927. 29.; Székely Z. 1980. 107.

rendektől kaptak földet, azoknak a földjeire költöztek lakni, s így a más földjén lakókká váltak. Ezzel mintegy a főemberek jobbágyi kötelékébe léptek, azonban különböztek a nemesi jobbágyoktól abban, hogy személyes szabadságuk megmaradt és szabadon költözködhettek, nem voltak röghöz kötve. Önként vállalt szerződéses kötelezettségben állottak a székely földesúrral, amit tetszés szerint felbonthattak s elszegődhettek máshová. Ebbe a rendbe tartoztak a *románok* és *cigányok* is, akik a földesurak birtokain telepedtek meg, ők kötelesek voltak azt a földesurat szolgálni, akinek a birtokán először megtelepedtek, azonban a román vajdaságokba bármikor visszatérhettek.

A 14. század folyamán jelentős fejlődésen ment át a székely társadalom közigazgatási, igazságszolgáltatási és katonai rendszere: megalakultak a *székek* (sedes).²⁷ A székelység a székrendszerben is megtartotta ősi szokásjogát, és átvitte megszokott patriarchális önkormányzati rendszerét az új közigazgatási formába is. A székely székek hatásköre kiterjedt a katonai, bíraskodási (törvénykezési) és közigazgatási (önkormányzati, adózási, közgazdasági, egészségügyi stb.) ügyekre is. Hatásköre lényegében ugyanaz volt, mint a magyar vármegyéké (comitatus). A székely székek magyar közjogi értelemben együttesen alkottak egy megyét: comitatust, melynek élén a székelyek ispánja (comes Siculorum) állott. A székek mindegyike külön törvényhatóság volt. A szék törvényszékéről fellebbezés Udvarhelyre²⁸ történhetett a nemzetgyűlés elé, onnan a székely ispánhoz, majd tőle a királyhoz. Az 1562. évi székely felkelés²⁹ után a segesvári országgyűlés rendelkezése értelmében a fellebbezés egyenesen a király elé került. 1763-ban állandó törvényszékeket (continua tabula) szerveztek Mária Terézia rendelete alapján egész Erdélyben, bevezetve az egységes bíraskodást. A székeket választott követeik képviselték az országgyűléseken, ahol részt vettek a törvényhozásokban. Hatáskörükbe tartozott az adóügyek intézése, az „ökörsütés” (ököradó) mellett a kivetett adónemek felosztása és behajtása. A szék vagyona felett a székgyűlés rendelkezett.³⁰ Az „ősi székely szabadság” ezen a bizonyos fokú önkormányzaton és önálló törvényhozási jogon alapult.³¹

A *székelyek ispánját*³² a király nevezte ki, kivétel a fejedelemség kora, amikor maga a fejedelem viselte ezt a címet. 1691-től sem a gubernátorok, sem a magyar királyok címei

²⁷ A szék elsődlegesen a bírói széket, azaz az igazságszolgáltatás szervét jelentette. A szék rendszert valószínűleg a szászoktól vették át a székelyek. (Szádeczky-Kardoss 1927. 17.)

²⁸ Udvarhely volt a legfőbb, központi, ún. anyaszék, az okiratok is ezt a széket említik legkorábban (1235-ben *Telegd* néven).

²⁹ Az 1557-es gyulafehérvári országgyűlés súlyosan megnyirbálja a székelyek szabadságát: hűtlenség esetén fő- és jószágvesztésre ítéltetők és 5000 forint adót vetettek ki rájuk. Az 1558-as országgyűlés pedig kimondja a székelyek egyenlő teherviselését az adózás és a katonáskodás terén. János Zsigmond ifjú uralkodónál sem találtak panaszaikra orvoslást, így az általános elégedetlenség az 1562-es lázadáshoz vezetett. Lásd: Benkő S. – Demény L. – Vekov K. 1979. 53-70.

³⁰ Szádeczky-Kardoss 1927. 17-18.

³¹ Hajdú F.-Z. 2001. 17.

³² Benkő S. – Demény L. – Vekov K. 1979. 40.

között nem szerepelt, Mária Terézia vette fel 1742-ben a székelyek kérésére, s onnan kezdve a magyar királyok címei között is szerepelt. A székely ispánok jog- és hatásköre katonai, polgári és bírói ügyekre terjedt ki. Az ispán volt a székelyek fővezére, ő intézte a hadfelkelést és tartotta a hadi szemléket. Emellett a székelyek főbírája, második fellebbezési fóruma. Minden székben tarthattak főtörvényszéket a szék főtiszteivel és a 12 székülő bíróval, a szék ilyenkor gondoskodott ellátásáról, és a bírságok fele is őt illette.³³ A székely ispánság nagy jelentőségű és tekintélyes jövedelemmel járó méltóság volt, melyért az ország leghatalmasabb családjai versengtek. Földrajzi fekvésénél fogva, és nemcsak, fontos országos érdekek fűződtek e tisztséghoz.³⁴

Az egyes székely székek legfőbb tisztviselője a *hadnagy* (maior exercitus) vagy a *kapitány* (capitaneus sedis) volt, aki a hadügyeket intézte, részt vett a közigazgatásban is, mint a törvényszék egyik elnöke.³⁵ Fő feladata a szék katonaugyeinek intézése volt, békeidőben a katonaköteleseket nyilvántartani és a fegyverek és más hadi készletek felett időközönként lustrát tartani. Amennyiben elmulasztotta, vagy ha az ispán rendeleteinek nem engedelmeskedett, szigorú büntetést vont maga után. Háború esetén ő hirdette ki a székely ispán hadba hívó rendeletét vagy hordoztatta körbe a véres kardot. A szék kapitánya vezette a vajda vagy ispán táborába s onnan a harctérre a szék haderejét. A székekben nemek és ágak szerint váltakozott a tisztség évente a 16. századig, választás alapján. Az 1562. évi székely felkelés után az ispán helyét átvette a főkapitány, aki az udvarhelyi Székelytámadt vagy a háromszéki Székelybánja, vagy mindkettő várnagya volt. A székelyek főkapitányát a fejedelmek nevezték ki.³⁶ A Lipót-féle diploma 1691-ben a székkapitányok kinevezési jogát is az uralkodónak tartotta fenn, azonban a szék jelölése alapján nevezték ki. A kapitányi tisztségeket a Rákóczi-szabadságharc után nem töltötték be, a székelyeket adófizetésre kötelezték, így hadkötelezettségük megszűnt.

A szék tisztviselői között a *székbíró* volt a második a rangsorban, ő volt a törvényszék elnöke a hadnaggal (kapitánnyal) együtt.³⁷ Évenkénti választás alapján nemek és ágak sorrendjében töltötték be ezt a tisztséget, akárcsak a kapitányságot. A székbíróval egyenrangú a fejedelmi hatalom ellenőrző szerve, a *királybíró*.³⁸ A törvényszékek tagjai voltak a *székülők* vagy *széktartók*, kik a bírák és kapitányok elnöklete alatt ítélték a perekben. Az 1562-es segesvári országgyűlés elrendeli a jegyző (notarius) alkalmazását.³⁹ A 16. század

³³ Szádeczky-Kardoss 1927. 20–21.

³⁴ Benkő S. – Demény L. – Vekov K. 1979. 41.

³⁵ Benkő S. – Demény L. – Vekov K. 1979. 38–39.

³⁶ Szádeczky-Kardoss 1927. 21–22.

³⁷ Benkő S. – Demény L. – Vekov K. 1979. 38–39.

³⁸ Benkő S. – Demény L. – Vekov K. 1979. 43.

³⁹ Szádeczky-Kardoss 1927. 23–24.

második felétől ránk maradt falutörvények azt jelzik, hogy a falu népe közakarattal megalkotott és mindenki számára mértékül szolgáló jogszabályainak leírása gyakorlattá vált. Ezekből a jogszabályokból értesülünk a falusbíróról is, ami azt bizonyítja, hogy a faluért felelős és az azt irányító intézmény már korábban kialakult.⁴⁰ A 18. század folyamán a törvénykezés, az adóztatás és a közigazgatás terebélyesedésével egyre nagyobb személyzetre volt szüksége a széknek, újabb és újabb tisztségek jöttek létre, mint az adószedő, számvevő, adókirovó, levéltáros, irattáros, íródeák stb. A 16. századtól írásban is rögzített szokásjog egészen a 20. század közepéig meghatározta a székely falvak életét és működését. A falubíró tisztsége az 1950-es években bekövetkező kollektivizálásig megmaradt Háromszéken. A magánbirtok megszűnésével a székely paraszti világnak is újra kellett értelmeznie saját magát, hogy a bekövetkező változásokhoz igazíthassa túlélési stratégiáit.

A székelyeknek már a 14. században önállóan szervezett külön hadseregük volt, melyet különböző hadműveletekre sikeresen be lehetett vetni. Minden főember, lófő és szabad székely hadköteles volt, azonban ritkán kellett teljes haderővel felvonulniuk. A székelyek haderejük kétharmadát voltak kötelesek hadba küldeni, egyharmada pedig minden eshetőségre otthon maradt. A 16. század közepétől a hadkötelesség kezdett átalakulni: a köznép adót és zsoldpénzt fizetett, így csak ritkán kellett hadba vonulnia. A lófők és főemberek viszont személy szerint lóháton szolgálták a királyt. A főnépek fegyveres szolgálattal vonultak hadba, jobbágyaik számától függően. A Lipót-féle diplomában a császár a *leggharciasabb népnek* nevezi a székelyeket.⁴¹

Az 1562-es év mérföldkö a székelység régi szabadsága és az új társadalmi berendezkedés között, megszűnik a három székely rend közötti teljes egyenlőség. A rendes pénzdó bevezetése a székelyek körében több mint fél évszázados forrongásokhoz vezetett, aminek Báthory Zsigmond 1601-ben kiállított kiváltságlevele vetett véget, melyben visszaállította a székelyek régi szabadságát. Ez a szabadságlevél határozta meg a székely népi jogi állapotát az erdélyi fejedelemség elkövetkező közel egy századában, majd az új kormányzóság idején, 1691-ben kiállított Lipót-féle diploma is ez alapján erősítette meg a székelyeket jogaikban, adómentességükben. A 18. század második feléig, a határőrség megszervezéséig (1762–1764) maradt a szabad székelyek „aranybullája”.⁴²

A székelység közt eleinte nem volt rendi különbség, minden székely szabad volt és a

⁴⁰ Imre I. – Pataki J. 1979. 155.

⁴¹ Szádeczky-Kardoss 1927. 133. A 14. pontban az uralkodó így intézkedik: „A székelyek, eme leggharciasabb néptörzs, mint eddig voltak, úgy ezután is mentesek legyenek minden adófizetéstől, minden téli és nyári katonai elszállásolás terhével s birtokaik után, amelyeket hadfőlkelés kötelezettsége mellett bírnak, tizedfizetéstől és egyéb szolgálmányoktól. Ezek ellenében azonban a haza védelmére saját költségükön katonáskodni tartoznak ezután is. A székely parasztok, vagyis jobbágyok nem értetnek ez alá.”

⁴² Benkő S. – Demény L. – Vekov K. 1979. 125-126.

magyar nemességhez hasonló jogokat élvezett. Személyével minden székely szabadon rendelkezett, szabadon költözhetett, nem volt röghöz kötve. Bírói ítélet nélkül nem tartóztathatták le, kivéve ha tetten érték. Birtokjoga a magyar nemességnél is erősebb volt: míg a magyar nemes birtoka hűtlenség miatt vagy magvaszakadás esetén a kincstárra szállott, addig a székely birtoka akkor is a családé vagy a nemzetségé maradt; ha nem voltak rokonai, a szomszédra szállott, mivel az valamikor vérrokon lehetett (jogi vélemény alapján). A székelység (siculitas) különleges jogalanyiség volt, mely a székely vérből származást és az azzal járó jogok összességét jelentette. Ez veleszületett nemzetségi jog volt, melyet a székely nemcsak szülőföldjén élvezett, hanem akkor is élhetett vele, ha máshová költözött. A magyar korona területén bárhol székely jogokat gyakorolhatott, ha székelységét igazolta.⁴³

Számos történetíró emeli ki a székelyeknek személyes szabadságukhoz való ragaszkodását. Antonius Bonfinius szerint a „székelyek annyira szabadságszeretőek, hogy készek lennének meghalni, mintsem adót fizetni, Magyarország királyainak soha nem akartak adót fizetni s arra, hogy ezt tegyék, semmi erőszakkal nem lehetett őket kényszeríteni; a mi időnkben pedig csak kéréssel és a király kegyével bíráttak arra, hogy a dicső Mátyásnak némelykor házanként egy-egy ökröt adjanak.”⁴⁴ Oláh Miklós azt írja a székelyekről, hogy „mindnyájan nemeseknek kívánják magukat tartani, és nagyon ügyelnek, hogy a szabadság azon kiváltságával éljenek; senkit sem túrnek maguk között, hogy szabadságban fölöttük legyen; közöttük a legkisebbnek ugyanazon szabadsága van, mint a legnagyobbaknak.”⁴⁵ Jogra és szabadságra nézve minden székely egyenlő volt: „A székely törvénynél fogva természetes nemes volt, ezzé tette székelysége s nemesnek maradt, lett legyen bármilyen anyagi sorsban, akár főúr, akár földművelő, akár pásztor. Ez az állapot sehogy sem ment be a hatalmas magyar vajdák fejébe, ezért gyűlölték őket, mert a székelyek előttük nem hunyászkodtak meg.”⁴⁶ Szabó Károly is hasonlóképp fogalmaz: „a székely főember és a lófő, valamint a lófő és gyalogos vagy közember közt csak a táborozás módjában és a tisztségek vérség szerint való viselésének jogában volt, de a személyes szabadságra nézve nem létezett különbség.”⁴⁷ A harcban edzett székely ős képét rajzolta meg Szádeczky-Kardoss Lajos is: „A székelyek eleme a harc és háború volt. (...) Az ősidők harcias szelleme lelkesítette őket. A szabadságára féltékeny nép a fejedelmi hatalom, sőt saját előjáróik és főnépeik fegyelmezésében az elnyomatás szándékát látták. Sérelmeik megtorlására pedig azonnal készek voltak a fegyverhez nyúlni.”⁴⁸ Ennek a sajátos székely jogrendnek köszönhető, hogy a székely

⁴³ Szádeczky-Kardoss L. 1927. 27.

⁴⁴ Szádeczky-Kardoss L. 1927. 36.

⁴⁵ Szádeczky-Kardoss L. 1927. 30.

⁴⁶ Endes M. 1935. 67.

⁴⁷ Szádeczky-Kardoss L. 1927. 30.

⁴⁸ Szádeczky-Kardoss L. 1927. 48.

egyrészt büszke volt az ő nemességére, másrészt nem tűrt meg maga felett senkit, a három székely rend tagjai jogilag egyenlőek maradtak.

Mítosz vagy valóság? Miért olyan fontos a mai napig a székelyek számára a szabadság? Miért hivatkoznak a több évszázaddal ezelőtt gyakorolt jogokra a 21. századi demokráciában? Az „ősi székely szabadság” az elmúlt évtizedekben egy olyan valós mintára való hivatkozás, ami évszázadokkal ezelőtt létezett, több évszázad folyamán biztosították és tiszteletben tartották (a századokkal a negatív konnotációk és a kötelezettségek okozta gazdasági megterhelések lekoptak a fogalomról), ehhez társul a nyertes csaták emléke, melynek ellenpontja a modern világ, ahol az „ősi szabadság” töredékét sem tudják kivívni (helyi közigazgatás függetlensége, adók helyben maradása, a széki bíraskodás stb.). A fogalom jelentésmezője bővült, a jelenlegi helyzethez alakult: manapság a székelyföldi autonómia-küzdelmek meghatározó pszichikai töltetét jelenti.

2.2. A román és a cigány kisebbség megjelenése Háromszéken

A román és a cigány etnikum erdélyi jelenlétéről a hivatalos dokumentumok és statisztikák tanúskodnak. A 14. század végétől az őslakosság mellett egy új etnikum jelenik meg, melynek első írott említése Luxemburgi Zsigmond menlevele 1422-ből, ami László nevű cigányvajdának és népének szabad mozgást biztosít Erdélyben.⁴⁹ A cigány népcsoport Havasalföld felől érkezik Erdélybe, a török térhódítás elől menekülve északi irányba a Balkánról. Erdély csak az egyik állomása ennek a vándorlási hullámnak, a csoportok nagy része tovább megy a Magyar Királyság belseje felé, majd Nyugat-Európa többi államába. A 21. századi román történetírás a cigányokat ősrégi indiai származású népcsoportnak tartja, akik a 9. és a 14. századok között kisebb-nagyobb csoportokban, Kis-Ázsián keresztül vándoroltak Európába. A 16. századra Európa minden államába eljutottak Skandináviától Spanyolországig, Bohémiától Olaszországig.⁵⁰

A Bizánci Birodalomban kaphatták a ma ismert *cigány* megnevezést, mely a görög *Athinganos* vagy *Atsinganos* szóból származik. A megnevezés egy eretnek szektát takarhatott, amelynek jelentése magában hordozza a bizalmatlanul tekintett, a társadalom szélén rekedt, különös csoportot.⁵¹

⁴⁹ Pozsony F. 2009. 169.

⁵⁰ Pop, I.-A. 2009. 9.

⁵¹ Pop, I.-A. 2009. 8.

A Havasalföldön és Moldvában maradt, nomád életmódot folytató cigány csoportok a társadalom legalsó fokán helyezkedtek el, a letelepedett keresztény lakosság a tatár rabokkal egyenrangúan, rabszolgaként kezelte őket.⁵² Rabszolga sorsukat a szokásjog szabályozta a román fejedelemségekben. A cigányok első írásos említése I. Dan vajda 1385-ös adományleveléből származik, amelyben a Tismana kolostor befejezésére adományozott vagyonban 40 cigány család is szerepel.⁵³

A román hivatalos dokumentumokban az 1600-as évektől kezdik a rabszolga („rob”) kifejezést használni a csoport tagjaira,⁵⁴ addig a cigány terminus jelezte társadalmi státusukat. Vasile Lupu moldvai vajda 1646-ban kiadott törvénykönyvében⁵⁵ negyven cikkelyben rendelkezik a rabszolgákkal kapcsolatosan. A törvények a rabszolgatulajdonosok⁵⁶ érdekeit védték, akik szabadon rendelkezhettek a cigány rabszolgák fölött a román fejedelemség egész területén. Alávetett helyzetükben a cigányokat nem gátolták „uraik” a belső önrendelkezésük megtartásában: saját törvényeik szerint szerveződhetnek, rendelkezhetnek és kisebb ügyekben bíraskodhattak is.⁵⁷

Mihail Kogălniceanu román történész a 19. század elején gyerekkora Jászvásárában⁵⁸ látottakra emlékszik vissza, hűen dokumentálva a korra jellemző állapotokat: „...emberi lényeket láttam, akik láncot hordtak karjukon és lábukon, másoknak vaspánt fogta át a homlokát, megint mások vas nyakörvet viseltek. A cigányok legnyomorultabbjainak korbácsolás és más, még kegyetlenebb büntetés jutott osztályrészül: éhezették, tűz fölé lógatták, magánzárkába zárták, meztelenül a zajló, jéghideg folyóba dobták őket. Gúnyt űztek a házasság szentségéből és minden egyéb családi kötelékből is: az asszonyokat elszakították férjüktől, a lányokat elszakították, elragadták szüleiktől, a kisdedeket letépték szülőanyjuk kebléről, és úgy adták el őket a román fejedelemség legkülönbözőbb vidékeiről érkező kereskedőknek, mint a barmokat.”⁵⁹

Moldvában 1855. december 22-én, Havasalföldön pedig 1856. február 20-án jelent meg a cigányok rabszolgaságát eltörlő törvény. A törvény letelepedésre kötelezi a cigányokat, akik tíz arany kártérítést kapnak egykori uruktól (sokan elálltak a kártérítéstől). A cigányok társadalmi státusa nem változott: az újonnan felszabadított rabszolgák földtulajdon hiányában a társadalom szélén maradtak. Megnyíltak előttük a társadalmi

⁵² Achim, V. 1998. 31-34.

⁵³ Petcuț, P. 2009. 62-63.

⁵⁴ Az uralkodó a kolostoroknak adományozza a rabszolgákat az Úr szolgálatára és bűnei bocsánatára.

⁵⁵ Pravila lui Vasile Lupu 1646. A román történetírók vitatkoznak a kiadott törvénykönyv szövegén, mivel a moldvai vajdával egy időben uralkodó Mateiu Basarab munténiai vajda rendelkezései nagyon sok ponton egyeznek a moldvai törvénykönyv szövegével. A kérdés: ki adta ki elsőként?

⁵⁶ Három nagy kategóriát különíthetünk el: a vajda, a kolostorok és a bojárok rabszolgái.

⁵⁷ Pop, I.-A. 11.

⁵⁸ Iași, a moldvai fejedelemség fővárosa.

⁵⁹ Kogălniceanu, M. 1891. 14.; Kali K. 2013.

felemelkedés útjai is, egy részük a hagyományos mesterségek művelését folytatta, mások egyéb foglalkozásokban próbáltak érvényesülni. A társadalmi mobilitásnak köszönhetően sokan elvándoroltak, főleg Magyarország területére érkeztek nagy számban a 19. század második felében, majd onnan tovább vándoroltak Nyugat-Európába és Amerikába.

Az Erdélybe átszökött cigányok helyzete sokkal kedvezőbbben alakult, hiszen a Korona jobbágyaiként szabadon utazhattak az ország területén, adót kellett fizetniük, azonban nem voltak hadkötelesek. Az önálló erdélyi fejedelemség korában, a 16. században, a *cigányok vajdája* tisztség viselője intézte a közösség adminisztratív, pénzügyi és jogi ügyeit.⁶⁰ A bevándorló cigány közösség pontos számát azonban nem tudjuk megállapítani, kóborló életmódjuk miatt az összeírásokban szereplő számokat csak jelzésértékűnek tekinthetjük. A magyar nyelvterületen Egyiptomból elmenekült keresztényeknek tartották a cigány közösséget, és a *fáraó népe* megnevezéssel is illették őket.⁶¹

A cigányok székelyföldi megjelenése szorosan kapcsolódik a románok betelepedéséhez, hiszen mindkét etnikum a székely társadalomban keletkezett „részt” kihasználva jelent meg a zárt székely társadalomban. A kiváltó okokat röviden ismertetem az elkövetkezőkben.

Az 1562-es felkelés és annak visszahatásai újabb tömegeket süllyesztettek jobbágysorba a Székelyföldön. Az 1562-es segesvári országgyűlés kiterjesztette a fejedelem hatalmkörét, új rendszert vezetett be, amely a székely jogszokások és a székely szabadság alapos megnyirbálását jelentette.⁶² A felkelés leverésének következménye a még szigorúbb katonáskodási kötelezettségek és a bevezetett adó, mely a székelyek önként vállalt jobbágyosodását idézte elő. A társadalom hagyományos szerkezetének felbomlása és a vérveszteségek következtében megjelentek az „idegenek” is a székelyek körében, akik a kialakuló nemesi réteg birtokain vállaltak munkát. Ezek az „idegenek” a Moldvából és Havasalföldről beszivárgó *románok* és *cigányok*, akik a befogadó helyi közösségekben a társadalmi megoszlás legalsó rétegéhez tartoztak.⁶³

Az 1614-ben Bethlen Gábor által elrendelt általános összeírás a legteljesebb az összes székely lustra közül: székenként, falvanként, név szerint rögzítette a különböző rendekhez tartozókat. Az összeírás a társadalmi kategóriák közötti egyre nagyobb elkülönülést mutatja. Annak ellenére, hogy a fejedelem határozott intézkedésekkel próbálta megállítani a szabad székelyek jobbágysorba kerülését, sokan önként vállalták a kötöttséget a nagy elszegényedés

⁶⁰ Pozsony F. 2009. 171.

⁶¹ Uo.

⁶² Egyed Á. 1979. 53-58.

⁶³ Pál J. 1999. 27.

következtében.⁶⁴ A rendi tagolódás mélyrehatolását mutatja, hogy Háromszéken ekkor a családfők 25,10%-a jobbágy, 8,13%-a pedig zsellér volt. Úgy tűnik, hogy Háromszéken az eljobbágyosodás folyamata korábban indult meg, mint a többi székeken, a jobbágyok 19,10%-a ősjobbágy, tehát Mihály vajda uralma előtt kerültek függő viszonyba. A lefelőrehaladottabb szakaszban ez a folyamat Orbaiszéken volt, ahol a családfők 34,61%-a tartozott az ősjobbágy kategóriába.⁶⁵ Ezt azért fontos hangsúlyozni, mert a román történetírás egy része hajlamos volt Székelyföldön minden jobbágyot és zsellért románnak tekinteni, a „székely szabadság” mítoszára hivatkozva.⁶⁶

A lustrából következtetni tudunk az összeírtak nemzetiségére a családnevekből, a származási helyből és a jobbágyok neve után fűzött megjegyzésekből. A lustra végén az összeírt családfők számszerűsítését találjuk rétegenként és székekre bontva. A jobbágyok között nagyszámú „jövevényt” írtak össze, ami azzal magyarázható, hogy a betelepülő románok rendszerint a társadalom legalsó szintjén helyezkedtek el: földművelő jobbágyok voltak, az állattenyésztéssel, főleg pásztorkodással foglalkozók pedig szabadon költöző, de földtelen zsellérek. A 16–17. században még nyitottak voltak a társadalmi felemelkedés útjai a románok számára, lehetőség kínálkozott a székely rendi társadalomba való integrálódásra, általában beházasodással, így sokan önként adták fel nyelvüket és vallásukat saját érvényesülésük érdekében. Ezeket a családokat nem sorolhatjuk a románok közé, mivel a korai asszimiláció, a székely társadalomba való integrálódásuk miatt valószínűleg ők maguk sem tartják románnak magukat. A 18. századra a társadalmi mobilitás lehetőségei csökkentek a románok számára, leginkább a legalsó szinten kaptak helyet 1848-ig.⁶⁷

Az 1614-es összeírás alapján Háromszéken összesen 79 *oláh fi* volt, ami az összlakosság 3,5%-át jelentette: Kézdiszéken 33 (4,3%), Orbaiszéken 23 (3,75%), Sepsiszéken 23 (2,57%).⁶⁸ A román hangzású nevek viselői között találhatunk cigányokat is, hiszen e népcsoport délről, Havasalföldön keresztül vándorolt be Erdélybe, így nevük is román hangzású, ami nehezíti a román származásúaktól való különválasztásukat. Ezen kívül 80 Szász nevet találunk, ezek nagy része valóban szász lehetett, bár nem kétséges, hogy szászföldi román is kaphatta ezt a nevet.⁶⁹

A 17. század folyamán nagy méreteket öltött a be- és kivándorlás Erdélybe/ből s folyamatos volt a 17–18. század folyamán, és nem kötődött etnikumhoz. Székelyek éppúgy részt vettek benne, mint románok, örmények, cigányok vagy más nemzetiségűek. Ez a

⁶⁴ Pozsony F. 2012. 32.; Demény L. 1979. 132-133.

⁶⁵ Pál J. 1999. 28.

⁶⁶ Uo.

⁶⁷ Pál J. 1999. 45.

⁶⁸ SzOkl. Ús. IV. 1998.

⁶⁹ Pál J. 1999. 29.

népességre jellemző fluktuáció a 17. század eleji óriási népességpusztulásnak köszönhető, ami egész Erdélyt sújtotta, beleértve a Székelyföldet is.⁷⁰ A korabeli gazdasági körülmények között szükség volt a munkáskézre, így a székelyföldi nemesek körében elterjedt szokás volt a helybeli jobbágyság mellé a külső jobbágyság felvétele. Folytatódott tehát a románok beköltözése Háromszékre, bár a Kárpátokon túlról érkező románok számára Háromszék csak az egyik első állomás volt, innen később egy részük továbbvándorolt Székelyföldre és Erdély belső vidékeire.⁷¹

A 17–18. századi román bevándorlás fő oka a fanarióta uralom idején megnövekedett paraszti teher, emellett a románságot Erdély nagyobb biztonsága és civilizációs szintje is vonzotta. Az 1699-es görögkeleti románok összeírása,⁷² amely az egyetlen olyan összeírás a 17–18. századból, amely az összes görögkeleti vallású román családfő nevét tartalmazza a bevándorlás felgyorsult folyamatát tükrözi: Háromszéken összesen 746 románt találtak, ami majdnem tízszerese a század eleji létszámnak, székenként: Sepsiszéken 254, Orbaiszéken 174, Kézdiszéken 241.⁷³ A 17. század folyamán alakultak ki a ma is létező népes román közösségek Orbaiszéknek a havasok lábánál fekvő falvaiban: Kovásznán, Zágonban és Zabolán.⁷⁴

Az 1703. évi és az 1721–22-ben készített adóösszeírások kiegészített adatai alapján készült rendi tagolódás⁷⁵ alapján (1. számú ábra) az alábbi megállapításokat tehetjük. Az 1703-as és az 1721–22-es adatok egymás mellé helyezésével a szűk 20 év alatt bekövetkezett népességfogyást láthatjuk, amely a súlyos szárazság és az azt követő pestisjárvány (az 1708–1711. közötti járvány Moldvából terjedt át, majd 1718–1719-ben újra megjelent Havasalföld irányából) következménye: „Itten 1718-ban, 1603-tól fogva nem ismert, hallatlan, akkora éhség lett, a mi hazánkban. Az éhségtől úgy elharapódzott a pestis, hogy némely falvakban annyian haltak el éhség, mint pestis miatt.”⁷⁶ A nagyarányú elhalálozás mellett ebben az időszakban erős elvándorlás jellemző egész Székelyföldre, azonban Háromszékről a

⁷⁰ Pozsony F. 2010. 538.

⁷¹ Pál J. 1999. 32–33.

⁷² A 17. század végén berendezkedő Habsburg-kormányzat az Erdélyben elismert három nemzet és négy vallás egységének megbontására törekedett az összeírás elrendelésével. Ennek célja egyrészt a katolikus vallás megerősítése, hiszen közvetett módon a görögkeleti vallásnak a katolikusokkal való unióját segítette elő, másrészt a románok vallási uniója. A görögkeleti egyház hármasságban létezett ekkor: püspökét a havasalföldi metropolita szentelte fel, őt az erdélyi fejedelem erősítette meg, és a református püspök felügyelete alá tartozott. Az uniót az 1699. szeptember 8-i diétán kihirdetett Diploma Leopoldinum rendeli el. (Pál J. 1999.)

⁷³ Pál J. 1999. 38–39.

⁷⁴ Pozsony F. 2012. 111–113.

⁷⁵ Az adatok Pál-Antal Sándor (2012) összesítéséből származnak, aki székekre bontva állapította meg, kutatásokra alapuló becslések alapján, a 18. század eleji székelyföldi népesség rendi tagolódását úgy, hogy a hivatalos adóösszeírások adatait kiegészítette az adómentességet élvezők adataival.

⁷⁶ Lakatos István csíkközmási esperes-plébános feljegyzése. Forrás: SzOkl, VII. szerk. Szádeczky Lajos. 1898. 222–223.

legnagyobb arányú az elvándorlás.⁷⁷

Az 1703-as összeírás érzékletesen tükrözi a székelyföldi társadalom lassú átalakulását és a hűbéri társadalmi rend térhódítását: elterjedt a helyi méretű nagybirtok és növekedett a fejekötött rétegek aránya. 1614-ben Háromszéken a lakosság 24,57%-a volt jobbágy és 8,13%-a zsellér, 1703-ban ez az arány már 27,3% jobbágy és 12,8% zsellér.⁷⁸ A két fejekötött réteg számarányának nagyméretű növekedése arányos a románok bevándorlásával, mivel a letelepedett etnikum tagjai mindannyian jobbágyok vagy zsellérek lettek a helyi közepes- és nagybirtokokon.⁷⁹

Az 1721-es összeírás jól mutatja a 18. század eleji állapotot: a Rákóczi-szabadságharc, a szárazság előidézte éhínség és a pestisjárvány okozta lakosságcsökkenést. Háromszéken a telkek egyharmada pusztá maradt, ezekbe részben visszatelepültek az elvándoroltak, a többi üresen maradt jobbágy- és zsellértelkekre a földesurak idegeneket telepítettek vagy fogadtak be. Székelyföldön, és ezen belül Háromszéken az összeírás nem név, csak jogi megoszlás alapján tünteti fel a lakosságot. A 7181 háztartás az 1703-as 8935 családhoz viszonyítva erős fogyást mutat, korabeli becslések alapján az elhalálozottak száma 18 000 fő körül mozog.⁸⁰ A megmaradt népesség mintegy 37%-a jobbágy és zsellér. A külön kategóriaként feltűnő molnárok a betelepülő román jobbágyok vagy zsellérek mestersége lehetett, mivel a sok munkanapot igénybe vevő malomfavágás, valamint a malmok és a gátak építése, illetve javítása miatt a székelyek nem vállalták a mesterség üzésének terheit.⁸¹

A 18. században egy új jelenség is megfigyelhető. A románok eddig a meglévő falvakba telepedtek be, ez után megjelentek a román telepek is. Az új települések egy része tudatos földesúri telepítés eredménye. Néhányan közülük, így Bükszád és Mikóújfalú a Háromszékbe ékelődött Felső-Fehér vármegyei területen feküdt, Háromszéken például Nagypatak, a Kisborosnyó melletti Kispatak, Bodzaforduló, Szitabodza és Tálpatak⁸² azonban új telepeket jelölnek.⁸³ Az utóbbi települések esetében szinte kivétel nélkül románok által lakott helységekről van szó. A románság mellett nagy számban megindult a cigányok beköltözése is a 18. század közepétől. A vidék falvait előzőnlő cigányokat a hatóságok elfogták és visszatoloncolták a román fejedelemségekbe. A cigányok nagy része azonban nem tért vissza Moldvába vagy Havasalföldre, hanem továbbvándoroltak az ország központi területe, az Alföld felé. A Magyarországon *vlahoknak* nevezett csoportot tartották a

⁷⁷ Csáki Á. 2010. 277–287.

⁷⁸ Pál J. 1999. 40.

⁷⁹ Uo.

⁸⁰ Csáki Á. i.m.; Pál-Antal S. 2012. 1–19.

⁸¹ Pál J. 1999. 42.

⁸² Ma a Bodzák vidékének legkisebb szórványtelepülése, egyházilag Szaramáshoz tartozik.

⁸³ Pál J. 1999. 57.

legveszélyesebb cigánycsoportnak.⁸⁴ A Háromszéken maradók számáról nem maradtak fenn adatok, kóbor életmódjuk miatt nem adóztak, így nyilvántartásba sem vették őket.

A 18–19. század fordulójára a románok számának fogyása, illetve stagnálása jellemző. A románság egy része teljesen beolvadt a helyi székely lakosságba, a másik része pedig, amely telepekbe szerveződve, elkülönülten élt, mind a mai napig fennmaradt. Orbán Balázs is nagyjából hasonló képet nyújt: „A kizárólag Háromszékre eső szám pedig kevés kivétellel mind székely, mert ami keleti vallású a szorosán vett Háromszéken van is, annyira el van székelyesedve, hogy csak magyarul beszél, miért őket bátran keleti vallású székelyeknek mondhatjuk. Azok száma, kik az újabb időkben Oláhországból szivárogtak be leginkább a határszél közeli falukba, s kik nemzetiségükhöz ragaszkodva, oláhoknak mondhatók, száma alig mehet 5000-re.”⁸⁵

Az asszimiláció elsősorban a régebben Háromszéken megtelepedett és a székelyekkel vegyesen élő románokat érintette. A határszéli falvak vagy a tiszta román lakosságú újkori települések és tanyák etnikai viszonyai napjainkig alig változtak. Egyes esetekben a transzhumáló pásztorkodás is ilyen megtartó erőként működött. A határszéli falvakban a folyamatos bevándorlás is erősítette a román etnikumot.⁸⁶ A többségében székelyek által lakott falvakban szórványként élő románok esetében az asszimiláció természetes folyamatként értékelhető, hiszen beköltözésük idején ez jelentette a társadalmi felemelkedés útját, amint már korábban említettem, sokan közülük önként mondanak le nyelvükről és vallásukról, leszármazottaik pedig már székelyeknek tartják magukat. Egyesek esetében kizárólag a családnév alapján következtethetünk a román eredetre.⁸⁷

A 17. században a románság gyors gyarapodását láthatjuk Háromszéken, míg a század elején 3,5% körül aránylott számuk az összlakossághoz, addig a század végére számarányuk elérte a 10%-ot. Az 1699-es vallási összeírás alapján 3350 fő körül lehetett a román személyek száma Háromszéken, 1733-ban 3896 főt írtak össze, 1750-ben 4017 személy szerepel az egyházi kimutatásokban, 1762-ben pedig 6852 személy. Ez utóbbi alapján megállapíthatjuk, hogy a 18. század közepén Háromszéken a románok számaránya meghaladta a 13%-ot.⁸⁸ Ugyanakkor megállapíthatjuk, hogy közel 30 év alatt a háromszéki román lakosok száma megkétszereződött.

A közel egy évszázaddal később készült, az 1850–1851. évi osztrák hatóságok általi, katonai célzatú összeírás alapján Háromszék összlakossága 114 390 fő, ebből román 16139 (14,1%), magyar 94697 (82,8%), német 152 (0,1%), zsidó 69 (0,1%), cigány 3038 (2,7%),

⁸⁴ Stewart, M. 2014. 9.

⁸⁵ Orbán B. III. 1869. 6.

⁸⁶ Pozsony F. 2012. 114–115.

⁸⁷ Pál J. 1999. 70–71.

⁸⁸ Pál J. 1999. 67.

egyéb 3402 (3,0%).⁸⁹ Egy évszázad alatt a románság száma az 1733-ban összeírt számokhoz képest megnégyszereződött. Az összlakosság számarányát tekintve nem érzékeljük ennyire drasztikusan a növekedést, ami a mérséklődő bevándorlás és a lassú asszimilációs folyamat eredményeit mutatja.

A dolgozatban vizsgált települések esetében az 1850. évi összeírástól követem végig a népesség arányainak változását, mivel ez az első teljes és megbízható lakossági felmérés. A statisztikai adatokból felépülő táblázat összefoglalja az Osztrák–Magyar Monarchia idején készült, majd a magyar és a román hatóságok végezte népesség-összeírások Háromszékre vonatkozó adatait⁹⁰ (2. számú ábra). Az ország nemzetiségi viszonyainak felmérését, az anyanyelvre vonatkozó kérdőpont beiktatásával, az 1880. évi népszámlálás rögzíti.⁹¹ Az anyanyelvi kérdőpont válaszrovatába azt is rögzítették, hogy a megszámlált anyanyelvén kívül milyen más hazai nyelvet/ket beszélt. Az adatok tükrében a 127264 fő összlakosságból román 12 048 (9,4%), magyar 114 378 (89,9%), német 474 (0,4%), egyéb 364 (0,3%), szerb 6, szlovák 21 (0,2%).⁹²

A tízévente rögzített népszámlálási adatok 1920-ig a magyar lakosság lassú, de folyamatos fogyását rögzíti: 1880-ban 89,9%-ban lakják magyarok Háromszéket, 1920-ra már csak 81,9%-os arányban jelenik meg a magyar közösség. E jelenséggel párhuzamosan a román népesség folyamatos növekedését követhetjük végig: míg 1880-ban Háromszék összlakosságának 9,4%-át alkotják román nemzetiségűek, addig 1920-ra számarányuk 16,9%-ra emelkedik. Közel 40 év leforgása alatt a magyar lakosság 8%-os fogyást, a román közösség pedig 7,5%-os növekedést mutat. A magyar etnikum nagy arányú veszteségében az I. világháború nagyméretű pusztítása is megmutatkozik.

A nemzetiségi jelleg és az anyanyelvi hovatartozás közötti összefüggés néhány etnikum – mint például a cigányság – esetében kevésbé nyilvánvaló, mivel a cigányul beszélők aránya elenyésző az erdélyi cigány nemzetiségi körében, a letelepedett cigányság túlnyomó többsége az őt befogadó faluközösség nyelvét vette át, így lélekszámukról nem kapunk pontos tájékoztatást. Ugyanez a helyzet a zsidósággal is, mivel több anyanyelv között oszlott meg, és az akkori ország leginkább magyarosodott vallási-etnikai népcsoportjának tekinthető.

A bukaresti román statisztikai hivatal által készített népszámlálások közül a szakértők

⁸⁹ Varga E. Á. 1998a. 359–368.

⁹⁰ Varga E. Á. 1998a. 368; www.insse.ro

⁹¹ Az 1853-ban megrendezett első Nemzetközi Statisztikai Kongresszuson merült fel a „beszélt nyelv” felvétele a népszámlálási ívekre, amit az 1860-as Kongresszus az államok hatáskörébe rendelt opcionális kérdésként. Az 1873-as Kongresszus már javasolja az államoknak, hogy a nyelvre vonatkozó kérdést is tegyék fel a népszámláláskor.

⁹² Varga E. Á. 1998a. 359–368.

az 1930-as összeírás eredményeit tartják a legobjektívebbnek és a legmegbízhatóbbnak, bár nehezen képzelhető el, hogy a népszámlálási bizottság maradéktalanul felül tudott emelkedni a román nemzetiségi statisztika „származásra való beidegzettségén”, és nemzeti elfogultságtól mentesen, a hagyományos szemléletmóddal gyökeresen szakítva hajtotta volna végre a népesség etnikai jellemzőinek számbavételét. A népszámlálásnak a nemzetiségi hovatartozást vizsgáló kérdésére rögzített adatokra a kor magyar statisztikusai gyanakvással tekintettek, a népszámlálás felekezeti adatait felhasználva bebizonyították, hogy a „származásra való beidegzettség” reflexei az 1930-as népszámláláskor megint működésbe léptek, nem csupán a nemzetiségi, hanem az anyanyelvi kimutatások esetében is.⁹³ Az 1930-as népszámlálás adatai a magyar lakosság drasztikus csökkenését mutatják, 76,7%-ban határozva meg a Háromszéken élő magyarok számarányát, míg a román etnikum rohamos gyarapodását láthatjuk, számarányuk eléri a 19,9%-ot. A népszámlálási adatok kezelésénél figyelembe kell vennünk a román államberendezkedés legitimizációs törekvéseit.

Az 1941-es magyar népszámlálás eredményei rögzítették az anyanyelvi, nemzetiségi, felekezeti, valamint a magyar nyelv ismeretére vonatkozó adatokat is. A nemzetiségi bevallásra vonatkozó adatok szinte összevethetetlenek a megelőző román népszámlálás azonos adatsoraival. A felekezeti és az anyanyelvi adatok összehasonlítása során azonban számolni kell azzal a ténnyel, hogy a megváltozott hatalmi helyzet külső és belső vándorlásokat idézett elő, amelyek jelentősen módosították a korábbi etnikai viszonyokat. Ez az összeírás nem mutat nagy eltérést az 1910. évi népszámlálás adataitól, a magyarok számarányát 85%-ban, a román lakosságét pedig 12,9%-ban határozza meg.

Az 1956. évi népszámlálás adatai nagy valószínűséggel az adatfelvétel időpontjában feltételezhető tényleges állapotokat tükrözik: Háromszék összlakossága 79%-ban magyar, 18,2%-ban pedig román nemzetiségű. Az 1966-os összeírás a magyar nemzetiség kismértékű növekedését (79,4%) mutatja, a román etnikum erőteljesebb növekedésével (19,3%) szemben. A magyarországi szakemberek a népesség nyelvi-nemzeti megoszlásáról kiadott hivatalos közleményt kétkedéssel fogadták, és a romániai magyarság helyzetét taglaló írásaikban inkább a saját becsléseikre hagyatkoztak.⁹⁴

Az 1977-es népszámlálás adatai kapcsolatban állnak a román pártpolitika nemzeti homogenizációs törekvéseivel, amelyek az 1970-es évek második felétől éreztették hatásukat Erdély-szerte. A Kovászna megyére vonatkozó adatok még nem tükrözik a falurombolási terv és az iparosítás következményeit, mivel Háromszéken inkább az 1980-as években történtek nagyobb méretű betelepítések. Az új „telepesek” főleg a nagyobb városokban

⁹³ Varga E. Á. 1998b.

⁹⁴ Uo.

kaptak lakást és munkát, származásukat tekintve főleg az Ókirályságból érkezett román nemzetiségűek voltak. Háromszéken a betelepítések főleg a megyeközpontot, Sepsiszentgyörgyöt érintették, de Kézdivásárhelyre is érkeztek kisebb arányban románok. A falvak népesedésarányai is a román lakosság térnyerését rögzítik, ez részben a természetes szaporulatnak, részben pedig az új betelepítéseknek az eredménye. Idesoroljuk a magyar községekbe központilag kihelyezett közalkalmazottakat, köztisztviselőket, rendőröket.

Az 1989-es fordulat váltoást hozott az etnikai csoportok közötti kapcsolatokban is, egyik beszédes példája ennek, hogy országszerte közel 200 cigányház égett porig le 11 különböző helyzetben. A felgyújtott magyar és román házakról készült statisztika nem nyilvános. Emellett számos verekedésre került sor a három etnikum között, számos helyzetben a cigány közösség tagjai az állam hivatalos képviselőivel is szembeszegültek.⁹⁵ Egyik Kovászna megyei példa a nyújtódi cigányok és magyarok közötti konfliktus, melynek eredményeképp a magyarok felgyújtották a cigányok házait, majd sóval szórták be a hamuvá vált házak helyeit, hogy ne teremjen többet ott semmi. Az elűzött cigányok a szomszédos településekre vándoroltak, a Haralyban megtelepedett családról a falubeliek rossz véleménnyel vannak agresszív magatartásuk miatt.⁹⁶ A nyújtódi példa elszigetelt jellegű, Kovászna megyére nem jellemző a cigányokkal szembeni erőszakos megnyilvánulás.

Az 1989-et követő változások negatív hatásai társadalmi és gazdasági téren leginkább a cigányokat érintették. Megszűnt a biztos munkahely (a TSZ-ket felszámolták, a gyárak nagy része is fokozatosan bezárt), ami a biztos és kiszámítható jövedelem elmaradását jelentette. Földtulajdon hiányában a cigány közösség tagjainak új munkalehetőségek után kellett nézniük, ami számos esetben a határok megnyílásával, a magyar nyelvismeret birtokában magyarországi munkavállalást eredményezett. A közösség kevésbé dinamikus tagjai a helyi lehetőségekhez, az időszakos munkák vállalásához alkalmazkodtak.

Az 1992-es népszámlálás adatai a magyarság lélekszámának csökkenését regisztrálják, az összlakosság 75,2%-át teszik ki, illetve a román népesség növekedését, 23,4%-os számaránnyal. A magyarok lélekszámának adataiból a magyar anyanyelvű cigányok lélekszámát kivonva kapjuk meg a valós adatokat. Ez a nagyarányú lakosságcsökkenés a Ceaușescu-korszak betelepítéseivel kapcsolható össze, illetve az 1989 előtt Nyugat-Európa államaiba, az 1989 után Magyarországra és a világ más tájaira elvándorolt magyarok magas számával.⁹⁷ A cigányok alacsony száma az előző rendszer beidegződését viseli magát, amikor nyilvános helyeken nem vállalhatták kulturális

⁹⁵ Stewart, M. 2014. 1-2.

⁹⁶ A Haralyra jellemző etnikai kategorizációt későbbi fejezetben tárgyalom.

⁹⁷ Kiss T. – Barna G. 2012. 11.

identitásukat.⁹⁸

A 2002-es és a 2011-es népszámlálások a lakosság folyamatos fogyását tükrözik. Az összlakosság számában arányos csökkenés figyelhető meg mind a magyar (2002-ben 73,7%, 2011-ben már 71,6% a számarányuk az összlakossághoz viszonyítva), mind a román (2002-ben 23,3%, 2011-ben 21,4%) lakosság számarányait illetően. E folyamattal ellentétesen növekedik a cigány lakosság (2002-ben 2,7%-os arányt írtak össze, 2011-ben pedig már 3,9%-ra nőtt az összlakossághoz viszonyított számaránya), ami nagy valószínűséggel a roma identitás vállalásával, az országosan megnyilvánuló cigány mozgalmak hatására változik. A cigány lakosság korábban nagy többségében magyar nemzetiségűnek vallotta magát, ezek identitásváltása is hozzájárult a magyarok számarányának csökkenéséhez. Az utolsó két népszámlálás adatai alapján 7,3%-os fogyással számolhatunk Kovászna megye összlakossága körében, és 7,5%-os fogyással a magyar lakosság tekintetében. A fogyás mértékét okozó legfontosabb tényezők a természetes népmozgalom, a migráció és az asszimiláció.⁹⁹ 100 év alatt azonban 10%-os népességarány növekedést mutat a román lakosság számaránya, amíg 1910-ben az összlakosság 11,5%-a volt román nemzetiségű, addig 2011-ben számarányuk 21,4%-ra tehető.

Orbaiszék cigány lakosságának nyelvi megoszlását a 2002-es és a 2011-es népszámlálások adatai¹⁰⁰ (3. számú ábra) alapján láthatjuk, hogy a szék cigány lakosságának nagy része még mindig magyar vagy román etnikumúnak vallja magát a hivatalos összeírások alkalmával. A 2002-es becslő adatokhoz viszonyítva 16%-ban vállalták a cigány etnikumot, míg 2011-ben a cigány közösségnek már 19,2%-a felvállalta származását. A cigány identitás vállalása a hivatalos szervek előtt azonban még várat magára, nem hivatalosan a Székelyföldön lakó cigányok a felvett nyelvtől függetlenül cigánynak tartják magukat.

A cigányok megnevezésére két kifejezés ismert a hivatalos magyar nyelvben: a *cigány* és a *roma*. Erdélyben mindkét megnevezést használjuk, a roma általában a román nyelvű cigány közösség tagjait jelöli. Az EU szabályozta roma megnevezés használata a román parlamentben nagy port kavart 1996 végén, amikor a Kovászna megyei képviselő, Petre Țurlea szólalt fel a szóhasználat ellen. Úgy vélte, hogy a magyarok ezzel a kifejezéssel akarják lejáratni a románokat, mivel a két szó nagyon könnyen összetéveszthető.¹⁰¹ Ion Antonescu államtitkár¹⁰² 2009-ben újságírói kérdésre a roma szó gyökereit a magyar nyelvben vélte felfedezni, az EU szabályozást is a magyarok és Soros György

⁹⁸ Bővebben: Fosztó L. 2009. 19.

⁹⁹ Kiss T. – Barna G. 2012. 28.

¹⁰⁰ Az adatok forrása: Kiss T. – Barna G. 2012. 54.

¹⁰¹ Horváth I. – Nastasă, L. 2012. 49-50.

¹⁰² 2001–2004 között a Kulturális Minisztérium európai integrációért és külkapcsolatokért felelős államtitkára

mesterkedésének tartja.¹⁰³ Polémiák sora követte a médiában az EU szabályozást, sokan a román állam integritása elleni ügyködésnek tekintették. Az unió tagállamai olyan országot neveztek meg, ahol saját cigány nemzetiségű állampolgáraikat is elhelyezhetik az integrációs és felzárkóztatási problémák megoldásaként.

Az EU-s rendelkezések ellenére a köznyelvben mindkét megnevezés használatos, a kutatott településeken a helyi közösségek a cigány megnevezést használják öndefinícióként, a velük együtt élő nemzetiségek is ezzel a névvel illetik őket.

¹⁰³ Horváth I. – Nastasă, L. 2012. 50.

III. A kutatás módszerei és a fogalmak magyarázata

3.1. A kutatás módszerei

Az elemzés alapját kérdőíves kutatás képezi. A terepen készített fókuszált és félig strukturált interjúkat a résztvevő megfigyelés egészíti ki, valamint több, helyben és a régióban végzett korábbi kutatás eredményeit is felhasználom.

2014 és 2015 között kérdőíves felmérést végeztem Székelypetőfalva és Haraly településeken a lakosság etnikai-antropológiai szempontú vizsgálata céljából. Empirikus kutatásom alapjául szolgáló kérdőív négy nagyobb egységre tagolódik. Az első rész a felkeresett családok állapotára, belső szerkezetére, nemzetiségére, vallására, végzettségére és foglalkozására vonatkozik. A második egység a telekkel és a lakással kapcsolatos kérdéseket tartalmazza, amelyek a telek beosztására, a lakásban található szobákra és azok berendezésére, felszereltségére, valamint az etnikai, vallási és családi tárgyi reprezentációkra összpontosítanak, kérdeznek rá. A harmadik rész a gazdálkodásra, a földtulajdonra, az állattartásra, valamint a munkavégzés helyére vonatkozó nyílt és zárt kérdéseket fogalmazza meg. Az utolsó nagy egység a társas kapcsolatokat vizsgálja olyan témakörök mentén, mint a szabadidő eltöltése, a vallásos élet, a családi élet fordulóihoz kapcsolódó és az etnikai ünneplési szokások, az együtt élő etnikumok közötti interferenciák. A kérdőív egy nyitott kérdéssel zárul, amely a másik etnikum látására vonatkozó vélemények szabad kifejtését teszi lehetővé.

A kérdőív összeállításában a kutatás terepét képező régióban végzett korábbi felmérések és publikációk eredményeit használtam fel, elsősorban a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Néprajz és Antropológia Intézetének tanárai és diákjai terepmunkája nyomán született írásokat,¹⁰⁴ a Bukaresti Egyetem diákjai és tanárai terepmunkáját feldolgozó jelentéseket,¹⁰⁵ a kolozsvári Nemzeti Kisebbségkutató Intézet eredményeit,¹⁰⁶ valamint a kisebb alegységek tematikájában született összefoglaló munkák egy részét,¹⁰⁷ a teljesség igénye nélkül.

¹⁰⁴ Jakab A. Zs. – Pozsony F. 2011.; Kinda I. – Pozsony F. 2007.; Dimény A. – Szabó Á. T. 2003.; Pozsony F. – Anghel R. G. 1999.

¹⁰⁵ Pozsony F. – Anghel, R. G. 1999.; Şerban, S. – Dorondel, Ş. 1999-2000.; Dorondel, Ş. 2013.; Anghel, R. G. BA és MA dolgozatai kéziratok

¹⁰⁶ Kiss T. – Barna G. 2012.; Feischmidt M. 2010.; Kiss T. 2010.; Barszczewska, A. – Peti L. 2011.; Brubaker, R. – Feischmidt M. – Fox, J. – Grancea, L. 2010.

¹⁰⁷ Biczó G. – Kotics J. 2013.; Kiss T. – Barna G. 2012.; Jakab A. Zs. – Keszeg V. – Szabó Á. T. 2008; Keményfi R. 2004.; Oláh S. 2004.

A kérdőíves felmérés adatai mellett személyes tapasztalataim is segítettek a terep bejárása során. A vizsgált falvak és közösségek gyermekkoromtól ismert helyek, amit a terepmunka során az empirikus megfigyeléssel elevenítettem fel. Korábbi tapasztalataim és terepismeretem segítettek a helyiekkel való kapcsolatteremtésben, a kérdések megfogalmazásában és a kapott válaszok megértésében, értelmezésében is. A félig strukturált és fókuszált interjúkkal, valamint a résztvevő megfigyelés módszereinek segítségével betekintést kaphattam a falu és lakói mindennapi életébe, megtapasztalhattam az etnicitás köznapi működését úgy, hogy a falu valós etnikai, kulturális és gazdasági helyzetének felmérésére összpontosíthattam. Az interjúk készítése során a személyes történeten keresztül a falu strukturális adottságaiba és etnikai viszonyaiba is betekintést kaptam. A kérdéseket három nagy téma köré csoportosítottam:

1. gazdasági/gazdálkodási kapcsolatok;
2. a falu tereinek használata, ki- és betelepülések, elvándorlás;
3. etnikumok közötti kapcsolatok, egymás látása, problémák feltérképezése.

Az interjúalanyoknak ugyanazokra a nagy témákra irányuló kérdéseket tettem fel, ezek sorrendje bizonyos esetekben változott, más alanyok esetében pedig másképp fogalmaztam meg a kérdést annak érdekében, hogy a szükséges információ a tárgyra irányulva hangozzon el. Az interjúalanyok különböző társadalmi rétegek közül kerültek ki, így a kérdéseket folyamatosan az alkalomhoz és a témához mérten újra kellett fogalmazni. A legtöbb esetben a két, illetve három etnikai csoport közötti kapcsolat, az önmeghatározás mezsgyéjén mozogtunk. A kérdésekre válaszolók túlnyomó többsége már eleve a „mi” és „ők”, magyarok (románok) és cigányok, kategóriák elhatárolásával kezdte a válaszadást. Ez az elhatárolódás az önbecsülés megtartásának a stratégiájaként is értelmezhető, hiszen a magyar és a román közösség kulturális szintje és életvitele is nagyban eltér a cigány közösségtől, azonban nem beszélhetünk teljes társadalmi elutasításról, ahogyan majd az esettanulmányokban is bemutatjuk. A cigány közösségben is erős „mi-tudat” él, határozottan cigányoknak vallják magukat. A dolgozatban a *cigány* megnevezést használom, mivel a válaszadók mindannyian elutasították a „roma” megnevezést.

Településenként öt-öt interjút készítettem 2014 és 2015 folyamán. Az interjúalanyok esetében elsősorban a helyi elitet, az elitréteg hiányában pedig a falufelölöst és azokat a személyeket kerestem meg, akikre „felnéznek” a faluban, cselekedeteik, döntéseik és magatartásuk iránymutató a helyi közösség számára. Ugyanakkor a településekről elszármazott, de még mindig visszajáró egyénekkkel is készítettem interjút, hiszen ők most már külső szemmel látják szülőfalujukat és objektívebben beszélnek az ott zajló folyamatokról. A falu jelenlegi helyzetét mindig összehasonlítják azzal a képpel, amit ők

magukban hordanak gyermekkorukból, illetve abból az időből, amikor még ők is annak a közösségnek a tagjai voltak.

A kutatás eredményeinek elemzését két fázisban végeztem el: először a kérdőíves felmérés minőségi és mennyiségi elemzését, majd a terepen rögzített felvételeket, interjúkat jegyeztem le és vizsgáltam meg. Az így kapott adatokat a rendszerezés és feldolgozás után egybevettem a polgármesteri hivatalok, valamint a Román Statisztikai Hivatal nyilvántartásaiban szereplő adatokkal és statisztikákkal, azokat pedig kiegészítettem a magyar nyelvű statisztikai publikációk adatsoraival is.¹⁰⁸ Az összesített adatok alapján állítottam össze a vizsgált települések 2015-ös népességének számarányát, valamint az értekezésben szereplő grafikonok és hivatkozott arányok számadatait.

A terepmunka során fotózással örökítettem meg azokat a házbelsőket, melyek esetében a tulajdonos ehhez hozzájárult. Az adatközlők lakásaiban, a falakon és a bútorokon elhelyezett fotók, képek, emléktárgyak nemcsak az etnikai jelleg hordozóiként jelennek meg, hanem a családi állapotra, utazásokra, vallásosságra is utalnak. Az elhelyezett tárgyak és képek mindegyike az egyén életének különleges alkalmaira, kiemelkedő fordulópontjaira emlékeztetnek.

Az adatok értelmezésében, a téma többretegű megközelítése érdekében, több tudományág eredményeit is felhasználom. A helyszín, a téma és a társadalom minél komplexebb bemutatása, a kapcsolatok minél szélesebb körű felfedése céljából a történelem, a földrajz, a szociológia és az antropológia eredményeivel egészítem ki az etnográfiai vizsgálódást. A történelmi megközelítés a társadalmi berendezkedés és a társadalmi viszonyok megismerésének feltételeit teremti meg. Hagyományos székely közösségben fontos ismernünk a faluközösségben uralkodó egykori rendet és szabályokat, hogy a modern kor emberének viszonyulását és reakcióit megérthessük. A földrajzi szemlélet, a térképek és a térhasználat papírra való leképezése az etnikai-nyelvi határok és szigetek vizuális ábrázolását teszi lehetővé. A szociológiai módszer, a kérdőívek használata, kiegészülve a statisztikai adatokkal, a vizsgált települések mennyiségi felmérését segítették, valamint azok grafikai megjelenítését.

A terepmunka eredményeit és feldolgozott adatait a külön fejezeteket alkotó, falvakra bontott esettanulmányok mutatják be. Az összesített adatok alapján készült grafikonok és ábrák a Mellékletben találhatók a terepen készült fényképekkel együtt.

¹⁰⁸ Varga E. Á. 1998a.; Varga E. Á. 1998b.

3.2. Az etnicitáskutatás főbb eredményeinek áttekintése

Közép- és Kelet-Európában nehéz és felettébb árnyaltan kell megfogalmazni az etnicitás lényegét, hiszen a történelmi múlt nagyban hozzájárul a fogalom jelentéstartalmának specializálódásához. Az itt élő közösségek esetében meghatározó a közös múlt, a közös nemzettudat, a közös nyelv és a közös kultúra. Nem elhanyagolható az etnicitás területhez kötöttsége sem, a csoport vagy szélesebb értelemben vett közösség számára a lakott terület meghatározza az adott etnikumhoz való tartozást is. Míg Európa nyugati részein általánosabb megfogalmazást használhatunk, kevesebb jellemzőhöz kötve az etnicitás fogalmát, keleten ezt több jellemző együttes jelenléte határozza meg, amely a nyugati fogalomhasználatban már a nacionalizmus határait súrolja.

3.2.1. Etnicitás és nemzet kapcsolata

Jelen fejezetben az etnicitás különböző meghatározásait tekintem át: a fogalom megjelenése óta számos összetett és vitatott értelmezése született. Az etnicitás fogalom meghatározásához elengedhetetlen az etnikum és a náció közötti kapcsolat körüljárása, hiszen Kelet-Európában (főleg) ezek a fogalmak az utóbbi évszázadban a nacionalizmus fogalmával mosódtak egybe.

Az etnicitás vizsgálata és meghatározása azért összetett, mivel egy folyamatosan változó fogalomról és csoportról beszélünk. Az adott etnikumot alkotók, a nemzeti önmeghatározás, egy csoporthoz való tartozás egy emberöltő alatt is változhat külső vagy belső motivációs tényezők hatására. Az etnicitás meghatározhatatlan módon a közös származáshoz kapcsolódik,¹⁰⁹ a „vér” összeköti a csoport tagjait. „A 13. századi magyarok egy nemzeti közösséget alkottak, közép-ázsiai nomád megszállóktól származnak, az őket körülvevő népek nyelveitől teljesen különböző nyelv változatait beszélték, meghatározott ökológiai környezetben éltek, a saját királyságukban, és kétségtelenül különböző ősi praktikákat gyakoroltak. Azonban hasonló esetek nagyon ritkák.”¹¹⁰ Hobsbawm meglátása a magyarokról egy kifejtett csoporttudatot hangsúlyoz, amely meglátása szerint a kor ritka

¹⁰⁹ Hobsbawm, E. J. 1990. 63.

¹¹⁰ Hobsbawm, E. J. 1990. 64.

jelenségei közé tartozott. A 19. századi magyar nemzet már korántsem ilyen homogén, amely jelentős mértékben befolyásolta az állam későbbi helyzetét.

Az 'etnikum', 'etnikai' és 'etnicitás' szavak a görög *ethnos* szóból erednek, melynek jelentése 'nép', 'törzs'. Értelme közel áll a latin *natio* nemzet fogalmához, hiszen mindkettő a közös származásra utal. E kapcsolatot érzékletesen határozza meg a *Pallas Nagy Lexikona*, mely szerint a nép „az emberiségnek származás, faj, nyelv, erkölcs s műveltség szerint összetartozó része. Államjogi értelemben az államterületen lakó s az államtagek összességét alkotó egyéneknek egysége. Előbbi értelemben nép a magyar nemzetiség; utóbbi értelemben nép a magyar nemzet. A történelmi fejlődés szerint az állam nem mindig egy a nemzetiség értelmében vett népnek állama, és a nép mint nemzet több népből, nemzetiségből áll. A nép az államnak alanyi ereje, eleme és tényezője, miként a terület annak tárgyi ereje, eleme, tényezője. Terület nép nélkül, nép terület nélkül nem állam.”¹¹¹ Ugyanitt olvashatjuk a nemzetiség meghatározását is: „Nemzetiség a nép fajbeli jelleme szerint, melynek lényeges ismérve a nyelv. Nemzet az államot alkotó, az államnak személyi és alanyi tényezőjét, szubjektív erejét képező nép. Nemzetiség a nép természetrajzi, nemzet a nép politikai tekintetben.”¹¹² Az idézett fogalomértelmezések érzékeltetik, hogy a nép, nemzet, nemzetiség fogalmak nem újkeletűek, hiszen jól kiforrott, komplex jelentésmezővel rendelkeztek már a 19. század végén. E tény a reformkori intézkedések, a magyar nyelv hivatalossá tétele, valamint a század elején ébredő, majd annak folyamán kiteljesedő nemzeti mozgalmak eredményeként értékelhető. A romantika korának nemzet és nyelv kapcsolatát vizsgáló nézeteinek köszönhető a cigányság 19. századi kutatása is első sorban német nyelvterületen. A kutatások a Monarchia területén, főleg a Szászok földjén lakó népes cigány csoportoknak köszönhetően indultak el erős polémiaikat szülve a nyelvészek és történészek körében.¹¹³

A középkorban a nemzetnek két alapvető típusa létezett: a *rendi nemzet* (a feudális társadalom vezető rétege) és a *tartományi nemzet* (az egyes tartományok lakói). Jogi szempontból a nemzet maga a francia forradalom nyomán megszülető, a nemzet alapelemét alkotó polgári rétegnek köszönhetően vált politikai kategóriává. Ez új csoporttudatot hozott magával, amelyet az „állampolgári hűség és függőség politikai kötelékei egészítettek ki”. A nyugat-európai „nemzeti állami identitás és lojalitás” kialakulása azonban hosszú folyamat eredménye, gyorsabban alakultak ki a politikai keretét jelző államhatárok és a hatalmi intézmények rendszerei. A folyamatot ugyanúgy jellemzik a nemzetiségi konfliktusok, mint

¹¹¹ Pallas Nagy Lexikona XIII. 1896. 108–110.

¹¹² Pallas Nagy Lexikona XIII. 1896. 94–95.

¹¹³ Zságoag, M. 2015.

Európa keleti felén. Itt is jellemzőek a területszerzési háborúk, a határviták, az „uralkodó nacionalizmusok erőszakos beolvasztási módszerei” és a nemzeti-nemzetiségi viszályok.¹¹⁴

Állam, nemzet, nemzetiség viszonyában azonban meghatározó jelentőségű Európa nyugati és keleti felének társadalmi-gazdasági fejlődése. Míg keleten a rendi társadalom a 19. század közepéig uralkodó maradt az abszolutisztikus uralommal ötvöződve, addig Nyugat-Európában végbement egy határozott polgári irányú fejlődés a forradalmaknak köszönhetően, mely a kapitalizmus gyors előretörését tette lehetővé. Közép- és Kelet-Európában megkésve történt meg a polgári átalakulás, a nemzetek több dinasztikus állam keretében vagy soknemzetiségű államokban éltek. Az államok nemzetiségformáló szerepe nem volt annyira hatékony, mint Nyugat-Európában; a nemzetté szerveződés fő feltétele a nyelv és a kultúra volt, nem pedig az adott államhoz való tartozás. A nemzeti-nemzetiségi kérdés történelmileg meghatározó jelentőségűvé vált Kelet-Európában a gyenge gazdasági fejlődés, az államok etnikai tarkasága, valamint az uralkodó nemzetek erőszakos asszimilációs törekvései következtében. „A 19. század Kelet-Európájában a korszak egyik alapvető politikai problémája – többnyire a modernizálódás általános kérdéskörébe beleágyazottan – a nemzeti kérdés, a nemzeti mozgalmak és felszabadító küzdelmek ügye volt.”¹¹⁵ Nyugat-Európát a nemzetiségi, kisebbségi küzdelmek enyhébb változatai jellemezték, a nemzeti-nemzetiségi probléma a polgári demokratikus forradalmak győzelme után már másodlagos jelentőségűvé vált. A nemzeti állami eszme azonban itt sem valósult meg maradéktalanul, hiszen a különböző régiók fejlettségi szintjei és a megőrződött autonómiák és szabadságok meggátolták ebben. Minden etnikum a maga külön útját járta a többségi államba való beilleszkedése során, azonban nagyon sok esetben az asszimiláció nem járt teljes sikerrel, bizonyítja ezt Európa mai képe.

A történettudomány a nemzetek két alaptípusát különbözteti meg: az *államnemzetet* (Staatsnation), amelyet a közös terület és ugyanazon jogi-politikai-gazdasági keretekhez való tartozás jellemez; és a *kultúrnemzetet* (Kulturnation),¹¹⁶ amelyre a nyelv és a kultúra azonossága, valamint a közös származás mítosza vagy valósága jellemző.¹¹⁷ Georg Brunner eszmetörténeti-politikai szempontból szintén a fentebb említett alaptípusokat határozza meg. Az államnemzet gyökerei a 17. századig nyúlnak vissza, az angolszász világban elterjedt hatalomgyakorlás etnikai különbségeken felülemelkedő, a regionális-személyi sokrétűség lehetőségeit elfogadó, területi alapon álló nemzetet jelentette. Ez a nemzetértelmezés hasonlít a Magyarországon létező „nemesi nemzet” fogalmához, amely még a 19. században is

¹¹⁴ Joó R. 1988. 13–17.

¹¹⁵ Uő. 1988. 19.

¹¹⁶ A német megnevezés Friedrich Meinecke 19. és 20. századi történelemtől származik.

¹¹⁷ Romsics I. 1998. 9–10.

létezett.¹¹⁸ A modern nemzetállam létrejöttét Brunner is¹¹⁹ a francia forradalomhoz köti, amely egy sajátos típusú nemzetállamot hozott létre, alapja a polgári-egalitárius társadalomból álló egységes és oszthatatlan nemzet. A kultúrnemzetet ezzel ellentétben olyan objektív kritériumok jellemzik, mint a közös nyelv, közös kultúra, közös származás és közös történelem, azonban sem a terület, sem az állam nem játszik döntő szerepet. Kiemelkedően fontos a kulturális identitás ápolása, a kulturális autonómia ennek egyik biztos jogi kerete. Ez utóbbi jellemzően Közép- és Kelet-Európában alakult ki, ahol a 19. század közepe után vált fontossá a nemzetállam fogalma.¹²⁰

Azok az elméletek, melyek szerint a nemzet nyelvi vagy etnikai alapon szerveződik, avagy a nyelv, közös terület, kulturális gyökerek és hasonlóak keverékéből származik, kudarcot vallott. Nemzetről akkor beszélhetünk, ha egy meglehetősen nagy tömeg, melynek tagjai egy adott nemzethez tartozónak vallják magukat, azt kéri, hogy az adott nemzetnek tekintsék őket.¹²¹ A nemzet egy új fogalom, amely a modern nemzetállamhoz kapcsolódik éppúgy, mint a nacionalizmus.¹²² A nemzetek vizsgálatának kétirányúnak kell lennie: felülről lefelé és lentől felfelé haladó kutatásoknak, ez utóbbi irányú vizsgálat már túlmutat a történettudomány területén. Az államok számos esetben a nemzet segítségével jöttek létre, és számos nemzet saját állama segítségével fejlődött. A modern értelemben vett nemzet nem feltételezte az állam meglétét. A nemzethez való tartozásnak két alapvető feltétele létezik: a közös kultúra és annak az elismerése, hogy a másik egyén ugyanannak a nemzetnek a tagja és mint olyan, kölcsönösen elismerik egymás jogait és közös kötelezettségeit.¹²³ A nemzetek kialakulásában meghatározó szerepe van a területek, a kulturális szimbólumok és a gazdasági erőforrások fölötti külső és belső harcoknak, vitáknak. A nemzetek földrajzilag mobilisak, emiatt a régiók, egyházi és világi intézmények, osztályok és státuscsoportok egyensúlya állandóan felborulhat.¹²⁴

A magyar nyelvben meghonosodott nemzet és nemzetiség szavak körüljárásához szükséges az angol megfelelőik értelmezése. Az angol *nation* (nemzet) szó jelentése a *state* (állam) és a *country* (ország) szavak jelentésével azonos, míg a *nationality* (nemzetiség) a *citizenship* (állampolgárság) értelemben használatos. Ezzel szemben a magyar nyelvben külön szavakat használunk a fent bemutatott fogalmakra, hiszen az angol és a magyar nyelv logikája, struktúrája, fejlődési körülményei nyomán azok eltérő jelentéstartalommal bírnak. A

¹¹⁸ Brunner, G. 1995. 9.

¹¹⁹ Lásd még: Joó R. 1988.; Romsics I. 1998.

¹²⁰ Brunner, G. 1995. 9–10.

¹²¹ Hobsbawm, E. J. 1990. 6–8.

¹²² Hobsbawm, E. J. 1990. 9–11.

¹²³ Gellner, E. 1983. 6–7.

¹²⁴ Hutchinson, J. 2002. 169–170.

nemzet számunkra egy adott nyelvi-kulturális közösséget jelent, függetlenül attól, hogy az azt alkotó egyének egy ország határain belül vagy kívül élnek. A nemzetiség a nemzet egy része, amely más állam határain belül élő, nem államalkotó nyelvi-kulturális közösség, tehát államjogilag külön, más állam fennhatósága alatt él. Ebben az értelemben véve a nemzetiség a másik állam határain belül kisebbséget alkot, ezzel magyarázhatjuk azt a tényt, hogy a 20. század folyamán a nemzetiség és a nemzeti kisebbség fogalmakat szinonimaként kezdjük használni.¹²⁵ Az egyén azáltal része a társadalomnak, hogy hozzátartozik annak valamelyik összetevőjéhez: a paraszt a földesúrhoz kötődött, a földesúr a királynak tartozott lojalitással, a városi polgár valamelyik ipartestület vagy céh tagja, amely meghatározott jogállással bírt, és még hosszan sorolhatnánk. A modern társadalom ezzel szemben közvetlen kapcsolatokra épül, az egyén bármely csoporthoz tartozzék is, az független állampolgárságától. Az állampolgár közvetlen kapcsolatban áll az állammal, nem függ és nem is közvetít senki e kapcsolatban, az állam az állampolgárok közös lojalitásának a tárgya.¹²⁶ A magyar nyelv fogalomhasználata pedig híven tükrözi a kialakult viszonyokat, helyzeteket.

Az etnikum fogalma angolszász közvetítéssel honosodott meg az európai kultúrában. Az *ethnic* szót barbár vagy pogány jelentéssel használták a 19. századig, amikor *faji* vonásokkal is bővült a jelentése.¹²⁷ A mai értelemben vett etnicitás fogalmát az angol nyelvű társadalomelmélet kezdi használni az 1960-as években. A fogalom megjelenése szorosan összefügg a gazdasági fejlődéssel és a kialakult nemzetállamok megerősödésével, valamint a felerősödő népességmozgásokkal, nemzetiségi problémákkal és nyelvi konfliktusokkal.

Az etnikai csoportok vizsgálatában rendkívül fontos ismernünk és felismernünk azt a módot, ahogyan a csoport megalkotja magát, megalkotja saját határait: védekező magatartás, birtokló magatartás vagy nyitott magatartás, ezzel is hangsúlyosan jelezve viszonyulását társadalmi-kulturális környezetéhez.

A néprajztudományban és az antropológiában az etnicitás meghatározásában két alapvető irányt különíthetünk el, a teljesség igénye nélkül. Az egyik irány az etnicitáskutatás világosan megfogalmazott, átfogó írása Fredrik Barth nevéhez fűződik, aki irányt szabott a témában zajló antropológiai kutatásoknak. Az antropológiai irodalom az etnikai csoportok meghatározásában a következő alapvető jellemzőket emeli ki: biológiailag önfenntartó, azonos alapvető kulturális értékekkel rendelkeznek, amelyek egységei nyilvánvaló kulturális formát alkotnak, kommunikációs és interakciós teret képeznek, tagjai meghatározzák magukat, és mások is különálló kategóriaként határozzák meg őket.¹²⁸ Barth ezzel ellentétben

¹²⁵ Romsics I. 1998.

¹²⁶ Taylor, Ch. 2002.

¹²⁷ Eriksen, T. H. 2008. 18.

¹²⁸ Barth, F. 1969. 10–11.

az etnikai határok megtartására és a csoportot alkotó egyének önmeghatározására helyezi a hangsúlyt, a határt jelző kulturális jellemvonások éppúgy változhatnak, mint a csoportot alkotó egyének kulturális jellemzői. Az etnicitás kritériumait a „mi” és az „ők” közötti határ megvonásával határozza meg, azaz adott etnikai csoport határait úgy tudjuk megvonni, ha megvizsgáljuk az adott csoportot alkotók önmagukról kialakított képét és azt, ahogyan mások látják őket. Az etnikai csoport határát tehát a csoport önidentifikációja jelöli ki, valamint azok az elemek, ahogyan mások látják őket és ahogyan ők látnak másokat. Ezek a határok társadalmi határok és nem feltétlenül területhez kötöttek. Így az etnikai identitás a társadalmi csoport kérdésévé válik, és nem a kulturális tartalom határozza azt meg. Az adott etnikai csoport határai attól függően változhatnak, ahogy az azt alkotó egyének válaszolnak a különböző társadalmi, történelmi, gazdasági és politikai kihívásokra.¹²⁹ Barth tanulmányának a megjelenése tette hivatalosan is lehetővé az antropológia számára a cigány közösségek kutatását. Az „etnikai határok” elmélete felülírta a korábbi Radcliffe-Brown-féle organikus modellt, amely az egy nyelvet beszélő, azonos kultúrával rendelkező népességet egy adott területen élőknek fogadott el.¹³⁰

Több mint két évtizeddel később Barth újragondolta korábbi téziseit, és a kultúra globális, mindenre kiható jellegénél fogva annak az egyén etnikus identitására gyakorolt hatásait elemzi.¹³¹ Megállapítja, hogy a kulturális áramlások hatására az egyén folyamatosan alakul, átalakul, hasonul, és nem termeli újra saját identitásának megkülönböztető jegyeit. Ezért a teljes csoporton belüli kulturális változatokat és azokat a folyamatokat javasolja megvizsgálni, amelyek a kulturális diszkontinuitáshoz vezetnek. Ilyenek lehetnek: az identitásszimbólumok, egy elfogadott kód vagy érték miatti viselkedésbeli vagy stílusbeli hasonulások, a különféle környezettípushoz és létfenntartási módhoz való alkalmazkodás akár különböző kulturális jellemzőkkel bíró csoportok esetében is, amennyiben adott területen az erőforrások más-más típusait használják. Külön kitér az etnicitás és az állam kapcsolatára, ahol a modern államstruktúrákon belül az államot mint aktort, mint a csoportok közötti határápítés „harmadik szereplője által képviselt hatalmat” tekinti. Véleménye szerint: „Az identitás fenntartása, az etnikai közösség formálódása, törvények és közösségi politika, a rezsim érdekei és intézkedései, valamint a globális folyamatok így együttesen alakítják ki a politikai és kulturális folyamatok komplex mezejét.”¹³² Ezen folyamatok vizsgálatára három különböző szintet különít el: mikro-, közép- és makroszintet. Mikroszinten az egyén etnikai identitástudatának kialakulásában részt vevő viszonyokat, igényeket, értékeket,

¹²⁹ Barth, F. 1969. 14–16.

¹³⁰ Tesár, C. 2014. xxiii.

¹³¹ Barth, F. 1996.

¹³² Barth, F. 1996. 13.

tapasztalatokat, térhasználatot és társadalmi kapcsolatokat vizsgálja. Középszinten a közösségteremtő folyamatok jelennek meg, míg a makroszintet az államok vagy nemzetek, a nagyobb vallási közösségek és nem utolsósorban a nemzetközi színtér határozzák meg.¹³³

Thomas Hylland Eriksen szociálintropológiai használatában vizsgálja az etnicitást, amely Barth fogalommeghatározására épül. A Nyugat-Európában és Amerikában működő antropológiai iskolák és kutatások főbb eredményeit összefoglalva járja körül az etnicitás problematikáját.¹³⁴ A felsorakoztatott terepkutatások számottevő része az egykori gyarmatokon, valamint az Európa nyugati államaiba bevándorlók körében készült.¹³⁵ Az etnicitást úgy határozza meg, mint „egymást kulturálisan különállónak tekintő emberek közötti alapvető osztályozási különbségek rendszeres és tartós társadalmi reprodukcióját.”¹³⁶ Ez a tág meghatározás lehetővé teszi az etnicitás különféle szempontú megközelítéseit. Eriksen felhívja azonban a figyelmet, hogy a különböző etnikai csoportok vizsgálatára különböző elemzési mintákat kell alkalmazni, hiszen minden etnikai csoport más és más problémákkal szembesül. Az etnicitás csak multietnikus környezetben határozható meg, hiszen fontos, hogy legyen akivel szemben meghatározza magát a csoport, és aki felé a különbségeket kommunikálni tudja. Az etnicitás tehát két vagy több csoport között létezik, és a csoportokon belül nem beszélhetünk etnicitásról, csak kultúráról. Az etnikai csoport határai azonban nem feltétlenül esnek egybe a kulturális határvonalakkal, ennek ellenére Eriksen hangsúlyozza a kultúra és az etnicitás közötti változó és komplex kapcsolatot. „Az etnicitás a magukat különállónak tartó csoportok közötti kulturális különbségek tartós és szisztematikus kommunikálása. Akkor tűnik fel, amikor a kulturális különbségek valamiért relevánssá válnak a társadalmi interakciókban, ezért a társadalmi élet szintjén kell tanulmányoznunk azt, nem pedig a szimbolikus kultúra szintjén.”¹³⁷ Ha az egyén szempontjából vizsgáljuk az etnicitást, etnikai identitását döntően meghatározza a közös eredet fogalma. Ez magyarázza magának a történelemnek a különböző megközelítéseit és értelmezését, az ideológiák kialakulását, hiszen ezek igazolják, erősítik, gyengítik és tartják fenn az etnikai identitásokat.

A konstruktivista elméleti irányt képviselő Rogers Brubaker az etnicitás elemzésében rávilágít, hogy az etnikai csoportok nem szilárd, térben jól körülhatárolható entitások, hanem változó, belülről heterogén csoportok, melyek különböző társadalmi szereplőkből épülnek fel.

¹³³ Barth hármas szintű fiktív térbeliségét Keményfi Róbert (2004), a települési szintű etnikai térszerkezetek kutatója, továbbgondolva Nemes Nagy József (1998) tér/társadalom modelljét, a földrajzi szemlélet felhasználásával, megalkotta az etnikai térségi szintek hármas rendszerét.

¹³⁴ Eriksen, T. H. 2008.

¹³⁵ Mauritiusz, valamint Trinidad és Tobago szigeteken végzett terepkutatásai tapasztalatait és eredményeit is felhasználva fogalmazza meg az etnikai csoportok meghatározását. A szigetek lakossága nem őshonos, hanem a gyarmatosítás termékei, az ültetvényekre telepített multietnikus közösségek lakják, akik „hozzájárultak a kapitalista világrend fejlődéséhez” (Eriksen 1992)

¹³⁶ Eriksen, T. H. 1992. 3.

¹³⁷ Eriksen, T. H. 2008. 84.

Az etnicitás újraértelmezésében a „gyakorlati kategóriákat, kulturális idiómákat, kognitív sémákat, diszkurzív kereteket, kollektív reprezentációkat, intézményi formákat, politikai cselekvési terveket és esetleges cselekvéseket kifejező terminusok” használatát javasolja.¹³⁸ A „csoportként létezés” fogalma politikai, társadalmi, kulturális és pszichológiai folyamatokat takar, amit eseményként kell kezelnünk, nem mint állandó, tartós jelenlét. Az etnopolitikai konfliktusokat bemutató negatív példák etnikai csoportok közötti feszültségekről beszélnek, holott a történések és maga a fogalom különböző tartalmat takarnak. Szerencsésebbnek tartja az etnikainak ábrázolt konfliktus megnevezés használatát, hogy elkerüljük az egyoldalúan „túletnicizált” képek megjelenését és az etnikai erőszak előfordulási gyakoriságának túlbecsülését. Az etnikai konfliktusok főszereplői leggyakrabban a tág értelemben vett szervezetek és ezek hatalmat szerzett vezetői. Az „etnikai” jelzővel a konfliktusok behatárolására törekszenek, etnikai keretbe helyezve legitimizálják azokat. Brubaker fontosnak tartja a csoportok és kategóriák közötti különbségtételt, hiszen a kategória nem csoport, és ritka esetben fordulhat elő a „csoportként létezés” lehetősége. A kategória elemzésével az etnikai, faji és nemzeti létezési és működési módjai tűnnek elő, és láthatóvá válhat az etnicitás csoport nélküli léte. A csoport megalkotásának elemzésében a „kognitív perspektívák” segíthetnek, melyek nem csak az érzékszerveken keresztüli látásmódra vonatkoznak, hanem minden etnikailag orientált keretre, sémára, narratívára, identifikációra vagy kategorizálásra, amelyek a csoportokkal kapcsolatba hozhatóak. Barth alaptézisére utal, a „mi” és „ők” elkülönítésére a kognitív perspektívák használata azon meghatározásában, hogy „az emberek miként – és mikor – határozzák meg önmagukat, tekintenek másokra, tapasztalják meg a világot és értelmezik gondjaikat faji, etnikai és nemzeti – és nem más módon – terminusokban”.¹³⁹ Az etnikai kategóriák használatával kutatásai során a társadalmi helyzetekre, gyakorlatokra és irányvonalakra fókuszál, úgy, hogy ezeket a külső kényszerek megélt, tapasztalt, személyes kontextusába helyezi. Emellett arra is figyel, hogyan jelenik meg az etnicitás az egyéni tapasztalatokban. Mindezzel az etnicitás szituativitását, a társadalmi különbségtétel helyzetfüggőségét bizonyítja.

Tervezett könyvében¹⁴⁰ Brubaker az elemzések közép- és makroszintjeihez tér vissza, a kortárs változásokra vonatkozó politikák három szembeötlő tartalmát vizsgálva: a visszatérő egyenlőtlenség, a visszatérő biológia és a visszatérő szent témakörökben. Az egyenlőtlenségek az utóbbi évek gazdasági válságának köszönhetően kerültek fokozottabban előtérbe, kihangsúlyozva a kulturális különbségek dimenzióit. A fajok közötti genetikai

¹³⁸ Brubaker, R. 2001.

¹³⁹ Brubaker, R. 2001.

¹⁴⁰ Brubaker, R. 2015., megjelenés előtt álló könyve előszavában fogalmazza meg a jelen politikai és gazdasági történéseire reagáló összegzését.

hasonlóság új kihívást jelent az etnicitáskutatásban, hiszen a népesség keveredését kimutatva az egyén genetikai egyediségét bizonyították be. A szent visszatérése a felélénkülő vallási mozgalmakban, megnyilvánulásokban mutatkozik meg, jelezvén, hogy a vallás túllépett a privát szférán és a közösségi élet megszervezésére törekszik. Ez fontossá teszi annak vizsgálatát, hogyan válnak a közösségek sokszínűvé, multikulturálissá és politikailag különbözővé, hiszen a sokszínűség gyökerei sok esetben éppen a vallásba nyúlnak vissza. Brubaker fontosnak tartja a vallás és a nyelv összehasonlító elemzését, mivel mindkettő kiemelkedően fontos eleme az etnikai és a nemzeti önmeghatározásnak, mondhatjuk annak szimbólumai. A politika és a hatalom kapcsolatában azonban a kettő között jelentős eltérés figyelhető meg. Míg a nyelv mind a magán-, mind a közösségi élet elengedhetetlen eszköze, és mint olyan az államnak is támogatnia kell; a nyelv „kommunikációs eszköz és identitásszimbólum”. Ezzel ellentétben a vallás gyakran autoriter, szabályrendszer alapján működik és kötelékeket állít fel. Ezek nemcsak szabályozzák az egyén viselkedését, hanem a közösségi életet is befolyásolják, gyakran feszültségeket teremtve. Így a vallás és a vallási feszültségek tematizálása fokozatosan áthelyezte a hangsúlyt a nyelv mint kulturális különbséget meghatározó tényező vizsgálatáról a vallás vizsgálatára.

Feischmidt Margit szintén konstruktivista szemléletű megközelítésében az etnicitást olyan viszonyként jelöli meg, amely a társadalmi különbségtételben és elhatárolódásban mutatkozik meg. A „társadalmi viszonyokba ágyazott” különbségek elkülönítik a „jelölteket” (etnikai kategória) a „jelöletlenektől” (homogén), a kapcsolathoz hatalmi viszonyt is társítva. Az etnicitást egy mozgásban lévő rendszer részeként is értelmezhetjük, amelyet az erőforrásokért való küzdelem határoz meg, beleértve a szimbolikus erőforrásokat is. Ilyen erőforrás a kultúra is, amely „nem értelmezhető másként, mint a társadalmi struktúrába ágyazott stratégiai fogalomként, a struktúra pedig nem tud másként megvalósulni, csak bizonyos kultúrákban materializálódva”.¹⁴¹

Az etnicitás magyar nyelvű szakirodalmának másik jeles képviselője, Keményfi Róbert szerint „az etnicitás terminus olyan kutatási kereteket fed le, amelyeken belül az »etnikai magatartások« legkülönbözőbb szintjeit, formáit és ezen attitűdök »termelődésének« állandó folyamatát (azaz dinamikáját), aktualitását elemezhetjük”.¹⁴² Javasolja, hogy az etnicitást „laza hálóként” képzeljük el, mivel fogalmához folyamatosan bővülő jelentésmező járul, nem tudjuk pontosan meghatározni. A gazdag jelentéstartalom számos értelmezési lehetőségre ad teret, melyek között központi szerepet tölt be az identitás és a nacionalizmus vizsgálata. Az etnicitás és a nacionalizmus kapcsolatában az egyének és a csoportok közötti

¹⁴¹ Feischmidt M. 2010. 7–9.

¹⁴² Keményfi R. 2004. 75.

kapcsolatokra összpontosít, amelyet immár nem az elszigeteltség eredményeként értelmez, hanem egy dinamikus jelenségként, mely nem természetes, örökkévaló vagy egyértelmű.¹⁴³

Fosztó László a cigány etnikum jeles erdélyi kutatója a pünkösdisták cigány csoportok mélyreható bemutatását és elemzését végezte el, hozzájárulván a poszt-szocialista Románia vallási szokásainak alakulásának értelmezéséhez.¹⁴⁴ A pünkösdisták cigány közösség körében a „rituális kommunikáció” szerepét vizsgálva rámutat a vallások társadalomalakító és közösségfejlesztő hatására. Korábbi tanulmányában Fosztó azoknak a társadalmi-kulturális mechanizmusoknak az ismertetésére vállalkozik, amelyek az interetnikus kapcsolatokat alakítják.¹⁴⁵ Magát az etnikus jelenséget egy társadalmi-kulturális képződménynek tekinti, amelynek tudományos megközelítését nehezítik a közéleti-politikai viták és hatások. Az etnicitásnak két lényeges mozzanatát a társadalmi kategorizációval és a csoportudattal kapcsolja össze.

A szakirodalmat ellentétpárokból tekinti át: processzualitás-diskurzivitás, az előbbi az eltérő életmódok és a változatos környezeti hatásokra, míg az utóbbi a kulturális elemek tudatos és folyamatos használatára összpontosít a másoktól való megkülönböztetésben. A primordializmus-instrumentalizmus ellentétpárban a primordializmus szerint az ember beleszületik egy etnikumba, amely meghatározza identitását, a szocializáció során pedig a kultúra határozza meg az etnicitást. Az instrumentalista felfogás azonban az egyén szabadságának tartja annak az identitásnak a kiválasztását, amelyet adott helyzetben legcélszerűbbnek tart. Különböző helyzetekben különböző identitását használhatja ugyanaz az egyén, a szituatív jelleg a társadalmi kapcsolatok minden szintjén és minden élethelyzetben vizsgálható. Az objektivizmus-szubjektivizmus ellentétpárban az etnikumot meghatározó tárgyi elemeket (nyelv, terület, történelem stb.) állítja szembe a mentális reprezentációkkal (az összetartozás érzésével, a közös származástudattal).

Az etnicitás és nacionalizmus kapcsolatát formalizációs folyamatnak tartja, amely során egy informális esemény spontán módon átalakul, átvándorol a résztvevők szándéka szerint a cselekvés formái elemeibe. A már eleve formális esemény előre meghatározott forgatókönyv szerint zajlik, szervezeten, kizárva minden jellegű spontaneitást. Adott etnikai csoport kulturális viselkedésének vizsgálatára humánetológiai megközelítést használ, kiemelve az állatok területbirtoklási mechanizmusaitól a csoport határszférájának megjelölését. Az állatok és emberek alkalmazta határok kijelölésében hasonló lényeges elem tűnik fel: az elérhetőség. Szimbolikus dimenzióba átemelve az emberi kommunikáció szintjére jutunk, amely meghatározza a csoport belső rendjét.

¹⁴³ Keményfi R. 2004. 70–71.; Hobsbawm E. J. 1990.; Eriksen, T. H. 2008.; Joó R. 1988.

¹⁴⁴ Fosztó L. 2009.

¹⁴⁵ Fosztó L. 1997.

Az etnicitás kutatásában fontos a külső körülmények elemzése, a csoportok kontextusba helyezése a csoportok közötti viszonyok változásainak megértéséhez. A csoportok különféleképpen reagálhatnak az őket ért pozitív vagy negatív hatásokra. Vészhelyzetben az etnikai csoportnak meg kell találnia azt a módot, ahogyan saját kultúrája tisztaságát és integritását meg tudja őrizni az idegen hatásoktól, így biztosítva a csoport szokásainak, hagyományainak, szimbólumainak stb. megmaradását vagy újratermelését.¹⁴⁶ A csoportok azonban nemcsak vészhelyzetben viselkedhetnek magukba zárkózottan, hanem a mindennapokban is, amennyiben külső nyomás nehezedik rájuk.

3.2.2. Etnicitás és nemzet a nacionalizmus tükrében

Benedict Anderson,¹⁴⁷ a nacionalizmus fő teoretikusa, a nemzetet modern fejleménynek tekinti, meghatározására az „elképzelt politikai közösség” terminust javasolja, az *elképzelt* jelzővel arra a tényre utalva, hogy bár a közösség tagjai nem ismerik egymást személyesen, mégis ugyanannak a közösségnek a tagjaiként határozzák meg magukat. A nemzet annak ellenére, hogy fiatal képződmény, tagjai ősinek, századokra visszanyúló történeti múlttal rendelkezőnek tételezik fel. Ez az elképzelt közösség térben behatárolt, bármekkora nőjön is egy nemzet, határai nem tágíthatók a végtelenig, mindig más nemzettel marad határos, határvonalait azoktól függően tudja megrajzolni. A modern tér- és időtudat kialakulása tette lehetővé a nemzetek megszületését, melynek fő letéteményese az állandóan terjeszkedő, új piacokat kereső kapitalista szemlélet. Emellett hatással volt rá a nyomtatás megjelenése, a földrajzi felfedezések, a gyarmatbirodalmakon tapasztalt nyelvi és etnikai sokszínűség stb. Anderson meglátása szerint a gyarmatokon a nemzeti gondolat korábban megfogalmazódott, mint Európában. Ennek érzékeltetésére a 19. századi Magyarországot hasonlítja össze Sziámmal.¹⁴⁸ A nemzetek korszaka a jelenben is tart, a nemzeti mivoltot korunk politikai életének legegységesebb értékének tekinti. A kozmopolita haladó értelmiség már káros nacionalizmus szemlélete, amely a másiktól való félelemben és a másik utálatában gyökerezik, amely a rasszizmussal hasonlítható, Anderson arra emlékeztet, hogy a nemzetek szeretetre, gyakran önfeláldozó szeretetre ösztönöznek. A nacionalizmus kulturális termékei (költészet, próza, zene, képzőművészetek) ennek a szeretetnek az ezerarcú megjelenéseit mutatják meg.¹⁴⁹

¹⁴⁶ Harrison, S. 1999. 10–13.

¹⁴⁷ Anderson, B. 1983.

¹⁴⁸ Anderson, B. 1983. 101–108.

¹⁴⁹ Anderson, B. 1983. 141.

A modern demokratikus államban szükség van az állampolgárok elkötelezettségére, erős patriotizmusra, a politikai közösséggel való azonosulás érzésére. Ezek az államok ott is igyekeznek elszórni a patriotizmus, a közös azonosság érzését, ahol ez nem létezett korábban. A modern demokráciákban az állam igyekszik a modern állampolgárok identitástudatának sarokköveit úgy mozgatni, hogy az állampolgárságuk előrevalóbb legyen az azonosságtudatuknál, a csoporthoz (család, nyelv, vallás, faj stb.) való tartozás tudatánál. Az államnak homogenizálnia kell a nyelvet és a kultúrát, erős alapokra helyeznie az azonosságtudatot és az elkötelezettséget ahhoz, hogy fennmaradjon. Nem engedheti meg, hogy alcsoportok, részközösségek alakuljanak és gyengítsék hatalmát, erejét, így azokat vagy megszünteti, vagy asszimilálja, vagy más módon súlyukat és fontosságukat veszti. A nacionalizmus ebben a megvilágításban a patriotizmus egyik hajtóereje.¹⁵⁰ A nacionalizmus másik formája Taylor szerint, amikor a közös politikai berendezkedéstől függetlenül a közös politikai elkötelezettség az alapja az etnikai, nyelvi, vallási vagy kulturális azonosságtudatnak. A patriotizmus hagyományos értelemben az, amikor az egyént az egyszerű hazaszeretet fűti politikai prekonceptiók nélkül. A haza ebben a kontextusban politikai fogalmat jelöl, a nemzettel egyenértékű. Ebben az értelemben a modern korban a patriotizmus már a nacionalizmus táptalajának számít, intézményeit pedig igyekeznek az új eszmének alárendelni, és fentebb a nemzeti azonosságra apellálni, amikor a politikumnak tömegbázisra van szüksége. A nacionalizmus immár nemcsak motorja a modern társadalmak homogenizálásának, hanem következménye is.

A nemzetet egy adott területen alakult államhoz viszonyítva határozzuk meg, tagjai valamilyen formában kapcsolódnak az államhoz. „Nem a nemzetek hozzák létre az államot vagy a nacionalizmust, hanem épp fordítva történik.”¹⁵¹ A már létrejött államhoz viszonyítva beszélhetünk államalkotó nemzetről, nemzeti kisebbségekről és a politikai hatásoknak köszönhetően nacionalizmusról is. Ez utóbbit a többségi és kisebbségi etnikai csoportok, az adott területen élő etnikumok közötti kapcsolatok tekintetében fogjuk vizsgálni. A „kitalált hagyományok”¹⁵² fogalommal a nemzettudatot alakító kulturális hagyomány mesterségesen megalkotott jellegére mutat rá, amelynek minden elemét tudatosan kellett megteremteni.

Ernest Gellner, szakítva a hagyományos értelmezésekkel, melyek a nacionalizmust a nemzeti történelem egyik aspektusának vagy egy olyan modern irracionális doktrínának tekintették, amely elég hatalommal rendelkezik ahhoz, hogy nacionalista érzéseket ébresszen, a nacionalizmust a modernitás termékének tekinti, amely a modern társadalmi rend keretein

¹⁵⁰ Taylor, Ch. 2002.

¹⁵¹ Hobsbawm, E. J. 1990. 10. „Nations do not make states and nationalisms but the other way round.” – szabadfordításban használom a szövegben. Ugyanezt fogalmazza meg Gellner is: „Nationalism creates nations, not the other way around.” (Gellner, E. 1983. 56.)

¹⁵² Hobsbawm, E. J. – Ranger, T. 1983.

belül jól meghatározott funkcióval bír. A modern világban a nacionalizmus feladata, hogy a lojalitás és a nemzetállammal való azonosulás új formáit hozza létre. Emellett a nacionalizmus politikai válasz is egy teljesen új helyzetre: a területi és társadalmi mobilitás a kollektív önazonosság megalkotását teszi szükségessé a gyökértelenné váló egyén számára, hogy biztonságot adjon és irányt mutasson. A nacionalizmus valójában a magas kultúra kivetítése az alacsony kultúrára gyakran az oktatáson keresztül; egy névtelen, személytelen társadalmi kultúra megalkotása, amely ellentétben áll a lokális csoportok komplex struktúrájával, újratermelődésével és egyéni jellemzőivel. A megszokott, régi környezetükből kiragadott, az iparosodásnak köszönhetően városra költözött rétegeknek szükségük van a kulturális önmeghatározásra, az oktatáshoz és a munkához való hozzáféréshez. Ezt jól tükrözi a nacionalizmusban jelen lévő kulturális homogenitás szükségessége, az, hogy az ipari társadalom tagja a világ bármely városában ugyanahhoz a csoporthoz tartozónak tudja magát. A nacionalizmus tehát egy olyan politikai legitimitáselmélet, amely az állam politikai és etnikai határainak egybeesését követeli. Eszerint az állam nélküli nemzetek esetében nem beszélhetünk nacionalizmusról.¹⁵³ Gellner nacionalizmusértelmezése az állam és etnicitás kapcsolatán alapul, azonban figyelmen kívül hagyja a nemzeti kisebbségeket, amelyek szintén az adott államot alkotják. A modern állam fenntart egy hivatalos nyelvet és kultúrát az erős nemzeti érzülettel rendelkező egyének számára, ami azért fontos, hogy ellenőrzést gyakorolhasson az állam felett. Ez részben azt magyarázza, hogy az állam áll számos nemzeti érzület és nemzeti identitás középpontjában.¹⁵⁴ Az ezeket tápláló energia forrása azonban még mindig ismeretlen. Egy másik fontos része az elméletének, hogy gazdaságoknak tekinti a modern társadalmakat, melyeknek természetükből adódóan szükségük van az államra, hogy kiszolgálja és irányítsa őket. Felmerül a kérdés: a kialakuló új rétegnek/csoportnak kik lesznek a vezetői, az irányítói? Napjainkban egyre nehezebb a hagyományos értelemben vett vezetőket találni, hiszen a klasszikus értelemben vett tanult réteg vezető és példamutató szerepét átvették a tévésztárok és a popénekesek.

A nacionalista ideológia célja, hogy fölülírja a modernitásnak az egyén és társadalom kapcsolatában okozott elhajlásokat és szakadásokat, és megteremtse az egységet múlt és jelen között.¹⁵⁵ Ezek sok esetben kreált elméletek és kizárólag az állam érdekeit szolgálják.

Anthony D. Smith szerint a modern nemzetek kialakulását sokkal hosszabb folyamat előzte meg, mint ahogy a legtöbb kutató állítja. Gellnerrel ellentétben nem fogadja el a nemzetek modern létrejöttének az elméletét, sem a nemzetek primordiális, természetes társadalmi létét. A nemzetek az ún. „ethnie” vagy kulturális csoportokon alapulnak, melyek

¹⁵³ Gellner, E. 1983. 1–4.

¹⁵⁴ Taylor, Ch. 2002.

¹⁵⁵ Eriksen, T. H. 2008. 147–148.

állandó kulturális jellemzői az emlékezet, az értékek, a mítoszok és a szimbólumok. Új funkciók és új értelmek hozzárendelésével ezeket a jellemzőket mindig lehet alakítani az új helyzeteknek megfelelően. Ezeket a jellemvonásokat a művészetek, a nyelv, a tudományok és a közösség törvényei örökítik meg, őrzik és adják tovább generációkon keresztül, ahol a megőrzött és elraktározott hagyományok határozzák meg a közösség lelkületét és struktúráját.¹⁵⁶ A kortárs társadalom egyik paradoxonának nevezi az innovációk iránti fogékonyságát, amelyet a múlt iránti nosztalgia övez. A modern társadalom kihívásai, az egyre gyorsabb technikai fejlődés, a tárgyiasuló világ olyan kihívások elé helyezi az egyént, amelyekre csak úgy tud válaszolni, ha egy olyan társadalmi keretbe helyezi magát, amelyben újra „gyökeret ereszthet”. A modern típusú társadalmat és társadalmi rendet a közös hagyományokkal és közös környezettel köti össze, tehát a csoport történelmével és hazájával.¹⁵⁷ A múlt iránti nosztalgia másik vetülete az emberi természet és a mulandóság kapcsolatát tükrözi. A történelem folyamán, a vallás erős hatásának is köszönhetően, az ember igyekezett úgy élni, hogy valami maradjon utána, amivel saját „halhatatlanságát” tudja biztosítani. A csoport történelmében való aktív részvétel ennek egyik határozott eszközévé vált. A vallás térvessztésével párhuzamosan alternatívaként, „pótvallásként” megjelent a nacionalizmus, amely a hiábavalóság érzését hivatott ellensúlyozni, összekötve az egyént az örökös csoporttal és annak emlékeivel, hagyományaival, identitásával. Így a közösségi és generációkon átívelő emlékek és remények közös történelemmé és közös sorssá válnak. A múlt értelmezésében azonban figyelniünk kell a jelenre és az utóbbi időszakban „kitalált hagyományokra”.¹⁵⁸ Ilyen relatíve új hagyomány a skót nemzeti szimbólum, a skót szoknya, amelyet a 18. század közepén a jakobita mozgalom és a Skót-felföld felfedezésével „találtak” fel. Smith ugyanide sorolja a „magyar patrióták” emelte budapesti Millenniumi emlékművet is, melyet a 896-os honfoglalás ezeréves évfordulója emlékére állítottak. A példákkal a nacionalizmus újabb értelmezéseit mutatja, amelyben a nacionalizmus a kreatív hatalom rekonstruálásának és őszinte felfedezésének az eszköze.¹⁵⁹

John Hutchinson központi szerepet tulajdonít az etnicitásnak, melynek fő alkotóelemei az eredet, az emlékezet és a jelen problémáira megoldásokat kínáló „használható múlt” visszaszerzése. Véleménye szerint a nemzetek kialakulásának alternatív modelljét kellene megvizsgálnunk, „amely a nemzetet egy, az államhoz csak lazán kötődő kvázi-rokonsági csoportként tételezi, és amely az államnak a lakosságot ellenőrző hatalmát korlátozottnak és változóknak tekinti. Ennek a modellnek kifejezetten foglalkoznia kell a nacionalizmus

¹⁵⁶ Smith, A. D. 1986. 2–16.

¹⁵⁷ Smith, A. D. 1986. 174–175.

¹⁵⁸ Hobsbawm, E. J. – Ranger, T. 1983.

¹⁵⁹ Smith, A. D. 1986. 177.

epizodikus jellegével, és azzal a képességgel, hogy szenvedélyes államellenes vagy államot támogató identifikációkra késztesen, egy olyan közös történelmi identitástudatra alapozva, mely képessé teszi a lakosságot a végzet legyőzésére.”¹⁶⁰ Egyetért Fredrik Barth (1969) a nemzetek etnikai alapjaira vonatkozó kijelentésével, melyben megállapítja, hogy a stabil etnikai identitás és a belső változatosság egyszerre jelen lévő tulajdonságai lehetnek egy csoportnak, és hozzásegíthetnek a visszatérő kulturális konfliktusok funkcióinak vizsgálatához. Véleménye szerint a kultúrnacionalista értelmiség hozta létre, teremtette újjá a nemzeti identitást az asszimilációs törekvések ellenében, mellyel a „nemzet egyedi karakterének térben és időben való meghatározását és egy morális és szociális újjászületés elindítását tekintik.”¹⁶¹ Válságos időben a kollektív identitás társadalmi mozgósítóerővel bír, így tevékenységük nem alábecsülendő. A 20. század földrajzi, demográfiai és státusmobilitásának hatására a politikai közösségeknek folyamatosan újra kellett definiálniuk önmagukat. Az egykori domináns kisebbségek hatalmi helyzetbe (Csehszlovákia és Lengyelország német lakossága), mások a nemzetállamuk határain kívülre kerültek (Románia, Csehszlovákia és Ukrajna területére eső magyar lakosság), mely beláthatatlan következményekkel járt. Az egyes nemzetállamokon belül is változtak az erőviszonyok a gazdasági forradalmak hatására régiók és osztályok státusa, valamint az etnikumok között. A modern világban a nacionalizmus csakis világi lehet, eszméit a humanista értelmiségiek képviselik, világnézetét a romantikus historicizmus hatja át, fő támogatói és vezéralakjai a professzionális értelmiségből kerülnek ki.

Demeter M. Attila politikafilozófus szerint a nacionalizmus egy érzés, amely nem feltétlenül a mások kirekesztésére irányuló negatív érzés, hanem lehet pozitív töltetű is, a saját nemzetünkkel való pozitív identifikáció érzése. Politikai értelemben a haza egy intézményrendszert jelent: az alkotmányt, a törvények összességét, politikai intézményeket és jogszokásokat, polgári habitust, amelyek együtt egy életstílust, közös (vagyis politikai) életformát alkotnak. Ezzel szemben a nacionalizmus mint érzület elsősorban a nemzet iránti lojalitást jelenti. A nemzeti érzület is irányulhat az államra, az államiságra, annak szimbólumaira, de csak áttételesen, amennyiben az adott állam a nemzet állama. Ha a nemzetet tudati közösségként határozzuk meg, akkor a nemzethez való tartozás tudata és a nemzet léte közötti viszony egy determinisztikus viszonyt jelöl. Nem állíthatjuk, hogy létezik a nemzet mint objektív tény, majd ehhez pótlólagosan járulna az illető nemzethez való tartozásnak a tudata. Itt sokkal inkább arról a helyzetről van szó, amikor a tudat határozza meg a létet: egy nemzet addig létezik, amíg az adott nemzet tagjai egyazon nemzet tagjainak

¹⁶⁰ Hutchinson, J. 2002. 164.

¹⁶¹ Hutchinson, J. 2002. 164–166.

tudják magukat. Ha az adott közösség tagjai nem tudják magukat egy nemzetnek, akkor az illető nemzet nem létezik – és ezen a helyzeten az olyan objektív ismérvek fennállása, mint pl. a közös nyelv és kultúra, nem sokat fognak segíteni.¹⁶²

A szónak egy második jelentésében a nacionalizmus egy eszmerendszer, a nemzeti önértés és önértelmezés adott módja vagy alakzata. Ha ugyanis a nacionalizmuskutatók eredményeit tekintjük, feltűnik, hogy az idesorolható elméletek számára a nacionalizmus többnyire se nem érzület, se nem eszmerendszer, hanem inkább a nemzetépítésnek – régiesebb és találóbb nevén: a nemzeti nevelésnek – a folyamata. Ebben az értelemben tehát a nacionalizmus egy folyamat: az a folyamat, amelynek során a nemzet valamilyen érvényes definíciója vagy öndefiníciója mentén, többnyire hathatós állami segédlettel bekövetkezik a nemzet eszméjének a politikai intézményesítése.¹⁶³

Felix Ermacora jogi megközelítése a nacionalizmus erőszakos térhódítását emeli ki: „Nekem személyesen az a véleményem, hogy nemzet és nép megőrzendő közösségi értékek, a nacionalizmus viszont a nemzeti jelleg olyan perverziója, amely hegemoniatörekvéseken, fajgyűlöleten és előítéleteken alapszik. Veszélyes volna azonban a nacionalizmus elítélésével együtt a közösségi értékeket is elítélni; ezt mindenféleképpen el kell kerülni. A megfelelő látásmódhoz és a mértékek helyes megválasztásához tanulási folyamatnak kellene párosulnia. Ez csak részben – a jogkultúra területén – a jog feladata. Az eredmény legnagyobb részét különböző nevelési folyamatokon keresztül – a szülői házban, az iskolában, a templomban vagy akár a politikai pártokban – kell elérni.”¹⁶⁴

A modern nacionalizmus forrásait tekintve a fentiekből is előtűnik néhány jól meghatározott irányvonal. Az egyik a modern metropolis bekebelező kultúrájának elsősorban az elit részéről történő elutasítása, amely a különbözőség szükségszerű elismeréseként jelent meg, de amelyet olyan kihívásként élnek meg, amely az emberi önbecsülést, az emberi méltóságot csorbítja. Ez adja a nacionalizmus érzelmi erejét, a büszkeség és megalázás széles skálájának a játékát. A nacionalizmus így a fenyegetett méltóság veszélyére adott válaszként jelenik meg. Ez a mozgalom nagyon lassan szivárog lefelé az eredeti elitektől az őket modellnek választók felé, és egy idő után a sértett identitás tömeget mozgató erővé válik. A felvázolt séma azonban nem kizárólagos jellegű. A nemzeti töltésű félelmek és törekvések is kiváltó okai lehetnek a gyűlölet, a bizalmatlanság és félelemkeltés folyamatában, amikor addig békésen egymás mellett élő csoportokat izgatnak egymás ellenébe. Ebben az esetben az elűzetés vagy megsemmisülés fizikai veszélye hat.

¹⁶² Demeter M. A. 2012.

¹⁶³ Demeter M. A. 2012.

¹⁶⁴ Ermacora, F. 2004.

A nacionalizmus hordereje országonként változik, és az országokon belüli nacionalizmusok intenzitása is eltér egymástól. E változékonyság magyarázatára eddig kevesen próbálkoztak a jelenség összetett, bonyolult és felettébb kényes volta miatt. A nemzettel való identifikációnak azonban minden változás ellenére állandónak kell maradnia.

3.2.3. A (nemzeti) kisebbség fogalma a nemzetközi jog meghatározásában

A kisebbség fogalmát a fent körüljárt fogalmakhoz hasonlóan több tudományterület is használja, azonban mind a mai napig nem létezik mindenki számára elfogadható meghatározás.¹⁶⁵ Az 1993-as bécsi emberi jogi konferencia rögzítette először az emberi jogok standardját, az elfogadottnak tekintett emberi jogok körét. A nemzetközi szervezetek, különösen az ENSZ keretében számos olyan eszköz áll rendelkezésre, amelyekkel az emberi jogok betartását folyamatosan figyelemmel lehet kísérni. Ilyen például az ENSZ Gazdasági és Szociális Tanácsának Emberi Jogi Bizottsága. Az ennél konkrétabb jogérvényesítési eszközök, mechanizmusok nemzetközi szerződéses rendelkezéseken alapulnak. Az emberi jogok védelmét célul tűző szerződések mindegyike arra kötelezi a szerződő államokat, hogy rendszeres időközönként jelentéseket készítsenek a releváns, tehát a kisebbségek védelmét közvetlenül vagy közvetve megvalósító nemzeti jogalkotásról és a jogalkalmazásról. Az egyetemes emberi jogok védelmét, érvényesülésük garantálását szolgáló eszközök igénybe vehetők a kisebbségek védelme érdekében is, amennyiben elfogadjuk azt, hogy a kisebbségvédelem az emberi jogok védelmének egy sajátos formája.¹⁶⁶

A nemzetközi jogban a nemzeti, etnikai kisebbség hármasság jellemzővel bír: közös nyelv, közös kultúra, közös történelmi múlt, azonban a kisebbség fogalma körüli viták már a 20. század első fele óta zajlanak. A kisebbségek a 90-es évekig a nemzetközi jogi normáknak nem alanyai, hanem csak kedvezményezettjei voltak. Ha rendelkeznének is jogalanyisággal, önálló államiság nélkül cselekvésképtelenek lennének. Egy hatékony kisebbségvédelemhez így a nemzetközi jog és a belső jog ötvöztetésére van szükség.¹⁶⁷ Az egyén ma már rendelkezik nemzetközi jogi alapú jogalanyisággal, követelheti a nemzetközi jog garantálta emberi jogok betartását az állampolgárságát adó állammal szemben, azonban még mindig nem létezik az állampolgárok egy sajátos csoportjára vonatkozó jogi szabályozás, ami a csoport nyelvi, kulturális identitásának megőrzését biztosítaná.

¹⁶⁵ Terület és kisebbség kapcsolatára lásd: Keményfi R. 2011. 126-130.

¹⁶⁶ Szalayné Sándor E. 2003. 190-200.

¹⁶⁷ Szalayné Sándor E. 2003. 186-189.

Több kísérlet született a fogalom jogi meghatározására már az 1930-as években, Hugo Wintgens például így foglalja össze: „Az általános nemzetközi kisebbségi jog értelmében a kisebbségek olyan lakosai valamely országnak, akik nemzetiségük, nyelvük vagy vallásuk tekintetében különböznek az illető állam lakosságának többségétől, tudatában vannak kisebbségi voltuknak, és megvan bennük az az akarat, hogy megóvják népi, nyelvi vagy vallási sajátosságukat.”¹⁶⁸ Kortársa, Charles de Visscher meghatározása: „A kisebbség a szó szoros értelmében egy csoportból alakult, amely történelmileg meghatározott területen él, hagyományosan és tudatosan szembeállít bizonyos megkülönböztető jegyeket annak az államnak alapvető tömegével, amelyhez tartozik. Ezek a megkülönböztető jegyek változó elemekből tevődnek össze: hol a faj, hol a vallás, hol pedig a nyelv az, amely a kisebbségnek normális egységet biztosít, amelyet az a népesség többi részével szembeállít.”¹⁶⁹ Szalayné Sándor Eszter 2003-as meghatározásában a kisebbségek objektív megkülönböztető jegyei a 30-as évek definícióival csengenek egybe: „A kisebbségek körébe az állampolgárok olyan csoportja tartozik, amely – egy adott nemzetközi szerződés viszonylatában, az abban a szerződésben megjelölt – releváns (vallási, nyelvi, faji, illetve etnikai, nemzeti) sajátosságoknál fogva különbözik az állampolgárok többségétől.”¹⁷⁰ Francesco Capotorti ENSZ-raportőr 1977-es definíciója vált klasszikussá a nemzetközi jog hatálya alá tartozó kisebbségekről: „A kisebbség olyan csoport, amely az állam többi népességéhez viszonyítva szám szerint kisebbségben van, és nincs domináns helyzetben, tagjai a többségtől nyelvük, etnikai hovatartozásuk vagy vallásuk révén különböznek annak ellenére, hogy ugyanazon állam polgárai; a csoport saját kultúrája, hagyományai, nyelve és vallása megőrzésére és ápolására irányuló szolidaritásérzéssel rendelkezik, még ha burkolt formában is.”¹⁷¹ Felix Ermacora osztrák szakértő szerint etnikai kisebbségről akkor beszélünk, amikor „egy népcsoport saját nyelvvel, kultúrával és történelemmel rendelkezik, csoportöntudatról tesz tanúbizonyságot és tagjai ezeket a különlegességeket meg akarják őrizni. Nemzeti kisebbség az a népcsoport, amelyik az etnikai kisebbségeknél felsorolt jellegzetességek mellett rendelkezik azzal az akarral is, hogy mint csoport kihasználja mindazokat a jogokat, amelyek lehetővé teszik a csoport részvételét a politikai döntéshozatalban egy bizonyos

¹⁶⁸ Fábíán Gy., Ötvös P. 2003. 9.

¹⁶⁹ Fábíán Gy., Ötvös P. 2003. 9.

¹⁷⁰ Szalayné Sándor E. 2003. 110.

¹⁷¹ Fábíán Gy., Ötvös P. 2003. 11. Eredeti szöveg: „A group numerically inferior to the rest of the population of a State, in a non-dominant position, whose members - being nationals of the State - possess ethnic, religious or linguistic characteristics differing from those of the rest of the population and show, if only implicitly, a sense of solidarity, directed towards preserving their culture, traditions, religion or language.” (<http://www.ohchr.org/EN/Issues/Minorities/Pages/internationalaw.aspx>)

területen, vagy akár az egész ország területén, anélkül, hogy egyenlővé válna más etnikumokkal az állam szintjén.”¹⁷²

Az Egyesült Nemzetek Szervezete, az Európa Tanács, az Európai Közösség és az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet politikájában beszélnek *védendő kisebbségekről*, mely fogalom alatt a nemzeti kisebbségeket (európai terminológia) vagy a nyelvi, etnikai és vallási kisebbségeket (ENSZ-terminológia) értik, tehát nem tartoznak ide a bevándorlók és a menekültek, akiket a modern terminológia *új kisebbségeknek* nevez. A kisebbségeknek azonban nem létezik nemzetközi jogilag rögzített meghatározása, így ezek elismerése az egyes államok belügyei közé tartozik.¹⁷³

Az első világháborút lezáró békekötések során, az Egyesült Nemzetek Szervezete gyámkodása mellett létrehozták a nemzetközi szerződéseken alapuló kisebbségvédelmi egyezményeket, melyek a Közép-Kelet-Európa térségében létrehozott új államok határait kívánta biztosítani. Ezek a konfliktusfeloldó mechanizmusok, azaz a kisebbségvédelmi rendszer érdeme, hogy a két világháború között a jogi szabályozás visszatartotta a hatálya alá tartozó államokat a kisebbségekkel szembeni nyílt fellépéstől. A második világháborút lezáró békekötések közül már csak az 1947. évi olasz szerződés tartalmazott Dél-Tirol német kisebbségére vonatkozó rendelkezéseket, a többi állam esetében olyan nemzetközi dokumentumokat fogadtak el, amelyek kötelező jelleggel bírnak a kisebbségek elleni nyílt fellépés tiltásában.

Az első pozitív jogi lépésre az 1966-ban aláírt Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányában került sor, amelynek 27. cikke kifejezetten kisebbségvédelmi célú rendelkezést tartalmaz, a kisebbségek fogalmának meghatározása azonban hiányzik belőle.¹⁷⁴ A fennebb idézett, Francesco Capotorti által megfogalmazott definíció tartalmazza azokat a fogalmi elemeket, amelyeket a legtöbb állam elfogad: tagjai az adott állam állampolgárai, számbeli szempontból kisebbséget alkot, nincs domináns pozícióban, a lakosság többi részétől etnikai, vallási vagy nyelvi jegyek alapján különbözik, valamint tagjait az a közös szándék vezérli, hogy az adott kisebbség saját identitását, önazonosságát megőrizze.

Az ENSZ keretében zajló, a kisebbségek védelmére vonatkozó viták igen eltérő irányú, különböző hangsúlyú állami magatartásokat tükröztek. Kétséget kizáró módon bebizonyosodott, hogy az egyes államok kisebbségekhez való viszonyát leginkább az befolyásolta és befolyásolja, hogy milyen kisebbségek élnek a területükön, és azok milyen

¹⁷² Fábíán Gy., Ötvös P. 2003. 12.

¹⁷³ Ermacora, F. 2004.

¹⁷⁴ A 27. cikk szövege: „Olyan államokban, ahol etnikai, vallási vagy nyelvi kisebbségek élnek, az ilyen kisebbségekhez tartozó személyektől nem lehet megtagadni azt a jogot, hogy csoportjuk más tagjaival együttesen saját kultúrájuk legyen, hogy saját vallásukat vallják és gyakorolják, vagy hogy saját nyelvüket használják.”

nagyságrendet képviselnek. Az egyes államok közötti további lényeges nézetkülönbség az „újvilág” és az „óvilág” közötti eltérésből adódott: az amerikai kontinens legtöbb állama az ENSZ-ben azt az álláspontot képviselte, hogy az őslakosokat és a bevándorlókat asszimilálni kell, szemben az európai államok zöme által elfogadott nézettel, mely a kisebbségeket speciális védelemben kívánta részesíteni.¹⁷⁵

A fennebb említett 1966-os Egyezségokmánynál nagyobb hangsúlyt fektet a kisebbségek pozitív védelmének állami kötelezettségére az Egyesült Nemzetek Szervezete Közgyűlésének 47/135. számú, 1992. december 18-án *Nyilatkozat a nemzeti vagy etnikai, vallási és nyelvi kisebbségekhez tartozó személyek jogairól* címmel elfogadott határozata, amely a kisebbségek védelme érdekében szükségesnek tartja a területi állam jogalkotói tevékenységét (1. cikk), nem elégszik meg a defenzív magatartással, hanem a területi állam tevőleges magatartását írja elő. Kötelezi továbbá az államot arra, hogy védje a kisebbségek létét és identitását. A kisebbségek tagjainak konkrét jogait: a vallásgyakorlás, a nyelvhasználat vagy az őket érintő döntésekben való részvétel jogát a *Nyilatkozat* 2. cikke tartalmazza. A jogalanyiség kérdéséről a 3. cikk rendelkezik a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának 27. cikke szellemében, hogy a felsorolt jogokat a kisebbségek tagjai egyénileg és az adott kisebbség többi tagjával közösen is gyakorolhatják, mégpedig mindenfajta diszkriminációtól mentesen. A területi állam kötelezettségeit konkretizálja a *Nyilatkozat* 4. cikke, amely szerint minden szükséges jogalkotói s egyéb intézkedést meg kell az államnak tennie ahhoz, hogy a kisebbségek tagjai emberi jogaikat diszkriminációmentesen gyakorolhassák, anyanyelvüket megtanulhassák, és történelmüket és kultúrájukat megismerhessék. A *Nyilatkozat* 5. cikke a kisebbségekhez tartozó személyek legitim igényeinek a figyelembevételét fogalmazza meg az állami politika kialakítása során. A 6. cikk pedig az államok kisebbségi kérdésekre irányuló együttműködésére tesz javaslatot. A *Nyilatkozat* a kisebbségvédelem 1990-es évek elejére kialakult állapotát tükrözi. Felismeri, hogy a kisebbségvédelemnek van egy kollektív komponense is, de nem jut el odáig, hogy szűkebb értelemben véve is elismerje a kisebbségi jogok kollektív voltát. Az emberi jogok védelmének egyik legnagyobb szabású rendezvénye, a bécsi emberi jogi konferencia záródokumentuma (1993) is a *Nyilatkozat* tartalmából indult ki, hiszen hiányzó nemzetközi jogi kötőereje ellenére is a *Nyilatkozat* a nemzetközi közösség zömének álláspontját tükrözi a nemzetközi kisebbségvédelemről, és bizonyos viszonyítási alapként szolgál.¹⁷⁶

Az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet (EBESZ) – a korábbi Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet (EBEÉ) – keretében a kisebbségek védelmét olyan

¹⁷⁵ Szalayné Sándor E. 2003. 200–203.

¹⁷⁶ Szalayné Sándor E. 2003. 207–208.

kérdésnek tekintik, amelynek érdekében európai szintű politikai összefogásra van szükség. Az EBEÉ 1975. évi helsinki záródokumentuma az emberi jogok tiszteletben tartásának vezérlő elvének kifejtésekor megemlíti a kisebbségvédelmet is (VII. elv). Az EBEÉ 1990-es koppenhágai ún. emberi dimenziós konferenciájának záródokumentuma egy teljes fejezetet szentelt a kisebbségi kérdésnek, kiemelve a nemzeti, kulturális, nyelvi és vallási kisebbségek védelmének szükségességét, és előírta, hogy az államoknak védeniük kell ezek identitását.¹⁷⁷ A koppenhágai dokumentum jelentősége abban áll, hogy több mint harminc állam képviselői megállapodtak a kisebbségekre vonatkozó alapelvekben és szabályokban, tehát olyan jogterületen, amelyet eddig nem szabályozott a nemzetközi jog. Az EBEÉ/EBESZ figyelme Koppenhága után elsősorban a kisebbségvédelem praktikusabb kérdései felé fordult: 1992-ben, a Helsinkiben tartott EBEÉ-csúcson az államok létrehozták a Nemzeti Kisebbségek Főbiztosának Intézményét. Feladatai: konfliktusmegelőzés, a már létrejött viták fokozódásának elkerülésére irányuló tevékenység, az érintettek közötti párbeszéd elősegítése. Az EBEÉ, illetve az EBESZ nyilatkozatai nélkülözik a jogi kötőerőt. Tartalmuk azonban tükrözi a részt vevő államok kisebbségvédelemről vallott nézeteit.¹⁷⁸

A jelenleg 44 államot tömörítő Európa Tanácsnak a tagállamok nagy többségével jogi kötőerejű dokumentumokat sikerült kidolgoznia és elfogadtatnia. Az Emberi Jogok Európai Egyezménye egy egyszerű diszkriminációs tilalmat foglal magában, a 14. cikkben,¹⁷⁹ amely többek között tiltja a nyelvi vagy a nemzeti kisebbséghez való tartozás alapján megvalósuló megkülönböztetést. Kifejezett kisebbségvédelmi rendelkezés hiányában ilyen tényállások az egyezmény keretei között nem is képesek bekerülni az emberi jogok védelmére kifejlesztett jogvédelmi mechanizmus rendszerébe, vagyis nem jutnak el az Emberi Jogok Európai Bírósága (Strasbourg) elé.

1990 és 1993 között komoly kísérletek történtek a kisebbségi jogok nemzetközi szintű kodifikációjára. A munka két ellentétes érdekcsoportban zajlott: egyik érdeket az Európa Tanács tagállamai képviselték, a másikat az Európai Nemzetiségek Szövetségi Uniója (FUEN)¹⁸⁰ képviselte. Mindkét csoport a kisebbségjogi védelmi rendszer megalkotására törekedett, amely az Európa Tanács Emberi Jogok és Alapvető Szabadságok Védelméről

¹⁷⁷ A részt vevő államok ebben kifejezték meggyőződésüket, hogy a „nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek jogainak mint az általánosan elismert emberi jogok szerves részének biztosítása a béke, az igazságosság, a stabilitás és a demokrácia lényeges eleme.” (30. pont)

¹⁷⁸ Szalayné Sándor E. 2003. 210–211.

¹⁷⁹ A teljes szöveg: „A jelen Egyezményben meghatározott jogok és szabadságjogok élvezetét minden megkülönböztetés, például nem, faj, szín, nyelv, vallás, politikai vagy egyéb vélemény, nemzeti vagy társadalmi származás, nemzeti kisebbséghez tartozás, vagyoni helyzet, születés szerinti vagy egyéb helyzet alapján történő megkülönböztetés nélkül biztosítani kell.”

¹⁸⁰ Federal Union of European Nationalities – FUEN 1949-ben Párizsban alakult, az Európa Tanáccsal egy évben. 32 európai országból 90 tagszervezetével az őshonos nemzeti kisebbségek, illetve őshonos etnikai csoportok legnagyobb európai ernyőszervezete.

szóló Egyezményéhez kiegészítő jegyzőkönyvként jelenik meg. Az egyik javaslat az Európa Tanács keretében született, melyet az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlése fogadott el, a híres 1201/1993-as Ajánlás; a másik az 1991/92-ben született tervezet a FÜEN keretein belül, melyet származási helyére utalva „Bolzanói egyezmény-tervezet” néven, illetve politikai támogatója alapján „FÜEN egyezmény-tervezetként” is említene.¹⁸¹

A *Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Kartája* az egyik legátfogóbb kisebbségvédelmi dokumentum. Jogilag nem kötéreje, hiszen az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlése ajánlásaként született meg: az elhíresült 1201. (1993. 02. 01.) Ajánlásról¹⁸² van szó. Az ET állam- és kormányfőinek bécsi csúcstalálkozója döntött úgy 1993. október 8–9-én, hogy az ajánlás szövegéből mégsem lesz kiegészítő jegyzőkönyv az emberi jogi egyezményhez. Tartalma viszont több azóta megkötött kétoldalú egyezmény alapjává vált (pl. magyar–román, magyar–szlovák), sőt az Európai Közösségek Bizottsága által is alkalmazott mérceként működik a csatlakozó országok kisebbségvédelmi szabályainak értékelésekor. Hosszas előkészítő munka után, 1998. március 1-jén lépett hatályba, melyet az Európa Tanács 44 tagja közül 27 állam írt alá, ám ebből mindössze 15 ratifikálta az egyezményt. Az érintettségünk okán kiemelem, hogy Románia 1995. július 17-én írta alá a kartát, de mind a mai napig nem ratifikálta, ami tudvalevően a végrehajtást, a vállalt kötelezettségek számonkérhetőségét jelentené.

Ugyancsak Bécsben döntés született egy kisebbségvédelmi keretegyezmény megalkotásáról, melynek végső szövegét (*Nemzeti Kisebbségek Védelmének Európai Keretegyezménye*) az Európa Tanács Miniszteri Bizottsága 1994 novemberében hagyta jóvá és 1998-ban lépett hatályba. Keretjellegéből, a szankciórendszer hiányából következik az a tulajdonsága, amely néhány aláíró állam számára vonzóvá tette és az aláíró államok viszonylag magas számát magyarázza.

A bécsi csúcstalálkozó eredményei ellenére kudarcot vallott az a szándék, hogy olyan kisebbségi jogvédelmi rendszert hozzanak létre, amely egyetlen alapra épül. Ehelyett egy négy részből álló rendszer kialakítása kezdődött el: az első rész a nyelvi Karta, a második a Keretegyezmény, a harmadik az Egyezmény kiegészítő jegyzőkönyve, a negyedik pedig az Autonómia-egyezmény.

¹⁸¹ Pan, Ch. 1997.

¹⁸² Az 1201-es Ajánlás meghatározása: „Ezen Egyezmény értelmezésében a »nemzeti kisebbség« kifejezés az államban élő olyan személyek csoportjára utal, akik:
a) az állam területén laknak és annak állampolgárai;
b) hosszú idő óta szoros, tartós kapcsolatban állnak az állammal;
c) etnikai, kulturális, vallási vagy nyelvi szempontból megkülönböztető jegyeket hordoznak;
d) jelentős számban vannak jelen, bár létszámuk kisebb, mint az állam vagy az állam egy területének (region/région) egyéb népességének;
e) fontos feladatuknak tekintik, hogy megőrizték együttesen azt, ami közös identitásukat jelenti, így kultúrájukat, hagyományait, vallásukat vagy nyelvüket.”

Amint láttuk, az 1989/1990-es európai változások új lendületet adtak a kisebbségi jogvédelmi rendszernek, és a biztonságpolitikai dimenzió mentén fogalmazták újjá a kisebbségi kérdést Európában. A kisebbségi tárgyú jogalkotás súlypontja az Európa Tanácsba helyeződött át. Az európai joggyakorlatban ismét kizárólagossá vált a nemzeti kisebbség szóhasználat, azonban a nemzeti kisebbségek definíciójának rögzítésére egyik egyezmény sem vállalkozik,¹⁸³ ez maguknak a szerződő államoknak a feladata marad.

A kisebbségek védelmét szolgáló jogok érvényesítése jelenleg egy több fokozatból álló rendszer szerint történik. A kisebbségi jogok védelme elsősorban a területi államok – tehát ahol az adott kisebbség él – belső jogrendszere által történik. A nemzetközi jog felől közelítve, az államok kötelesek az emberi jogokat tiszteletben tartani és garantálni. A fejleményekből következően láthatjuk, hogy a nemzeti kisebbségek fogalmának meghatározására tett kísérletek lekerültek az európai diplomácia programjáról. A nemzetközi közösség kelet-közép-európai sajátosságként kezdte kezelni a nemzeti kisebbségek kérdését, s így lemondott az összeurópai definíció megalkotásáról. Egy érvényes nemzetközi kódex megírása olyan államok miatt hiúsult meg, amelyek nem akarják a kodifikációs lépéseket megtenni.¹⁸⁴ Néhány európai ország szkeptikus e téren, pl. Franciaország olyan nemzetállamnak vallja magát, melynek területén nem élnek kisebbségek. Ehhez hasonlóan Románia szintén egységes nemzetállamként határozza meg magát.

A felsorolt szabályozások azt mutatják, hogy elindult egy pozitív folyamat a nemzeti (és nemcsak) kisebbségek jogainak biztosítására, melyek betartására azonban a nemzetközi jogrendszer nem tud garanciákkal szolgálni. Ha egy állam nem hajlandó a területén élő kisebbségek, etnikai csoportok létét elismerni, vagy elutasítja a nemzetközi kisebbségvédelmi rendelkezéseket, a nemzetközi jog továbbra sem képes segítséget nyújtani. A nemzetközi kényszerítő rendszer sem elég kiforrott ahhoz, hogy minden esetben eredményesen tudjon fellépni, hacsak az ENSZ nem hozza működésbe szankciós mechanizmusát. Az egyes kisebbségeket alkotó egyének jogait biztosítják ugyan az Európai Unió területén, a kollektív jogok biztosítására azonban még várnunk kell.

¹⁸³ Definíciót csak nem kötelező érvényű dokumentumokban sikerült elfogadtatni, mint a már említett ET 1201. számú ajánlása (1993), mely a következő kritériumokat emelte ki: állampolgárság és tartós kapcsolat a befogadó országgal, megkülönböztető jegyek a többségtől (nyelvi, etnikai), reprezentatív jelenlét (de kevesebb mint 50%) a befogadó országban, és belső készítés a csoportidentitás megőrzésére. (Jobbágy I. 2002.)

¹⁸⁴ Ermacora, F. 1994.

3.2.4. Az etnikai együttélés vizsgálata

A kutatott terület gazdag szakirodalommal rendelkezik, Székelyföldről és Háromszékről is számos tudományos munka látott napvilágot. Ezek teljes áttekintésére jelen dolgozatban nem vállalkozom, mivel Jakab Albert Zsolt *Romániai magyar néprajzi bibliográfia* címen lehetővé tette a romániai magyar néprajzi szakirodalomhoz való kényelmes és szakszerű hozzáférést a Kriza János Néprajzi Társaság működtette online felületén.¹⁸⁵ A megyével és Orbaiszékkal foglalkozó írások közül így csak néhány fontosabbat emelnék ki. A 19. századi nagy utazók közül Orbán Balázs készítette el a legátfogóbb leírást, amely mind a mai napig a vidékkel foglalkozó kutatók egyik kútforrása.¹⁸⁶ Harminc évvel a Székelyföld leírása után jelenik meg, a millennium ünnepére Pótsa József, Háromszék vármegye főispánja szerkesztette nagymonográfia.¹⁸⁷ 1885 és 1902 között jelenik meg a 21 kötetből álló nagyszabású sorozat *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képen* címmel, amelyet Rudolf trónörökös kedeményezett, hogy a Monarchia népeiről részletes leírás készüljön. Az átfogó, tudományos igényességgel megírt mű a kor legkitűnőbb tudósai közreműködésével készült el, külön kötetekben mutatva be a Monarchia egyes országrészeit, több mint 4500 rajzzal és 19 színes képmelléklettel illusztrálva. A székelység történelméről készült első átfogó történelmi-társadalmi szempontú összefoglaló írás dr. Szádeczky-Kardoss Lajos tollából származik.¹⁸⁸ A háromszéki falutörvényekről és a hagyományos székely rendtartásról Imreh István könyveiben olvashatunk.¹⁸⁹ Orbaiszék legteljesebb néprajzi bemutatása dr. Pozsony Ferenc munkásságának köszönhető.¹⁹⁰ A kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Néprajz és Antropológia Intézete tanárai és diákjai számos tanulmányt jelentettek meg az Orbaiszéken végzett terepmunkák eredményeiről.¹⁹¹ Jelen disszertáció szerzője is hozzájárult az Orbaiszéken együttélő etnikumok körében végzett kutatásaival a kiségióban együttélők közötti kapcsolatok feltérképezéséhez.¹⁹² Az 1980-as évektől Csíkszeredában tevékenykedő KAM (Kommunikációs Antropológiai Munkacsoport, mai nevén KAM–Regionális és Antropológiai Kutatások Központja) közössége is hozzájárult az erdély területén végzett

¹⁸⁵ www.kjnt.ro/neprajzibibliografia.

¹⁸⁶ Orbán B. 1868.

¹⁸⁷ Pótsa J. 1899.

¹⁸⁸ Szádeczky-Kardoss L. 1927.

¹⁸⁹ Imreh I. 1973.; Imreh I. 1983.

¹⁹⁰ Pozsony F. 1998.; Pozsony F. 1999.; Pozsony F. 2009.; Pozsony F. 2010.

¹⁹¹ Dimény A. – Szabó Á. T. 2003.; Kinda I. – Pozsony F. 2007.; Ilyés S. – Jakab Albert Zs. – Szabó Á. T. 2008; Jakab Albert Zs. – Keszeg V. – Szabó Á. T. 2008.; Jakab Albert Zs. – Pozsony F. 2011.; Kinda I. 2011.

¹⁹² Szabó L. 2005.; 2013.; 2015.; 2016a.

együttélési helyzetek és hatások értelmezéséhez.¹⁹³ Az erdélyi kutatók mellett jelentős mértékben járultak hozzá a magyarországi szakemberek is az erdélyi együttélési gyakorlatok kutatásához és értelmezéséhez.¹⁹⁴

A Román Statisztikai Hivatal 2011-es felmérésében 20 kisebbséget nevez meg Románia területén. A felsorolt etnikai csoportok mindegyike őshonos, a legnépesebb csoportok: a magyar, a cigány, az ukrán és a német.¹⁹⁵ A román néprajzi szakirodalom túlnyomó része a román népi kultúra kutatásával foglalkozik, ennek leírásával és megfigyelésével. A román antropológiai és szociológiai szakirodalomban és kutatásokban elenyésző számú kutatást, beszámolót, cikket találunk, amely a román–magyar, román–cigány kulturális vagy etnikai kapcsolatokat vizsgálja. Az alábbiakban röviden bemutatom a Romániában működő szakirányú kutatási központokat, fórumokat.

A román nyelvű antropológiai kutatások főbb központjai a Bukaresti Tudományegyetem,¹⁹⁶ a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem,¹⁹⁷ a bukaresti Politikai és Közigazgatási Tanulmányok Iskolája,¹⁹⁸ a jászvásári Alexandru Ioan Cuza Egyetem,¹⁹⁹ valamint a temesvári Nyugati Egyetem.²⁰⁰ A felsorolt egyetemeken az antropológia tanszékek a Szociológia Intézet vagy a Filozófia és Politikatudományi Intézet keretében működnek. A bukaresti Politikai és Közigazgatási Tanulmányok Iskolája Politikatudományi Karán 2011-ben roma problémákkal foglalkozó kutatóközpont²⁰¹ is létesült, melynek tevékenysége háttérben zajlik. A temesvári és a jászvásári egyetemeken működő kutatók saját régiójuk leírásával, bejárásával foglalkoznak, országos kiterjedésű kutatásokban a bukaresti és a kolozsvári egyetemeken oktató kutatók és azok diákjai vesznek részt.

A Bukaresti Tudományegyetem Kulturális Tanulmányok Intézete keretében működő etnológia tanszéket²⁰² a 2008-2009-es tanévtől hozták létre a román népi kultúra kutatására, maga az etnológia szak 1999-2004 között mellékszakként (külön tanszékként) működött. Célja a vidéki és városi, hagyományos és kortárs kultúra etnológiai megközelítése, valamint vizsgálata más kulturális szintekkel való kommunikációban (népi kultúra, tudományos

¹⁹³ Gagy J. 1996.; Bárdi N. – Hermann G. M. 1999.; Bodó J. 2000.; Bodó J. 2002.; Hermann G. M. 2003.; Gagy J. 2004.; D. Lőrincz J. 2004.

¹⁹⁴ Kósa L. 1998b.; Paládi-Kovács 2002.; Keményfi R. 2003., 2011.; Biczó G. – Kotics J. 2013.

¹⁹⁵ 2011-es népszámlálás hivatalos számai: magyarok 1.227.623, cigányok 621.573, ukránok 50.920, németek 36.042 fő.

¹⁹⁶ <http://sas.unibuc.ro/>

¹⁹⁷ http://bbteszociologia.ro/index.php?option=com_content&view=article&id=10&Itemid=5

¹⁹⁸ <http://www.politice.ro/>

¹⁹⁹ <http://www.uaic.ro/studii/facultati-2/facultatea-de-filosofie-si-stiinte-social-politice/>

²⁰⁰ <http://www.litere.uvt.ro/>

²⁰¹ Centrul de Resurse, Documentare si Cercetare cu privire la Problematika Romilor – CRDR. Honlapja: http://www.politice.ro/centre_cercetare

²⁰² A tanszék honlapja: http://unibuc.ro/depts/litere/dse/Colectiv_Etnologie_si_Folclor.php

kultúra, hivatalos kultúra, írott kultúra stb.). Az etnológia tanszék céljai között nem szerepelnek az interetnikus vagy interkulturális kutatások.

A Bukaresti Tudományegyetemen²⁰³ működő antropológia tanszék a szociológia tanszékkel karöltve számos terepkutatást szervez és értékel első sorban Olténia és Munténia területén, tanárai és diákjai azonban a Szászföldön,²⁰⁴ Máramarosban²⁰⁵ és a Székelyföldön²⁰⁶ is végeztek kutatásokat. A tanárok között olyan jeles kutatókat említhetünk mint Dumitru Sandu,²⁰⁷ Rostás Zoltán,²⁰⁸ Vasile Dâncu²⁰⁹, Liviu Chelcea, Cosima Rughiniş, Cotoi Călin, Ştefan Dorondel.

Dumitru Sandu és kutatócsoportja mérte fel elsőként a romániai cigány lakosság életszínvonalát a Román Közösségfejlesztési Alap (Fondul Român de Dezvoltare Socială) és a Világbank számára.²¹⁰ Az országos szintű kutatást olyan cigány közösségekben végezték, ahol 20 családnál többen éltek egy helyen. A jelentés tartalmazza a cigány közösségek típusait az előre meghatározott szegénységi mutatók alapján, továbbá az egyes közösségek tipikus helyi problémáit, valamint a cigányokat érintő társadalmi problémák fontosság szerinti rangsorolását. A szegénységi mutatókat három nagy kategóriába sorolták: megközelíthetőség (utak minősége, térben való elhelyezkedés a település szélén vagy szemétdomb környékén), infrastruktúra (folyó vízhez és elektromos áramhoz való hozzáférés), valamint a főbb jövedelmi források (minimális garantált jövedelem vagy időszakos jövedelmi források). A megközelíthetőség és a jövedelmi problémákkal inkább a vidéki cigány közösségek küszködnek, míg az infrastrukturális problémák mind a vidéki, mind a városi közösségekre egyformán jellemzőek.

A felmérés alapján a cigány közösségek 30%-a él a szegénységi küszöb határán és csak 10% a nem-szegény kategóriába sorolt közösségek aránya. A cigány közösségek 60%-a szegény, ők jellegzetesen a fejlettebb községekben és kisvárosokban élnek. Jellemző rájuk a képzettség hiánya, kevesebb külföldi migrációs tapasztalattal rendelkeznek, így a humán erőforrásuk is sokkal alacsonyabb szinten mozog. A csoport tagjainak többsége cigány

²⁰³ A Bukaresti Tudományegyetem online és papír kiadványa az *International Review of Social Research*, amely évente 3 alkalommal jelenik meg a szociológia és a szociológiai/kulturális antropológia területén készült szakmai írásokat tartalmazza. Honlapja: <http://www.irsr.eu/issue11.html>

²⁰⁴ Sandu, D. 2005.; Vintilă Mihăilescu és diákjai;

²⁰⁵ Şerban, S. – Dorondel, Ş. 1999-2000.

²⁰⁶ Anghel, R. G. 1999.; Anăstăsoaie, V. M. 1999.; Palada, M. 1999.; Şerban, S. – Dorondel, Ş. 1999-2000.

²⁰⁷ Dumitru Sandu, a Bukaresti Egyetem szociológia professzora, 1996-2005 között a Világbank romániai szakértője olyan témákban mint vidékfejlesztés, mezőgazdaság, közösségfejlesztés és társadalmi tőke, roma közösségek stb.

²⁰⁸ A Bukaresti Tudományegyetem antropológia tanszékének vezetője, a KAM tagja, szociológus.

²⁰⁹ A Vasile Dâncu szociológus vezeti a Kolozsvár központú IRES Közvéleménykutató Központot. Országos szintű felmérései között olyan tematikus csoportok szerepelnek, mint migráció és multikulturalizmus (pl. a regionalizmus, a regionális identitás mérése), közpolitikák, krízis management stb. Számos közérdekű felmérés eredménye megtekinthető honlapukon.

²¹⁰ Sandu, D. 2005.

nyelvet használ. Az egyes háztartásokban élők átlagos száma sokkal magasabb a náluk jobb körülmények között élő cigányokhoz hasonlítva. A szegény életkörülményekhez az infrastruktúra hiánya és a lakóhelyek elszigeteltsége is hozzájárul.

Súlyos társadalmi problémákat azokban a cigány közösségekben észleltek, amelyek szomszédságában nem lakik más nemzetiség. A megkérdezett cigány elitek szerint a helyi problémák főleg a munkanélküliség és a jövedelem hiánya miatt keletkeznek. Az alacsony iskolázottság és az alkalmazásoknál tapasztalt diszkrimináció miatt kevesebb esélyük van stabil munkahelyet találni. A lakhatási-egészségügyi problémák részben az állandó jövedelem hiánya miatt, részben pedig a lakóhelyi szegregáció eredményeként jelentkeznek.

A cigányokat érintő problémákat két dimenzióban helyezték el: a privát és a közsférában. A foglalkoztatást és az állandó jövedelmet érintő problémák a leginkább érzékelhetőek, hiszen ezek az alapszükségletekre vonatkoznak és a magánéletre hatnak ki. A másik végletet jelentik a közsférába tartozó és a magasabb szükségletek kielégítésével összekapcsolható diszkriminációs problémák. A cigányokat érintő problémákat azokban a közösségekben érzékelik a legjobban, amelynek tagjai erős roma identitással rendelkeznek. Ezen csoportok nagy része a nagyobb városokhoz köthető.

A cigány közösségeket helyi-intézményes szinten érintő társadalmi-gazdasági problémákat az alábbiak szerint rangsorolták (fontossági sorrendben):

1. alacsony jövedelmi források és munkanélküliség;
2. gyenge lakhatási körülmények és az ehhez kapcsolódó egészségtelen állapotok;
3. oktatáshoz és a folyó vízhez való hozzáférés;
4. utak minősége;
5. diszkrimináció

A szegénységet befolyásoló tényezők között megemlítették még a következőket: helyi közigazgatás, a cigány kultúra, migrációs tapasztalatok, közösségi és regionális fejlettség stb. A felmérések alapján a kutatók egy millióra becsülik a cigányok számát Romániában 2005-ben.

A 2000–2008 között készült felmérések, valamint a 2002-es román népszámlálás adatait összehasonlítva a felmérések módszertani kérdéseire keresi a választ tanulmányában Cosima Rughiniş.²¹¹ Tanulmányában a roma identitás meghatározásának, valamint a népcsoport megnevezésének (*roma*, *rroma*, *romani*) terminológiai kérdéseit bontja ki. Egy homályos fogalmat is bevezet, a *rokonság* („neam”) terminust, amelynek körülhatárolására az adatok és a források hiányossága miatt nem vállalkozik. A kérdés kutatására a szociológiai, kvantitatív felmérés mellett az antropológiai, kalitatív vizsgálódást is javasolja.

²¹¹ Rughiniş, C. 2010.

Cotoi Călin a nemzet és a nacionalizmus, valamint a regionalizmus és a nacionalizmus²¹² kapcsolatával foglalkozó kutató, aki a primordialista megközelítést használja a modern román kultúra, a román nemzeti tér két világháború közötti időszakban való újraalkotási folyamatainak megértéséhez. Emellett a migráció jelenségét is kutatja, beleértve a moldvai csángókat is.

Bukarest mellett Kolozsvár az antropológiai, néprajzi kutatások másik nagy központja. Intézményes keretei között említhetjük a Babeş-Bolyai Tudományegyetemen működő Magyar Néprajzi és Antropológiai Intézetet, valamint a Szociológia Intézet keretében működő antropológia tanszéket. Az etnikumok kutatásának a szociológia kar egykori tanára, Ion Aluăş professzor által 1994-ben alapított Interetnikus Kapcsolatok Kutatóközpontja²¹³ adott helyet. A BBTE oktatói és diákjai közreműködésével létrehozott és működtetett központ az elmélet–kutatás–cselekvés hármas fogalma köré szerveződő szociológiai iskolaként indult, a Dimitrie Gusti-féle iskola nyomán. Ion Aluăş a kultúrán keresztüli ellenállás híve volt az 1989-es események előtt, és tett is azért, hogy a kolozsvári egyetem számos finanszírozott kutatási megbízást kapjon az állami hivataloktól. Az erdélyi értékeket hordozó (mindhárom nyelv, a román, a magyar és a német beszélője) professzor az interkulturális párbeszéd híveként hitt abban, hogy az etnikumok közötti problémák a tudomány segítségével megoldhatók. A Kutatóközpont non-profit egyesületként működik.

A Kolozsváron működő Nemzeti Kisebbségkutató Intézet²¹⁴ a Román Kormány hatáskörébe tartozik, és közvetlenül az Etnikumközi Kapcsolatok Hivatalának²¹⁵ van alárendelve. Az Intézet a romániai nemzeti kisebbségek és más etnikai közösségek kutatásával és tanulmányozásával foglalkozik, kiemelten kezelve az interkulturalitást és az etnikumok közötti viszonyokat. Az itt dolgozó kutatók számos olyan munkát jelentettek meg, amelyek a magyar–román–cigány együttélés kvantitatív és kalitatív mérésén alapul, valamint ezek történelmi kontextusba helyezett elemzéseit.²¹⁶

A cigány közösségek mélyreható vizsgálata az Intézet egyik fő kutatási területe. A 2007-ben megvalósított *Incluziune 2007*²¹⁷ nevet viselő kutatás az ország 28 megyéjében 36 településen vizsgálta a cigány közösségeket. A terepmunka kutatási eredményeit összefoglaló

²¹² Cotoi, C. 2007.

²¹³ Centrul de Cercetare a Relațiilor Interetnice

²¹⁴ Hivatalos neve: Institutul pentru Studiul Problemelor Minorităților Naționale. Honlapja:

<http://ispmn.gov.ro/>

²¹⁵ Hivatalos neve: Departamentul Relațiilor Interetnice. Honlapja: <http://www.dri.gov.ro/>

²¹⁶ Kiss T. – Fosztó L. – Fleck G. (szerk.) 2009.; Petcuț, P. (szerk.) 2009.; Fosztó L. 2009.; Jakab A. Zs. – Peti L. (szerk.) 2009.; Székely I. G. 2011.; Stewart, M. 2014.; Zăloagă, M. 2015.

²¹⁷ Ennek a felmérésnek az adatait is használja a korábban említett Rughiniș, aki szintén részt vett a felmérésben.

kiadvány²¹⁸ a meghatározott módszertan alapján elkészült tanulmányokat, jelentéseket tartalmazza.

A cigányok 18–19. századi dél-erdélyi jelenlétét Marian Zăloagă²¹⁹ vizsgálja a német szép- és szakirodalom elemzésével, valamint a korabeli úti leírások alapján. A cigány etnikum körülhatárolásához a külső megnevezéseket járja körbe a vonatkozó német nyelvű szakirodalomban, amely az *egyiptomi* (Aegypter) és a *cigány* (Zigeuner) terminusokat használja. A cigányok dél-erdélyi megjelenésekor az egyiptomi megnevezés volt az elterjedtebb, később a cigány terminussal a falvak szélén megtelepedett csoportokat illetik, míg a nomád életmódot folytatókat az egyiptomi megnevezéssel különítik el.²²⁰ Ugyanakkor megjegyzi, hogy a cigányokról mindig külső megfigyelések alapján beszélünk, „megcímkézzük” az adott népcsoportot, maga a terminus is negatív konnotációkkal gyarapodott a századok folyamán. Ezzel magyarázható, hogy Nyugat-Európában a fogalom negatív töltete vándorolt át, a deviáns csoportokat illetik ezzel a megnevezéssel. A 18–19. században jelentkező nemzeti mozgalmak, melyek a nemzet és a nemzeti kultúra meghatározásában a nyelvet tekintették elsődlegesnek, a szász elitek körében is népszerűek voltak. Saját etnokulturális identitásuk meghatározása mellett a *másiktól* való elhatárolódás is megjelenik, melynek egyik fő eszköze a nyelv. A korabeli német és magyar nyelvészeti kutatások és viták túlnyomó többsége a cigány nyelv indiai eredetét bizonyították.

Az etnikumok közötti kapcsolatok kutatása mellett az Intézet az etnikai csoportok nyelvi, jogi, történelmi vagy vallási szempontból történő vizsgálatát is megjeleníti.

Az antropológiai kutatásoknak a Romániai Kulturális Antropológiai Társaság²²¹ biztosít rendszeres szakmai fórumot az éves gyakorisággal megszervezett konferenciákon, ahol a Társaság nemzetközi kutatói számolnak be eredményeikről.

Az erdélyi kutatások egyik legátfogóbb és leglényegretörőbb tanulmánya Tánczos Vilmos magyar–román kapcsolatokat elemző írása.²²² A tanulmány a Székelyföldön (és az ország egészében) mind a mai napig működő kettős hatalmi szerkezet működését, célját vizsgáló írás rámuat arra, hogy e rendszer folyamatos feszültségforrást teremt a régióban. A kétféjű megyei közigazgatási rendszer, a kormány által kinevezett prefektus (főispán) és a választott önkormányzatok (helyi és megyei szintű) két különböző európai hagyományt követnek: a centralista nemzetállamokra jellemző központi irányítású, tehát a kormánynak alárendelt intézmények, valamint a polgári demokráciákban demokratikusan választott

²¹⁸ Kiss T. – Fosztó L. – Fleck G. (szerk.) 2009.

²¹⁹ Zăloagă, M. 2015.

²²⁰ Zăloagă, M. 2015. 69-70.

²²¹ Hivatalos neve: Societatea de Antropologie Culturală din România. Honlapja:

<http://www.antropo.ro/index.php/en/about>

²²² Tánczos V. 1998.

vezetőszerkezet (önkormányzatok), ez utóbbit látták el nagyobb hatalommal. A kettős hatalmi szerkezet fenntartása, az intézmények hatásköreinek tisztázatlan helyzete nagyban csökkenti a helyben hozott döntések életképességét. A prefektus hivatalának fenntartása mellett zajlik a csendőrség, rendőrség és katonaság megerősítése a két magyar megyében (Hargita és Kovászna), amelyet a magyar lakosság nagy része a térség militarizálásaként lát. A román nemzetállam intézményeinek jelenléte, ezek megerősítése és kiterjesztése (a sepsiszentgyörgyi és a csíkszeredai kaszárnya- és csendőrlaktanyák építése) magyarellenes intézkedésként foghatók fel.²²³ 1990 óta folyamatosan történnek olyan „térfoglalások”, amelyek a románság székelyföldi jelenlétét hivatottak megerősíteni:²²⁴ a székelyudvarhelyi Cserehát-ügy; az ortodox püspökség, a csendőrség és a román oktatási intézményeknek törvényellenesen juttatott ingatlanok, valamint a törvénytelenül kisajátított telkek. Ezek a felülről irányított telepítések és területfoglalások feszültséget keltenek a Székelyföldön, a kiprovokált konfliktushelyzetek mögött a politikusok és a politikai elemzők a székelyek „kordában tartását” látják. Ide sorolhatjuk az autonómiakezdeményezések kiváltotta bizalmatlanság, amely egy sor politikai gesztusban nyilvánult meg: indok nélkül leváltották a magyar prefektusokat a székely megyékben, a „románellenes” cselekmények kivizsgálására külön parlamenti bizottság alakult, ennek eredménye a Har-Kov jelentés. A román titkosszolgálat 1997 tavaszán a parlamentnek bemutatott, a román állambiztonságot fenyegető veszedelemeket feltáró jelentésében a székely autonómitörekvéseket veszélyeztető tényezőnek ítélte meg, a székelyföldi magyar nyelvű egyetemi és főiskolai hálózat kiépítésére vonatkozó kezdeményezést pedig felforgatónak találta, mivel ezek a törvényes román oktatási rendszerben külföldi anyagi és szellemi támogatással valósulnak meg. A probléma magvát abban látja, hogy a román társadalom Kárpátokon túli területei nem rendelkeznek a Székelyföldhöz hasonló hagyományokkal, természetes számukra a felülről lefelé való függés viszonya. A Székelyföldön természetes a közügyek demokratikus kezelése, ami a román társadalom többi részétől idegen. A helyzet feloldását a nemzetállami beidegződések levetkőzése nélkül nem látja megvalósíthatónak.

Az 1998-ban közölt tanulmány kitűnő összefoglaló a demokrácia első 8 évéről, egy várakozásokkal teli időszakról. A részletesebben ismertetett tematikák számos esetben még ma is érvényesek a román intézményi hálózatra Székelyföldön, a már ismertetett okok miatt ezek működése erősebb reakciókat vált ki a helyi magyar közösségekből, mint az ország többi részein.

²²³ A Ceaușescu-korszakban átélt rendőri túlkapások még elevenen élnek az itt élők emlékezetében.

²²⁴ A diktatúra éveiben betelepített moldvai és havasalföldi románság a demokráciában légüres térben találta magát megszűnt a mögötte álló hatalom, és nagy részük visszaköltözött származási helyére.

3.2.5. Háromszék (Kovászna megye) vizsgálata a román szakirodalomban

Háromszék gazdag terep mind az antropológiai, mind a szociológiai kutatások számára, hiszen az itt élő magyar, román és cigány közösségek és azok kapcsolódási pontjai komplex vizsgálódást tesznek lehetővé. Ennek ellenére a kimondottan Háromszékre irányuló, etnicitással foglalkozó román nyelven publikált szakirodalom nagyon kevés. A magyar nyelvű kutatások a kolozsvári BBTE és a csíkszeredai KAM kutatói munkájának eredményeit tükrözik.

A Háromszéken élő etnikumok vizsgálata a magyar szakirodalomban Pozsony Ferenc nevéhez kötődik, áttételesen a román kutatók figyelmének felkeltése is neki köszönhető. Terepkutatásai elsősorban Zabolára irányulnak, számos könyve és tanulmánya jelent meg az itt élő nemzetiségek együttélési gyakorlatainak vizsgálatáról.²²⁵

Az első szervezett és koordinált terepkutatás 1996–1998 között zajlott Zabolán, melynek szervezője és szakmai koordinátorai a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem, a Bukaresti Tudományegyetem és a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem oktatói voltak. A kutatócsoport Zabola mellett Hargita és Maros megyében is folytatott kutatásokat, a tömbmagyar megyékben, mivel az 1989 utáni időszakban a román média fokozottan foglalkozott mindhárom megyével. A médiában úgy jelent meg Kovászna, Hargita és Maros megye, mint egy olyan problémákkal teli vidék, ahol az intoleráns magyar lakosság elúzi a kisebbségben élő román lakosságot, átveszi a gazdasági és a közigazgatási hatalmat, a kulturális-oktatási intézmények irányítását. Az itt élő románok a társadalom periferiájára szorultak, a magyarok nem tisztelik és nem ismerik a román nemzeti értékeket, szétválasztják az iskolákat,²²⁶ nem akarnak románul tanulni, utálják a román nyelvet, az ország hivatalos nyelvét és nem akarják megtanulni az igazi román történelmet. A magyarországi tőke megjelenésével pedig már a „Románia Koszovója” képe jelenik meg, ahol a Székelyföld Romániától való elszakadását és gyarmatosítását készítik elő.²²⁷

A kutatócsoport célja ezeknek az előítéleteknek és hamis képzeteknek a leépítése, miközben az etnikumok közötti kapcsolatokat, a különbségek kommunikációs módjait, valamint a közösségek értékrendszerét vizsgálták. A terepkutatásokat összegző kötetben²²⁸ értékes tanulmányokat olvashatunk a faluban élő nemzetiségek barth-i értelemben vett határképzéséről, a gazdasági erőforrások eloszlásáról, a demográfiai mozgásokról és a vegyes

²²⁵ Pozsony F. 1998.; 2007.; 2012

²²⁶ Ekkor válnak szét országszerte a magyar és a román oktatási nyelvű intézmények.

²²⁷ Pozsony F. – Anghel, R. G. 1999. 5.

²²⁸ Pozsony F. – Anghel, R. G. 1999.

házasságokról, a nyelvi kapcsolatokról és nem utolsósorban a helyi cigány közösségről. A tanulmányokból láthatjuk, hogy az együttélő etnikumok életében a 90-es évek végén az etnikai tér behatárolása az elsődleges: a gazdálkodással foglalkozó magyarság a falu alsó felében, a mezőhöz közel lakik, míg a főleg juhtartással foglalkozó románság az erdő alatt. A két etnikum térben is jól elkülönül egymástól, „fent” laknak a románok (a havasok alatt), „lent” pedig a magyarok (a havasoktól távolabb, a sík vidékhez közelebb). A lakott tér magával hozza annak belakását is, a faluban létezik magyar és román „központ”. A cigány közösség tagjai magyar nyelvet beszélnek, így ők is a magyarok központját tartják a falu legfontosabb terének. A magyar és a román közösség a szimbolikus erőforrások felhasználásával próbálja legitimizálni jelenlétét a településen. A magyarok jelenlétét erősíti a Mikes-kastélyban felavatott emléklap, amely Mikó Imre szülőhelyét jelöli, vagy az ugyanott állított kopjafa a Mikes család jeles alakjai tiszteletére, a református templomkertben avatott Mikó-mellszobor. A Ioan Hagiú²²⁹ tanító, a román közösség vezéregyénisége, az 1970-es években a Tatárdombon kezdeményezett ásatásokat, ahol a sepsiszentgyörgyi múzeum régészei egy 11. századi temetőt tártak fel, és megtagadták a Hagiú felfedezte cserepek dák leletként való kiállítását a sepsiszentgyörgyi múzeumban (ma: Székely Nemzeti Múzeum). A fenti példa a román közösség legitimizálására tett kísérlet egyik példája. A két közösség életének kiemelkedőbb eseményei kiragadásával a múlt és a hagyományok szimbolikus szinten való megjelenését érzékeltetem. Mindkét oldalon erős ellenérzést váltottak ki a felsorolt események, versenyhelyzetbe hozták az itt élő közösségeket.

A zabolai cigányok *házi cigányoknak*, *magyar cigányoknak* vagy *székely cigányoknak* vallották magukat.²³⁰ Kotics József a cigány közösségben három különböző csoportot figyelt meg: a dombon lakókat, a domb alatt lakókat és a faluban lakó cigányokat. A három csoport nemcsak lakóhelyileg különbözik egymástól, hanem életvitelükben is. A dombon lakók a legszegényebbek, napszámba járnak és a segélyekből élnek. A domb alatt lakó cigányok a faluban látott mintát követik: zöltséget természetnek és igyekeznek követni a paraszti életmódot. A faluban lakó cigányok a magyarországi munkából tartják fenn magukat, kereskednek, jó viszonyt tartanak fenn a szomszédaikkal, gyerekeik iskolába és templomba járnak. A cigányok számára a faluba való beköltözés, a faluban lévő ház megvásárlása jelenti a legmeghatározóbb szimbolikus pillanatot: a magyar közösségbe való szimbolikus

²²⁹ A tanító tagja a Cenaclul Flacăra 1973 és 1985 között működő kulturális jelenségnek, melynek előadásain az elhíresült *Căciula* című dalát adta elő. Az Adrian Păunescu költő vezette Flacăra Kör zenés-verses műsora eseményszámba ment az ország minden pontján. A kor legerősebb propaganda eszköze és kultuszteremtő fóruma volt. 12 év fennállásuk alatt több mint 1600 előadást tartottak. Az előadások politikai indoktrinációja kétségtelen, szórakoztatás közben nézeteket formált, manipulált, legitimálta a rendszert és a diktatúrát, a „kulturális forradalom” jegyében egész generációk gondolkodásmódjára kihatott. A máig kiható nacionalista-
sovinisza gondolatok és megmozdulások táptalajának tekinthetjük.

²³⁰ Kotics J. 1999.

integrálódás első lépése számukra. Magyar identitásuk kifejezésére székely kaput állítanak házaik elé.

Míg az 1990-es évek végén a szimbolikus térhasználat és a múlton keresztül történő önidentifikáció határozta meg az itt élők közötti kapcsolatok alakulását, addig a 2000-es évek elejére ez a kapcsolat a gazdasági erőforrásokért való küzdelemmé alakult. Anghel Remus Gabriel, a Bukaresti Tudományegyetem mesteri szakot végző diákja visszatért a korábbi terepkutatás helyszínére, hogy disszertációjához²³¹ adatokat gyűjtsön, így objektív véleményt alkothatott a néhány év elteltével tapasztalt változásokról. A falu tereinek használata már nem foglalkoztatta az itt élő nemzetiségeket, a faluba költözött cigányok házainak száma jelentősen megnövekedett jelezve gazdasági felemelkedésüket is. A korábban sok polémiát szülő, a falu főútja mentén eladott telkek és házak cigány tulajdonba kerülése már nem zúdítja fel a közvéleményt, sem a magyar, sem a román közösséget nem foglalkoztatja kiemelkedően ez a téma. A mindennapokat a gazdasági stabilitás elérése határozza meg. A magyarság kezében az egyetlen erő a politikai hatalom, szimbolikus síkon még mindig ők „uralják” a falut, azonban ez nem helyettesíti sem a gazdasági, sem a demográfiai erőforrásokat. A gazdasági hatalom a román közösség tulajdonában van, ők művelik nagyban a földeket, állattartással és erdő megműveléssel is legtöbb esetben ők foglalkoznak. A cigány közösség faluban lakó része pedig külföldön szerzi meg a megélhetését biztosító tőkét.

Azt láthatjuk, hogy a falu közösségei számára két évtized alatt az etnicitás megélésének fontosságáról áttevődik a hangsúly a gazdasági erőforrások megtartására. Az etnicitás már nem jelenik meg problémaként, a falu szimbolikus erőforrásainak használata is folyamatosan alakul.

A Bukaresti Tudományegyetem másik két oktatója, Stelu Șerban és Ștefan Dorondel is folytatott terepkutatókat Zabolán és a közigazgatásilag vele egybekapcsolt Páván. Az 1998–1999-ben végzett terepkutatók folyamán a románok megjelenésére összpontosítottak. Kutatásaik szerint a zabolai románok két nagy hullámban érkeztek a faluba: a Mikes grófok birtokán pásztorkodtak, a többiek pedig pásztorokként érkeztek a közeli Moldvából a településre. A foglalkozás alátámasztására a faluban legrégebbi öt román család történetével bizonyítják állításaikat. A román migrációs hullámok meghatározására az oral history-t használják, amelynek térképen való leképezésére az ős születési idejét használják. Mindegyik adatközlő kiemeli, hogy emlékezete szerint konfliktus nem létezett a magyarok és az „ősrománok”, valamint a betelepülő románok között.

²³¹ A dolgozat kéziratát rendelkezésemre bocsájtotta, köszönet érte.

A 2002-ben megjelenő *Etnobarométer*²³² régiókra bontja a válaszadókat (Erdély, Munténia, Moldva), érdekessége, hogy néhány kérdésnél külön értékeli a székelyföldi románok és magyarok adta válaszokat. A Marius Lazăr szociológus vezetésével megvalósult komplex felmérésben²³³ olyan nagy témák szerepelnek, mint: identitás, sztereotípiák, társadalmi távolságtartás, az állam és a kisebbségek kapcsolata, anyanyelv és nemzetiség kapcsolata, nyelvhasználat, egymás látása stb. A jelentésből néhány olyan témát emelek ki, amelyek az etnikumok közötti kapcsolatok változására utal, az egymás látására, valamint azokat a kérdéseket, amelyek esetében külön megjelennek a székelyföldi románok válaszai is.

A felmérésben válaszoló magyarok 62,8%-a szerint a magyarok és a románok közötti kapcsolatok javultak az 1989 utáni időszakban, a román megkérdezetteknek 43,4%-a állította ugyanezt. A magyarok 27,6%-a szerint kapcsolatok a két nemzetiség között rosszabbak, a román válaszadóknak ezt 35,8%-a állította, míg a magyarok 9,5%-a és a románok 20,8%-a nem észlelt változást az interetnikus kapcsolatokban. Az 1996-os választások után a magyarok 54,3%-a, a románok 45,8%-a észlelt javulást, 24,8% (magyarok) és 22,2% (románok) rosszabbnak látja a viszonyt. A magyarok 20,9%-a és a románok 32%-a szerint ugyanolyanok maradtak a kapcsolatok. A felmérés külön kitér a székelyföldi románok és magyarok közérzetére. A fennebb említett kérdésekre a megkérdezett székelyföldi románok szerint 1989 előtt 19,7%-ban volt jobb a kapcsolat, 30,5%-a szerint jobb és 31,6% nem észlelt változást. A székelyföldi magyarok 52,3%-a szerint 1989 előtt jobb volt a kapcsolat, 11,5% szerint rosszabb és 12,8% szerint ugyanilyen. Az 1996-os választások után a székelyföldi románok 25,3%-a szerint jobb, 17,9%-a szerint rosszabb és 38,6% szerint ugyanolyan a viszony. A magyarok 48,1%-a jobbnak, 14,9%-a rosszabbnak és 21,7%-a ugyanolyannak látja a románokkal való kapcsolatokat. Összefoglalásként elmondhatjuk, hogy a megkérdezettek közül a magyarok érzik határozottan jobbnak a nemzetiségek közötti viszonyt az 1989 utáni időszakban Romániában és Székelyföldön is. Ugyanebben az időszakban a románok majdnem fele-fele arányban érzékeltek javuló, illetve rosszabbodó kapcsolatokat. A székelyföldi románok nagy része ugyanolyannak vagy még rosszabbnak ítéli meg a kapcsolatokat. Az 1996 utáni időszak interetnikus kapcsolataiban a magyarok országos szinten és Székelyföldön is javulást érznek, amelyet a románok is hasonlóképp értékelnek. A székelyföldi románok nagyobb százaléka ugyanolyannak látja a kapcsolatokat, azonban emelkedett a javuló tendenciát érzékelő románok számaránya is.

A románok és magyarok közötti kapcsolatokat jellemző kifejezéseknél a felmérést végzők külön csoportosították az egyes régiókból kapott válaszokat: Erdély, Munténia,

²³² Centrul de Cercetare al Relațiilor Interetnice (Interetnikus Kapcsolatok Kutatóközpontja) 2000 május-júniusában végezte felmérés eredményeit foglalja össze a 2002-es Etnobarométer.

²³³ Culic, I. – Horváth I. – Raț, C. 2000.; Lazăr, M. 2000.

Moldva és székelyföldi románok. Az erdélyiek 66,4%-a és a székelyföldi románok 61,9%-a az együttműködést emelte ki, 11,5%-a az erdélyieknek és a székelyföldi románok 14,7%-a a kölcsönös tisztelet hiányát jelölte meg, az erdélyiek 6,9%-a és a székelyföldi románok 9,1%-a konfliktusosnak ítéli meg a két etnikum kapcsolatát. A saját régióra jellemző kifejezéseknél az együttműködés a legjellemzőbb (erdélyiek: 66,4%, székelyföldi románok 61,9%). Az erdélyi és a székelyföldi románok válaszai hasonló értékeket mutatnak, kivételt képez a konfliktusos helyzet értékelése, ami a többség kisebbsége a kisebbség többsége helyzetből fakadhat.

Az etnikai kisebbségekre vonatkozó jogszabályi rendelkezések a románok 65,9%-a szerint elégségesek, a magyarok 83,1%-a szerint nem elégségesek a törvény által biztosított jogok. A székelyföldi románok 65,2%-a szerint elégségesek a nemzeti kisebbségeknek biztosított jogok, 6,6% szerint nem elégségesek és 27,9% véli úgy, hogy túl sok joguk van. A székelyföldi magyarok 87,2%-a nem tartja elégségesnek jogait, 11,1% elégedett a számára biztosított jogokkal és csak 1,3% gondolja úgy, hogy túl sok joggal rendelkeznek. A válaszok alapján azt láthatjuk, hogy a román közösség tagjai úgy gondolják, hogy a magyarok elégséges jogokkal rendelkeznek, míg a magyarok épp az ellenkezőjét érzékelik. Ide kapcsolódik a Koszovóra vonatkozó kérdés is: miért nem alakult ki Romániában a koszovóihoz hasonló helyzet. A román válaszadók a toleranciát jelölték meg, valamint azt, hogy a magyarokkal sokkal jobban bánnak Romániában.

Az önidentifikáció meghatározásánál a románok 71,1%-a elsősorban románnak érzi magát, míg 24% esetében volt fontos a regionális identitás. A magyarok 53%-a erdélyi magyarként határozta meg magát, romániai magyarként 15,2% és román állampolgárságú magyarként 15,8%, székelynek 12,9% vallotta magát. A két etnikum esetében láthatjuk, hogy a románság esetében nem alakult ki erős regionális tudat, míg a magyarok esetében meghatározóan fontos az erdélyiség.²³⁴ A regionális önidentifikációt elkerülők számára fontos a magyar nemzethez való tartozás.

Érdekes képet mutat a románok és magyarok saját maguk és egymás jellemzésére megjelölt kifejezések megismerése. A románok jellemzői önmagukról: vendégszerető, jóra való, szorgalmas, intelligens, becsületes, vallásos. A magyarok szerint a románok: vallásosak, képmutatók, összetartók, ellenségeskedők, babonások, elmaradtak.

A magyarok önmagukról: szorgalmas, civilizált, megbízható, becsületes, széthúzó, vendégszerető. A románok a magyarokról: összetartók, szorgalmasak, civilizáltak, büszkék, egoisták, ellenségeskedők.

²³⁴ Az Erdély-tudat megerősödésében nemcsak a történelemnek, hanem a közelmúlt eseményeinek is nagy szerepe volt. Kós Károly és a transzilvanizmus eszmerendszerének terjedése, az erdélyiség tudatosítása kiemelten erősítette a regionális tudatot.

A románok a cigányokról: lopnak, lusták, koszosak, elmaradottak, széthúzó, összetartók, buták. A magyarok a cigányokról: koszosak, lopnak, lusták, elmaradottak, buták, összetartók, babonások. A cigányok jellemzésében a magyar és a román válaszadók nagyon hasonló képet festenek. Az egymásról alkotott kép azonban nem ennyire egyértelmű, tükrözi az egymásról kialakított előítéleteket is.

A már korábban említett 2005-ös *PROROMI*²³⁵ felmérés a romániai cigányok szegénységi fokát mérte fel. Az országos felmérés Kovászna megyei mintavétele alapján az itt lakó cigány közösségek az összlakosság 3,2%-át teszik ki. A felmérés szempontrendszerét már korábban ismertettem, a jelentés nem tér ki külön az egyes régiók vagy megyék részletesebb ismertetésére.

2008-ban Marius Lazăr szociológus az Interetnikus Kapcsolatok Kutatóközpontja és a Nemzeti Kisebbségkutató Intézet felkérésére visszatér a székelyföldi magyarok és románok közötti „interetnikus hangulat” felméréséhez. A felmérés szerint a magyarok 44,2%-a és a románok 46,3%-a úgy látja, hogy a két etnikum között jó az együttműködés. A pozitív mutatókat a politikai légkörrel hozzák kapcsolatba. A kutatás a 8 évvel azelőtti adatokkal hasonlította össze a friss eredményeket.

Az akadémiai igényességgel megszerkesztett írások és felmérések mellett az általános munkák is megjelennek, melyek közül Ioan Lăcătușu írásai tűnnek ki.²³⁶ A székelyek önrendelkezése az egyik olyan téma, amely a románság számára teljes mértékben érthetetlen, hiszen – ahogy a fent bemutatott felmérések is tanúsítják – rengeteg joggal rendelkeznek, mégis ki akarják szakítani a Székelyföldet Románia testéből. Kutatási területe Dél-Kelet Erdély, ahol a román közösség történelmi-néprajzi-kulturális örökségét tárja fel. A hiánypótló írások a románok székelyföldi jelenlétét hivatottak bizonyítékokkal alátámasztani a dáko-román kontinuitáselmélet szellemében.

A Háromszéket vizsgáló román nyelvű szakirodalom rövid bemutatásán keresztül azt látjuk, hogy a hivatalos felméréseken kívül csak szerencsés esetben és magyar közvetítéssel érkeznek kutatók a környékre. Annak ellenére, hogy a jelentések igyekeznek a székelyföldi „helyzetről” objektív képet felmutatni, a terület és annak lakói nem veszítették el egzotikus jellegüket a románok szemében.

²³⁵ Sandu, D. 2005.

²³⁶ Lăcătușu, I. 2004.; 2015.

IV. Az etnikai tér változásai

4.1. Interetnikus környezet

A földrajzilag is elkülönülő Felső-Háromszék, a Felső-háromszéki medence a megye hagyományörzőbb vidékei közé tartozik. A medencét a Feketeügy folyó szeli át, a partjain lévő sík területet nevezzük Mezőföldnek. A vizsgált települések közül Székelypetőfalva terül el a sík vidéken, míg Haraly és Páva a Háromszéki-havasok lábánál fekszik. A terepkutatások során azt tapasztaltam, hogy a havasalji települések lakosai sokkal zárkózottabbak, óvatosabbak voltak, mint a székelypetőfalviak, akik a sík Mezőföldön élnek.

A három etnikum, a magyar, a cigány és a román közösségek közötti kapcsolatok vizsgálatakor elengedhetetlen azoknak a társadalmi átalakulásoknak a felelevenítése, amelyek ezeket a változásokat előidézték és folyamatosan táplálják. Az 1989 decemberében Románián végigsöprő forradalmat választóvonalnak tekintem. A terepkutatások alkalmával is megfigyeltem, hogy létezik egy '89 előtti és egy '89 utáni időszak az emberek életében, a '89 utánit már nem bontják le további kisebb időszakokra, egy tömbben viszonyulnak hozzá.

A '89 előtti időszak a vallási-etnikai korlátozások, a gazdasági megszorítások időszaka, mely elősegítette a nacionalizmus kialakulását.²³⁷ A magyar közösséget ért hátrányos kulturális-nyelvi-gazdasági intézkedések a román állammal szembeni ellenállást növelték és növelik a mai napig, amely az erdélyi, szűkebb értelemben véve a székelyföldi magyarokban egy olyan kisebbségi nacionalizmus kialakulásához vezetett, ami a kulturális és a politikai jogok igénylését fogalmazza meg.²³⁸ A Székelyföldön élő románokban viszont maga a kisebbségi lét alakított ki krónikus feszültséget és gerjesztett konfliktusokat, melyek a központi államérdek támogatásával olykor feloldhatatlannak tűnnek. A román nemzetteremtő nacionalizmus²³⁹ az ősi székely szabadságvágygal ütköztetve passzív ellenálláshoz vezetett, ami nemcsak a retorika szintjén, hanem kisebb-nagyobb helyi kezdeményezésekben is megnyilvánul. Együtt ható, összefogott cselekvés azonban egyik közösség részéről sem mutatkozott a lakosság nagy többségének a passzivitása miatt. Joggal tehetjük fel a kérdést, hogy az etnikai kisebbségi jogok érvényesülése és érvényesítése csak a politikai és a kulturális elit hatáskörébe tartozik-e.

²³⁷ Hobsbawm, E. J. 1990. 69.

²³⁸ Az utóbbi években a székely nemzeti jelképek használatáért folytatott harcok is ezt a viszonyrendszert tükrözik, valamint a Székelyföld autonómiáját követelő mozgalmak, megnyilvánulások is ezt hangsúlyozzák.

²³⁹ Brubaker, R. 1996. 27. A nacionalizmus négy fajtáját különbözteti meg: a nemzetteremtő nacionalizmust, az anyaországi nacionalizmust, a nemzeti kisebbségek nacionalizmusát és a nemzeti-populista nacionalizmust.

Az első világháborút lezáró békekötések nyomán az etnikai tér, a nemzet és nemzetiség fogalmak felértékelődtek, központi problémává váltak az erdélyi társadalomban. Az új élethelyzetben a magyar közösségnek újra kellett fogalmaznia önmagát ahhoz, hogy az új körülmények között megtalálja helyét, és a romantikus nemzetszemlélet helyett az építő munkát elkezdhesse. Az önmeghatározáshoz (erdélyi magyarság) új jelző társult (kisebbségben élő), amely sok esetben nemcsak jelentésében, hanem az államhatalmi propaganda törekvéseivel is kiegészülve valóban egy kisebbségi, másodrendű állampolgári önmeghatározáshoz vezetett. Mások a kisebbségi létben az erőt, a kitartást látták, felismerve, hogy a román *nemzetállam* kereteiben megjelenő *kultúrnemzet*²⁴⁰ a kisebbségi önmeghatározás alapjává válhat, Erdély különböző vidékein kiegészülve a helyi sajátosságokkal.²⁴¹ A Székelyföldön ez utóbbi irány érvényesült, hiszen itt a többség kisebbségben élt, a kisebbség pedig többségben.

A székely közösségek évszázadokon át működő rendjében²⁴² a román állam közigazgatási reformjai (1926, 1950, 1952, 1960, 1968)²⁴³ nagy változásokat hoztak annak ellenére, hogy részben az 1876-ban kialakított vármegyerendszer határait követték, bár a korábbi székrendszer erdős területeinek jó része a szomszédos román rajonok, majd megyék igazgatása alá került.²⁴⁴ A székelyek különleges státusának teljes megszűnését jelentik ezek a reformok, a helyi önkormányzatok fokozatosan alakulnak át felülről irányított, jól meghatározott pártpolitikát követő, rendszert kiszolgáló gépezetekké. Az egyre növekvő politikai nyomás összekapcsolta a magyar és a román etnikumokat, hiszen közös volt az „ellenfél”, a Román Kommunista Párt. A cigány közösség gyűjtögető-házaló életmódjában Háromszéken, ezen belül Orbaiszéken nem érez politikai nyomást.

Az etnikai határok a Székelyföld esetében a földrajzi határokkal esnek egybe, a magyar közösség kulturális-történelmi-nyelvi önidentifikációja földrajzilag is jól elkülöníthető határok között képeződik le.²⁴⁵ Jellemző, hogy az etnikai csoportokat alkotó egyedek közösségi szinten élik meg és határozzák meg nemzetiségüket. A magyarok körében az utóbbi években erős identitásszimbólum (a székely zászló különböző megjelenési formái: pl. zászló, matrica, kendő stb.) is kapcsolódott az etnikai önmeghatározáshoz, amelynek köztereken való használatát a politikai és államhatalmi intézkedéseknek köszönhetően törvény által szabályozták. A politikai és kulturális folyamatok így az egyén etnikai identitástudatának erősítéséhez járultak hozzá, közösségi szinten pedig az etnikai határok erőteljesebb

²⁴⁰ Joó R. 1988. 13–17.

²⁴¹ E két nemzettípus térszerkezeti kérdéseire lásd: Keményfi R. 2006. 97–106.

²⁴² Az értekezés 2. fejezetében bemutatott székely társadalom felépítésére alapozva.

²⁴³ Elekes T. 2004.

²⁴⁴ Ez a tény a pávai erdők esetében ellehetetleníti a visszaszolgáltatás folyamatát.

²⁴⁵ Barth, F. 1996.

leképezéséhez, megfogalmazásához. E jelenség nemzetközi visszhangra is lelt, de mivel az Európai Unió kisebbségekre vonatkozó szabályozásai kizárólag az egyének szintjén érvényesülnek,²⁴⁶ a székely közösség csak individuális szinten tud a jogtiprás ellen fellépni. E rövid példán keresztül az etnikai identitás megfogalmazását a barthi hármas szintű folyamatra²⁴⁷ leképezve azt láthatjuk, hogy a nemzeti kisebbségek kérdésében egyéni és közösségi szinten tudunk érdemi kutatásokat folytatni az EU-s rendelkezésekkel összhangban, az etnikai kisebbségek kérdésének közösségi szinten való szabályozásával az Európai Unió törvényhozói adósok maradtak.

4.2. Zabola szerepe a terepkutatásokban

A disszertáció alapját képező kutatások helyszíneit Zabola községhez viszonyítva mutatom be. E tény nemcsak Zabolának Orbaiszék történetében betöltött központi szerepét kívánja hangsúlyozni, hanem egy korábbi kutatás eredményeihez való viszonyulást is jelzi. Pozsony Ferenc vezetésével több felsőoktatási központ (a Babeş–Bolyai Tudományegyetem, a Bukaresti Tudományegyetem, a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem néprajz tanszéke) oktatói és diákjai végeztek alapkutatásokat a településen. Az 1996–1998 közötti időszakban Zabolán végzett alapkutatás a poszt szocialista átmeneti időszak korai állapotát örökítette meg.²⁴⁸ A kutatás elsősorban a falu etnikai, felekezeti, társadalmi és gazdasági szerkezetének feltárására összpontosított, valamint az 1990-es rendszerváltozást követő modernizáció és globalizáció helybeli hatásainak felmérésére.

A 3500 főt számláló településen élő magyar, román és cigány közösségek a '90-es évek közepén a falu reprezentatív tereinek uralásáért versengtek. A román közösség a magyar etnikai reprezentációk (református templom, Mikes-kastély, Tatárhalom stb.) létrejötte előtti megtelepedésére építette fel a saját hagyományait. A szimbolikus erőforrások használata a saját etnikum legitimizálásához mind a köz-, mind a magánszférában megtalálható.²⁴⁹ A Zabolán élő etnikumok térben jól elkülönültek egymástól: a falu központjában nagyrészt magyarok laktak, ez volt a falu közigazgatási-gazdasági központja is, melynek irányítását a magyar közösség tagjai végezték. A román közösség a falu felső részében a Preventórium, az egykori Mikes-kastély és az új ortodox templom közötti térben élt, mely a település szimbolikus tere is egyben: a Mikes család a magyar közösség számára a társadalmi hierarchia csúcsát jelentette, az új ortodox templom pedig a román közösség számára jelentett

²⁴⁶ A nemzetikisebbségekre vonatkozó nemzetközi jogi szabályozásokat a 3.2.3. pontnál tárgyaltam.

²⁴⁷ Barth, F. 1996. 13.; Keményfi R. 2006. 92–92.

²⁴⁸ Pozsony F. – Anghel, R. G. 1999.

²⁴⁹ Anăstăsoaie, V. M. 1999. 20–30.

szimbolikus erőforrást. A cigányok a falu különböző tereit lakták be, az 1990-es változások után azonban kezdtek beszivárogni a település magyarok lakta központjába, amit a magyar közösség fenyegetésként élt meg.²⁵⁰ A település gazdasági és demográfiai erőforrásainak vizsgálatakor a kutatók azt tapasztalták, hogy bár a magyar közösség tagjai több termőfölddel és kaszálóval rendelkeznek, kisebb családokban élnek, idősebbek és házaik is öregebbek, mint a román közösségé. A román gazdaságokban több juhot, lovat és szekeret írtak össze, a tehének és az autók aránya egyenlően oszlott el a magyar és a román közösség tagjai között. A cigány közösség nem rendelkezett gazdasági erőforrásokkal, leszámítva néhány lovat, szekeret és autót. A népes cigány családok aránya jóval meghaladta a magyar és a román családok népesedési arányait. A javaknak megfelelően a magyar közösség a mező irányába, a román közösség az erdő irányába terjeszkedett. A cigány közösség a megnyíló határok adta lehetőségeket kihasználva külföldön keresték boldogulásukat, az ott szerzett pénzt azonban a faluban költötték el. A magyar kultúra presztízsét mind a román, mind a cigány közösség elismerte, a cigányok akkulturációja is ennek eredménye: magyarul beszélnek, református vagy katolikus vallásúak, nincsen vajdájuk, a tehetősebbek az új telek megvásárlását követően székelykaput állíttattak.²⁵¹ Az 1989 utáni időszakban a Magyarországon házaló kereskedést folytató cigányok hazatérve a magyar közösség keretében vásárolnak telkeket, építenek hatalmas házakat. A magyar közösség tagjai ellenszenvvel viselik a cigány közösség „erőfitogatását”, valamint azt a tényt, hogy a magyar közösség szimbólumait mint sajátjukat használják. A gazdag cigányok fokozatosan ellenséges, számtalan esetben pedig agresszív viselkedése a faluban uralkodó rend felborulását jelezte. A szimbolikus terek elfoglalásával a cigány közösség tehetős tagjai a magyarokkal próbálták azonosítani magukat, azonban a magyar közösség nem viszonyult hozzájuk befogadóan. A cigány közösségen belül fokozatosan két közösség alakul ki: a dombon lakó szegények és a Főúton és környékén lakó gazdag cigányok.²⁵²

Anghel Remus Gabriel 2012-ben visszatért a településre a három etnikum migrációs szokásainak vizsgálatára.²⁵³ Míg az 1990-es évek közepéig többnyire a cigány közösség tagjai dolgoztak külföldön, addig a 2010-es évek elejére már mindhárom etnikum számos tagja vállalt külföldön munkát. Az 1990-es évek közepére a Zabola vonzáskörzetében lévő ipar megszűnt, így a férfiak nagy része munkanélkülivé vált. Sok család gazdálkodásból próbálta eltartani magát, azonban sokan vállaltak Magyarországon időszakos munkát. A 2002-es vízumkötelesség eltörlésével megnyíltak a határok a cigány és a román etnikum tagjai

²⁵⁰ Palada, M. 1999. 38–52.

²⁵¹ Palada, M. 1999. 38–52.

²⁵² Anghel, R. G. 1999. 88–121.

²⁵³ Anghel, R. G. 2015.

számára, akik az Európai Unió különböző országában vállaltak munkát, fő desztinációjuk azonban Olaszország és Németország volt. Az etnicitás központi szerepet töltött be a három közösség életében: nemcsak az 1990-es évek közepén szerveződött a helyi közösségek élete az elkülönülő három etnikum terében, hanem a 2000-es évek elejére is megmaradtak az etnikai vonalon húzódó megnyilvánulások, a három etnikum migrációs célországai is ezt tükrözik. Anghel Remus Gabriel azt tapasztalta, hogy a település szintjén elhalványodtak az éles etnikai határok, az etnikumok tagjait a megélhetés és a pénzkeresési lehetőségek foglalkoztatták.

A Zabolán végzett alap kutatások fennebb felsorolt eredményei mellett a település átfogó leírását Pozsony Ferenc végezte el, aki számos könyvet²⁵⁴ és tanulmányt²⁵⁵ jelentetett meg a település és az itt élő etnikumok története, szokásai, hagyományai, etnikai-demográfiai folyamatai leírásával. Munkáiban a zabolai közösség ciklikus fejlődését mutatja be, miközben a falu teljes monográfiáját elkészítette.

A disszertáció alapját képező kutatások helyszínei, annak ellenére, hogy Zabola község részei, illetve szomszéd települése, a fent ismertetett etnikai kapcsolatoktól és viszonyrendszerektől eltérő, néhol pedig hasonló képet mutatnak. A vizsgált települések közül csak Páván talákoztunk népes román közösséggel, a másik két településen magyarok és magyar anyanyelvű cigányok élnek. A pávai román közösség nem mutat hasonlóságot a zabolaiakkal, arányaiban is kisebb közösség, a családtörténetekből jól rekonstruálható az egyes családok letelepedése, fejlődésvonala.²⁵⁶ A magyar közösségek esetében Zabolához hasonló folyamatot tapasztaltunk mindhárom településen: a magyar közösség előregedése megállíthatatlan folyamatnak látszik, a '90-es években bekövetkező migrációs hullámok, valamint az azóta is folyamatos elvándorlás hatása nemcsak demográfiai, hanem gazdasági-kulturális szempontból is erősen befolyásolja a helyben maradt magyar közösséget.²⁵⁷ Az elkövetkezendőkben a három településről készült esettanulmányokban mutatjuk be az etnikai együttélés terepen tapasztalt eredményeit.

²⁵⁴ Pozsony F. 1998.; 2012.

²⁵⁵ Pozsony F. 2007.; 2010.; 2014.

²⁵⁶ Dorondel, Ș. 2013.

²⁵⁷ Szabó L. 2016b.

V. Székelypetőfalva

5.1. A falu földrajzi elhelyezkedése és rövid története

Székelypetőfalva²⁵⁸ Zabola községközponttól 4 kilométerre fekszik, megközelítése azonban ennél sokkal hosszabb útvonalon lehetséges: az Imecsfalván keresztül haladó megyei útból leágazó földúton, a vasútállomáson keresztülhaladva 5 kilométer távolságra található, majdnem félúton Imecsfalva és Szörce között. A település lakóit a külvilággal a Sepsiszentgyörgy–Bereck útvonalon közlekedő vonat köti össze, amelynek legközelebbi megállója 5 kilométerre található a falutól. A korábbi buszjáratokat megszüntették, így személygépkocsi hiányában nehézkes a közlekedés, téli időszakban pedig gyakran elszigetelődik a település a hófúvások miatt. Egykoron nem volt ennyire elszigetelt, hiszen Petőfalván haladt keresztül a történelmi Postaút, amelyen a királyi postakocsik is közlekedtek.

A Feketeügy folyó bal partján, az ún. Mezőföldön elterülő falu sík területen fekszik, a délkeleti részén található egy kisebb domb, amelyen a katolikus templom és a temető áll. A templom helyén valószínűleg egy kápolna állott, amelyet 1711-ig használtak a hívek. Akkor építették a ma is látható katolikus templomot Assissi Szent Ferenc tiszteletére, melynek sekrestyéjét az egykori kápolnából alakíthatták át. A templomot 1823-ban felújították, majd 1825-ben harangtornyot is emeltek a templom mellé. Ugyanebben az évben készült el az orgonakarzat, orgonáját Kollonich István, kézdivásárhelyi orgonakészítő építette. 1762-es oltárképe Assissi Szent Ferencet ábrázolja. A falunak nincsen önálló papja, a miséket az imecsfalvi plébános celebrálja, az istentiszteleteket pedig a székelytamásfalvi református lelkesz tartja házaknál.

A falu déli részén található a borvízforrás, mivel a település a Csomád-hegységet a Keleti-Kárpátok kanyarulatával összekötő strukturális törésvonal mentén fekszik, jelentős mennyiségű szén-dioxid gáz jut a felszínre, ami a szénsavas savanyúvizek képződéséhez járul hozzá.²⁵⁹ Ennek a jelenségnek köszönhető a Petőfalvi-fortyogó néven ismert hideg ásványvizes fürdő létesítése, amelyről a *Székely Nemzet* című újság 1889-es évfolyamában így számoltak be: „... múlt év augusztusában szedték rendbe, s ma már egyike a legáldásosabb, legjobb hatású gyógyfürdőknek. Nemsokára a petőfalvi hideg tükörfürdő felsorakozhatnak a legjobb fürdők közé: vize, melyben a legtöbb a vas- és kéntartalom, hűlésben szenvedő

²⁵⁸ Szabó L. 2016a.

²⁵⁹ Kisgyörgy Z. 2000. 204.

betegeken csudával határos dolgokat művel. Egy zabolai ember három hónapnál hosszabb idő óta feküdt súlyos hűlésben, 8 napi használat után meggyógyult. Külön fürdőt rendeztek be nőknek és férfiaknak öltözőkabinokkal ellátva. Több ilyen fürdőt lehetne berendezni, mivel az egész község határán számtalan gyógyforrás, sós, keserű vizű létezik.”²⁶⁰ A fürdő több mint fél évszázad után is megőrizte vonzerejét, a múlt században a fiatalok kedvenc szórakozási helye volt. *Ez olyan szép virágzó falu volt ezelőtt 30 évvel. Voltak flekkenezések a borvíznél, örökké mentiünk a borvízre 40 százalékos előleg osztásnál a kollektívból. Nagy zene volt, bál volt minden évbe. Nagyba ment a flékenezés, a szomszéd falukból mind jöttek ide.*²⁶¹

A mostani fürdő elődjét, a Fortyogó-fürdőt 1932. július 10-én avatták fel, mely központi szerepet töltött be a közösség életében. A borvizes fürdő nyitva állott a közösség tagjai számára, akik előszeretettel élvezték annak előnyeit, a társadalmi élet egyik központi színterévé vált. 2008-ban a megyei tanács által kezdeményezett, népi fürdőket felújító mozgalom keretében felújították a fürdőt Albert Zoltán geográfus, turisztikai szakember és Papucs András geológus szakmai felügyeletével. Így a megújult fürdő a finn és a svéd szauna elemeivel bővült, 8–10 személyes, fafűtéses szaunaház is építettek a borvizes medencék mellé. A fürdő maga 17 ár területen fekszik, 5x5-ös fából épült medence van a szaunaház mellett. A medencéket a helyben feltörő források táplálják, csak a fürdő területén 6 helyen tör fel forrás a földből. A fürdő felújítása óta kevésbé tölt be központi szerepet, télen Sepsiszentgyörgyről és a környező városokból látogatják, nyáron folyamatosan érkeznek fürdőzni vágyók a Fortyogóra, a falubeliek azonban ritkán járnak ide. Petőfalván nemcsak a Fortyogónál található borvíz, hanem a falu számos kútjában és a falu melletti Haraly-patak vizében is borvíz folyik. Ezek a feltörő források nem teljesen egyformák, *van ahol vasasabb, és van ahol erősebb s van ahol gyengébb.*²⁶² A patak mellett, a falu északi végében található a közös nagy borvízkút, amelynek vize gyomor-, bél-, máj- és húgyúti betegségekre alkalmazható ivókúráként. A falubeliek viccesen megjegyezték, hogy Petőfalván még a jószágok is borvizet isznak.

A falu határában a Székely Nemzeti Múzeum régészei 1960-ban végeztek hitelesítő ásatást, majd 1978–1980 között tárták fel a 12. századi keresztény temetőt. A kutatások vezetője dr. Székely Zoltán múzeumigazgató volt. A feltárt sírok egy átlagos lélekszámú falura engednek következtetni, 80–100 fős közösség használhatta a temetőt 80–100 éven keresztül (bizonyítják ezt a rátemetkezések). A szakemberek szerint a kora középkori temető köznépi temető volt, mely nem egyértelműen székely temető (az orbai székelyeket egy

²⁶⁰ Cserey Z., Dr. Binder P. 1992a.

²⁶¹ B. G., 80 éves, Petőfalva. Az interjú Rádu Viola gyűjtéséből származik (kézirat, 2013).

²⁶² H. E., 45 éves, Székelypetőfalva. Saját gyűjtés. (2015)

évszázaddal később telepítik ide), azonban a leletanyag alapján ugyanazok a gazdasági-politikai-kulturális hatások érték az itt lakókat, mint Erdély többi részén.²⁶³

A falu történetéről keveset tudunk, első okleveles említése 1567-ből való, Peteoffalwa néven. Orbán Balázs Tamásfalvával együtt azt írja róla: „Ha kicsinyek most, hajdan sem voltak jelentékenyebbek, mert az 1567. évi regesztrumban Thomasfalva 10, Peteőfalva 4 kapuval volt bejegyezve. Nevüket a legeleőbb idetelepülőkől Tamástól és Petőtől nyerhették. Különben Petőfalva volt Háromszék egyetlen faluja, melyet csaknem kizárólag jobbágyság lakott, ezek a zabolai Mikes-jószágához tartoztak, s 1848-ban szabadultak fel.”²⁶⁴ A *Székely Oklevéltár*ban szereplő 1602-es székely katonai összeírás szerint azonban az év augusztus elsején Básta 15 szabad székelyt esketett fel a király hűségére Petőfalván.²⁶⁵ Az előző fejezetben részletesen bemutattam a székely rendek századokon keresztül folytatott küzdelmeit, azok kiváltó tényezőit és következményeit, többek között felvázoltam a szabad székelyek önként vállalt jobbágyságának okait is. Ezek alapján valószínűsíthetjük, hogy Petőfalva esetében is hasonló folyamatok mehettek végbe. A majdnem állandósuló részvétel a hadjáratokban, az ország mérhetetlen pusztulása olyan kötelezettségeket és ezzel együtt költségeket rótt a katonáskodó székely társadalomra, amit az nem tudott elviselni. A szabad székelyek nagy száma arra a felismerésre jutott, hogy a hadkötelezettség nagyobb teherrel jár, mint a jobbágyság, így lekötötték magukat a földesuraknak.²⁶⁶ Petőfalva esetében ezzel magyarázható, hogy Orbán Balázs a Mikes-uradalom jobbágyaiként említi a teljes falut.²⁶⁷

5.2. Etnikai és demográfiai folyamatok 1850-től napjainkig

Magyarország – és ezen belül Erdély – etnikai viszonyainak első hivatalos felmérésére 1850–1851-ben, az osztrák hatóságok által lebonyolított katonai célzatú népszámlálás alkalmával került sor. Ezt az összeírást a magyar statisztikusok bizonyos fenntartásokkal kezelték, mivel véleményük szerint az elfogult végrehajtó szervezet a magyarok számának megállapítása során a ténylegesnél alacsonyabb értékek meghatározására törekedett. A népszámlálás eredményeit azonban elfogadták, és megbízhatóbbnak tekintették a korábbi becsléseknél.²⁶⁸ Az osztrák önkényuralom hatóságai 1857-ben újabb népszámlálást tartottak, mely a nemzetiségi viszonyok kutatására nem terjeszkedett ki, csak a vallásfelekezeti hovatartozást vizsgálta. A demográfiai adatok összesítését így az 1850–1851. évi osztrák

²⁶³ Székely Z. 2001. 210–212.

²⁶⁴ Orbán B. 1869. 194.

²⁶⁵ SzOkl. V. 1986.199.

²⁶⁶ Szádeczky-Kardoss L. 1927. 99.

²⁶⁷ Orbán B. 1869. 194.

²⁶⁸ Varga E. Á. 1998b. 10.

katonai összeírástól számítva tekintjük át egészen az utolsó, a 2011-ben összeírt népesedési adatokig, felhasználva mind a magyar, mind a román statisztikai intézetek vonatkozó adatait (4. számú ábra).

Az adatok nagyon erős demográfiai ingadozást, a dinamikus fejlődés pedig a századfordulóra jelentős számbeli visszaesést mutatnak, amelyek a 19. század végén és a 20. század elején a Székelyföld egészére jellemző kivándorlás egyik eredményeként értékelhetők. A falu 20. századi történetében a második bécsi döntés után a legmagasabb a lélekszám, ami a kollektivizálás, majd az iparosodás és a kommunista államberendezkedés kihatásainak következtében fokozatosan csökken. A megváltozott életkörülmények a petőfalvi lakosokat is a városokba vonzották, a könnyebb megélhetés, maga a városi lét, a kiszámítható, biztos jövedelem a népesség folyamatos fogyásához vezetett. Száz év alatt a falu lakossága a felére csökkent: 1900-ban 333 főt írtak össze, 2002-ben már 168 lelket számlál a település. A 2011-es népszámlálás a falu demográfiai adatainak mélypontját mutatja, hiszen 1850 óta ebben az évben írták össze a legkevesebb lélekszámot. A kutatásaim során összesített adatok enyhe növekedést mutatnak, 5 fővel több a falu állandó lakosa, mint 2011-ben, azonban ez a szám is alacsonyabb, mint a 2002-es vagy az 1992-es összeírás adatai. Megfigyelhetjük, hogy az 1989-es változások utáni összeírás 1992-ben drasztikus népességfogyást mutat, ami a 10 évvel később készült népszámláláskor enyhén emelkedik, 20 évvel később azonban erős fogyást jeleznek a statisztikák. A statisztikai adatok tehát a népesség számának folyamatos csökkenő tendenciáját mutatják.

Petőfalva volt az első falu Orbaiszéken, ahol megalakult a kollektív 1950-ben. Egy család kivételével mindenki beállt: *Itt Petőfalván 50-be megalakult a kollektív. Azelőtt mindenkinek megvolt a magángazdasága. Előbb itt volt a raktár részen a kollektív, aztán nem látták itt jónak és kiköltöztették a falu másik végére. Mindenki beadta csak Faragó nem, aztán utána volt baja elég. Aztán nem tudom Intorszurán vagy hol adták ki a földjüket. Egyszerűen nem állott bé, azt mondta, hogy nem és kész, nem adta be a földjét. Hát, jól van, de földjít itt bevették mert mindenkinek békomeszálták a földjít, aztán adtak, hol itt, hol ott szanaszéjjel és a kvótát kirótták rea.*²⁶⁹

*Itt már '49 őszén egybe vették [megj. a földeket]. Erre visszaemlékszem, hogy '49 őszén már a vetés egybe ment. S akkor ahogy hordoztak a kollektívekbe ott a Regátba, a teherautó állott elé, ültünk fel, amelyik otthon kellett maradjon az burungozott mer az szantiner kellett legyen.*²⁷⁰

A visszaosztott földek és az otthoni gazdaság mértékétől függően állapították meg,

²⁶⁹ F. E., 82 éves, Petőfalva. Az interjú Rádu Viola gyűjtéséből származik (2013, kézirat).

²⁷⁰ P. G., 80 éves, Petőfalva. Az interjú Rádu Viola gyűjtéséből származik (2013, kézirat).

hogy kinek mekkora a „kvótája”, mennyi terményt, állatot, húst, tojást, tejet kellett kötelezően beszállgatnia a kollektívbe, hogy elkerülje a büntetést. *Hát ki volt róva a kvóta egy bizonyos mennyiség, ezzel ölték meg a magángazdákat. Megvolt mondván, hogy be kell adni ennyi meg ennyi termést, úgyis volt, hogy még egy vider gabonánk sem maradt meg, elvitték a néptől. Kimérték, bevitték és be kellett vinni másnap a futurába, a magtárba. [...] Ha nem volt termés, akkor megvetted onnan, ahonnan tudtad onnan. A föld után bé kellett adni a kvótát. Húskvótát, tehén, marhahúst, disznóhúst, tejet s mindent. Ha volt tehened ha fejted hanem fejted a tejkvótát be kellett adni, vinni kellett a csarnokba a tejet. Ha valaki nem vitte akkor megbüntették.*²⁷¹

A kommunizmus térhódításával megszűnik a kvótarendszer, az öregek úgy emlékeznek ezekre az évekre, mint a falu történetének leggazdagabb időszakára: *[...] itt a Kánaán volt akkor a kommunizmusba. Ezek sem adót nem fizetett a kollektív, sem beszállgatást nem adott, mindent szétszítottak, amit termeltek, mindent szétszítottak itt a falu népének. [...] Azért mert beszállgatták a magánok, reányomták a magánokra, hogy kényszerítsék rá, hogy álljon be az is, csináljon társulást. Itt mivel csak egy ember nem adta be, ezért a falu népe azon az egy családon kívül nagyon jól élt, a más falukba lévő magánok beszállgattak mindent.*²⁷²

A kollektív viszonylagos jólétet biztosított a falunak, a fiataloknak lehetőségük nyílt tanulni. Sokan Brassóba mentek szakmát tanulni, majd ott is telepedtek le, már nem tértek haza szülőfalujukba. A kézdivásárhelyi keményítőgyár, majd a csavargyár beindulásával (az 1970-es évek eleje-közepe) fokozódott az erőteljes elvándorlási folyamat, a fiatalabbak városra költöztek a jobb megélhetés reményében, az otthoni házaikat eladták, hogy az új élet berendezéséhez tőkét szerezhessenek. Az olcsón eladott házak egy részét cigányok veszik meg. *Így aztán Kézdire kezdtek menni, eladták a házikot, ahol Józsi cigány lakik, azt a házat es úgy adták el, hogy elmentek Kézdire Szigethy Laciék. [...] Oh, olcsón ment, potom áron eladták. Egy rend szobabútorért odaadták a házat Józsi cigánynak, mert Kézdin a blokkba bé kellett rendezni a szobát.*²⁷³

A házak eladása 1990 után is folytatódik, akik már korábban elköltöztek vagy elmentek a faluból, elvétele költöznek vissza, jó esetben hétvégeken hazajárnak. Néhányan közülük gazdálkodnak is, de számuk elenyésző. Gyakran fordul elő, hogy a faluban lakó tehetősebb magyarok felvásárolják a szomszédságukban található eladó házakat, a többi ház eladásakor is petőfalvi gyökerekkel rendelkező vásárlók jelentkeznek. Jelenleg csak egy olyan

²⁷¹ F. E., 82 éves, Petőfalva. Az interjú Rádu Viola gyűjtéséből származik (2013, kézirat).

²⁷² F. E., 82 éves, Petőfalva. Az interjú Rádu Viola gyűjtéséből származik (2013, kézirat).

²⁷³ F. E., 82 éves, Petőfalva. Az interjú Rádu Viola gyűjtéséből származik (2013, kézirat).

magyar család él a faluban, akik teljesen idegenek, nincsenek közvetlen helyi gyökereik. 2004-ben költöztek ide, a férj kézdivásárhelyi, a nő nagyváradi származású, mindketten munkanélküliek, a férj Svédországban vállalt időszakos munkákat. Rajtuk kívül négy másik család költözött vissza a faluba, akik helyi gyökerekkel rendelkeznek. Az egyik család a helyi boltot üzemelteti, a férj Köpecről származik, a feleség pedig Kézdivásárhelyről. A nagymama Izraelben dolgozik, az ő megtakarított pénzét fektetik be a helyi ingatlanokba. A másik egy özvegyasszony, aki nyugdíjas éveire tért haza. A harmadik család gazdálkodik, a férj naponta kijár a faluba Kézdivásárhelyről, tavasztól őszig pedig a család is kiköltözik. A negyedik család tavasztól őszig költözik haza Petőfalvára, ők méhészettel foglalkoznak.

5.3. Petőfalva a 21. század második évtizedében²⁷⁴

A nyitott és zárt kérdéseket egyaránt tartalmazó kérdőívek lekérdezésével, félig strukturált és strukturálatlan interjúkkal, valamint a résztvevő megfigyelés módszereinek segítségével a falu jelenlegi demográfiai, kulturális és gazdasági felmérésére összpontosítottam. A dolgozat megírásához felhasználtam a Radu Viola 2013-as gyűjtéséből származó öt interjú, amelyeket három magyar (Faragó Etelka, Pete Géza és Both Géza) és két cigány családdal (Gergely József és Mocsel Balázs) készített. Az így összesített adatokat egészítettem ki, ellenőriztem és vettem össze a zabolai Polgármesteri Hivatal által készített statisztikákkal. A fenti kutatás során állítottam össze a jelenlegi népesség számarányát, etnikai eloszlását és minden számszerű adatot, amit az alábbiakban használok.

Saját kutatásaim alapján 2015-ben Székelypetőfalva összlakossága 160 fő, ebből 82 magyar és 78 cigány. A 2011-es hivatalos népszámlálási adatokban nem szerepelnek cigány nemzetiségű lakosok a faluban, mivel mindannyian magyar etnikumúnak vallották magukat, sok esetben a kérdezőbiztoson is múlt, hogy az etnikumra vonatkozó kérdést a választ sugallva tette fel, avagy szabad választást hagyott a válaszadónak. A hivatalos adatokkal ellentétben erős cigány identitással rendelkezik az itteni közösség, amely határozottan cigány nemzetiségűnek határozza meg magát: „*Mi cigányok vagyunk...*”²⁷⁵

A cigánygyerekek korai identitástudatát az alábbi történet tükrözi: *A tegnap ellenőrzésünk volt, mert megyek 1-es fokozatira, többek közt Gergely-Kovács Kata óvónéni Kovásznáról. Bejött ő is az osztályba, s beszélgetett a gyermekekkel, s kérdezték, hogy az óvónénit hogy hívják? S mondja, hogy Gergely-Kovács Katalin. S mondja ez a Gergely*

²⁷⁴ Szabó L. 2016a.

²⁷⁵ G. Á., 34 éves, Petőfalva. Saját gyűjtés. (2015)

*Tamáská, az nem lehet, a Gergely az cigány név, én is Gergely vagyok!*²⁷⁶ Ez a történet is mutatja, hogy már gyermekkorban tudatában vannak annak, hogy ők cigányok, más családneveik vannak, mint a magyaroknak, a személynevek viszont elfogadott módon egyeznek a magyar lakossággal, mivel ők magyar cigányok.

A faluban lévő 101 telekből 51 lakott, 43 lakatlan vagy csak hétvégén használják, 7 pedig kert (5. számú ábra). Az 51 lakott portából 38 magyar és 13 cigány porta. A lakatlannak besorolt házaknál időszakosan lakott 4 telek, ezek tulajdonosai tavasztól ősziig helyben gazdálkodnak. A lakatlannak besorolt telkek 90%-át hétvégén lakják vagy időnként gondozzák és rendben tartják, 10%-a pedig elhanyagolt, a tulajdonos nem foglalkozik vele. Az utóbbi években Kézdivásárhelyről, Zaboláról és Csernátomból vásároltak házakat Petőfalván, mindannyian helyi felmenőkkel rendelkeznek; Brassóban, Kovásznán, Sepsiszentgyörgyön lakó elszármazottak pedig hétvégenként látogatnak haza a faluba és gondozzák az örökségüket. A hétvégét falun töltők egy része ellátogat a Fortyogó-fürdőre, néha kisebb mulatságokat is szerveznek itt. *Szoktunk pingpongozni, s nyáron kijárunk a Fortyogóra flekkenezni.*²⁷⁷

A 2015-ös kutatás során összesített adatok felhasználásával készítettem el a faluban lakó családok szerkezetét bemutató grafikont, az itt szereplő adatok a kérdőíves felmérés során az egyes portákon lakó családokat mutatja (6. számú ábra). A cigány lakosság esetében több generáció is együtt él, ezeket az adatokat egy családként kezeltem. A magyar közösség esetében a nagykorú gyermek felnőtt embert jelent, aki még mindig a szülőkkel él együtt.

A grafikonon láthatjuk, hogy az 51 családból a legtöbb az egyszemélyes háztartás (egyedülálló idős ember), valamint az egy házaspáros típusú családból álló háztartás (idős házaspár), ami a családok 57%-át jelenti, ennek 4%-a gyerek nélküli házaspár.²⁷⁸ A famíliák 12%-a nukleáris családtípus, 3%-a esetében lakik együtt több generáció, a nukleáris család kiegészül a nagyszülőkkel vagy a felnőtt gyermekekkel.

A családszerkezet etnikai lebontása során azt tapasztaljuk, hogy a 38 magyar család 68%-a idős egyszemélyes háztartás vagy idős házaspár, 5%-a gyerek nélküli fiatal házaspár, 5%-a nukleáris család, 22%-a pedig a többgenerációs családtípust képviseli. A cigány közösségre a nagycsalád jellemző. A famíliák 8%-a idős házaspár, 31%-a nukleáris család, 23%-a két generációs család, 38% esetében pedig három vagy négy generáció él egy fedél alatt.

A magyar családok esetében az idősek ápolják a közösségi kapcsolatokat, ők hétközben és a vasárnapi mise/istentisztelet keretében is találkoznak, ritkábban látogatják

²⁷⁶ H.-D. A., 39 éves, Páva. Saját gyűjtés. (2015)

²⁷⁷ B. L., 48 éves, Petőfalva. Saját gyűjtés. (2015)

²⁷⁸ Kollega Tarsoly I. 1996–2000.

egymást, de tartják a kapcsolatot, segítik egymást, amikor szükség van rá. *Nem nagyon törődünk egymással, de ha valamelyikkel baj van, mindegyik ott van.*²⁷⁹ A fiatal családok között azonban nincs átjárás, nem igénylik egymás társaságát: *A legtöbb kollektív nyugdíjas, kevesen dolgoznak, a kerteskében megtermelnek mindent, s csak az alapélelmiszert veszik meg. 6 vagy 7 fiatal család vagyunk, de nem járunk össze. Mindenki elvan magával.*²⁸⁰ A cigány családok esetében cigány közösségről beszélhetünk, hiszen mind a 13 család együtt éli meg a mindennapokat, szoros kapcsolatot tartanak fenn és ápolnak.

A faluban élő gyermekek összesítésében a kis- és nagykorú gyermekek között szerepelnek azok is, akik már felnőttként élnek együtt a szülővel (7. számú ábra) – az összesítés a falu típusának meghatározása mellett a közeljövőt is előre vetíti. A faluban élő 38 magyar családból 7 családban van kiskorú gyermek, ebből 5 család esetében lakik a nagyszülőkkel együtt a nagykorú gyermek és családja. 10 magyar család esetében él együtt a szülő és nagykorú gyermeke, valamint annak házastársa.

A cigány lakosság körében a többgyermekes nagycsalád jellemző, legkevesebb kettő és legtöbb hat kiskorú gyermek van egy családban. Összesen 33 kiskorú él a 13 cigány családban, ami az összesített kiskorú gyereklétszám 82,5%-át teszi ki, míg a magyar családokban élő 7 kiskorú az összgyereklétszám 17,5%-át jelenti. A cigány gyermekek a helyi óvodába és elemi iskolába járnak, a magyar gyermekeket a szülők Kézdivásárhelyre és Zabolára viszik iskolába.

A faluban lakó magyarok 70%-a nyugdíjas, illetve betegnyugdíjas, 20%-a gazdálkodik és háztartásban tevékenykedik, 10%-a dolgozik a közeli Kézdivásárhelyen vagy a közszékhelyen, Zabolán. A cigány lakosság munkanélküli, segélyekből él, valamint alkalmi munkákból.

A fentieket összegezve elmondhatjuk, hogy Petőfalva előregedő falu a magyar lakosság szempontjából, azonban egy életerős, gyorsan szaporodó cigány közösséggel rendelkezik.

5.4. Vallás és mindennapi vallásosság

Mezőföldnek a Szentfölddel határos első katolikus településén az 1850-es népszámlálási adatok szerint 325 római katolikus és 3 református vallású személy élt (8. számú ábra). A reformátusok száma az összlakosság növekedésével arányosan emelkedett, a legtöbb reformátust az 1930-as és az 1941-es népszámláláson írták össze, amikor a legtöbben

²⁷⁹ F. E., 82 éves, Petőfalva. Saját gyűjtés. (2015)

²⁸⁰ B. K., 39 éves, Petőfalva. Saját gyűjtés. (2015)

laktak a faluban. A népesség fogyásával azonban a reformátusok száma is fokozatosan csökkent, 2002-ben 15 fő, 2011-ben 10 fő és 2015-ben 9 fő alkotja a református közösséget a településen. A népszámlálási adatsorokban néhol megjelenő ortodox vallásúak valószínűleg beházasodtak a faluba, azonban az egy fő beolvadhatott a magyar közösségbe, hiszen a következő évben összeírt adatokban már nem szerepel. Az 1941-ben összeírt egy fő unitárius vallású személlyel is az ortodox vallásúval hasonló folyamat játszódhatott le.

A kutatási adataink alapján jelenleg 9 református és 145 római katolikus vallású személy él Petőfalván. A reformátusok háromhetente tartanak istentiszteletet, a lelkész a szomszédos Székelytamásfalváról jár át. Templom hiányában az istentiszteleteket házaknál tartják. A reformátusok mindannyian magyarok, a cigány közösség tagjai katolikus vallásúak. Azt tapasztaltuk, hogy a szakrális tér²⁸¹ fogalma kitágult a református hívők számára, maga a vallásos szertartás szakralizálta az erre a célra használt teret.

A katolikusok Imecsfalvához tartoznak, a lelkész minden vasárnap tart misét, ahová főleg az idős emberek járnak. *A nem cigány lakosság jár templomba, a cigány lakosság csak karácsonykor, mivel csak az kap csomagot, aki eljön a misére is. Csak azért, hogy jön, mert ő cigány, azért nem kap. Ez nem szociális, hogy jár. Legalább annyit elvárok, hogy azért legyen ott, ha valamit szeretne kapni.*²⁸²

A falu legnagyobb vallásos ünnepe a Szent Ferenc-búcsú, melyet október 4-én tartanak. Ilyenkor hazamennek a faluból elszármazottak is, hogy az otthoniakkal együtt legyenek. *Azt szoktam mondani, hogy a fél téglások, akik elmondják, hogy ők is petőfalviak, jönnek és búcsún megmutatják, hogy büszkék erre, de nem ápolják a gyökereket. Azonban van egy réteg, aki rendszeresen jár haza.*²⁸³

Az egyházi ünnepek (karácsony, húsvét, búcsú) jelentik a faluban az ünneplési alkalmakat, mivel az elmúlt két évtizedben a nagy közösségi megmozdulások elmaradoztak (9. számú ábra). A kérdőíves lekérdezések során összesített ünnepi alkalmakat az alábbi grafikon mutatja, a legtöbb petőfalvi a karácsonyt és a húsvétot jelölte meg legjelentősebb vallási ünnepnek, a pünkösdt a katolikus lakosság körében fontos ünnep. A vallási ünnepek azért is fontosak az egyének számára, mivel ekkor gyűlik össze a nagycsalád, ilyenkor tudnak minőségi időt tölteni egymással.

Az emberi élet fordulóival kapcsolatos események közül a temetéseken vesznek részt a legtöbben. A cigány lakosság esetében pedig különleges ceremónia kiteljesedésének ad teret. *Az elhunytak a kedvenc konyakja vagy itala kerül elő. Vannak szegényebb és gazdagabb cigányok, de mindegyik megadja az italozásnak a módját. [...] Hogy enni esznek-e,*

²⁸¹ Bartha E. 2006.

²⁸² P. M., 33 éves, Imecsfalva. Saját gyűjtés. (2015)

²⁸³ P. M., 33 éves, Imecsfalva. Saját gyűjtés. (2015)

*nem tudom, de inni isznak. Első dolguk, hogy a rezesbandát lefoglalják, hozzám még nem érnek, de a rezesbanda, a rétyiek vagy valaki más már le van fogadva. Egyik alkalommal én vitatkoztam az egyházadón, valami 300 lej volt az elmaradás, s itt alkudoztak velem, szólt a telefon s kérdezte, hogy a bandát foglaltad-e le, kifizetted-e, s előttem mondta, hogy 1500 lej, tehát akkor van pénze.*²⁸⁴

A vallási ünnepeket leszámítva nincs más ünnepnapja a falunak, amely közösségi élményt nyújtana a helyben lakók vagy a hazalátogatók számára.

5.5. Gazdasági erőforrások

A gazdasági erőforrásokra vonatkozó statisztikai adatokat a kérdőíves felmérés mellett a 2014-es gazdalajstrom bejegyzései alapján vizsgáltuk. A falu gazdasági erejét a bejegyzések alapján a szántóföldek és a kaszálók alkotják. Mezőföld lévén, nem bővelkedik erdőkben vagy erdőtulajdonosokban. A falu összesen 182 hektár szántófölddel, 2,8 hektár legelővel, 32 hektár kaszálóval és 3,74 hektár erdővel rendelkezik. A területek tulajdonosai a helybeli magyarok, kivételt képez öt fő, akik Kézdivásárhelyen élnek, szintén magyar nemzetiségűek. A cigány lakosság nem rendelkezik termő területtel, *mindegyiknek megvan a lova s a szekere, csak a föld nincs meg hozzá.*²⁸⁵

A gazdalajstrom adatai alapján összesített visszaszolgáltatott földek típusa (10. számú ábra) azt mutatja, hogy a helybeliek közel ugyanolyan mértékben kaptak vissza szántóföldeket (46%) és kaszálókat (38%). A visszaszolgáltatott erdők nagy része nem tartozik a petőfalvi határhoz, valószínűleg a havasalji településekről beköltözött személyek hozták magukkal örökségként vagy nászajándékba.

A szántóföldeket a tulajdonosok nagy része bérbe adja terményért cserébe vagy pénzért (11. számú ábra). Kevés gazdálkodó van a faluban: *Szigeti János farmja van még ott s ott is lakik. Állatot tart, borjút, tehenet, gazdálkodik saját földjén s másoktól is vesz ki bérbe. [...] Héja Elemér gazdálkodik kicsibe, műveli a saját földjeiket. Van még Faragó Karcsi, Kézdin laknak s jár ki minden nap. Nem dolgozik sehol, se a felesége. A legtöbb földet Romica [megj: zabolai román gazda] bérlí s műveli meg már évek óta.*²⁸⁶ A közeli városból, Kézdivásárhelyről jár két család gazdálkodni a faluba, ők nem laknak ott, azonban rendszeresen felügyelik a gazdaságot. Egyik család cukorrépát termel, a másik gazda idén 2 hektár hagymát ültetett, előző években termesztettek sárgarépát és petrezselymet is.

²⁸⁴ P. M., 33 éves, Imecsfalva. Saját gyűjtés. (2015)

²⁸⁵ P. M., 33 éves, Imecsfalva. Saját gyűjtés. (2015)

²⁸⁶ B. K., 39 éves, Petőfalva. Saját gyűjtés. (2015)

A bérbe adott földek nagy százaléka a falu demográfiai erejét tükrözi, az idős emberek már nem tudják megművelni földjeiket, így bérbe adják, hogy ne maradjon parlagon. A faluban gazdálkodók száma ugyancsak alacsony, a fiatalabb gazdák foglalkoznak földműveléssel és állattartással, azonban egyiküknek sincs lehetősége és gépparkja nagy területek művelésére. Megfigyelhetjük, hogy nagyon kevesen adták el a visszakapott örökséget, az emberek ragaszkodnak a földekhez, kortól függetlenül él bennük a gazdaszellem és a föld iránti tisztelet. Fontos számukra, hogy a föld meg legyen művelve, mert ebben a szellemben nőttek fel, és ezt az örökséget viszik tovább.

A falu másik nagy erőforrása: az állattartás (12. számú ábra). A gazdálajstromban 83 gazdaság szerepel, amiből 21 lakatlanként van feltüntetve. Az összeírás alapján a faluban 7 ló és 7 szekér található, ezek tulajdonosai nagyrészt cigány nemzetiségűek. A faluban tartanak még disznót (17 darab), szárnyast (118), szarvasmarhát (9), méhet (50 család) és juhot (2). Állattartással a magyar nemzetiségű lakosok foglalkoznak, a lovakat leszámítva.

Az állattartó gazdaságok számsorai azt mutatják (13. számú ábra), hogy a falu lakói a családi szükségletek kielégítésére rendezkedtek be, kevesen tartanak állatot, 12 gazdaságban nevelnek szárnyast, 7 családnál disznót, 3 gazdaságban szarvasmarhát, a méhekkal egy család foglalkozik, a 7 ló pedig 7 háztartás között oszlik meg. Emellett a zabolai juhászok is tartanak juhotat Petőfalván: *Rusandunak van két háza, juhotat tart itt, de nem lakik itt. Kint a kollektívánél még van egy istálló, ott Rica bácsi [megj. Cosneanu Aurel Zaboláról] tart juhotat, de ő se lakik itt.*²⁸⁷

*A zabolai Rusandu Nicolae vett két házat s bérel valami földet is. Azért vette a második házat, mert hamis kutyái vannak, s többbe került volna neki, ha valamelyik kutya megharap egy cigányt.*²⁸⁸

A cigány lakosság életformájáról beszédesen tanúskodik a lótarás, tavasztól őszig járvák a vidéket szekéren: *Ahogy eljő a tavasz, elindul a szekér, mindenki a szekér derekába és mennek itt a környéket járvák. Nekik ez egy életforma.*²⁸⁹ Kereskednek lóval, bőrrel, ócskavassal. *Bőrt adnak el s ócskavasat, abból élnek.*²⁹⁰ A cigány lakosság nem dolgozik sehol, napszámba mennek, ha hívják őket, azonban már egyre ritkábban van szükség a munkájukra. Korábban jártak a mezőre napszámba, manapság már gépek végzik el a munkát a napszámos helyett. Az idősebb magyarok még hívják a cigányokat a ház körül tevékenykedni, de ez nem biztosít számukra állandó munkát és megélhetést. *Itt is megvan az a része, amelyik nagyon-nagyon jó szándékú, szeret dolgozni, elmegy napszámba, s van egy másik réteg,*

²⁸⁷ B. K., 39 éves, Petőfalva. Saját gyűjtés. (2015)

²⁸⁸ F. E., 82 éves, Petőfalva. Saját gyűjtés. (2015)

²⁸⁹ P. M., 33 éves, Imecsfalva. Saját gyűjtés. (2015)

²⁹⁰ B. K., 39 éves, Petőfalva. Saját gyűjtés. (2015)

*amelyik a két keze munkája után él meg, amit a szeme meglát, keze el nem hagyja. Ez a réteg is megtalálható. Legtöbbször azzal védekeznek, hogy ők cigányok, s olyanok, mint a nebántsvirágok, s ezt nagyon jól tudják.*²⁹¹ Mindannyian kapnak társadalmi segítyt a helyi önkormányzattól, amiért cserébe nem kell semmit tenniük, amivel az adófizetők nem feltétlenül értenek egyet. *Nem hívják közmunkára, én is szoktam kérdezni tőlük, mert eddig még volt közmunka. Nem kell menjenek sehova. Bolond is lenne, úgyis adják a szociált [megj. szociális segély].*²⁹²

*Megszoktattuk őket, hogy kapnak szociálist, de nem szoktattuk meg őket, hogy a Tanácshoz nemcsak azért kell bemenni, hogy kapjak, hanem azért, hogy adjak is.*²⁹³

A cigány lakosság nevelését, munkára bírását, a közteherviselést többen megfogalmazták, amint a fenti idézetek is mutatják, a magyarok nem irigykednek a cigányokra, hanem inkább azt szeretnék, hogy a társadalomban uralkodó szabályok és kötelezettségek mindenkire egyformán vonatkozzanak.

A település gazdasági erejének másik mérőfoka a tulajdonban lévő autók száma. A vizsgált adatok szerint 14 lakos rendelkezik személygépkocsival, traktor pedig egy személy tulajdonában van. A járművek eloszlása nemzetiség szerint a magyarok tulajdonjogának túlsúlyát mutatja, 2 cigány rendelkezik személygépkocsival, a többi jármű a magyar lakosok tulajdona.

A településen élők jövedelmi forrását (14. számú melléklet) megvizsgálva azt tapasztaltuk, hogy a lakosság 47,2%-a nyugdíjból, valamint betegnyugdíjból tartja fenn magát. Ebbe a csoportba kizárólag a magyar közösség tagjai tartoznak. A faluban élők másik nagy jövedelmi forrása a szociális segély, a lakosság 33,3%-a, túlnyomórészt a cigány közösség tagjai élnek az állam biztosította segélyből.

A gazdálkodás 5,6%-nak biztosít jövedelmet, a visszaszolgáltatott erdők és az állandó jövedelmet biztosító munkahelyek (szolgáltatás, gyári munka, vállalkozás), valamint a napszám a lakosság 2,8%-ának jelent bevételi forrást. A jövedelmi források tükrözik a falu behatárolt lehetőségeit: aki nem kapott vissza földet vagy erdőt, annak a nyugdíjból vagy a fizetésből kell megélnie. A falu elszigeteltsége, az infrastruktúra hiánya, az utak minősége nehezíti a falun kívüli munkavállalást, főleg ha az napi rendszerességű ingázással társul. A faluban lévő egyetlen vállalkozás ellátja a falu szükségleteit, főleg úgy, hogy az idősök nagy részének városban vásárolnak be a gyermekeik: *Nem nagyon vásárolnak, hetente kétszer hoznak kenyeret is. [...] Mindenkinek van valakije városban s onnan vásárolnak.*²⁹⁴

²⁹¹ P. M., 33 éves, Imecsfalva. Saját gyűjtés. (2015)

²⁹² H.-D. A., 39 éves, Páva. Saját gyűjtés. (2015)

²⁹³ P. M., 33 éves, Imecsfalva. Saját gyűjtés. (2015)

²⁹⁴ F. E., 82 éves, Petőfalva. Saját gyűjtés. (2015)

A kérdőívek segítségével a faluban élők iskolai végzettségére is rákérdeztünk, hogy a helyi elit és a középosztály lehetőségeit felmérjük (15. számú ábra). A nyugdíjas korosztály túlnyomó része általános iskolával, esetleg szakiskolával rendelkezik, míg a fiatalabbak esetében már mindenkinek van érettségije. Felsőfokú végzettséggel egy nő rendelkezik a faluban, a technikum elvégzése nők és férfiak körében egyenlő arányban oszlik meg. A líceumi tanulmányokat sokkal nagyobb arányban folytattak férfiak, mint nők, közel kétszer annyian többen. A szakiskolai végzettség inkább nőkre jellemző, fele annyi férfi járt szakiskolába, mint nő. Ugyanez az arány érvényes a csak általános iskolai végzettséggel rendelkezők számára is.

A faluban élők végzettsége nem tükrözi az alacsony számú foglalkoztatottságot. Mind a végzettség, mind a foglalkoztatottság kizárólag a magyar közösségre értendő, mivel a cigány közösség tagjai az elemi iskola elvégzése után nem folytatják tanulmányaikat. Így a cigány közösség már eleve hátrányos helyzetből indul a munkaerőpiacon és behatárolja lehetőségeit, tehetségét csak az írás-olvasás elsajátítására használja.

A magyar etnikum munkaerő piacon betöltött helyét vizsgálva azt látjuk, hogy a magyar férfiak és nők legnagyobb része nyugdíjas (16. számú ábra). A táblázat felső részében a nőkre (2) vonatkozó adatokat láthatjuk, nagyon alacsony a pénzkereső asszonyok számaránya a településen. Az aktív nők szolgáltatásban dolgoznak, van közöttük egy vállalkozó is, mások alkalmi munkákat vállalnak. A férfiak (1) esetében is alacsony a munkahellyel rendelkezők száma, ami a munkaképes férfi lakosság számával majdnem arányosan megegyezik. Van közöttük vállalkozó, földműves, szolgáltatásban és gyárban dolgozó férfi, valamint alkalmi munkából élő is. A cigány lakosság az állam biztosította segélyből él meg, állandó jövedelmi forrással nem rendelkeznek. Alkalmi munkákat vállalnak a magyaroknál, ez azonban nem biztosítja számukra a megélhetést.

A fentiek alapján elmondhatjuk, hogy a magyar gazdaságok birtokolják a falu határában lévő termőföldeket, melyek teljes megművelésére már nincs erejük, hiszen a közösség tagjai túlnyomórészt idősek. A bérbe adott földek nagy részét zabolai románok művelik meg, a helyi gazdák csak „kicsiben” gazdálkodnak. A visszakapott, kisebb területeket megművelő magyar gazdák tevékenysége azonban mintegy ellensúlyozza a falu előregedett lakosságának erőtlenségét. A földtulajdon eloszlása azt mutatja, hogy a magyarok hagyományosan gazdálkodással, földműveléssel és állattenyésztéssel tartották el a családot, a falu szerkezete is erre utal, hiszen minden égtáj irányába rendelkezik kijáráttal. Háziállatokat is a magyar közösség tagjai tartanak, hiszen ez a hagyományos önellátó életmódjuk szerves részét képezi. A cigány lakosság csak lovat tart, amely életmódjának fenntartását és megélhetését biztosítja.

5.6. Etnikai reprezentáció, kontaktzónák

Az etnicitás vizsgálatában a határok és a határokon belül élő egyének önmaguk látására helyezem a hangsúlyt.²⁹⁵ A vizsgált településen jól kirajzolódnak az etnikai határok, mindkét közösség erős önidentifikációval rendelkezik. Az etnikai csoport jellegét itt nem a nyelv, hanem a kultúra és a történelem határozza meg, valamint mindaz a tudás, amely századokon keresztül áthagyományozódott egyik generációról a másikra. Az örökölt tudás azonban folyamatosan változik, ahogyan az adott etnikai csoport tagjai válaszolnak az őket érő társadalmi, gazdasági és kulturális kihívásokra.²⁹⁶ A vizsgált közösségek közötti kapcsolatot is ezek alapján elemezhetjük, a közös nyelvnek köszönhetően már eleve adott egy kényelmes nyelvi környezet, a kommunikáció gördülékenyen működik a magyar és a cigány közösség tagjai között.

A település nemcsak vallási, hanem etnikai törésvonal mentén is húzódik. A szomszédos Székelytamásfalvával együtt a Mezőföld színmagyar (anyanyelvű) településeit alkotják. Kutatásom fókuszában a magyar és a magyar anyanyelvű cigány etnikum egymáshoz való viszonyulása, főbb kapcsolódási pontjai, valamint egymás látása és megítélése áll.

A Petőfalván élő etnikumok szimbolikus térhasználata vizsgálatakor észrevehetjük, hogy a magyar és a cigány lakosság nem különül el élesen egymástól, nem létezik cigánytelep, hanem a faluban, a templom alatti utcában, valamint a kultúrotthonnal szemben lévő utcában laknak, a magyarok tözsomszedságában. A falu fő utcáján magyarok laknak, a cigány lakosság a főutcaról leágazó mellékutcákban lakik. A falu központja a főutcán felállított országzászló és a kultúrotthon környéke, ehhez közel található az iskola is. A cigány lakosság térnyerését az utóbbi időben úgy próbálják gátolni egyes helybeliek, hogy házaikat nem adják el cigány vásárlóknak.

A két etnikum közötti elsődleges kapcsolat patrónus-kliens viszonyt tükröz, a magyar a munkaadó, a cigány a munkavállaló, aki pénzt vagy ételt kér fizetségül szolgáltatásáért. A cigány tiszteli a magyart, aki munkát ad neki, a magyar pedig megbecsüli a jó munkaerőt, hiszen szüksége van rá, elvégzi azt a munkát, amit a munkaadó már nem tud elvégezni. Azt a munkaerőt, aki nem végzi becsülettel munkáját, nem becsülik meg, nem hívják vissza dolgozni. A cigányok felnéznek a magyarokra, hiszen ők a kultúra hordozóiként jelennek meg: tudnak írni-olvasni és szépen viselkednek. Ebben a viszonyulásban nincsen irigység,

²⁹⁵ Barth, F. 1969.

²⁹⁶ Barth, F. 1996.; Eriksen, T. H. 1992.

inkább vágyakozást figyelhetünk meg, hogy ők is olyanok szeretnének lenni, de nem lehet, mert ők cigányok.²⁹⁷ Önidentifikációjuk gátolja is őket abban, hogy mások legyenek, elsősorban a csoport elvárásainak kell megfelelniük.

A továbbiakban a két etnikumot mutatom be, ahogyan saját életterületüket birtokolják, a helyi közösségben játszott szerepüket, valamint ezeknek a szerepeknek az alakulását a társadalmi-gazdasági-politikai hatásoknak köszönhetően.

5.6.1. A magyar közösség

A magyarok őshonosok a faluban, amint azt már a fejezet bevezetőjében is tárgyaltuk. Ennek megfelelően ők birtokolják a főbb gazdasági erőforrásokat, azonban az 1989-es változások után a magyar közösség folyamatosan veszít erejéből. A faluban uralkodó rendet is a magyar közösség alakította ki, az alapvető helyi viselkedési szabályokat is ők határozták meg: az öregek, az előjárók és az elit tiszteletben tartása a törvények mellett. A családon belül is végigkövethető a hagyományos paraszti modell követése: a családfő biztosítja a család megélhetését és szervezi meg a munkát. A közösség tagjai annak a hagyományos rendnek a követői, amely az évszakok váltakozásához igazítja életüket és a munkavégzés beosztását.²⁹⁸

A helybeli idős generáció nosztalgiával emlékezik vissza a kommunizmus idején megélt jólétre és a dinamikusan működő közösségi életre. Az egykori multságok, találkozások helyszíne a Fortyogó-fürdő volt, amely az 1989-es változásokig adott otthont a magyar közösség összejöveteleinek. Ezeken a multságokon a helyi banda játszott, akiket nemcsak a petőfalviak, hanem a környező települések bálozói is elhívtak zenélni.

Amikor jött május 1, augusztus 23, akkor hajnalba felkeltünk, szekérre felültünk, s a faluba minden utcát le kellett járjunk. Ébresztő: „bátran előre elvtársak”. Akkor kimentünk a borvízhez ugyes vót 13 disznót vágtak le egy nap, jött ide a jónép. Nem lehetett bemenni a borvízre annyi volt a nép. Faragó Dezső volt a kocsmáros s akkor még Irénke es. Ez sokáig ment, olyan gyönyörű bálók, flekkenezések voltak, aztán este bé a kultúrházba és ott folytattuk reggelig. Aztán ahogy ide-oda huzult egyik es a másik es, mondom akkor kezdtek ezek a fiatalabbak esszeállni s aztán amikor kellett menjenek másodszor akkor menjek el jó-e azt mondják, mert nem tudják a régi darabokat s akkor legalább egy tudja, s akkor megtanulja a többi. Hát sok felé jártunk, itt nem úgy volt, mint most, hogy sehol semmi. Most televízió van,

²⁹⁷ Az iskolában a gyerekek szüneten az „én magyar vagyok” szerepjátékot játsszák annak utóhatásaként, hogy magyar gyerekekkel kerülnek kapcsolatba.

²⁹⁸ Ez elsősorban életmódjukból adódik, hiszen a gazdálkodás már eleve feltételezi ezt a viszonyulást.

*nem mozdul senki ki innen. 87-be lett aztán vége a zenélésnek.*²⁹⁹

*[...] augusztus 23-ra nagy flékenezések voltak kint a bór víznél, a fűzfánál. Akkor volt a 40 százalékos kiosztás.*³⁰⁰

*Ha belegondolunk, hogy milyen volt Petőfalva. Nekünk az idősek elmondták. Tönkretette a kollektivizálás, de milyen falunak indult meg, a házak is mutatják, ahogy jöttek a cigányok, hát nem épp a fejlődést segítették elő.*³⁰¹

A házakon és a lakásokban észrevételezett tárgyi megjelenéseket összesítettük a falu bejárása során, a lakószobában és/vagy a konyhában látható, etnikumra utaló jegyek, tárgyak, vagy másféle módon megjelenített elemek tárházában (17. számú ábra).

A magyar nemzeti reprezentáció egyetlen látható, kültéri eleme az országház, amely a falu központjában található. A faluban sehol nem leng zászló, sem magyar, sem székely, az egyes házaknál azonban a nemzeti hovatartozást kinyilvánító apró jelekre, tárgyi emlékekre figyelhetünk. Az etnikai hovatartozásra utaló jeleket az itt élő emberek otthonaiban láthattuk, az egyes házaknál zászló, címer, pántlika, kokárda, valamint magyar történelmi ábrázolások díszítik a közös teret. Az etnikai hovatartozásra utaló tárgyak az otthonosság megteremtését, a saját nemzeti tér kialakítását szolgálják, hiszen az idős korosztály (főleg) ragaszkodik azoknak a nemzeti jelképeknek a használatához, amelyeket huszonöt évvel ezelőtt nem szabadott használnia. Az etnikai szimbolizáció visszafogott megjelenése kiegyensúlyozott etnikai együttélésre enged következtetni.

A magyar közösség ünnepeit három fő csoportban vizsgáltam: emberi élet fordulóihoz kapcsolódó ünnepek, vallásos ünnepek és nemzeti ünnepek. A vallásos ünnepeket fennebb már tárgyaltuk, így eltekintünk további részletezésüktől. Az emberi élet fordulóihoz kapcsolódó ünnepek közül a keresztelés, esküvő és a temetés, valamint a névnapok és születésnapok megünneplésére kérdeztem rá. A nemzeti ünnepek közül a március 15., az augusztus 20., az október 6. és a december 1. szerepelt a válaszlehetőségek között.

A legtöbbször a vallásos ünnepeket tartják (karácsony, húsvét, pünkösd), ezeket követik az emberi élet nagy fordulóihoz kapcsolódó alkalmak: a temetések és a házasságok (18. számú ábra). A nemzeti ünnepek közül kizárólag a magyar nemzeti ünnepeket tartják a faluban, a legtöbbször március 15-én és a magyar állam alapításának napján ünnepelnek. A falu nagy közös ünnepe a búcsú, amely vallási hovatartozástól függetlenül mindenkit megszólít.

A felsorolt ünnepi alkalmak közül a temetéseken, a búcsúban és karácsonykor ünnepelnek együtt a faluban élő magyarok és cigányok (19. számú ábra). A búcsúban és karácsonykor a templomban találkoznak, temetések alkalmával pedig a halottas háznál.

²⁹⁹ P. G., 80 éves, Petőfalva. Az interjú Radu Viola gyűjtéséből származik (2013, kézirat).

³⁰⁰ F. E., 82 éves, Petőfalva. Az interjú Radu Viola gyűjtéséből származik (2013, kézirat).

³⁰¹ P. M., 33 éves, Imecsfalva. Saját gyűjtés. (2015)

Ezeket az alkalmakat leszámítva, kizárólag munka céljából érintkeznek.

A születésnapok és névnapok ünneplése általában családban zajlik, kisebb százalékban hívják meg a szomszédokat, komákat vagy testvéreket (20. számú ábra). Ilyenkor az elköltözött gyerekek is hazalátogatnak az ünnepelthez, hogy köszönthessék.

A szilveszter a lakosság nagy százaléka esetében családi eseménynek számít, amennyiben nem a szűk család körében ünneplik, meghívják a testvéreket és komákat, az idősök azonban magukban búcsúztatják az óévet (21. számú ábra). A fiatalok általában január elsején vagy másodikán látogatják meg idősebb hozzátartozóikat, hogy boldog új évet kívánjanak.

A felsorolt ünnepi alkalmak és azok megünneplése az etnikumok közötti elhatárolódást mutatja: míg a vallásos ünnepek esetében találkoznak a templomban, vagy a temetések alkalmával, ahol bárki megadhatja az elhunynak a végtisztességet, addig a nemzeti ünnepek és a személyesebb ünnepek alkalmával nem ünnepelnek közösen a másik etnikummal. A magyarok elhatárolódnak a cigány etnikumtól, a kölcsönös tisztelet jegyében zajlanak mindennapjaik.

5.6.2. A cigány közösség

A cigány közösség megtelepedését az 1978-as évektől számítják, amikor Mocsel Balázs szülei házat vásároltak a faluban. A család a szomszédos Szörcséről telepedett át, okát a meny így magyarázza: *Szörcsén egy olyan helyen laktak amellet volt egy tó s hidik sem volt, hogy kereszt járjanak. Egy falu végén laktak, de olyan helyen, hogy tó helység volt, muszáj volt onnat nekik eljöjjenek, mert nem volt nekik közlekedés, hogy menjenek a vízen keresztül.*³⁰² A második betelepülő cigány család Gergely József szülei, akik szintén a szomszédos Szörcséről érkeztek. Az áttelepülés oka: *Ohhh, hát a patak mellett laktunk, a Fetekeügy mellett, s mikor kiöntött, akkor örökké a házunk vette fel. S nem vót villany s ez az, azért ízéltünk, hogy legyen villanyunk. Kutunk se vót, a patakból ittunk, s ezért na.*³⁰³

A jelenlegi cigány közösség e két családtól származtatja magát, csak Gergely Bélának, az „ősapának” 11 gyermeke született. Őt tekintették vajdájuknak, az utóbbi időben azonban gyengült a tekintélye: *Ő a legidősebb közöttük, egyesek hallgatnak is rá, mások nem veszik semmibe.*³⁰⁴

Nem tapasztaltam meg [megj. hogy milyen a vajda státusa], de azt a túlzott katonai fegyelmet

³⁰² M. B., 43 éves, Petőfalva. Az interjú Radu Viola gyűjtéséből származik (2013, kézirat).

³⁰³ G. B., 67 éves, Petőfalva. Az interjú Radu Viola gyűjtéséből származik (2013, kézirat).

³⁰⁴ B. L., 48 éves, Petőfalva. Saját gyűjtés. (2015)

*iránta nem láttam még. Valamennyire csak hallgatnak rá, ha olyan a helyzet. Temetésnél, amikor jönnek, mindig olyan jön, akire a család hallgat.*³⁰⁵

Ő a bíró is, ő tesz igazságot, ha valamilyen konfliktus merül fel, de nem tudok semmi konkrétumot. Biztos járnak hozzá, mert a múltkor lejött a rendőr, s mert ott valami volt, s egyszer az öreget hívták s akkor elmondta hogy is volt, úgy elmondta románul a dolgokat, hogy meglepődtünk. Biztos, hogy tőle kérnek tanácsot, de nem hallottam konkrét esetet. [...]
*Vagy anyuka vagy apuka neki gyermeke, úgy hogy mindenki neki gyermeke/unokája.*³⁰⁶

A két családból mára erős közösség jött létre, kiegészült még 2-3 betelepülő családdal, akik könnyen beilleszkedtek a helyi cigányok közé. A 13 cigány család tartja fenn a helyi óvodát, ide 10 cigány gyermek jár, és az elemi iskolát, ahol 8 cigány gyermek tanul a négy évfolyamon. A Páváról naponta ingázó tanítónő már három éve tanítja a cigány gyerekeket, jól ismeri szüleiket és életkörülményeiket is. A vele készített interjú során betekintést nyerhettünk a cigány közösség mindennapjaiba, életvitelébe és ünnepeibe is. A gyerekeken keresztül láthatjuk, hogy a petőfalvi cigányok milyen szegény körülmények között élnek, vannak olyan gyerekek is, akik otthon nem kapnak rendszeresen enni. Ezért egy holland alapítványon keresztül támogatást szerzett, ami fedezi a gyerekek mindennapi tízóraiját, amit közösen készítenek el az iskolában az előre megvásárolt nyersanyagokból. A tízóraizásnak külön rendszere van, közösen asztalt terítenek, imádkoznak evés előtt és után, majd közösen raknak rendet, mielőtt szünetre kimennének. Így az állami támogatásként kapott kiflit és tejet a gyerekek hazavihetik, hogy biztosítva legyen még egy étkezés számukra. A szülők nem foglalkoznak a gyerekekkel: *Hát, elküldik, mert eszik a gyermek, de egyáltalán nem kérdezik meg, hogy mit tanultál, mi a tanulni valód. A gyermek, amit magától csinál, vagy amit az iskolában tanulunk. Egyáltalán nem érdekli őket. Tudják, hogy a magyar pénzt, mert így mondják, hogy magyar pénz, nem kapják meg, mert akkor nem adok igazolást, hogyha nem jár, de aztán amikor megkapták a borítékot, akkor jön a tavaszi munka s akkor aztán megint szálingóznak el.*³⁰⁷

Az iskolában igyekeznek az alapvető viselkedési normák elsajátítását lehetővé tenni, odafigyelnek a tisztálkodásra, ruházatra, és nem utolsósorban a mosdó használatára is. Sok esetben azonban a szülőnek is el kell magyarázni, hogy az iskolában bevezett szabályok nem a gyermek és családja ellen vannak, hanem azok tájékoztatását és az alapvető viselkedési szabályok és civilizációs technikák elsajátítását szolgálják. Értelmiségi magyar adatközlő mondta el az alábbi történetet: *Mivel angolvécénk van, ezért [...] elkezdtuk, hogy ki amikor elvégezte a dolgát, van vécekefe, tudja, hogy mi. Feljött Gergely József, hogy 'osztán magik*

³⁰⁵ P. M., 33 éves, Imecsfalva. Saját gyűjtés. (2015)

³⁰⁶ H.-D. A., 39 éves, Páva. Saját gyűjtés. (2015)

³⁰⁷ H.-D. A., 39 éves, Páva. Saját gyűjtés. (2015)

tudják meg, hogy mi nem vagyunk budipucolók, nem pucolja a gyermek a budit'. Mondom neki, értse meg, mi nem odatettük, hogy a gyermek pucolja ki a másét, hanem a sajátját kell, amikor elvégezte a dolgát. »Vigyázzanak, nehogy még egyszer a gyermekkel lepucoltassák!« Na, ez aztán mondjuk folyt olyan 2 hónapig, de azért mégis odatettük, hogy mindenki a sajátját, s mentem s ellenőriztem. Most már úgy megszokták, hogy senki nem mond semmit, tudja, hogy kinek mi a dolga, s így az is újdonság volt, s le kellett tudni. Jöttek, egyet cirkuszoltak, s annyi.³⁰⁸

A gyerekek fogékonyak arra, amit tanulnak, sokszor meglepő tisztánlátásról tesznek tanúbizonyságot. Konfliktusos helyzetek megoldására, az iskola hatására, inkább a párbeszédet részesítik előnyben a brutalitással szemben, és megszólják azokat a felnőtteket, akik másképp cselekednek.

[...] ha két anyukának baja van, azonnal hajba kapnak, nem ülnek le megbeszélni. Én nem láttam még ilyet, de a gyermekek mesélték egyik nap, hogy talán az egyik óvodás leánykának, aki most már nem jár vagy 2 napja, óvodában egy másik behasította a fejét. De nem hiszem, hogy igaz legyen, mert akkor a gyermek jön és anélkül, hogy a gyermek válogatna, hogy elmondja-e vagy nem, elmondaná rögtön. Mikor mennek haza, óvónéni mindig megöleli őket, ami azt jelenti, hogyha ide öleli, lenéz a fejére, biztos látta volna, hogy véres. S akkor a másik anyuka elkapta, akinek a leányának behasította a fejét a másik anyukát, akinek a leánya behasította az ő leánya fejét, s akkor ott összeverekedtek az úton. S mondták a gyerekek, hogy »milyen szégyen, hogy anyád összeverekedett a másikkal«, mondom, te akkor nem szólsz bele. De mondják a gyerekek, hogy tanító néni ezt tanultuk s ezt tanultuk, s mégis összeverekedtek, s nem így kell elintézni.³⁰⁹

Felmerül a kérdés azonban, hogy mennyire tudja az iskola a napi 5-6 tanítási órában oly mértékben megnevelni a gyerekeket, hogy saját kultúrájuk erőteljes hatásait kiegészítse. A gyerek az otthon kapott mintát követi, amit az iskola megpróbál csiszolni, azonban a nevelői-oktatói munkához elengedhetetlen a szülő segítsége.

[...] nálunk ott az iskolában vannak 8-tól 1-ig, 2-ig, attól függ és hiába az 5 óra alatt megpróbálok őket maximálisan nevelni, hiába, ahogy kitette a lábát az iskolából, azonnal visszazökkent az ő világába és csak az számít, amit otthon mondanak. Jó, ez is jó, hogy szót fogad a szülőnek, viszont az, hogy elmondom neki, hogyha hazamegy, vegye le az iskolai ruhát, hogy másnap reggel tudjon tisztában jönni, az teljesen el van felejtve. Másnap olyan ruhákban jönnek, hogy csak. Ruhát is szoktunk vinni, akkor átöltöztetjük, legalább arra, amíg ott van, mert olyan koszos, hogy nem tudsz közel menni hozzá. Szerintem ez mind otthonról

³⁰⁸ H.-D. A., 39 éves, Páva. Saját gyűjtés. (2015)

³⁰⁹ H.-D. A., 39 éves, Páva. Saját gyűjtés. (2015)

jön. Ha a szülő nem mondja a gyermeknek, hogy gyere vetközz le s vegyél itthoni ruhát, akkor persze, hogy nem gondolja meg. A gyermek nekik nem azért kell, hogy milyen jó, hogy van egy gyermekünk s kell róla gondoskodni, mert minden gyermek után több pénzt kapnak.³¹⁰

A családok 80%-a putriban lakik, egyszobás házakban, ahol tömény füst terjed, hiszen vizes fával tüzelnek, amit naponta gyűjtenek. A vizes fára nejlont csepegtetnek, hogy lángra kapjon. Szegény gyermekek olyan feketék a füsttől, mikor jönnek, a koromtól, rendesen látszik a homlokukon, hogy ott muszáj volt megfeketedjen, Mert úgy füstöl a kályha. Azt is elmondta Gergely Jánosnak a leánya, most 3. osztályos, hogy édesanya minden nap kimossa a vitrint, azért mert sokszor olyan fekete, tanító néni. Éjjel-nappal tüzelnek, nyáron is kell tüzelni.³¹¹

A legszegényebb család gyerekei (az édesanya 28 éves, ikrekkel várandós és már van hat gyereke) intenzíven részt vesznek a ház körüli munkákban, fáért mennek, felvágják a fát, minden megcsinálnak a ház körül, mert apjuknak az ideg reament a gyomrára, így nem szabad idegeskednie, nehogy kiújuljon a fekélye.

A faluban él egy gazdag cigány család is, Gergely Béla egyik fia, Gergely Álmos. Az ő háza jól felszerelt, lambéria van a falon, számítógépet vásárolt (egyelőre még nincs internet-hozzáférése, de a gyerekek használják), van tévé és parabolaantenna a házon, és két autót tart. [...] ők azok, akik azt mondják, hogy »Nézd meg ezek a cigányok még egy parabolát sem tudnak venni maguknak.« Ő is cigány, de mondja a másiktól, hogy ő azért gazdagabb.³¹² Annak ellenére, hogy tehetősebbek a többiekénél és kicsit lenézik őket, ugyanúgy együtt töltik szabadidejüket a szegényebbekkel, és hasonló munkákat végeznek, mint a többi cigány a faluban.

A legtöbben a mezőn dolgoznak, napszámba mennek el, és járják a vidéket, vasaznak. Napszámból s a »szocsiálból«, s akkor elmennek hol itt s hol ott kicsi vasat gyűjtenek s béviszik s ez. Ősszel pityókát szednek, mennek toloszni s azt es eladják s úgy. Lopni nem mennek, még nem jártak, dehogy ezután lopni elindulnak-e azt nem tudom. Még a mezőről sem, úgy igen, hogy tolloztak, s ha elkergették őket elmentek s hanem nem. Itt örökké tarthassa a lovát, mert a sánc az övéké. Itt jó lovakot tartnak nyáron s el-el adják s abból élnek.³¹³

Fő foglalkozásuk a lovazás, cserélik a lovakot, mert ez a mindenük. [...] vesznek egy lovat s akkor elcserélik s arra valamennyi pénzt kapnak még s arra megint vesznek egyet. Hát ez a Amikor játszanak az udvaron is, mindig ez van, hogy te most te vagy a ló, s akkor én most viszlek a piacra, a prázsmári piacra, a kézdii piacra, a Baromra, s akkor te most,

³¹⁰ H.-D. A., 39 éves, Páva. Saját gyűjtés. (2015)

³¹¹ H.-D. A., 39 éves, Páva. Saját gyűjtés. (2015)

³¹² H.-D. A., 39 éves, Páva. Saját gyűjtés. (2015)

³¹³ F. E., 82 éves, Petőfalva. Az interjú Radu Viola gyűjtéséből származik (2013, kézirat).

*megnézik a fogadat, tudod, amit szoktak a felnőttek, nyilván amikor lovat vásárolnak.*³¹⁴

Külföldre is járnak dolgozni, a Brassóból hazaköltözött család vezeti be valószínűleg őket a német piacra. A nemrég első ízben elment apa és fia munkájáról kicsi testvérük azt mondta, hogy „munkát dolgoznak”. A felvilágosultabb, nagyvárosból hazaköltözött család azonban már régóta külföldön keresi a pénzt.

*Van egy brassói család, ők Brassóból költöztek haza, ők ilyen kinyitabb szeműek és ők már régebb is jártak külföldre, most elment az egész család, viszont ők azt mondta a leánya, hogy ők nem dolgoznak, hanem kéregetnek, s van egy ilyen szöveg, amit megtanultak németül, amit nem tudják, hogy mit jelent, de mondják. De én értem, »Entschuldigung bitte, Kinder kein essen... stb.« Csak hát betanulja még a 3 éves is s mondja, mert ezt kell mondja.*³¹⁵

A cigány közösség ünnepei között az emberi élet fordulóihoz köthető ünnepeket találjuk. Az egyik legfontosabb ezek közül a temetés, a tor, melyen a teljes közösség részt vesz és együtt mulat az elhunyt emlékezetére. Emellett a hathetes megemlékezés is fontos, ilyenkor újra összegyűl a közösség és a rokonság, az elhunyt emlékére misét mondatnak, asztalt állítanak és alkoholt fogyasztanak, melynek hatására még táncra is perdülnek. Nagyon ügyelnek arra, hogy gyerekeik legyenek elsőáldozók és bér mátkozzanak. Istenfélő emberek, és nagyon félnek a halottaktól.³¹⁶

A petőfalvi cigányok nagyon fiatalon házasodnak, házastársaikat általában helyben vagy a környékbeli falvakból választják. *Gergely Béla az ősszel megvett egy telket, ami vele szemben van, egy magyar ház mellett, oda fog építeni most a tavasszal s oda fog költözni a fia, aki most 14 éves, nyolcadikos most Zabolán, de nem jár iskolába, mert van egy felesége, aki várandós. Ősapa unokája.*³¹⁷

A katolikus plébános is hasonló jelenségre figyelt fel: *Látom Anikónál az iskolában, gyönyörűen tanulnak verset, hittanból szenzációs, amit el tudnak művelni, de eléri azt a bizonyos kort, amikor a lányokat lehet szöktetni, a 12 évet, vagy 10 évet, 12 évesen a másik gyereket szült Petőfalván. Viszont azé a föld, aki belakja, szoktam mondani. Több cigány van Petőfalván, mint magyar.*³¹⁸

³¹⁴ H.-D. A., 39 éves, Páva. Saját gyűjtés. (2015)

³¹⁵ H.-D. A., 39 éves, Páva. Saját gyűjtés. (2015)

³¹⁶ A tanítónő elmesélte, hogy két évvel ezelőtt meghalt egy csecsemő, és a szülők nem engedték iskolába a gyerekeket, nehogy megtámadja útközben a meghalt gyermek őket, mivel azt gondolták, hogy a meghalt gyermek az iskolában tanyázik.

³¹⁷ H.-D. A., 39 éves, Páva. Saját gyűjtés. (2015)

³¹⁸ P. M., 33 éves, Imecsfalva. Saját gyűjtés. (2015)

5.6.3. Magyar-cigány együttélés

A magyar lakosság számára a cigány lakosság alacsonyabb helyet foglal el a helyi társadalomban, elítélik őket sajátos életvitelük miatt. A magyarok szerint a cigányok lopnak és csálnak, abból tartják fenn magukat, megeszik az elhullott állatokat („dögösök”) és igénytelen körülmények között laknak. Konfliktus a két etnikum között nem volt, mindenki tiszteletben tartja a másikat, egyes öregek rá is vannak szorulva a cigányok munkájára. *De vannak olyanok, akik állandóan meglopják azt, aki elhívja őket, tehát a munkaadójukat s akkor azt többet nem hívják, azokat ki is közösítik. Úgy hogy ez változó. Azt mondom, hogy inkább elfogadják őket, mert tulajdonképpen mivel kiöregedő falu, azért nincs is nagyon más választásuk az idős embereknek, hogy valaki segítsen nekük.*³¹⁹

A magyar lakosság egy része semlegesen viszonyul a cigányokhoz, nem foglalkozik velük, nem zavarja őket az életvitelük. *Nem igen van [megj. konfliktus], ők hallgatnak odafel s mi idele. Itt nincs ellentét, nem foglalkoznak a cigányok a magyarokkal és a magyarok se a cigányokkal. Ha dolgoztattak a cigányokkal, megfizették és mentek haza. Nem kötekedtek itt egymással. Osztán ezután mi lesz azt nem tudom.*³²⁰

Mások elítélik lustaságuk, tunyaságuk miatt: *Hát a cigányok nagyon buták. Csak akkor mennek misére, ha keresztelőre járnak, vagy amikor csomagot osztanak. A cigányok szeretnék, ha úgy fogadnák el, ahogy a magyarokat.*³²¹

Közvetetten vagy közvetlenül a magyar közösség tagjai szeretnék, ha a cigányok dolgoznának, földet művelnének és önfenntartókká válnának a kétkezi munkájuk nyomán. *Oktatás legyen kötelező. Gazdálkodni kellene, éljen meg a területén, művelje meg.*³²²

Az eltulajdonítás ténye is megjelenik annak ellenére, hogy a magyar közösség tagjai egyöntetűen azt állítják, hogy nem fordult elő lopás a faluban:

*Általában nincsen gond, ha nem lopnak*³²³

*A faluban nem loptak még sehonnan.*³²⁴

*Fiatalok szeretnek iskolába járni, persze vannak kivételek, megteremteneik mindent, amit kell. Engem személy szerint soha nem bántottak, soha nem loptak meg.*³²⁵

Annak ellenére, hogy nem a lopás tényére kérdeztünk rá az interjúk és kérdőívek lekérdezésekor, a magyarok nagy része a lopással kapcsolta össze a cigányokról alkotott nézeteit. Az etnikai sztereotípiák működésbe léptek, amint nyitott kérdéssel találkoztak a

³¹⁹ H.-D. A., 39 éves, Páva. Saját gyűjtés. (2015)

³²⁰ F. E., 82 éves, Petőfalva. Az interjú Radu Viola gyűjtéséből származik (2013, kézirat).

³²¹ P. G., 80 éves, Petőfalva. Az interjú Radu Viola gyűjtéséből származik (2013, kézirat).

³²² O. I., 57 éves, Petőfalva. Saját gyűjtés. (2015)

³²³ F. K., 61 éves, Petőfalva. Saját gyűjtés. (2015)

³²⁴ H. I., 52 éves, Petőfalva. Saját gyűjtés. (2015)

³²⁵ V. P., 72 éves, Petőfalva. Saját gyűjtés. (2015)

megkérdezettek. Bár az utóbbi években valóban nem történt lopás, tolvajlás a faluban, a magyar közösség tagjai a jól ismert sztereotípiákat említették. Hasonló terepen tapasztalt emléket idéz egy román kutató,³²⁶ aki egy fiatal cigány történetét írja le. Bukarestben utazott a villamoson, amikor egy nő észrevette, hogy ellopták az iratait és a tárcáját. A villamoson lévő emberek másodpercek alatt a cigányokat kezdték szidni, miközben a fiatalember elrejtőzött, hogy ne vegyék észre, nehogy őt okolják ártatlanul a lopás miatt: „Ezek a cigányok, uram [...] csak rosszat tesznek. Tele vannak a villamosok cigányokkal, akik lopnak. Az egész ország tele van a cigányokkal!”³²⁷ Irimia azt is lejegyzí, hogy a kutatott területen élő két csoport saját magát elkülöníti a másiktól az „ők” és „mi”, cigányok és románok fogalmak használatával.

A magyarországi cigányokat vizsgáló Stewart a cigány hagyományokban öröklődő történetet írja le, amely a cigányok szegénységével magyarázza a nem-cigány lakosság becsapását, meglopását: „amikor a magyaroknak a Jóisten gabonát adott, odahívta a cigányokat is. Mivel nagyon szegények voltak, nem vittek zsákot magukkal, így megkérték a Jóistent, hogy adja oda a magyarokéban. Így a Jóisten a magyarok hozta zsákokba öntötte a cigányoknak szánt gabonát, azonban a magyarok már nem akarták odaadni azt a cigányoknak, hiába kérték. És így kezdtek el lopni a cigányok a magyaroktól.”³²⁸

A cigány etnikumot kutató szakirodalom szinte kivétel nélkül ezt az éles elhatárolódást írja le, ami a magyar/román és a cigány etnikumok között régiótól függetlenül létezik.³²⁹ A magyar és a román médiában is gyakran hallhatunk a cigánybűnözésről, ami ezeket az előítéleteket erősíti, táplálja.

A helyiekkel tisztelettudóan viselkednek a cigányok, betartják az alapvető társadalmi érintkezési szabályokat:

*Nagyon jó barátaim, hiszen tanítottam őket. Távolról tiszteljük egymást. Velem szembe rendese.*³³⁰

*Aránylag (nem kimondottan) tisztelettudók. Köszönnek. Összetartóak.*³³¹

A cigány közösség tagjai tisztelik a magyarokat, kerülnek velük a konfliktusos helyzeteket: *Soha nem volt semmi, ők es megmondhassák, békességbe élünk mink itt egymással.*³³²

Nem, hát magyarok vagyunk, magyarul beszélünk, ugyes tanultunk, nem es tudunk románul, hát én esetleg valamennyit, de a családomból senki nem tud románul. [...] Eddig nem volt

³²⁶ Irimia, D. 2000.

³²⁷ Irimia, D. 2000. 97.

³²⁸ Stewart, M. 2014. 16. A lejegyzett ének szabad fordítása.

³²⁹ Zăloagă, M. 2015.; Stewart, M. 2014.; Rughiniș, C. 2010.; Petcuț, P. 2009.; Sandu, D. 2005.

³³⁰ T. E., 71 éves, Petőfalva. Saját gyűjtés. (2015)

³³¹ B. K., 39 éves, Petőfalva. Saját gyűjtés. (2015)

³³² G. B., 67 éves, Petőfalva. Az interjú Radu Viola gyűjtéséből származik (2013, kézirat).

*soha semmi, a tiszteletet egymásnak meg kell adni.*³³³

A petőfalvi cigányokról elmondhatjuk, hogy „ők a szegények között is a legszegényebbek”, a település és a környék leghátrányosabb helyzetű etnikai csoportja. A hátrányos helyzetük nem a lakóhelyi vagy az iskolai oktatásból való kirekesztettségnek köszönhető, sokkal inkább a munkaerő-piaci kirekesztettség³³⁴ és a vidékre jellemző magas munkanélküliségi arány³³⁵ együttes hatásának. Ehhez társul rendszertelen életvitelük, a sajátos táplálkozási kultúra, a szegénység, az alacsony életkor, valamint a sajátos életstílus, ami pezsgő életük gyors elfogyásához vezet.

A kérdőíves felmérés során a másik etnikum látására adott válaszokat is összesítettük (22. számú ábra). A grafikonon láthatjuk, hogy a cigány lakosság a békés együttélést gyakorolja a magyar közösséggel szemben, nem fogalmaz meg véleményt. A magyar közösség véleménye három kategóriába csoportosítható: az inkább pozitív vélemények, a *mindenki ember és nincs velük baj* típusú válaszok; az inkább negatív vélemények, hogy *nem egy vonalon húzódik az élet, vagy az én tényéromból nem esznek*; és a nincs véleménye kategória, *nem foglalkozom, azok is emberek vagy nem panaszkodom*.

A két etnikum békés együttélését, komplementer életmódját mutatja a Petőfalván végzett terepmunka. A békés felszín alatt azonban itt-ott fellelhető a cigány etnikum elítélése, megvetése sajátos életvitele, szertelensége, hanyagsága miatt. A cigány etnikum nem foglalkozik a magyarokkal, azonban példaértékűnek tartja azok minden megnyilvánulását. Munkalehetőségeik az elmúlt években bevezetett gazdasági gépeknek köszönhetően nagyon beszűkült, annak ellenére, hogy vállalnának munkát, nagyon kevés esélyük adódik a településen. Az egyetlen jövedelmi forrásuk a társadalmi segély, amit a Polgármesteri Hivatal alkalmazottaitól kapnak kézhez. A cigány közösség nem rendelkezik a megélhetését biztosító erőforrásokkal, a föld kizárólag a magyar lakosság tulajdona, így annak megművelésében is csak felkérés esetén vehetnek részt. Erős gazdasági függőségi viszony jellemzi a petőfalvi cigányokat, akik számára a gazdasági felemelkedés jelenleg járható útja a házalás, illetve a külföldön vállalt munka a környékre jellemző munkalehetőségek hiányában.

³³³ M. B., 43 éves, Petőfalva. Az interjú Radu Viola gyűjtéséből származik (2013, kézirat).

³³⁴ Ladányi J. 2000.

³³⁵ A Kovászna Megyei Foglalkoztatási Központ (<http://www.covasna.anofm.ro/>) adatai alapján 2015. március végén a munkanélküliség aránya Kovászna megyében 6,38%, ebből a 30 és 50 év közötti korosztály mintegy 50%-ot tesz ki. A Kovászna megyei munkanélküliségi arány meghaladja az 5,37%-os országos átlagot.

VI. Haraly

6.1. A falu földrajzi elhelyezkedése és rövid története

A Haros alján, a Haros patak két oldalán fekvő falu a Zabolát Gelencével összekötő földúton található, melyet a Zabolán keresztülhaladó megyei útról letérve érhetünk el, vagy északi irányból, Gelencéről tudjuk megközelíteni. Zabolától 3 km, Gelencétől, ahová közigazgatásilag is tartozik, 2 km távolságra található. A vasútvonal elkerüli a hegyek alatt elterülő falut, azonban naponta kétszer indul buszjárat a közeli Kézdivásárhelyre.

A szűk völgyben fekvő havasalji falu³³⁶ az ún. Szentföld első katolikus települése. A falu bejáratánál, egy alacsonyabb domb tetején található a műemlék értékű katolikus templom, melynek keleti része korábbi, gótikus jegyeket hordoz magán,³³⁷ nyugati része pedig már a 18. században épült hozzá. Az egyhajós templom északi és déli falán freskótöredékek kerültek elő, azonban ezek feltárása és értékelése még nem történt meg.³³⁸ A templom déli bejárata fölötti fülkében védőszentjének, Nepomuki Szent Jánosnak a szobra áll, a késő barokk oltárképen is az ő megdicsőülése látható. A nyugati homlokzaton érdekes felirat olvasható, valószínűleg a templom egyik felújítása során vésték fel: „Mikor s ki épített, egy élő sem tudja./ Kiskápolna voltam hajdan és őrbástya./ Templom ezer után 744-ben lettem s meg/ Újultam 92-ben. Végre most 1865-ben/ Feldíszított Haraly eképp költségén/ Mikor Ns. Fejér Mihály vala a főgondnok/ Mit neked utókor emlékül átadok.” Szembeszökő a felirat eleje: a 19. század közepén már feledésbe merült a templom eredete, a szájhagyománynak azonban őriznie kellett a barátokhoz kapcsolódó történeteket, mivel a szerzetesrendeket Orbán Balázs is említi az 1868-ban kiadott munkájában. A kor datálási szokása mellett (táblába vésik, hogy mikor és milyen jellegű munkálatot végeztek a templomon) az egyéni presztízstermelés megörökítése is, az Isten házáról a főgondnokra és az ő idejében végzett felújítási munkálatokra tevődik át a hangsúly. A falu érdekessége, hogy a haranglábat a falu központjában építették fel, hogy „jobban hallja a nép a harangok szép szavát”.³³⁹ Az 1617-ben öntött harang a vidék egyik legrégebbi harangjai közé tartozik. A rajta látható P. N. iniciálék a brassói szász mester, Paulus Neidel nevét őrzik. Felirata latin nyelvű: „O Rex Gloríae Christe Veni Cum Pace” (Óh, dicsőség királya, Krisztus, jöjj

³³⁶ Szabó L. 2005.

³³⁷ Az 1977-es földrendéskor vált láthatóvá a gótikus bejárat kökerete és a sekrestye ajtónyílása.

³³⁸ Kisgyörgy Z. 2000. 200–201.

³³⁹ Kisgyörgy Z. 2000. 201.

békével). A templom orgonája 1908-ban készült Rieger Ottó budapesti hangszergyárában. A hétregiszteres, pneumatikus rendszerű pozitív orgona az első világháborút követő években fokozatosan elpusztult (a háború idején 28 fémsípöt rekviráltak). Az orgona felújítása, újjáépítése Bors László okleveles orgonaépítő újtusnádi műhelyében készült el, a hiányzó sípokat Bartis Szabolcs készítette gyergyószentmiklósi műhelyében. Az orgona átadására és felszentelésére 2007. augusztus 12-én került sor.

A templomtól keletre lévő hegyet Vörösvár-hegynek vagy Barátok hegyének nevezik a falubeliek, a szájhagyomány szerint itt állott egykoron a veres barátok temploma. Ma már csak egy mélyedés, az ún. Kincses-gödör látható a feltételezett egykori épület helyén, melyet a szájhagyomány szerint alagút kötött össze a templommal. Valószínűsíthetjük, hogy a katolicizmus megvédésére és a reformáció terjedésének megfékezésére telepítették ide a Domonkos-rendi szerzeteseket. Orbán Balázs a Székelyföld leírásában lovagrendekről beszél, azonban ő is bizonytalan, hogy az akkoriban emlegetett rendek közül (johanniták, templomosok, prázsmári német lovagok) melyik telepedhetett meg itt. Tény, hogy a helyi szerzetesek létének alátámasztásakor kizárólag csak a szájhagyományra és az említett helynevekre támaszkodhatunk.

Haraly 1532-ben tűnik fel először a brassói Johannes Honterus³⁴⁰ készítette térképen, első okleveles említése pedig az 1567-es regesztrumban található, ahol 13 kapuval szerepel. A 17. századi demográfiai robbanásnak köszönhetően megkétszereződik a háztartások száma, az 1602-es összeírás 33 kaput, az 1614-es már 62 gazdaságot említ. A lakosság társadalmi megoszlása az előző fejezetekben említett okok miatt rohamos eljobbágyosodást mutat: 1602-ben az összeírt 33 gazdaság mindegyike szabad székelyeké volt, az 1614-ben összeírt 62 családból a 2 nemes és a 15 szabad székely mellett 39 jobbágy, 4 zsellér és 2 jövevény található.³⁴¹ Az 1703-as összeírásban a lakosság növekedésének jelentős visszaesése tapasztalható, a gazdaságok száma visszaesik 50-re, melyből 1 nemes, 16 lófő és gyalogos, 27 jobbágy és 6 zsellér.³⁴² A székely határőrség megszervezésekor, 1764-ben a lakosság szabad része katonai igazgatás alá került: a gyalogosok a zabolai 8. századhoz, a huszárok pedig a Márkosfalván állomásozó huszárszázadhoz tartoztak. Az 1802-es adatok szerint a faluban 26 katonaköteles család és 16 civil igazgatás alatt lévő jobbágycsalád élt.³⁴³

A falu nemesi emléke a Fejér-kúria, amely a 19. század végén épült. Az udvarház kapuján belül kőfaragvány őrzi az építtetők őseinek emlékét, melyet valószínűleg a Fejér Mihály építtette kúriától került ide: *„Isten kegyelméből szittyá faj a családom, Ázsia volt*

³⁴⁰ Honterus a Chorographia Transylvaniae saját kezűleg Bázelen, fadúcról készített térképe, amelyen Haraly már a mai nevén tűnik fel. Bővebben: <http://mek.niif.hu/02100/02113/html/img/pic/n-fff-037.jpg>

³⁴¹ SzOkl V. 1999. 469-470.

³⁴² SzOkl V. 1999. 60.

³⁴³ Cserey Z., Dr. Binder P. 1992.; SzOkl V. 1999.129.

őslakásom. Fejér Mihály a nevem, 1660-ba főnemes lettem, addig az aprónemesek közt vitézkedtem. Ezen kaput és kertet 1865-be Fejér Mihály és neje Mike Josefa építette Isten dicsőítésére. Sokáig éljenek benne, óhajtja 3 fia, 4 leánygyermek s több mások.” A Fejérek tősgyökeres haralyi, római katolikus nemesi család. A kúria a kommunista rendszerben is szinte teljes egészében a család birtokában maradt, 1946-tól egy hálószobát óvodának, a szalont pedig pártirodának, majd gabonaraktárnak használták. A kisajátítása rövid ideig tartott, az 1968-as megvásárlás után teljesen a család tulajdonába került. A leszármazott Fejér Levente lakik benne megőrizve a kúria egykori berendezésének jórészét.³⁴⁴

6.2. A falu hagyományos mestersége: a kádárság

Haralynak, havasalji fekvésének köszönhetően, szűk határa van. A 19. század végén 983 katasztrális hold összterületből 503 szántó, 379 erdő, 11 kaszáló, 12 legelő, 31 zöldséges rész és 39 hold terméketlen terület.³⁴⁵ A kevés művelhető terület és az erdők közelsége a kádáripár fejlődéséhez vezetett, itt dolgozott a legtöbb kádár Háromszéken: a 19. század végén számuk 36-ra tehető.³⁴⁶ Fenyőfából dolgoztak, ezért fenyőfakádároknak nevezték őket. A kádárok állították elő a mindennapi életben használt tejeseidényeket, melyek a juhtenyésztés alapeszközei voltak, mint a fejőveder, a budonka és az oltócseber. A tehéntartáshoz is kádártermékeket használtak, pl. a köpülőt. Emellett a háztáji edényszükségletet is előállították, mint pl. a kútvedreket, a vizeskártyákat, a húsos csebreket, a szilvás- és káposztáskádákat. A település teljes lakossága részt vett a munkálatokban: volt, aki a nyersanyagot gyűjtötte össze, kereste meg; volt, aki az elkészült áru értékesítésével foglalkozott. Ezért mondhatjuk, hogy a kádáripár az egész falut eltartotta. Az 1940-es években a haralyi kádárok Gloria néven szövetkezetet hoztak létre termékeik értékesítésére. A szövetkezet termékeit Magyarországra szállították, ami kiszámítható és megbízható bevételi forrást jelentett a közösségnek.

[...] amikor a magyar világ beindult, hogy pontosítsak, akkor csináltak ide egy Szövetkezetet, tehát a magyar világban nem szabadott kádározni, hogyha nem volt szakosítása, s akkor volt egy embernek szakosítása, gyorsan levizsgázott s csinált is egy kádár mesterséget, többek között apám volt, és akkor lehetett csinálni egy szövetkezetet. [...] A Glória, persze, s akkor annak a szövetkezetnek a kalapja alatt az egész falu dolgozott. Úgy tessék elképzelni, hogyha 90%-a a falunak kádározott. Minden családban voltak, népes családok voltak, 5-6-7-8

³⁴⁴ Iochom I. 2011.

³⁴⁵ Cserey Z., Dr. Binder P. 1992.

³⁴⁶ Uo.

gyermek is volt egy családban. [...] viszont a többi család, az a 10%, ami maradt, az bedolgozott a kádároknak, ilyen vízi kő, köszörű köveket csináltak, tehát sokfajta mesterség volt. Ez a falu kompakt falu volt, amelyik teljesen a kádárságra alapozott, a mezőgazdálkodás, úgy-e, az állattenyésztés, az működött a kádárság mellett. Minden udvaron istálló, csűr volt és abba még gazdálkodtak. A gyermekek úgy nőttek fel, hogy az istállóban kezdték és a kádárműhelyben végezték. Ez így működött. És több egyetemet végzett, tanult emberünk volt, pap, tanár, tehát felsőfokú végzettséggel rendelkező emberek, mint bármely más községnek. Volt jövedelem és volt lehetőség egy ilyenre, hogy hát, tudják a gyermeket taníttatni.³⁴⁷

Az események alakulása azonban nem tette lehetővé a szövetkezet hosszú távú működését. A román hatalom berendezkedése után, 1950-re feloszlatták a szövetkezetet. A kádárok külön engedélyt válthattak ki csomagolás készítésére, nem kellett szakvizsgát tenniük, és aki kérte, az meg is kapta az engedélyt. A szövetkezetre már nem volt szükség. A hetvenes, nyolcvanas években a kádárok iparengedéllyel dolgoztak és a vásárokon értékesítették a portékáikat.

*Ez úgy működött, hogy voltak ilyen nagy vásárok, úgy-e Prázsmár, Feketehalom, akkor Bodzaforduló, Uzon... Uzonban kisebbecske volt, nem volt akkora vásár és elmentünk oda. Hát vagy tíz évig biztos, hogy ott ünnepeltem a március 15-ét Bodzafordulón, ott akkor van a vásár. Ott mindig akkor van a vásár, március 15. és szeptember 29. Tehát március 15-én vittük az esztenákra, ami szükséges kellékeket és ősszel vittük a káposztának a kádakat.*³⁴⁸

Azok, akik nem vitték a vásárba a portékáikat, helyben is el tudták adni, hiszen Moldvából rendszeresen érkeztek a vevők a faluba, ők elsősorban hordókat vásároltak. Később beindult a cserekereskedelem is, Moldvából szőlőt, bort, gabonát hoztak, amit az elkészült kádártermékekre cseréltek el. A Berecki- és a Háromszéki-havasokat elválasztó, Kézdivásárhelyet Focșani városával összekötő országút népies neve, a *Kádárút* is ezt a kereskedelmi kapcsolatot nevesíti.

Az 1990-es évekre már alig maradtak kádárok a faluban, aki tehetett, szakmát váltott, és sokan el is költöztek a faluból. 1998-ban még négy kádárt említenek,³⁴⁹ mára azonban már csak egy kádár folytatja az átöröklődött mesterséget. Szőke Tibor kádármester Székelyföldön és Magyarországon is ismert, portékáit rangos kézműves kiállításokon és vásárokon népszerűsíti, az utóbbi időben többnyire rendelésre dolgozik. A leginkább eladható termékei: boroshordók tölgyfából, pálinkláshordók tölgy- és eperfából, szilvás- és káposztáskádák tölgy- és fenyőfából; vajköpülők, fejővedrek és csebrek fenyőfából; virágdézsák, kútvedrek,

³⁴⁷ Sz. T., 63 éves, Haraly. Saját gyűjtés. (2015)

³⁴⁸ Sz. T., 63 éves, Haraly. Saját gyűjtés. (2015)

³⁴⁹ Sepsiszéki Nagy B. 2001.

vizeskártyák tölgy-, bükk- és fenyőfából; szaunás csebrecskék és fürdőkádak fenyőfából.³⁵⁰ A családban mindenki kádározik, az elején feleségével ketten dolgoztak a műhelyben, ám ahogy a gyerekek felnőttek, ők is megtanulták a mesterséget: a fiú a kádármesterséget tanulta meg, (annak ellenére, hogy más szakmában dolgozik), a lány pedig a lappancslapokat készíti a hordóra, valamint a külső díszítésekért is ő felel.

Szőke Tibor lelkesedésének és szakma iránti tiszteletének eredménye a nyaranta szervezett kádártábor, melynek megszervezését a fia vállalta magára. A tábor résztvevői a szomszédos Zabolán laknak a Csipkés nevet viselő diáktáborban, a foglalkozásokra pedig Haralyban kerül sor.

6.3. Etnikai és demográfiai folyamatok 1850-től napjainkig³⁵¹

Az 1850–51-es első magyar statisztikai felmérés szerint a falu lakossága 429 fő, ebből 3 magyar anyanyelvű cigány, a többi pedig magyar etnikumú lakos (23. számú ábra). A 19. század folyamán a lakosság száma az 1880-as népszámlálás alkalmával haladta meg a félezer főt. Az 505 lakosból 3 románnak vallotta magát, 20 fő pedig az egyéb kategóriában szerepel, ami nagy valószínűséggel a cigány etnikumra utal. A tíz évvel később végzett népszámlálás a románok számának emelkedését mutatja, 8 főt írtak össze, a többi lakos pedig magyarnak vallotta magát. Az 1910-es népesség-összeírás idejére a más etnikumok eltűnnek a faluból, és 406 fős színmagyar települést dokumentálnak. Alig 30 év alatt 100 fővel csökkent a lakosság számaránya a faluban, a fogyás egyik oka az 1899-ben pusztító tűzvész. A trianoni békeszerződést követően a falu lakossága számának növekedése figyelhető meg, amely a II. bécsi döntés után látványosan emelkedik, meghaladva a korábbi összeírások adatait. Az 1941-es összeírás 523 főt rögzített a faluban, mindannyian magyar nemzetiségűnek vallották magukat. A román hatalomátvétel után a lakosság drasztikus fogyását tapasztalhatjuk, 25 év alatt, az 1966-os összeírás szerint, 130 fővel csökkent az állandó lakosság száma. Az önfenntartásra berendezkedett székely gazdaságokat váratlanul érte a földek és az erdők államosítása, sokan városra költöztek az épülő gyárakban elhelyezkedve, egy jobb jövő reményében. A helyben maradottak egy része megpróbálta folytatni hagyományos mesterségét, ami a kommunizmus éveiben is a kádárcsaládok legjelentősebb jövedelmi forrása maradt.

Az iparosítás mellett a falurombolási programnak is áldozatul esett a falu, az 1980-as években a lebontásra szánt falvak közé tartozott. A terv következtében sokan eladták a telket

³⁵⁰ www.budonka.eu

³⁵¹ Szabó L. 2016a.

és városra költöztek, hogy új életet kezdhessenek. Szerencsére a terv kivitelezésére már nem maradt idő, az 1989-ben beköszöntő változásoknak köszönhetően.

*Ugye jött az a lavina, amikor le akarták bontani a kislelveket a nyolcvanas években... Akkor vették meg olcsón [megj. a cigányok], 5–10 ezer lejt kaptak lakásokat, voltak, akik elköltöztek, fiatalok s a szüleik, a szülők kihaltak s a szülői házat gyorsan eladták, mert úgyis bontják le őket s akkor kapjunk valamit.*³⁵²

Az 1989-es fordulat után is folyamatos a lakosság számarányának a csökkenése, az idősök elhunytával a telkek üresen maradnak, néha hétvégén még hazajárnak az örökösök, hogy gondozzák, mások eladják az örökséget. A 2011-es népszámláláskor már csak 215 főt írtak össze, ebből 209 magyar nemzetiségű, 6 pedig a más kategóriában szerepel, ami valójában a magyar anyanyelvű cigány etnikumra utal. A falufelélős nem fest bizakodó képet a faluban lévő helyzetről, az elöregedő településre nem költöznek vissza azok, akik elmentek. *A nagy ipar elvonta az embereket, Brassó, Kézdivásárhely, és az az érdekes, hogy a gyermekek, akik megörökölték a szülői házat,[...] nem akarnak visszajönni, jó, hát hazajönnek hétvégére. Semmit nem tesznek a faluért, nem lehet bevonni semmibe a faluban. Nem adják el a házat s a telket, de azoknak a gyermekek biztos, hogy nem jön ide. Az már eladja a házat.*³⁵³

A táblázatban szereplő 2015-ös adatokat a terepen kitöltött kérdőívek és a helyben készített interjúk, valamint a résztvevő megfigyelés eredményei alapján összesítettem. Ezeket egészítettem ki a közvetett megfigyelés adataival, melyek segítségével ellenőriztem és összevettem a Polgármesteri Hivatal készítette statisztikákkal, így állítottam össze a 2015-ös népesség számarányát. Ennek megfelelően 201 fő lakik a településen, melyből 170 magyar nemzetiségű és 31 magyar anyanyelvű cigány.

Az összesített adatok alapján elkészítettem a faluban található telkek összeírását is annak megfelelően, hogy melyik telken laknak, melyik lakatlan, illetve melyik házszám alatt találunk kertet, melyet a faluban lakó tulajdonos vagy az örökös használ (24. számú ábra). Az összesítés alapján láthatjuk, hogy a faluban lévő 152 gazdaságból 72 lakott, 56 lakatlan vagy csak hétvégi házként használják, és 24 házszámmal rendelkező kert található a településen.

A lakatlan telkek közel 40%-át használják hétvégenként. A telkek egy részét a környékbeli városok értelmiségi rétege vásárolta meg, másik része örökölt gazdaság, amelyekből az öregek kihaltak, gyerekeik pedig már csak ritkán járnak haza szülőfalujukba. A falu érdekessége „az angol”, egy walesi férfi, aki telket vásárolt a faluban, azonban kevés időt tölt itt, évente közel egy hetet. A „hétvégi haralyiak”, akik már nem laknak életvitelszerűen a településen, nem kapcsolódnak be a falu életébe még akkor sem, amikor ott tartózkodnak. A

³⁵² Sz.T., 63 éves, Haraly. Saját gyűjtés. (2015)

³⁵³ Uő.

hétvégén használt gazdaságoknak így inkább nyaraló vagy hétvégi ház szerepük van, ahova a városon élő értelmiségi visszavonulhat.

Az elmúlt 40–50 év elvándorlási és bevándorlási folyamatai a lakosság nagymértékű kicserélődését eredményezte. A régi rend, a hagyományos székely közösség felbomlott, az emberek közötti kapcsolatok fellazultak, nem a közösség és a család az elsődleges, hanem a megélhetés, a létfenntartás.

A falu térszerkezetében az itt élő 7 cigány család nem különül el, hanem a magyarok közé beékelődve lakik. A falurombolási terv megismerése előtt, a 80-as években kezdtek megvásárolni a házakat a településen és népesítették be a megvásárolt telkeket. Ez mindössze 5-6 cigány családot jelent, a másik 2 család a falu felső végében, az erdő alatt lakik. A magyarok és a cigányok így térben nem különülnek el egymástól. Az egyes gazdaságokban együtt élők vizsgálata során megállapíthatjuk, hogy a település magyar családjainak szerkezetével hasonló képet mutat a cigány közösség szerkezete is: két-három generáció él együtt (szülők, nagykorú gyermek és annak családja, ha van), azonban kiskorúak házasságával nem találkoztunk a településen.

A családok szerkezetét vizsgálva (25. számú ábra) azt tapasztaltuk, hogy a gazdaságok 47%-a idős emberek birtokában van, ezt mutatja az egyszemélyes háztartás (egyedülálló idős ember és özvegy), valamint az egy házaspáros típusú családból álló háztartás (idős házaspár). A lakott porták 24%-án lakik együtt több generáció, a nukleáris család kiegészül a nagyszülőkkel vagy a megözvegyült szülővel. A gazdaságok 12%-át a nukleáris család típus lakja (házaspár kiskorú gyermekekkel), míg 10% esetében lakik együtt szüleivel a nagykorú gyermek. A legalacsonyabb a fiatal házaspár alkotta háztartás, mindössze 3%. Az összesített lakott telkek 39%-át képezik azok a háztartások, ahol a meglévő tudást hagyományozni tudják a családon belül a következő generációnak. Amennyiben a faluban lévő összes gazdaságot nézzük, a kerteket leszámítva, akkor a technikailag életképes gazdaságok alig 23%-a esetében biztosított a falu továbbélése. Etnikai bontásban: 19% magyar, 4% magyar anyanyelvű cigány gazdaság esetében él kiskorú a családdal, akik potenciálisan a településen maradhatnak felnőtt korukban is. Az előregező település képét, a fentiek alapján, a családok struktúrája és dinamikája is megerősíti.

A gyermekek számarányát tekintve a magyar etnikum többségét láthatjuk, azonban családokra bontva a cigány családok szaporulata magasabb, mint a helyi magyar családoké: a 7 cigány családban 8 kiskorú és 4 nagykorú gyermek él együtt a szülőkkel, míg a 65 magyar családban 29 kiskorú és 10 nagykorú gyermeket írtunk össze (26. számú ábra). A magyar családok nagykorú gyermekei között felnőtt gyermeket is számolunk, aki még mindig a szülőkkel lakik. A kiskorú és nagykorú gyermekek számát tekintve 37 kiskorú és 14 nagykorú

gyermek van a faluban. A gyermeklétszámot vizsgálva a magyar közösség számbeli többségét látjuk, amennyiben az arányokat nézzük, a cigány családok a magyaroknál nagyobb gyermekvállalási kedvet mutatnak.

A helyi iskolába, ahol összevont I–IV. osztály működik, egy tanítónő felügyeletével kilenc gyermek jár, míg az óvodai csoportban szintén kilencen vannak. A tanítónő és az óvónő Kézdivásárhelyről ingázik naponta, személyük minden évben cserélődik annak megfelelően, hogyan tudnak a városhoz közelebb eső tanintézményekben elhelyezkedni. A faluban lakó, tanítóképzőt végzett szakembernek nem sikerült a versenyvizsgálója, így a közeli városból ingázó, évente cserélődő tanítók dolgoznak a helyi iskolában.

Korábban helyben lakó tanító házaspár nevelte a haralyi gyerekeket, nyugdíjazásuk után azonban ingázó tanítók vették át a helyüket. A 34 éven keresztül Haralyban tanító asszony a 70–80-as éveket emlegeti, amikor párhuzamosan több osztály működött a helyi elemi iskolában: *Három tanító volt az I–IV. osztályban, s az óvoda külön. Úgy is volt, hogy egy évben három színdarabot adtunk elő. A 80-as évekig párhuzamosan két osztály működött, attól kezdve már csak egy.*³⁵⁴

A demográfiai mutatók esetében a vallás is fontos szerepet játszik. A Szentföld első katolikus falujában ma már 7 református vallású személy él, őket a zabolai lelkész gondozza, vasárnaponként Gelencén tart istentiszteletet számukra, azonban a haralyi reformátusok a helyi római katolikus templomba járnak, az egyházi adót viszont a református lelkésznek fizetik. A katolikusok a gelencei plébánoshoz³⁵⁵ tartoznak, aki minden vasárnap tart misét Haralyban, melyen 25–30 fő vesz részt, főleg az idős magyarok. Az adventi időszakban a plébános hétfőnként hajnali szentmisét is celebrál, ahová csak az idősek járnak el. Elsőáldozást minden évben tartanak, amennyiben elsőáldozó gyerek van a faluban. Bérnialást ötévente tartanak, az utolsó 2008-ban volt, amikor tizenheten bérnálóztak. Az egyházi ügyek rendezésével a helyi gondnok van megbízva.

A vallásos ünnepek alkalmával megtelik a templom, ilyenkor a faluban lakó katolikus cigány közösség tagjai is képviseltetik magukat (ők év közben nem járnak templomba). A falu legjelentősebb egyházi ünnepei a karácsony, a húsvét és a pünkösd, a katolikus egyházi év három kiemelkedő egyházi eseménye (27. számú ábra). A falu legnagyobb egyházi ünnepe a búcsú, melyet a templom védőszentje, Nepomuki Szent János (a gyónási titok és az utazók védőszentje) napján, május 16-án tartanak. A búcsúba hazamennek a Haralyból elszármazottak is, hogy az otthon lévőkkel együtt ünnepeljenek.

³⁵⁴ B. Á., 80 éves, Haraly. Saját gyűjtés. (2015)

³⁵⁵ A katolikus közösségre vonatkozó adatokat T. Bereczki István gelencei plébános bocsátotta rendelkezésemre.

6.4. Gazdasági erőforrások

A gazdasági erőforrások vizsgálatakor az egyes háztartások gazdasági és demográfiai erejét és lehetőségeit hasonlítom össze attól függően, hogy mekkora területen gazdálkodnak, mennyi állatot tartanak, milyen autó van a tulajdonukban és mi biztosít számukra állandó jövedelmet. Ugyanakkor azt is megvizsgálom, hogy léteznek-e kiemelkedő eltérések a faluban tapasztalt átlagos gazdasági szinttől, és minek köszönhetően léteznek ezek, mi mozgatja őket. Az összehasonlítást a gazdalajstromban szereplő háztartások alapján végeztem el, kiegészítve a terepen összegyűjtött adatokkal és tapasztalatokkal. A háztartás az ugyanazon fedél alatt lakó családot jelöli (akárcsak a gazdalajstromban), s amennyiben a fiatal házaspár vagy család mellett, ugyanazon a portán lakik az idős szülő is, azt ugyanazon háztartás tagjaként kezelem.

A falu havasalji elhelyezkedése meghatározza összterületének eloszlását, valamint a falu határát is. A Haraly-pataka mentén húzódó település felső vége, a Felszeg, egészen az erdőig lakott, míg alsó vége, az Alszeg, a mezővel határos. A szűk völgy nem tette lehetővé az északi és déli irányú terjeszkedést, a falu határát így a völgy torkolatában közrefogott sík terület adja. A szűk határ a jóval nagyobb községközpontok határaival szomszédos, délen Zabola, északon pedig Gelence határolja. A szomszédos települések a patakok mentén,³⁵⁶ illetve az azok által kialakított kisebb völgyekben terülnek el, így azok határa is jóval szélesebb. Nyugaton, a síkság irányában, Imecsfalvával szomszédos a határ.

A 197,71 hektár összterületnek 10,6%-a lakott terület, beleértve a kerteket, udvarokat és a beépített részeket, míg a fennmaradó 89,4% művelésre alkalmas terület (28. számú ábra). A szűk határ kényszerítette arra a település lakóit, mint már korábban is említettem, hogy olyan megélhetés után nézzenek, amelyet a település fekvése lehetővé tesz. A havasok közelsége, a szomszédos településeken folyó rendszeres erdőkitermelések a fára mint nyersanyagra irányították a figyelmüket. A mindennapi életben használt tárgyak, eszközök elkészítése így a kiszámítható és rendszeres bevételhez juttatta a fa megmunkálásában és értékesítésében részt vevőket.

A falu összbelterületét a korábban jelzett kertek magas aránya (a házzámmal jelölt háztartások 16%-a kert) is megnöveli. A település teljes belterületének 47%-a kaszáló, 17%-a szántó, 28%-a udvar és 7%-a beépített terület (29. számú ábra). A belterület eloszlása a rendelkezésre álló terület minél gazdaságosabb kihasználását mutatja: minden gazdaságnál van udvar és kert a ház mellett vagy mögött. *Régebben a kádár kicsi háza külön telken volt. Szerény telken laktak, a ház végibe volt a műhely. Kettős házak voltak, oldallefödéses nyári*

³⁵⁶ Szabó L. 2005.

konyhát toldtak hozzá. Most már 2-3 telekből lett egy telek, módosabb emberek megnövelték telküket.³⁵⁷

A falu külterülete összesen 177 hektár, amelynek 60%-a szántó, 23%-a kaszáló és 16%-a 20 évesnél öregebb erdő (30. számú ábra). A számadatok is alátámasztják, hogy ez a terület nem tud eltartani egy teljes falut, ha csak a jelenlegi lakott háztartások (72) alapján számoljuk ki az átlag területet, háztartásonként 2,45 hektár területet kapunk. Amennyiben a faluban található lakott és lakatlan gazdaságok számát (128) vesszük osztónak, az átlag külterület 1,38 hektár gazdaságonként.

A haralyiak az 1991. évi 18. számú földtörvény³⁵⁸ megjelenésével visszaigényelték földjeiket és az erdőket (31. számú ábra). A visszaszolgáltatott földek egyharmad-egyharmad arányban szántóföld és kaszáló. A fennmaradó rész kis százalékból legelőkből és nagyjából erdőkből áll. A visszaigénylési folyamat során döbrentek rá a haralyiak, hogy nemcsak a falu határában gazdálkodtak, hanem a szomszédos települések határaiban is vásároltak földeket: *Volt egy olyan, hogy amikor most a földeket kaptuk vissza, rájöttünk, hogy nekünk Zabolán is van földünk. Tehát sok helyről vásároltak földet, vásároltak a zabolai határból, az imecsfalvi határból... ez mutat valamit, hogy a falunak volt akkor vásárolni való ereje.*³⁵⁹

A visszaigényelt földek aránya a kollektív gazdálkodás eredményét is mutatja a szántóföld, a kaszáló és a legelő arányainak változásában. Az erdő visszaigénylése kapcsán büszkén mesélték a helybeliek, hogy Haraly volt az első település Háromszéken, ahol a visszaszolgáltatott erdőket kimérték az embereknek. Az erdő egy részében egyénileg gazdálkodnak, a másik részében létezik egy 11 hektáros közbirtokosság is, amiben az egyes tagok 2-3 árral szerepelnek (32. számú ábra).

A többi székelyföldi határhoz hasonlóan, Haralyban is a „nadrágszík-parcellák” jellemzőek, ami a székely örökösödési rendszer továbbélését mutatja. A visszaigényelt földeket az újonnan tulajdonba helyezett gazdák igyekeztek ugyanott és ugyanazon

³⁵⁷ Sz. A., 80 éves, Zabola. Saját gyűjtés. (2015)

³⁵⁸ Az elkobozott mezőgazdasági területek helyzetének rendezésével a földalapról szóló 1991. évi 18. törvény, az 1997. évi 169. törvény, valamint a 2000. évi 1. törvény foglalkozott. A 18. törvény eredeti változata alapvetően negatívan határozta meg az ingatlanrendezés lehetőségeit. A földterületeket nem az eredeti helyükön adták vissza; a szántók esetében 10 hektárban, erdők esetében 1 hektárban maximálták a visszaadható területet. Később a törvényt módosítják, a 18. törvény eredeti szövege szerint a belterületeken tiszteletben kellett tartani az eredeti elhelyezkedést. Azonban ha visszaélések történtek, akkor jogorvoslással lehet élni. A módosítások alapvetően kijelentik a régi elhelyezkedés tiszteletben tartását, de ezt az elvet alárendelik a törvények tiszteletben tartásával megvalósult ingatlan-visszaszolgáltatásoknak. A referencia-időpont az utolsó demokratikus módon megvalósított földreform (az 1945. évi 187. törvény), erdők esetében pedig az 1948. évi helyzet. Erdők esetében gyakorlatilag nincs felső határ, az államosítás pillanatában tulajdonban lévő erdők egésze visszakapható.

³⁵⁹ Sz. T., 63 éves, Haraly. Saját gyűjtés. (2015)

kiterjedésben kiméretni, ahol őseik megművelték.³⁶⁰ Így a földek hatékony megművelése, tagosítás hiányában, a család erőforrásaira támaszkodva történik. Nagyon sok esetben a földek megdolgozása a ráfordított idő és munka mellett a családot anyagilag is megterheli. Az egy gazdasági évben a földek megművelésére fordított összeg a földek után kapott jövedelemmel fordítottan arányos, szerencsés esetben, ha jó a termés, az arány kiegyenlítődik.

A művelhető területek nagy részére a családi gazdálkodás jellemző. A terményért vagy pénzért bérbe adott földek a visszakapott földek közel egyötödét teszik ki. Ezek tulajdonosai jellemzően nagyon idősök vagy elszármaztak a faluból, így inkább mással műveltetik meg a földet, mintsem parlagon maradjon. A székely paraszti gazdaságban még mindig szegénynek számít, ha valaki parlagon hagyja az örökölt földet, ezért inkább bérbe adják annak, aki megműveli és még jövedelmet is generál a tulajdonosnak. A haralyiak között nem találunk nagy gazdát, akinek módjában állna nagyobb területet kibérelni és megművelni, így legtöbbször a zabolai románoknak adják bérbe.

Az idősebbek még emlékeznek azokra az időkre, amikor a haralyiak Gelencéről hívták a napszámosokat, mivel a helyiek a kádársággal voltak elfoglalva: *A haralyi gazdák Gelencéről hozták a napszámosokat, volt vagy öt-hat nagyobb gazda, akik tíz hektár fölötti területen gazdálkodtak. Később aztán a helyiek is mentek, ahogy rákényszerültek a kádárság hanyatlásával.*³⁶¹

A legtöbb háztartás az önellátó életmódra rendezkedett be, a házhoz tartozó kertben saját szükségletre megtermesztett zöldségek mellett a háztáji gazdaságban lévő állatok típusa is ezt mutatja. A legtöbb gazdaságban szárnyasokat (csirke, tyúk), disznót, nyulat, juhot és szarvasmarhát tartanak, ami a család hússzükségeit fedezi (33. számú ábra). A juhok tavasztól ősziig a havasokon legelnek, átmeneti rideg állattartás jellemző a településre. A fizetett juhásztor előre meghatározott mennyiségű sajtot és ordát köteles adni a juh gazdájának. A gazdálkodó családok egy része lovat is tart, ami a földek megműveléséhez elengedhetetlen feltétel, gépesítés hiányában. Érdekes jelenség, hogy a petőfalviakkal ellentétben a haralyi cigányok nem tartanak lovat, és csak egy család nevel tyúkot és csirkét a háza táján. A többi cigány etnikum többi tagja nem foglalkozik állattartással.

A föld megművelése és az állattartás mellett fontos szempont a család fenntartásához a kiszámítható, rendszeres bevétel. A kérdőíves felmérés során a család jövedelmi forrására is kitértünk (34. számú ábra). A megélhetésre vonatkozó kérdésre kapott egyik legjellemzőbb választ idézzük:

³⁶⁰ Oláh S. 2004. 21.

³⁶¹ Sz. A., 80 éves, Zabola. Saját gyűjtés. (2015)

*Nyugdíjból és mezőgazdálkodásból [megj. élnek itt az emberek] Csűrrik-csavarják, traktort vettek, ezek ilyen szegény gazdagok.*³⁶²

A faluban lakók fő jövedelmi forrása is jelzi a demográfiai folyamatokat, hiszen a legtöbben a nyugdíjból tartják el magukat, ami a lakott gazdaságok közel felét érinti. A visszakapott földeken gazdálkodók megközelítőleg a lakosság 10%-át jelentik, ami arra enged következtetni, hogy a faluban lakók egy része nem rendelkezik földtulajdonnal. Főleg a faluba beköltözött magyar családok, akik nem házassággal kerültek Haralyba, valamint azok, akik már korábban értékesítették tulajdonukat. A cigány közösség tagjai nem rendelkeznek földtulajdonnal. A lakosság 7,7%-a szociális segélyből él, ide számíthatjuk a nagykorú, szüleikkel élő gyermekeket, a helyben lakó cigányokat, valamint azokat, akik még nem érték el a nyugdíjkorhatárt, de munkahelyük megszűnt és már nem találtak maguknak másikat. A munkahellyel rendelkezők nagy része a kézdivásárhelyi készruhágyárban dolgozik, főleg nők. A szolgáltatásban dolgozók helyben és a községközpontban, Gelencén, illetve a Négyháznál lévő vállalkozás alkalmazottjai. A faluban egy nagy vállalkozás található, a Fejér-testvéreké, akik hasznátruha-forgalmazással foglalkoznak. A közösség értelmiségi rétegét a falufelölös Szőke Tibor és családja, a tavasztól őszig itt lakó Bajcsi Ágnes tanítónő alkotja. A hétfégi házakat vásárolt értelmiségi réteg nem tölt be meghatározó szerepet a faluban, nem kapcsolódnak be a falu életébe. Kézművességgel a már említett kádár és falufelölös foglalkozik, mellette még nyilvántartanak egy kádárt a faluban, aki időnként kádározik, máskor „három hétig a pálinkásüveget szorongatja”. Erdőléssel 2-3 családfő foglalkozik, azonban nem helyben, hanem valahol Moldvában dolgoznak. Öt-hat magyar család esetében nyilatkozták, hogy külföldön dolgoznak, egyik család Olaszországban, a másik négy pedig Magyarországon vállal munkát. *Nem mennek el, hanem kimennek dolgozni, tehát bizonyos időre kimennek dolgozni, Németország, Olaszország... de többé-kevésbé ilyen rövidebb időre, jönnek mind vissza. Visszajönnek mindig. Inkább a férjek mennek ki.*³⁶³

A cigány családok nagy része szintén Magyarországon vállal munkát, egy részük ott le is telepedett. A faluban lakó hét cigány családból kettő él a településen állandóbb jelleggel, azonban ők is gyakran látogatják a vidéken élő rokonságot.

A munkahelyek betöltésénél elengedhetetlen feltétel az iskolázottság. A cigány közösség esetében a gyermekek az elemi iskola nehézkes elvégzésével már nem folytatják tanulmányaikat, rendszertelen életmódjuk nem teszi lehetővé a tanulást. A magyar közösség tagjai, elődjeikhez hasonlóan, nagy hangsúlyt fektetnek a tanulásra, gyermekeik taníttatására, és minden feltételt megteremtnek, hogy tovább tudjanak tanulni.

³⁶² Sz. T., 63 éves, Haraly. Saját gyűjtés. (2015)

³⁶³ Sz. T., 63 éves, Haraly. Saját gyűjtés. (2015)

A magyar lakosság iskolai végzettségét ábrázoló grafikon a középfokú tanulmányok befejezését mutatja (35. számú ábra). A helyben lévő elemi iskola elvégzése után a gelencei általános iskolába járnak a haralyiak. Középiskolai tanulmányaikat Kézdivásárhelyen végzik líceumban vagy szakiskolában, egy-két kivételt leszámítva, akik Sepsiszentgyörgyön vagy Brassóban tanultak szakmát. Régebben sokkal több tanult ember volt a faluban, fontos volt a haralyiak számára, hogy gyermekeiket taníttassák.

*A falu nagyságához viszonyítva az én generációmig a legtöbb tanult ember ott volt a faluban. Középiskolát végeztek, fontos volt, hogy taníttassák őket, lehetőségük is volt, mert úgy-e a kádárság hozta a pénzt. Amikor mi indultunk [megj. középiskolai tanulmányokat kezdték], huszan jártunk Kézdire. Az én generációmban van öt mérnök, öt tanító, öt tanár, három orvos, három erdészmérnök, két agrármérnök, két gépészmérnök, két-három állatorvos. Ezek közül egyik sem él Haralyban, még a család sem, az utódok eladták a házakat.*³⁶⁴

A faluban egyenlő arányban találunk felsőfokú végzettséggel rendelkező nőket és férfiakat, technikusképzés elvégzése a férfiakra jellemző. Középfokú tanulmányaikat fele-fele arányban fejezték be a nők és a férfiak, szakiskolás végzettséggel kétszer annyi férfi rendelkezik, mint nő. Az alapfokú iskolai képzettsége minden magyar etnikumú lakosnak megvan. A cigány etnikum tanulási kedve hullámzó, időnként járnak iskolába, azonban a továbbtanulás nem csábítja őket.

6.5. Etnikai reprezentáció, kontaktzónák

Haralyban három nemzetiség él együtt: magyar, román és cigány. A román etnikumot jelenleg két személy képviseli, egyik férjhez jött a faluba, a másik pedig most vásárolt itt telket. *Haralyban van egy román. Feleség, Moldvából hozták ide, tökéletesen beszél magyarul, érződik, hogy román az anyanyelve, a kiejtésüket nem tudják megváltoztatni. Most jött Marosról egy román, vett egy telket s akar építeni ide.*³⁶⁵ A román ember telekvásárlásával a falubeliek nem értenek egyet, sőt megvetik azt, aki eladta neki a házat. Az eladó egy íratlan szabályt lépett át: nem volt tekintettel a faluban lakókra, semmibe vette falustársai és az egyház érdeklődését: *Magyarok kérték s nem adta oda a telket, románnak adta el.*³⁶⁶

³⁶⁴ Sz. A., 80 éves, Zabola. Saját gyűjtés. (2015)

³⁶⁵ Sz. T., 63 éves, Haraly. Saját gyűjtés. (2015)

³⁶⁶ Sz. A., 80 éves, Zabola. Saját gyűjtés. (2015)

*Az egyház is megvette volna, ha tudja, hogy románnak adják, ez jön s hozza a lakosságát is. Így tudják a lakosságot hígítani. Mi érdeklődtünk s odaadta a románnak olcsóbban.*³⁶⁷

A már korábban a faluba férjhez jött román feleséget elfogadták, tudják, hogy román nemzetiségű, azonban ez a tény nem zavarja a haralyiakat, mivel a nő beilleszkedett a helyi közösségbe, jól megértik egymást magyarul.

6.5.1. A magyar közösség

A magyar közösség őshonos a faluban, így a századokon keresztül kialakult szokásrend is hozzájuk kapcsolódik. A cigány és a román etnikum a már meglévő rendet fogadta el beköltözésekor s lett tagja a faluközösségnek, azonban az utóbbi időben telket és házat vásároló magyarok esetében már nem beszélhetünk közösségi életről, közösségi elkötelezettségről. A közigazgatásilag Gelencéhez tartozó faluban az egykori székely rendtartásra már csak a falurészek nevei (Alszeg és Felszeg) emlékeztetnek. Az alulrepräsentált helyi elit és az előregedő, elszegényedő magyar közösség a faluképen is megmutatja erőtlenségét. *Megváltozott a falu arculata, igénytelenebb lett, lehet, hogy szegényebb is.*³⁶⁸

Azok a lakásrészek, amelyekbe betekintést kaptunk, nem hordozzák hangsúlyosan magukon az etnikai jelleget. A pántlika és a kokárda a leggyakoribb etnikai hovatartozásra utaló jel (36. számú ábra). Néhány házbelsőben a székely és a magyar zászló is megjelenik, van, ahol kerámiatányéron, azonban a legtöbb lakásban a családi fényképek és a vallásos képek uralják a teret. A vallás és a család, valamint ezek tárgyi emlékei, képei látszólag nagyobb szerepet töltenek be a haralyiak mindennapjaiban. A házakon kívülről nem jelenik meg etnikai hovatartozásra utaló elem.

Az etnikai öntudat szerves részét képezik a nemzeti ünnepek, melyek a vallásos ünnepekkel váltakozva rendszerbe foglalják az évet. Annak ellenére, hogy külsőségekben nem hangsúlyozzák magyarságukat, a magyar nemzeti ünnepek fontos ünnepi alkalmakat jelentenek a haralyiak számára. A leggyakrabban megtartott ünnep a március 15., amikor a lakosság nagy része a kézdivásárhelyi ünnepi felvonuláson vesz részt (37. számú ábra). Minden évben Kézdivásárhely főterén, Gábor Áron ágyújának másolata mellett gyűl össze a környék (Kézdiszék és Orbaiszék északabbra fekvő települései) lakossága, valódi ünnepet teremtve a forradalom kitörésének emlékére. A látvány mellett fontos találkozási pont is,

³⁶⁷ T. B. I., 65 éves, Gelence. Saját gyűjtés. (2015)

³⁶⁸ Sz. A., 80 éves, Zabola. Saját gyűjtés. (2015)

hiszen a hosszú ünnepi beszédek alatt és után bőven van idő a nézelődésre, a beszélgetésre, a nosztalgizálásra.

Augusztus 20. a vallásos ünnepek sorát gazdagítja a Székelyföldön, ekkor tartják a Szentföld legnagyobb búcsúját a kézdiszentléleki Perkőn. A helyben tartott mise is alkalmat ad az ünneplésre, azonban van, aki a perkői búcsún vesz részt. Sokan a televízió közvetítette budapesti ünnepi műsort nézik végig otthonukban.

Az emberi élet fordulóihoz kötődő ünnepek közül a házasságkötés a legnagyobb ünnep a családban, valamint a születéshez és az elhalálózáshoz kötődő szertartások (38. számú ábra). Ezek azok az alkalmak, amikor a nagycsalád és a rokonság találkozik és együtt van. A születésnap és a névnap szintén fontos a családi ünnepek sorában (39. számú ábra). Az ünnepre meghívottak köre családonként változik, van, ahol a szűkebb családban ünnepelnek, máshol pedig a teljes rokonság részt vesz a család mellett. Néhány helyen a szomszédokkal és a barátokkal is együtt ünnepelnek, azonban a család (testvérek és gyerekek) erősebb szerepet kap ezeken az ünnepi alkalmakon.

A szilvesztert a legtöbben családi körben töltik, sok esetben az együtt élő vagy a faluban élő több generáció együtt búcsúzik az óévtől (40. számú ábra). A komákkal, barátokkal vagy szomszédokkal közösen töltött szilveszter épp olyan gyakori, mint az egyedül vagy a testvérekkel való újév-várás. Az ünnepek alkalmával a haralyiak nem utaznak el az ország más vidékeire vagy külföldre, a szülők hazavárják a gyerekeket, hogy otthon ünnepeljenek.

A felsorolt ünnepek alkalmával azt tapasztaltuk, hogy a haralyiak magyar környezetben ünnepelnek. A faluban lakó cigány közösség tagjai a vallásos ünnepek alkalmával jelennek meg, ünnepelnek együtt a magyar közösség tagjaival, azonban otthonaikban nem találkoznak. A cigány közösség tagjai ugyancsak a saját közösségük tagjaival ünnepelnek az emberi élet fordulóihoz kapcsolódó alkalmakkor. Érdekes megjegyeznünk azonban, hogy a cigányok részt vesznek a március 15-i kézdivásárhelyi felvonuláson, valamint a kültéren szervezett magyar nemzeti ünnepi megemlékezéseken. Annak ellenére, hogy cigány etnikumként elhatárolódnak a magyaroktól, a magyar nemzeti ünnepek számukra is találkozási pontot, ünnepi alkalmat jelentenek. Valószínűleg maga az ünnep alkalom a vonzó, hiszen a cigány etnikum nem rendelkezik saját nemzeti ünnepel.

Összesítve a nemzeti, a vallásos és az emberi élet fordulóihoz kapcsolódó ünnepeket, nyomon követhetjük a haralyiak életét meghatározó ünnepi alkalmak rendszerét (41. számú ábra). A vallásos, a nemzeti és a helyi ünnepeket vizsgálva láthatjuk, hogy a magyar közösség életében a karácsony, a húsvét, a pünkösöd és a búcsú a legfontosabb vallásos ünnep. Az emberi élet fordulóihoz köthető ünnepek közül a keresztlő, a házasság és a temetési

szertartásokon való részvétel emelkedik ki. A nemzeti ünnepek esetében kizárólag a magyar nemzeti ünnepeket tartják (március 15., augusztus 20., október 6.), a december elsejei román nemzeti ünnepet idegennek érzik mind a magyar, mind a cigány közösség tagjai.

Az emberi élet fordulóihoz kapcsolódó fontos alkalmakat a család és a rokonság körében ünneplik meg. A család megtartotta elsődleges szerepét az emberek életében, minden ünneplés a család szintjén kezdődik.

A faluban lakó etnikumokkal csak azokon az alkalmakon ünnepelnek közösen, amelyek közösségi szinten szerveződnek, mint a vallásos ünnepek (karácsony, húsvét, pünkösd és a búcsú), a végtisztesség megadása, valamint a nemzeti ünnepek. Ezek az alkalmak nyitottak mindenki előtt, bárki részt vehet rajtuk. *Mi megtartjuk a búcsút, ugye, ami van nekünk. Kicsi a falu, nem tudjuk ezt. Szoktunk bálkat csinálni, ha eljönnek [megj. a cigányok] akkor bálba. Kosaras bálba egyetlen egy alkalommal eljöttek, tehát helyet adunk nekik, nincsen semmi gond, nincsen jelenleg konfliktus közöttünk. Ez van nálunk, nem tudtak elgazdagodni, nincsenek úgy felvéve, hogy ők elérjék azt a keménységet, azt az erősséget. Kicsin is vannak, és mivel az itt lakók öregebbek, tehát megadja nekik azt az emberi tisztességet, amennyire ők viszonzják ezt.*³⁶⁹

Amennyiben a magyar, a román és a cigány etnikum ünnepi találkozásai alkalmait vizsgáljuk, észrevehetjük, hogy a nemzeti és a vallásos ünnepek alkalmával elfogadott a többi etnikum részvétele, a családhoz kapcsolódó eseményeken azonban nem ünnepelnek együtt a cigány közösség tagjaival, míg a román etnikumú vendégeket könnyebben elfogadják a családi ünnepeken (42. számú ábra). Akárcsak Petőfalván, az együtt élő két etnikum tiszteletben tartja egymást, személyes életterükbe azonban nem engedik be a másik etnikum tagjait. Mindennapi kapcsolataik kizárólag munkakapcsolatok.

A „Milyenek a haralyi magyarok?” kérdésre az adatközlők egybecsengően válaszoltak, amint az alább olvasható:

Mindig kapaszkodóbbak voltak, mint a zabolaiak [...] hát mindig a más udvarát lesik Zabolán, átaltekinthetnek oda, és félnek, hogy valamire vállalkozzanak, a haralyiaknál ez nem létezik, ezek meg mennek, mennek, próbálnak, Zabolán teljesen más az egész felállás. [...] Hát, ugye, ez annak is köszönhető, hogy Haralynak 90%-a a háború előtt, a háború után is még egy darabig kádár volt, tehát tartotta a nagyvilággal a kapcsolatot jöttek, úgy-e a hegyen túlról, Moldvából keresztül és innen hordták el az árut, a kádár dolgokat. És mindig kapcsolatban voltak a románokkal, itt helyben nem voltak románok, de viszont a kereskedők románok voltak. Itt mindig kapcsolat volt, hozták a bort, hozták a puliszkalisztet, amit mi nem

³⁶⁹ Sz. T., 63 éves, Haraly. Saját gyűjtés. (2015)

*tudtunk abban az időben... úgy-e, a törökbúzáat megtermelni... és volt egy ilyen szabadság, nyitottság.*³⁷⁰

*Szorgalmasabbak, mint a zabolaiak, jobban kellett dolgozni, szegényebbek voltak, dolgosok voltak. Gyerekkoromban előkelő hely volt Haraly. Az emberek rendesek voltak, nem volt veszekedés, lenézés. Most nagyon megváltozott, kicserélődtek az emberek, sokan elköltöztek, sokan beköltöztek. A családokra osztódás jellemző, mindenki magát tartja előkelőbbnek, ugyanaz van, mint Zabolán.*³⁷¹

*Önzők, maguknak valók, ha látják, hogy a szomszéd vesz valamit, ő még nagyobb vesz, anyagiások, bezárkózottabbak. Ne légy haralyi! – van egy ilyen mondás, ne légy anyagiás.*³⁷²

A három vélemény három különböző helyzetű adatközlőtől hangzott el, egyik helyben él és belülről látja a falut, a másik ott született, de nem ott él, a harmadik csak kívülről látja a falut, közeli kapcsolatban áll a haralyiakkal, de nem lakik a településen. A vélemények sok ponton egyeznek: igyekvőek és dolgosok voltak a haralyiak, az utóbbi időben azonban sokat változtak az emberek, és a környékbeli településeken tapasztalt negatív vonásokat is észre lehet venni rajtuk.

6.5.2. A cigány közösség

A cigány közösség 7 családban 31 személyt számol. Az 1970–1980-as években történt betelepedésük óta sikerült megtalálniuk a helyüket a falu életében, jó együttélési kapcsolatot kialakítani a magyar közösséggel. *Régebb egy cigányunk volt, tapasztásokkal foglalkozott, dolgos ember volt. Még a forradalom előtt, a 80-as években kezdték megvenni a cigányok itt a lakást, amikor a falurombolásról volt szó.*³⁷³ *Akkor még nem voltak cigány gyermekek. A 70-es években tűntek fel a cigányok.*³⁷⁴

A betelepülő cigányok a környékbeli településekről érkeztek: Lemhényből, Nyújtódról és Gelencéről. *Lemhény, Nyújtód – onnat elkergették az egyik családot. A másik Gelencéről jött, ez az öreg az is egy tisztességes ember volt. Látszott rajta, ő azt mondta mindig, hogy ő magyar csendőr volt. Göncze volt, meghalt. S aránylag még a gyermekei is rendesek, de igen elszaporodtak. Abból lett egy hatalmas nagy család.*³⁷⁵

A cigány családok nagy része Magyarországon dolgozik, keveset vannak otthon a faluban, időnként hazajönnek 1-2 hónapra, aztán újra eltűnnek. A Haralyban lévő cigányok

³⁷⁰ Sz.T., 63 éves, Haraly. Saját gyűjtés. (2015)

³⁷¹ Sz. A., 80 éves, Zabola. Saját gyűjtés. (2015)

³⁷² T. B. I., 65 éves, Gelence. Saját gyűjtés. (2015)

³⁷³ Sz. T., 63 éves, Haraly. Saját gyűjtés. (2015)

³⁷⁴ B. Á., 83 éves, Haraly. Saját gyűjtés. (2015)

³⁷⁵ Sz. T., 63 éves, Haraly. Saját gyűjtés. (2015)

közül a helyiek pontosan tudják, hogy melyiket hívják el napszámba, ha a ház körül akad tennivaló, ki a megbízható munkaerő, és kit nem érdemes elhívni dolgozni. *A cigányok, azok mennek. Ilyen napszámra jönnek, elmennek ide egyik-másikhoz, eléggé megvannak a termőföldek, s akkor elhívják ilyen napszámra. [...] a lányok, a cigánylányok elmennek innen. Nem úgy néz ki, hogy szaporodnának itt. Kimentek Magyarországra, két család kint is maradt, hazajönnek ilyen szilveszter meg disznóvágás, s aztán mennek vissza.*³⁷⁶

A magyarok és a cigányok között nem volt feszültség, tiszteletben tartják egymást, mindenki tudja a maga helyét és úgy viszonyul a másik etnikumhoz. Az otthon maradt cigányok szegénységben élnek, próbálkoztak tyúktolvajlással, de hamar megállították az ilyen irányú tevékenységeket a falubeliek.

*Ha akarnának dolgozni, nem élnének olyan szegényen. Van családi házuk mindegyiknek, eléggé a falu központjában laknak. Nem akarnak dolgozni, csak hogy a befaló kenyeret napról-napra kapják meg, s azzal befejezik a napot. [...] Egy betonkeverésnél, egy tölgyvágásnál, egy istálló trágyát kihordani, mezőre kapálni... habár most már nem igazán kapálnak az emberek a mezőn... s ezért ők elvonultak.*³⁷⁷

A helyi cigány közösség létszámát tekintve kicsi, ezért nem tudott megerősödni, nem tudta másképp pozicionálni magát a helyi közösségben. A cigány és a magyar etnikum tagjai főleg a temetések alkalmával találkoznak, a templomi ünnepeken, a helyi ünnepek alkalmával és a mindennapi életben (43. számú ábra). A két etnikum élesen elkülönül egymástól, a kölcsönös tiszteletadás jellemzi kapcsolatukat, nem közösködnek egymással.

6.5.3. Magyar-cigány együttélés

A kérdőív segítségével összesítettük a falubeliek véleményét a másik etnikumról. A válaszok kizárólag a cigány etnikumra vonatkoznak és a velük való együttélési módokra, a cigány közösség felkeresett tagjai nem nyilatkoztak a magyarokról (44. számú ábra).

A feldolgozás során összesített inkább pozitív vélemények: *Mindegyik ember; Azok is emberek, mint mi; Szerintem nincsen baj, hívtuk azelőtt napszámra, az üzletbe is adnak hitelt. Súlyosabb bajok nem voltak; Elmenyünk egymás mellett s kész; Nincs baj velük, sokan nincsenek, így hát nem zavarják a falu nyugalmát; Nem volt soha semmi probléma; Itt román nincs, cigány csak pár van s azok is nem olyan izék.*

Az inkább negatív vélemények: *Vannak jó dolgú cigányok, mások kódulnak; A magyarok rendesek, a románok románok, s a cigányok cigányok; Nem barátkozunk*

³⁷⁶ Sz. T., 63 éves, Haraly. Saját gyűjtés. (2015)

³⁷⁷ Sz. T., 63 éves, Haraly. Saját gyűjtés. (2015)

cigányokkal; Ki kéne irtani. Be kellene illeszkedni; A fődet es üssed, ahol cigány jár; Nem egy vonalon húzódik az élet. Az én tányéromból nem esznek; A lábik nyomát es üssed.

A nincs véleménye kategória: Mi nem foglalkozunk. Azok is emberek; Nincs baj a cigányokkal; Mindenki egyformán tartom a kapcsolatot. Mindenki ember; Vannak becsületes emberek s vannak gonosz emberek.

Ha a magyaroknak megadják a tiszteletet, akkor a magyar is megadja, de viszont el is várja. Mi egy kicsit konzervatívok vagyunk a faluban, el van öregedve a falu s akkor megadja a cigánynak is a tiszteletet, s a cigány azt mondja, hogy állj meg üljek az én helyemen.³⁷⁸

A felsorakoztatott vélemények a cigány közösségnek a magyar közösségen belüli megítélését, látását tükrözik. Az elhangzott válaszok többnyire a cigányok elfogadását vagy semleges területen való elhelyezését tükrözik. Néhány szélsőségesen elítélő vélemény is elhangzott, ami a faluban lakó egyik cigány család rossz habitusának köszönhető. Összességében tekintve a magyar és a cigány közösség tagjai a kölcsönös tisztelet és távolságtartás hívei.

³⁷⁸ Sz. T., 63 éves, Haraly. Saját gyűjtés. (2015)

VII. Páva

7.1. A falu földrajzi elhelyezkedése és rövid története

Páva falu Kovászna fürdővárostól 3 kilométerre északi irányba, a 121-es számú megyei út mentén fekszik. A települést 1941-ben ideiglenesen, majd 1964-ben véglegesen Zabola községközpontához csatolták az országban végbemenő területi-közigazgatási átszervezések alkalmával. Annak ellenére, hogy a falu bejáratánál a Zabola helységnévtábla jelenik meg, a helybeliek és a régióban lakók is Pávaként említik a közigazgatásilag megszüntetett települést. A két település összevonása előtt a bíró (választott tisztség) és a jegyző (örökös tisztség) intézte a falu dolgait, munkájukat és a falu ügyeiben hozott döntéseket a falutanácsosok (választott tisztség) és a tízbíró (választott tisztség) segítette. A kultúrotthon egyben községháza is volt, annak kisebb termeiben kapott helyet. A községháza megszüntetésével az ott összegyűjtött iratok nagy része megsemmisült.³⁷⁹ Jelenleg az alpolgármester képviseli Pávát a községi tanácsban, ő a pávai tanácsos, aki helyben is él.

*[...] ha nagy baj van, őt hívják pl. kiütött a patak mellett, nagy víz volt s szóltak neki, egyből intézkedett.*³⁸⁰

A falu főút mentén való elhelyezkedésének köszönhetően jól megközelíthető, naponta több buszjárat halad át, amelyek nemcsak a szomszédos Kovászna és Kézdivásárhely városokkal kötik össze, hanem Csíkszeredán és Székelyudvarhelyen keresztül Marosvásárhellyel is. A Sepsiszentgyörgy–Bereck útvonalon közlekedő vasútnak is van megállója Páván.

A települést az 1567-es regesztrumban említik először Pawa néven 22 kapuval.³⁸¹ Az 1614-es összeírás 11, az 1635-ös lustra adatai szerint 17 család foglalkozott sólymászattal, sólymok tenyésztésével, ami különleges jogállást biztosított a szabad székely családoknak³⁸², közülük a leghíresebb a Marti família volt.³⁸³ Orbán Balázs nyomán feltételezzük, hogy a pávai református templom falán található faragott sírkő e család emlékét őrzi.³⁸⁴ A pávai szabad székely lakosság előbb a magyar királyoknak, majd az erdélyi fejedelmi udvarnak

³⁷⁹ *Az irattárat is a régít, amikor átköltöztették Zabolára, nem is ment vót át, a víz befolyt s mind tönkrement, ki a szemétkbe. Megsemmisült. Az én gyermekkoromban láttam a saját szememmel, ahol van most a véce.* S.G., 58 éves, Páva. Saját gyűjtés (2015).

³⁸⁰ S.G., 61 éves, Páva. Saját gyűjtés (2015).

³⁸¹ Orbán B. 1869. 147.

³⁸² Benkő S. – Demény L. – Vekov K. 1979. 177.

³⁸³ Pozsony F. 2011b. 11.

³⁸⁴ Orbán B. 1869. 147–148.

tenyésztett sólymokat. A török uralom alatt a Portának is sólymokkal adózott.³⁸⁵ A jellegzetes pávai azonosságtudat gyökerei a rendi kiváltságokhoz nyúlnak vissza,³⁸⁶ melyek a katonáskodás és az adófizetés terhei alól mentesítették a falu lakóit a tenyésztett vadászsólymok fejében, nagymértékben befolyásolta a falu társadalmi és kulturális fejlődését. Áttételes módon mind a mai napig meghatározza a pávaiak önmagukról alkotott képét és viszonyulását a környék, főleg Zabola lakosságához. A 19. században a kovásznai iskolában a környék faluneveit a következő mondókával tanították: „fényes, görcsös Páva, sártaposó Zabola, deszkarágó Kovászna”.³⁸⁷

A 16. század második felétől a református hitre áttért székely közösség temploma valamikor erődtemplom lehetett, erre utal a déli és délnyugati oldalon megmaradt kőfal. A vártemplom elődje Árpád-kori körtemplom lehetett, a félkör alakú román kori szentély árulkodik erről. A gótikus stílusban átépített templomhoz a 16–17. század folyamán emeltek különálló tornyot, a homlokzatán olvasható 1616 – 1932 – 1942 – 1960 – 1977 – 1988 – 2006 évszámok közül az első valószínűleg a torony építésének évét jelöli. Kőből faragott szószéke 1763-ban készült. Az egyszerű szerkezetű, pedálok nélküli orgona Kollonich István kézdivásárhelyi orgonakészítő műve, hasonlóan a petőfalvi katolikus templom orgonájához. Az orgonát Szalai Simon orgonaépítő mester 1901-ben kézdivásárhelyi műhelyében feljavította és kibővítette. Ugyancsak 1901-ben a gyülekezet két új harangot vásárolt az elrepedt harang helyett. A 202 kg-os, a Ruhr-vidéki Bochumból vásárolt acélharangot 1916 augusztusában rekvirálták, a megmaradt kisebbik harang felirata: „Isten dicsőségére öntetett a pávai ev. ref. egyház saját pénztárából 1901-ben.” A hadicélokra összeszedett harang helyett Páva lakóinak pénzadományából egy 303 kg-ot nyomó harangot vásároltak az Arad-hegyaljai Gyorokról, Biszák József harangöntőtől 1925 márciusában. A „B” hangú harang felirata: „A világháborúban elesett hősök harangja – közadakozásból öntettetett a pávai ref. egyház részére 1925-ben.” A századokon átívelő többszöri átépítések nyomán a templom végül 1901-ben nyerte el jelenlegi formáját, ünnepélyes átadása 1902. október 29-én, a reformáció napján történt.

A 18. századtól működő református felekezeti iskola 1874-ben vált községi iskolává, jelenleg I–IV. osztály és óvoda működik az épületben. Az iskola előtt található az 1941-ben felállított Hősi emlékmű és országzászló, melynek helyreállítására, illetve a negyven évig pincében rejtegetett turul-szobor átadására 2005-ben került sor.

A temető bejáratánál található katolikus fatemplomot 2003 óta használják a pávai hívek, addig a zabolai katolikus templomba jártak vasárnaponként és ünnepnapokon.

³⁸⁵ Pozsony F. 2011b. 11.

³⁸⁶ Pozsony F. 2011b. 9.

³⁸⁷ Dr. Szóts D. 2013.

A falu három részből tevődik össze: az Alszeg, ami egy utcából áll; a Felszeg, ami a Darék és a Patak melléke, valamint az ezeket összekötő kisebb utcákból, a Karom és a Bánya utcákból áll; és a Zsidó pusztája vagy Cigányok pusztája, ahol ma már teljes egészében a cigány etnikum telepedett meg. Minden utcanévnek megvan a maga története, jelentése. A Darék: *Ez az utca nagyon ki volt vágódva, '67-68-ban töltették fel s csináltatták meg az utat. Addig nem láttál be a kapun belül, mert lyukon jártál felfelé, olyan mély volt az út. Árokszerű út volt. Darék, így képzelem el, vájat volt az út.*³⁸⁸ A Karom az nagyon görbe, olyan mint a karom.³⁸⁹ A Patak melléke a Páva patak mentén kanyargó utcát jelzi. A Bánya utca a bányával kötötte össze a falut. *A bánya megvan, de nem működik. Létezik, mint bánya, de nem engedélyezték a kitermelését a kőnek. [...] régen olyan sár vót, alig lehetett felmenni, hogy hordták a követ. Nagyon összetörték, pedig ráfos szekérrel hordták. Mindig rossz út volt ott a bánya felé.*³⁹⁰ Az összekötő utcák: a Benék utcája, a Tatárok utcája, a Bernát utca mind az utca végén lakó jelentősebb, módosabb családokról kapta nevét. A Zsidó pusztája / Zsidópuszta régen a zsidó a fát oda hordatta, ott egy hatalmas terület volt, azért olyan széles ott a hely. *Oda hordták a fát, a zsidóé volt, ki volt bérelve az a terület. A zsidó a fát a havasról oda hordatta, ezért Zsidó pusztája, semmi köze a nevekhez. A zsidó volt a tulajdonos annak a résznek, amikor itt működött a fűrészüzem. Hát itt hét gáter volt Páván, hatalmas nagy gyár volt. Ameddig megcsinálták a sodronyt, oda gyűjtötte a fát s aztán a sodrony direkt hordta be a gyárba a faanyagot, előjött a Luci tetőn s a falu felett ment. A Zsidó pusztáján felül, az erdő alatt laktak a cigányok, a dögkert mellett (ide temették el régen az elhullott állatokat). A gyár bezárása után megszűnt a Zsidó pusztájának falerakat funkciója, fokozatosan benépesült az erdő alatt lakó cigányokkal. Ennek köszönhető, hogy a helynek ma már két megnevezése is használatos: Zsidó pusztája avagy a Cigányok pusztája / Cigánypuszta.*

Páva sok tanult embernek a bölcsője, nagy gazda családok között megemlíthetjük a Miskolczyakat, a Vajnákat és a Barta családot. *Páva nagyon sok tanult embert kiadott. Ha felleltároznánk, itt a falu megtelne. Hát osztán ha tanult, akkor tovább kellett lépjen, hogy haladjon.*³⁹¹ Barta Károly tanító alapította meg a faiskolát Páván. A Miskolczy középbirtokos nemesi család Páva kiemelkedő famíliája volt az 1919-es román agrárreformig,³⁹² melynek következtében Miskolczy József elveszítette birtokai jelentős részét, a megmaradt birtokrész

³⁸⁸ S.G., 58 éves, Páva. Saját gyűjtés (2015).

³⁸⁹ U.ő.

³⁹⁰ S.G., 58 éves, Páva. Saját gyűjtés (2015).

³⁹¹ S.G., 58 éves, Páva. Saját gyűjtés (2015).

³⁹² Az erdélyi román agrárreform az itt élő magyarság gazdasági elerőtlenítésére irányult. A radikális földbirtokreform szociális haszonélvezője a román földműves nép volt Erdélyben, a magyar igényjogosultak csekély mértékben részesedtek belőle. Lásd bővebben: Oberding J. Gy. 1930.

már nem biztosította a család megélhetését és rövid időn belül elköltöztek Páváról.³⁹³ Díszesen faragott bejárati kapuja pávát mintáz, elköltözésük után az időközben tönkrement falukapu helyére állították fel a falu központjában, majd kinnebb költöztették a falu Kovászna felőli bejáratához.³⁹⁴ Ma a csernátoni Haszmann Pál Múzeum kertjében látható.

A Vajna családot már Orbán Balázs is a település legrégebbi családjai között említi a Marti családdal együtt, az előbbi felvette a Pávai előnevet is. Ma már egy Vajna sem él Páván, leszármazottaik a világ különböző részen élnek. A Bethlen Gábor fejedelemtől nemességet nyert családból származott: Pávai Vajna Elek paleontológus, utazó (bejárta Európát és Amerikát), az Erdélyi Múzeum Egylet öre Kolozsvárt, majd a budapesti Földrajzi Intézet geológusa; Pávai Vajna Ferenc geológus, a föld- és ásványtudományok doktora, a gyógy-és hévizek feltárása fűződik nevéhez (Szeged, Szolnok, Karca, Hajdúszoboszló, Debrecen);³⁹⁵ Pávai Vajna Gábor író, orvos; Pávai Vajna Albert, a Ludovika Akadémia parancsnoka.

7.2. Etnikai és demográfiai folyamatok

A kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Néprajz és Antropológia Intézetének diákjai, doktoranduszai, tanárai és vendégei végeztek alapkutatásokat Páván 2010-ben.³⁹⁶ A falu etnikai és demográfiai szerkezetét e kutatásokat felhasználva,³⁹⁷ valamint az 1996–1998 között Zabolán végzett alapkutatások eredményei,³⁹⁸ illetve a környékről folyamatosan megjelenő tanulmányok és kötetek³⁹⁹ tükrében mutatom be.

A hivatalos népszámlálási adatok alapján 1964-ig tudjuk követni a település etnikai szerkezetét, ettől a dátumtól Zabola község és falu szerves részeként jelenik meg a statisztikákban, így a közigazgatási egyesítés óta nem rendelkezünk külön adatokkal Páva demográfiai szerkezetének alakulásáról (45. számú ábra).

A 19. század közepén a falu összlakossága majdnem 900 fő, ebből 4,34% román, 5% cigány és 90,64% magyar. A román lakosság az 1750–1848⁴⁰⁰ közötti időszakban jelent meg a településen, míg a cigány családok a 18–19. század fordulóján kezdtek megtelepedni.⁴⁰¹ A 19. század közepére mindkét etnikum jelentős közösséggel rendelkezett a településen. A 19–

³⁹³ Şerban, S. – Dorondel, Ş. 1999–2000. 199.

³⁹⁴ S.G., 58 éves, Páva. Saját gyűjtés (2015).

³⁹⁵ Bartos J. 1996.

³⁹⁶ Jakab Albert Zs. – Pozsony F. 2011.

³⁹⁷ A kutatások eredményeit Pozsony Ferenc bocsátotta rendelkezésemre, ezúton is köszönöm a segítségét.

³⁹⁸ Pozsony F. – Anghel R. G. 1999.

³⁹⁹ Pál J. 1999.; Dimény A. – Szabó Á. T. 2003.; Kinda I. – Pozsony F. 2007.; Pozsony F. 2010.; Pozsony F. 2012.; Pál-Antal S. 2012.; Pozsony F. 2014.

⁴⁰⁰ Şerban, S. – Dorondel, Ş. 1999–2000. 203. A tanulmányban közölt térkép a jelenleg Páván lakó románok gyökereit 1830-ig vezeti vissza.

⁴⁰¹ Pozsony F. 1998. 52–53.

20. század fordulójára a népesség erős fogyását figyelhetjük meg, ötven év alatt több mint 120 fővel csökkent a lakosság száma, amely a század utolsó évtizedeiben pusztító kolerajárványnak⁴⁰² köszönhető. A századfordulót követően látványosan megnő a pávaiak száma, közel 1100 főre, amit az 1899-ben, Sildkraut Sándor és Vidor Fülöp által létrehozott gőzfűrészgárban foglalkoztatottak száma is gyarapít. Néhány év működés után a gyárat Ernst és Roth újvidéki vállalkozók vásárolják fel és alakítják át hatkeretessé. Az 1916-os román betöréskor a gyárat és a hozzá tartozó sodronypályát és rakodóállomást a magyar hadsereg műszaki csapatai felrobbantották.⁴⁰³ A háború után újraindul a gyár, az 1920-as években 200–300 munkást foglalkoztattak itt az 1928-as bezárásáig.⁴⁰⁴ Az első világháború okozta veszteségek (helybeli munkalehetőség megszűnése, a frontra kivezényeltek eltűnése) az 1920-as népszámlálási adatokban is tükröződnek: 140 fővel csökken a lakosság száma. A második bécsi döntést követő összeírásban újra lendületes növekedést észlelhetünk, a falu lakossága meghaladja az ezer főt. A határok újrajrészolásával az etnikai megoszlás nem mutat nagy eltérést a majdnem 100 évvel ezelőtti arányokhoz viszonyítva, a magyar közösség a lakosság 95,34%-át, a románok 4,36%-át, a cigányok pedig 0,19%-át jelentik. A cigány lakosság látványos fogyását egyrészt a magyar közösségbe való integrálódásuk idézte elő, másrészt pedig az a tény, hogy a magyar összeírók kérdésére magyaroknak vallották magukat. A román állam berendezkedésével, majd a kollektivizálás beindulásával a lakosság száma folyamatosan csökken. Az 1992-es nem hivatalos adatok szerint Páván 873 magyar és 102 román élt.⁴⁰⁵ A 2010-es alap kutatások alkalmával 828 főt regisztráltak Páván, közülük 344 magyart, 392 cigányt és 92 románt (46. számú ábra).⁴⁰⁶ Az adatok folyamatos népességfogyást mutatnak, közel 10 év alatt a magyar lakosság közel 50 fővel, a román lakosság pedig 10 fővel csökkent.

A falu társadalmi-etnikai arányának teljes megfordulását tapasztalhatjuk az 1941-es adatokhoz képest, a magyarok számaránya 41,54%-ra csökkent (közel 55%-os csökkenés), a románoké 11,11%-ra növekedett (közel 7%-os növekedés), míg a cigány etnikum körében látványos növekedés tanúi vagyunk, számarányuk 47,34%-ra növekedett.

A Páván lévő 360 telekből a 2010-es felmérések⁴⁰⁷ alapján 50 lakatlan ház, 22 kert, 9 az időszakosan lakott, 241 pedig a lakott háztartások száma. A háztartások 65,14%-át magyarok, 26,14%-át cigányok és 11,61%-át románok lakják (47. számú ábra). A településen lakó etnikumok és a háztartások etnikai megoszlását összevetve azt tapasztalhatjuk, hogy a

⁴⁰² Pozsony F. 2011. 15.

⁴⁰³ A sodronypálya tartópillérei még ma is láthatóak a falu melletti erdőben.

⁴⁰⁴ Szöcsné Gazda E. 2011. 127.; Pozsony F. 2011. 22.

⁴⁰⁵ Bartos J. 1996. 48.

⁴⁰⁶ Pozsony F. 2011. 30.

⁴⁰⁷ A BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Intézetének kutatási eredményei.

magyar háztartások számbeli fölénye nem tükrözi a demográfiai folyamatokat. A cigány háztartásokban együtt élő tagok száma nagyban meghaladja a magyar háztartásokban élők számát. Ez a helyzet a magyar családok késői, valamint egy-két gyereket vállaló tendenciájának következménye. A cigány családok nagyszámú gyerekvállalásával a magyar közösség nem tudja felvenni a versenyt.

A faluban végzett családszerkezeti kutatások⁴⁰⁸ kimutatták, hogy a Páván élő családok 41,48%-át fiatal családok alkotják, amelynek számottevő része fiatal, kisgyermekes nukleáris családtípusba sorolható. A háztartások közel 13%-a esetében több generáció él együtt, ami a családok gazdasági erőforrásainak korlátozott lehetőségeit mutatja. Az idős házaspárok a háztartások 12%-át teszik ki, önfenntartó életmódjukkal a hagyományos életvitel továbbélői. A háztartások 11,4%-át özvegy férfi vagy özvegyasszony vezeti, az egyedül élő nő vagy férfi (vénlegény/vénleány vagy elvált) az összlakosság mindössze 4,16%-a.⁴⁰⁹ A családok összetételét tekintve a pávai közösség demográfiai tartalékai egy gyarapodó, fiatalos közösségre utalnak, ami a település kiegyensúlyozott fejlődési irányát mutatja.

A helybeli elemi iskola és óvoda működését nagyrészt a fiatalok cigány családok tartják fenn. Jelenleg 18 óvodás jár ide, a gyerekek 80%-a cigány és 20%-a magyar nemzetiségű. Az elemi összevont osztályaiban 50 gyerek tanul, ők fele-fele arányban származnak a magyar és a cigány közösségekből. Általános iskolába Zabolára járnak a pávaiak, a román gyerekek az elemi iskolát is Zabolán végzik, mivel létszám hiányában több mint 10 évvel ezelőtt megszüntették a román elemi osztályokat Páván.

Az egyházi-felekezeti hovatartozást vizsgálva nemcsak a demográfiai változásokra, hanem a vallási kötődések fellazulására, átalakulására is felfigyelhetünk. A 19. század közepétől a 20. század elejéig a magyar és a cigány lakosság egyharmada római katolikus vallású, kétharmada református volt.⁴¹⁰ Ez az arány a 20. század eleji betelepülésekkel felbomlott, hiszen a fűrészgyárban munkát vállalók többségét római katolikus hitre keresztelték, erről vallanak az összeírt számok. Míg 1900-ban 260 római katolikus és 484 református lakost regisztrálnak, addig 1910-ben már 440 római katolikust és 587 reformátust írnak össze. Az ortodoxok száma is megugrott: számuk 27-ről 39 főre nőtt 1910-re.⁴¹¹ Az 1941-es népszámláláskor már 411 római katolikus és 540 református lakost jegyeznek fel,⁴¹² a két vallásos közösség arányaiban lassan kezd kiegyensúlyozódni. 2010-re a reformátusok újabb térvesztésének vagyunk a tanúi, ezúttal a neoprotestáns, a Jehova tanúi vallásos

⁴⁰⁸ A BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Intézetének kutatási eredményeit lásd: Pozsony F. 2011. 34–38.

⁴⁰⁹ A felsorolt adatok a fent jelzett kutatás feldolgozásából származnak.

⁴¹⁰ Varga E. Á. 1998a. 120–121.; Pozsony F. 2010. 554.

⁴¹¹ Uo.

⁴¹² Uo.

közösség megerősödésének köszönhetően.⁴¹³ A „jehovák” dinamikusan fejlődő vallási közösség, néhány év alatt számos tagot toboroztak, az utóbbi időszakban már a gazdag cigány családokat is próbálják közösségükbe vonzani.

A település legjelentősebb vallásos ünnepei a karácsony és a húsvét. A katolikusok legnagyobb tavaszi ünnepe a pünkösd, legjelentősebb őszi ünnepe pedig a zabolai búcsú, amelyet szeptember 28-án, a Szent Kereszt felmagasztalásának napján tartanak. A reformátusok legjelentősebb őszi ünnepe a Reformáció napja, amiről október 31-én emlékeznek meg ünnepi istentisztelet keretében. A vallásos ünnepeket a katolikus és a református felekezet tagjai gyakran együtt ünneplik, a búcsúba a reformátusok is eljárnak, főleg ha a családtagok egy része katolikus. A reformációról viszont kizárólag a reformátusok emlékeznek meg. A neoprotestánsok nem vesznek részt semmilyen ünnepen, azonban tiszteletben tartják a más felekezetűek ünnepi szokásait.

7.3. Gazdasági erőforrások megoszlása

2015-ös, saját kutatások nyomán összesített adatok alapján vizsgálom a faluban lakó etnikumok gazdasági erőforrásait. A használt adatok a gazdalajstrom, valamint a településen végzett interjúk és résztvevő megfigyelés módszereivel összegyűjtött számokból keletkeztek. A vizsgálatok során a visszaszolgáltatott földterületek és erdők, valamint az állattartás és a tulajdonban lévő járművek számadatait összesítettem.

A pávaiak az 1989-es változásokat követően, az 1991-ben elfogadott 18. számú törvény értelmében⁴¹⁴ az 1960-as években kollektivizált területeket visszaigényelték. A törvényes keretek között visszaszolgáltatott területek egy részébe visszahelyezték az egykori tulajdonosokat, azonban a területek másik részét még nem sikerült visszaszolgáltatni. Az erdő visszaszolgáltatása halad a leglassabban, hiszen a 18-as törvény értelmében az *Ocol* (Állami Erdészet) a kovásznaiak erdejét a pávai erdőből mérte ki, ami csak fokozta a meggyésítés nyomán a szomszéd megye erdészetéhez került pávai erdők visszaszolgáltatása körüli

⁴¹³ Pozsony F. 2011. 33.

⁴¹⁴ Az elkobozott mezőgazdasági területek helyzetének rendezésével a földalapról szóló 1991. évi 18. törvény, az 1997. évi 169. törvény, valamint a 2000. évi 1. törvény foglalkozott. A 18. törvény eredeti változata alapvetően negatívan határozta meg az ingatlanrendezés lehetőségeit. A földterületeket nem az eredeti helyükön adták vissza; a szántók esetében 10 hektárban, erdők esetében 1 hektárban maximálták a visszaadható területet. Később a törvényt módosítják, a 18. törvény eredeti szövege szerint a belterületeken tiszteletben kellett tartani az eredeti elhelyezkedést. Azonban ha visszaélések történtek, akkor jogorvoslással lehet élni. A módosítások alapelveként kijelentik a régi elhelyezkedés tiszteletben tartását, de ezt az elvet alárendelik a törvények tiszteletben tartásával megvalósult ingatlan-visszaszolgáltatásoknak. A referencia-időpont az utolsó demokratikus módon megvalósított földreform (az 1945. évi 187. törvény), erdők esetében pedig az 1948. évi helyzet. Erdők esetében gyakorlatilag nincs felső határ, az államosítás pillanatában tulajdonban lévő erdők egésze visszakapható.

bonyodalmakat. A bürokratikus rendszer mellett a restitúció folyamatát lassította az egykori határkép átstrukturálása a kollektív időkben (az egyes dűlőket elszántották, új árkok és barázdák, valamint utak jelentek meg az elmúlt 30–40 év során), a földek közötti minőségi különbség, valamint az a tény, hogy a legtöbb esetben nem az eredeti helyükön adták vissza a földeket a tulajdonosoknak. A határ elnevezéssel a település külterülete mellett a falu végén található területeket is értem, amelyeket a közigazgatási átszervezés során belterületté nyilvánítottak (faluszéli kertek és legelők, „kertek alja”).⁴¹⁵

A kollektív és az iparosításnak eredményeképp megváltozott az ember és föld kapcsolata is, a gazdák nagy részének már nem volt kire áthagyományozni a föld megművelésével kapcsolatos tudást és tapasztalatot, a fiatalok közül sokan városra költöztek a könnyebb megélhetés reményében. Az otthon maradtak kényszerből foglalkoztak földműveléssel: az állami munkahely mellett igyekeztek pótolni a piacról hiányzó élelmiszereket. Az a kevés gazdálkodó, aki jelenleg is földműveléssel foglalkozik, továbbviszi a családban öröklődő tudást, a föld szeretetét és tiszteletét. A városról hazaköltözöttek vagy hazalátogatók nagy többsége bérbe adja a visszakapott földet pénzért vagy terményért cserébe. A Páváról elszármazottak nagy része azonban eladta az örökölt földtulajdont.

A földterületekre és erdőkre vonatkozó adatok kizárólag a visszaszolgáltatott területek helyzetét tükrözik. A 2015-ös adatokat egy több mint 130 éves adatsorral⁴¹⁶ hasonlítottam össze (48. számú ábra), mely meglepő információt mutat. Az ábrán látható adatok hektárban vannak kifejezve, az 1879-es összterület 6326 hold, azaz 3640 hektár,⁴¹⁷ ami 2015-re 1116 hektár területre csökkent. A különböző külső területek mindegyike esetében változást figyelhetünk meg: a szántó 711,26 hektárról (1236 hold) 433,4 hektárra csökkent, a kaszáló 118,85 hektárról (206,54 hold) 212,69 hektárra módosult. A legnagyobb és legszembeötlőbb változás az erdők esetében következett be, az egykor 2565,38 hektáron (4458 hold) terjedő erdőségekből mindössze 470 hektár erdő maradt a pávaiak birtokában. A zabolai és kovásznai határok módosulása nyomán csökkent a pávai határ az 1964-es területi átrendezéskor, az 1968-ban bevezetett megyerendszer pedig a Háromszéki-havasok jelentős részét a szomszédos Vrancea és Buzău megyékhez csatolta, így a pávai erdőségek jó része a szomszédos megyék területét képezik.

A visszaszolgáltatott erdők 53,19%-a a pávai lakosok tulajdona, 31,91%-a (pávai leszármazottakkal rendelkező) kovásznai lakosok birtoka, 4,25%-a a református egyházé és

⁴¹⁵ Bárh J. 1996. 190. A határ szó jelentése: „Egy-egy település földje, vagyis a beépített beltelkek együttese és a határvonal között húzódó kertek, szőlők, szántók, kaszálók, legelők, erdők, utak, vizek, parlagok területe.” (Lásd: uo.)

⁴¹⁶ Pozsony F. 2011b. 9. idézi Kozma Ferenc 1879-es adatait.

⁴¹⁷ A hold mértékegység átszámításához a Budapesti Műszaki Egyetem online átalakító rendszerét használtam: <http://www.agt.bme.hu/tantargyak/web/atvalt.html>

10,63%-a a zabolai helyi önkormányzat, mint a pávai helyi önkormányzat jogutódja, tulajdonában van (49. számú ábra). Az erdőket a magyar közösség tagjai kapták vissza, a cigányok nem rendelkeztek sem földbirtokkal, sem erdővel, a román közösség tagjai főleg beházasodással juthattak pávai birtokhoz, ez azonban kirívó esetnek számított a rendtartó székely közösségben. A föld megvásárlása-eladása is ellenkezett a szabad székely szellemiséggel, a székely gazda megbecsülte a földet, mivel az tartotta el, inkább maga is igyekezett növelni birtokát, mintsem megválnék tőle. A tehetősebb, nagyobb birtokkal rendelkező gazdák napszámosokat foglalkoztattak a földek megművelésére.

A pávaiak birtokában összesen 646 hektár föld van, ennek 67%-a szántó és 33%-a kaszáló (50. számú ábra). A családi tulajdont képező földterület a család társadalmi rangját is jelezte a helyi hierarchiában, a társadalmi pozíció nélkülözhetetlen eleme volt. A földbirtok a mai napig meghatározza a személyközi kapcsolatokat, viselkedés- és magatartás-szabályozó szereppel bír.⁴¹⁸ A székely társadalomban a föld újbóli birtoklása továbbvitte az ember és föld viszonyának személyes jellegét, egy történelmi kapcsolat tartalommal való újratöltését jelenti, amelyet a jelenlegi tulajdonosok őseikkel fenntartanak.⁴¹⁹ A legtöbb család esetében nem érvényesül az üzleti jelleg még abban az esetben sem, ha nem tudják megművelni a földeket. Inkább bérbe adják, de nem válnak meg a földtől. Magatartásukat a földhöz kötődő kulturális képzetek irányítják.⁴²⁰ Mások, eszközök hiányában, a föld értékesítése mellett döntenek. A Páváról elköltözött örökösök nagy részére azonban nem jellemző a földhöz való ragaszkodás. *A magyarság rengeteg erdőt eladott, zöme románnak ment, van vajegy magyar es aki vásárolt, nagyon kevés. Akik idegenbe elköltöztek, az ősöknek a területit eladta, mezőt is, erdőt is. A mezőről ne is beszéljünk, nagyon sok terület el van adva.*⁴²¹ Az eladott területek követése majdnem lehetetlen, hiszen ezekre csak zsebszerződések léteznek, így a hivatalos nyilvántartásokban még mindig a régi tulajdonos szerepel.

Tagosítás hiányában a területek megművelésére a gépesített, hatékony gazdálkodási mód nem alkalmas. A bérlők igyekeznek egymás mellett lévő földeket kibérelni, hogy a kedvezőtlen mezőgazdasági piacon való fennmaradásukat nagyüzemi technológia bevezetésével erősítsék. A nagyüzemi technológia a pávai gazdálkodók körében kevésbé elterjedt, jelenleg négy személy művel meg 20 hektárnál nagyobb földterületet és még három gazdálkodik 15-20 hektáros területen,⁴²² saját földjeit és a bérelt földeket együttesen számítva.

A magát főleg mezőgazdaságból fenntartó település gazdasági erőforrását jelenti az állattartás is. A legtöbb háztartás önfenntartásra rendezkedett be, a háztáji gazdálkodás

⁴¹⁸ Oláh S. 2004. 18–19.

⁴¹⁹ Oláh S. 2004. 23–24.

⁴²⁰ Uo.

⁴²¹ S.G., 58 éves, Páva. Saját gyűjtés (2015).

⁴²² Saját gyűjtés alapján összesített adat (2015).

biztosítja a család megélhetését. A kedvezőbb adottságokkal rendelkező gazdaságok esetében némi piacra termelésről is beszélhetünk: a kertben megtermett zöldséget a piacon értékesítik vagy helyben adják el.

A pávai családok állattartási szokásaira vonatkozó kutatásom (2015) összesített adatai alapján megállapíthatjuk, hogy az állattartás elsősorban a család ellátására irányul, azonban a legtöbb család úgy rendezkedik be, hogy legyen eladásra szánt állat az istállóban (51. számú ábra). A legtöbb család disznót tart, hiszen ez biztosítja számára az éves húsfogyasztás alapját. A saját szükségletek kielégítése mellett piaci értékesítésre is tartanak disznót, számos gazdaságban egyet vagy kettőt, a lehetőségek függvényében. A tyúk-, juh- és tehéntartás szintén jövedelmet biztosít a családnak, hiszen a tojás, a sajt és a tej értékesítésére helyben nyílik alkalmuk. A tehén- és juhtartás emellett a hús értékesítése iránti igényt elégíti ki. A faluban két gazda tart negyvennél több tehenet és borjút, négy háztartásnál van tíznél több tehen, míg közel tíz család egy-két tehenet tart.⁴²³ A nagyobb gazdaságokban sajtot is készítenek a tehéntejből, míg a kisebbek a tej értékesítésére összpontosítanak. A juhtartó gazdák száma a falu összlakosságához viszonyítva elenyésző, közel 15 háztartásban gondoskodnak róluk, ebből 7 személy tíznél többet, 8 személy pedig ötnél több juhot tart.⁴²⁴ A juhtejből készített sajtot a faluban értékesítik, a húsvéti időszakban a helyi piacra biztosítják a bárányhúst. A településen a tyúk és a csirke tartása a legjellemzőbb, ezek a család hússzükségletét fedezik, valamint a tojást, ami egy székely háztartásban alapélelmiszernek számít. Viszonylag kevesen tartanak libát és récét, kizárólag a család húsellátására.

A régebben státuszszimbólumnak tekintett ló tartása mára veszített jelentőségéből, főleg a fiatalabb generációk körében. Ma már csak 18 háztartásban találunk lovakat, a legtöbb lovat magyar gazdák (kilencen) tartják, egy román család és nyolc cigány család tart egy vagy két lovat. A cigány etnikum esetében érdekes megfigyelnünk, hogy a lóról áttevődött a hangsúly az autóra, a legtöbb cigány legalább egy autóval rendelkezik, a ló és szekér a szegényebb cigány családok maradt fontos megélhetési eszköz.

A faluban hatvanöt személygépkocsit és két „nagyautót” tartanak nyilván, ebben nem szerepel a cigány közösség tagjainak tulajdonában lévő, családonkénti két-három autó. A petőfalvi cigányoktól eltérően, akik a lovakat „adják s veszik”, a pávai cigányok az autókkal kereskednek. *Teszik s veszik az autókat, nem jelentik be. Járják külföldet, hozzák az autót s eladják.*⁴²⁵

⁴²³ Saját gyűjtés alapján összesített adat (2015).

⁴²⁴ Saját gyűjtés alapján összesített adat (2015).

⁴²⁵ S.G., 61 éves, Páva. Saját gyűjtés (2015).

A 2010-es adatok⁴²⁶ alapján a falu lakóinak fő jövedelmi forrása a nyugdíj, 127 egyedülálló személynek, amit az állami munkahelyek és kollektív gazdaságokban eltöltött munkaévek után kapnak. Földműveléssel harminc férj és négy feleség foglalkozott, munkásként alkalmaztak negyvenegy férjet és huszonnyolc feleséget, míg harminckilenc férj és huszonhét feleség alkalmi munkákból tartotta fenn magát. Szolgáltatásban tizenöt férj és huszonegy feleség dolgozott, értelmiségi munkát négy férj és nyolc feleség végzett. A foglalkoztatottsági arányokat tekintve azt láthatjuk, hogy a pávaiak esetében is a másik két vizsgált településen tapasztalt tendencia mutatkozik: az emberek nagy része elfordul a földtől, sokan alkalmi munkákból tartják fenn magukat, és kevesen rendelkeznek biztos anyagi megélhetéssel.

7.4. Etnikai reprezentáció, kontaktzónák

A pávai közösséget három etnikum, a székely-magyar, a román és a cigány nemzetiségek alkotják. A székelyek őshonosok a faluban, ezt támasztja alá tárgyi bizonyítékként a református templom megléte, elvontabb szinten a fennmaradt lustrák jegyzékére is hivatkozhatunk.

A falu etnikailag ma már nem különül el, a korábbi szegregáció, ami a cigány közösséget érintette, az elmúlt huszonöt évben fokozatosan megszűnt. Korábban a Főút mentén kizárólag a magyar közösség tagjai laktak, ők uralták a falu „központi tereit”. A román lakosság szétszórta, a Felszegben lakott. A cigány lakosság szintén a Felszegben, a Karom és a Bánya utcák végén, valamint a Zsidópusztán. Az elmúlt évtizedben a cigányság folyamatos térhódításának lehetünk tanúi, a gazdasági erő birtokában felvásárolták a Főút mentén a magyaroktól a lakásokat, és beépítették a Közmezőt⁴²⁷ is, mely terület ingoványos lévén, a magyarok nem tartották építésre alkalmasnak. A cigány közösség így fizikailag uralja a falu központját. A román közösség tagjai az elmúlt évtizedekben nem költözködtek a falun belül.

⁴²⁶ Pozsony F. 2011. 34–35.

⁴²⁷ Pávát és Zabolát elválasztó mezősáv, korábban gyéren lakott, ma már teljesen beépült.

7.4.1. „Az nem is falu, amelyik egy cigányt nem tud eltartani” – a pávai cigányok

A cigányok a falu felső részén, az ún. Zsidó pusztáján vagy Zsidópusztán (ma már Cigányok pusztájának vagy Cigánypusztának is nevezik), valamint a Darék és a Bánya utcák végén, az erdő alatt éltek.

*Itt Páván két cigány család lakott régen. A Zsidó pusztáján, s a másik pedig itt a szomszédunkban a Puciak. Fenn a Dankák, ez volt a gyűjtőnevük, mert nagyon sok nevük van Gergely, Gerebenes, Jordán, nagyon sok név van. Ezeknél is volt a Puci család, s volt a Danká család, na ebből a két családból származik az egész falu cigánysága s aztán beházasodással is keveredtek még.*⁴²⁸

A két család egymással is keveredett, így jött létre a jelenlegi népes cigány közösség. *A Bánya utcában is a Puci család volt. De ők már keveredtek a Dankákkal s a Gergely nevet azért vették fel. Ők házasodtak egymás között is. A Gergelyek eredetileg Jordánok voltak. Jordán György s a dédnagyapja is Jordán volt.*⁴²⁹

Másik adatközlő több cigány családot említ gyerekkorából, azonban nem részletezi a cigány közösség megoszlását.

*Öt cigány családot ismertem gyermekkoromban [...] 5 cigány családra emlékszem, azok is erdei gyümölcszedéssel, akkor seprű-, kosárkötéssel foglalkoztak és akkor minden székely család azért adott. Anyám is a cipócskát, a Pucsiaknak adta, mert volt vagy 16 gyermek.*⁴³⁰

A cigány közösség tagjai hivatalos úton nem kötnek házasságot, így családnév után sok esetben nem célravezető a családfa elkészítése.

*Ugye, hogy nem házasodtak, evégett a gyermek, Jordán Györgynek vagy négyféle gyermeke van, négy néven szerepelnek a gyermekek. Nagyon érdekes dolog, mert nem házasodnak hivatalosan meg s akkor az anyja után írásták a gyermeket, hogy megszületett s más neve van. Édes testvérek, de úgy is van, hogy egyik Jordán s a másik Gerebenes. Az egyik az anyja után. S máskor... idefel volt még egy felesége, így evégett van annyi név. Mind testvérek, de az édestestvérek se egyforma nevűek: egyik viseli az anyja nevét s a másik az apja nevét. Őket leszámaztatni, a cigányokat így családnév után, nem lehet, lehetetlen.*⁴³¹

A korábban említett hagyományos mesterség azonban elenyészett az idő folyamán, a fiatalabb korosztály már csak a gyümölcs- és gombagyűjtő foglalkozást említi a cigányok esetében.

⁴²⁸ S.G., 58 éves, Páva. Saját gyűjtés (2015).

⁴²⁹ S.G., 58 éves, Páva. Saját gyűjtés (2015).

⁴³⁰ R. J., 74 éves, Páva. Saját gyűjtés (2015).

⁴³¹ S.G., 58 éves, Páva. Saját gyűjtés (2015).

*A pávaiaknak nincs s nem is volt mestersége. A Ferárok (románul vas) vasgyűjtőgetők, ócskavasat szedték s rea maradt a Ferár név, például, a családra. Akkor a másik volt a Dankáknál, amelyik vót a Degettes, rea maradt a Degettes. András bá például - ő hordta Ploiești-ről ide a szekérkenő fáradtolajat. Hordóval hordta ide. Az emberek megvették, akkoriban több volt a szekér.*⁴³²

Az elmúlt két évtizedben beszivárogtak a falu központi tereibe is, főleg a Főút mentén vásárolták meg az eladó telkeket, ahová hatalmas házakat építettek, hogy anyagi jólétüket megmutathassák. Az ide beköltöző cigány családok vegyesen származnak mindkét „őscsaládtól”.

*A Főút mentén ezek már vegyesen vannak: a Bányától is telepedtek le, amelyikek ide tartoznak a Puciakhoz, s vannak amelyikek a Ferárok, azok a pusztaiak leszármazottjai.*⁴³³

A cigány közösség számos tagjának gazdasági felemelkedését nemcsak az épített házak nagysága mutatja, hanem a használt járművek és azok száma is. Az 1990-es évek elejéig erős határvonal húzódott a magyar, a román és a cigány közösségek között, megvoltak a jól meghatározott szerepek: a magyarok és a románok állami munkahelyeken dolgoztak és a háztáji gazdaságot vezették, a cigányok pedig „házaltak” azokkal a javakkal, amelyeket ők termeltek (seprű, kosár) vagy gyűjtöttek (erdei gyümölcsök, gombák), néhányan a helyi termelészövetkezetben kaptak munkát. Ezek az éles határvonalak azonban elhalványodtak, a cigány közösség nagyon szegény tagjai foglalkoznak ma már gyűjtögetéssel, a seprűkötés és a kosárfonás pedig a kihalt mesterségek közé tartozik Páván.

*Gyümölccsel s gombákkal csak a nagyon gyengébbek háznak, akiknek nincs autójuk. Akik úgy vannak, mennek, járják külföldet.*⁴³⁴

A két közösség tagjai között nem létezett konfliktus, az öregek azonban emlékeznek egy régi történetre, melynek kiváltó okát már mindenki elfelejtette, a verekezésben részt vevők is megöregedtek.

*Gyermekkoromban amikor összeverekedtek a magyarok s a cigányok, azaz Sütő Samu bátyom, Csákány Pista bátyomé a Ferárokkal – akkor nagyon megverték volt Sütő Samu bátyomat a Ferárok. Azért megy olyan félszegen, mert összetörték volt a lábát. Ott mindegyik kapott, de ő nagyon kikapott Samu bá.*⁴³⁵

A fenti esetet leszámítva nem volt hasonló helyzetre példa a két etnikum kapcsolatában.

A pávai cigányok számban és tájékozottságban is felülmúlják a Székelypetőfalván és Haralyban lakó cigány közösségeket. Az 1989-es változások előtt a cigányokat az

⁴³² S.G., 58 éves, Páva. Saját gyűjtés (2015).

⁴³³ S.G., 58 éves, Páva. Saját gyűjtés (2015).

⁴³⁴ S.G., 58 éves, Páva. Saját gyűjtés (2015).

⁴³⁵ S.G., 58 éves, Páva. Saját gyűjtés (2015).

építőiparban és a mezőgazdaságban is foglalkoztatták, néhol a magyar és a román családok biztosítottak alkalmi munkákat számukra. A változások után megszűnt az állami munkalehetőség, így a cigányok a magyar és a román szomszédokkal kerültek gazdasági függőségi viszonyba, mivel ők nem rendelkeztek földtulajdonnal.⁴³⁶ Ez a függőség, a kiszámíthatatlan gazdasági források kényszerítették rá a cigány közösséget, hogy megbízhatóbb erőforrások után nézzen. A cigányok nagy része így külföldön vállal munkát, onnan hazatérve magával hozza a másfajta viselkedés, ruházkodás, beszéd mintáját, és ennek hatását az egész cigány közösségen érezhetjük.⁴³⁷ A cigányok migrációja folyamatos, két-három hónapos időszakok váltakozásával hol Páván, hol külföldön élnek. A migráció hatására a helyi cigány közösség kulturális-társadalmi-gazdasági átalakuláson ment át. A külföldön tapasztalt viselkedés-, ruházkodás- és lakáskultúrát Pávára hazatérve lehetőségeik szerint meg akarják teremteni szűk és bővebb családtagjaik számára.

*Ruházkodáson és viselkedésben is másabbak, azért mikor kimegy a kapun kívül, többet lát. Vannak szomszédaink, akik nem járnak, de ő felül a lóra, hajtsa, énekel, a gyermekek is koszosak, nem fordít figyelmet rá. Akik külföldön járnak, figyelnek, ahányszor hazajár, mindig hoz egy rend új ruhát, azt hordja, próbál arra jobban vigyázni, ha kap egy új dolgot. A felszerelés mindig meg van véve, az iskolai felszerelést tanév elején hiánytalanul megveszik, minden cigány fordít gondot rá. Minden körülményt biztosítanak, hogy tanuljon, s mégsem kitartóak. Ilyenek.*⁴³⁸

A cigányok külföldi munkavállalását kétkedve követik a magyar közösség tagjai, nem hisznek abban, hogy tisztességes úton keresik meg a pénzt.

*Külföldön vannak, azok azt kell mondjam, hogy lopnak. Tisztességes munkából olyan házakat mit ők felrittyentnek, nem lehet csinálni. De olyat is hallottunk, hogy fegyverrel kereskednek. Az, akinek a háza a sarkon van, az a Tibi, azt én nagyon rég nem láttam s más se látta, állítólag valahol külföldön börtönben van. Fegyverrel kereskedett. Lehetséges, mert tényleg nagyon rég nem járt itthon. A többiek [...] ügyeskednek.*⁴³⁹

*Hát miből élnek... bellérkednek.... s osztán '90 után külföldön mit csinálnak, hogy élnek? Mert hát azokból vették meg a külföldi pénzekből a lakásokat. Nem lehet tudni azt pontosan.*⁴⁴⁰

*Ausztriában találkozott velük... s egy busznyi gyermekkel koldultak. A gyerekek lopnak s koldulnak nekik. Járják az országot s mindent szétszednek, ahol le van robbanva.*⁴⁴¹

⁴³⁶ Pozsony F. – Anghel, R. G. 1999.

⁴³⁷ Anghel, R. G. 2015.

⁴³⁸ P. H., 44 éves, Zabola, Saját gyűjtés (2015).

⁴³⁹ H-D. A., 39 éves, Páva, Saját gyűjtés (2015).

⁴⁴⁰ S.G., 58 éves, Páva. Saját gyűjtés (2015).

⁴⁴¹ D.L., 35 éves, Páva. Saját gyűjtés (2015).

Az 1990-es évektől a cigány közösség szintjén jelentkező migráció a magyar közösségnél is megfigyelhető. A határok megnyitásával számos helybéli magyar keresett munkát Magyarországon, végez időszakos munkát. Az utóbbi időben a magyarok Magyarország mellett Németországban is vállalnak munkát, ez utóbbi jobban fizető állásokat biztosít. A magyarok esetében nem beszélhetünk migrációs hatásokról, mivel kevés személyt érint a külföldi munkavállalás.

A cigány közösség tagjai az 1990-es évek elején Magyarországon vállaltak különböző típusú munkákat a mezőgazdaságban, építkezésben, különös érzékkel találták meg a piac azon területeit, ahová mások még nem törtek be. Néhány év alatt a kiskereskedelemben szereztek kiváló gyakorlatot (pl. a budapesti kínai piacon vásárolt áruk forgalmazása Magyarország és Erdély területén), ami az egész család számára munkát és jövedelmező megélhetést biztosított.⁴⁴² A kereskedelemnek köszönhetően látványos vagyona tettek szert, mely hazatérve lehetővé tette számukra a faluban a szimbolikus térfoglalást. A magyarországi piaci körülmények hanyatlásával új országokat fedeztek fel, ahol a felvásárolt kínai árut értékesíteni tudják. Így jutottak el Lengyelországba, Németországba, Szlovákiába és Horvátországba. Az utóbbi időszakban az egykori Jugoszláviába járnak üzleti útra.

A pávai cigány közösség másik része a Regátba (Ókirályságba, Moldvába) jár üzleti útra, ők a helyben felvásárolt krumplit értékesítik vagy cserélik el gabonára, szőlőre, amit Háromszékre visszatérve ugyancsak értékesítenek. Az üzleti életben segítik egymást, összetartanak, odafigyelnek, hogy mindegyikük tudjon érvényesülni, legyen jövedelme: *És arra törekednek, hogyha nekem van egy ilyen autóm, akkor a másiknak is, a másik is törekszik arra, hogy nekem is legyen. Tehát, így a rokoni vonalon próbálnak egy kicsit egy szinten maradni, tehát, hogy ne maradjanak le, s én azt vettem észre, hogy ebben segítik egymást. A havi kereseteket mondjuk nekik adják, jönnek, dolgoznak s akkor, ebben a hónapban keressünk nekünk.*⁴⁴³

A pávai cigány társadalomban szegény családok is vannak, akik a korábbi, hagyományos munkákkal biztosítják megélhetésüket: erdei gyümölcsöket és gombákat gyűjtenek, ezek értékesítésére a helyi és a zabolai családoknál nyílik lehetőségük. Néhányan napszámba is járnak a magyarokhoz és a románokhoz, ez azonban csak időszakos munkát jelent számukra. A cigány társadalmon belül a szegény réteget, a szegények kasztját kevés család alkotja, őket a tehetősebbek le is nézik boldogulási nehézségeik miatt.

A külföldi tapasztalatok hatására a tehetősebb cigányok nemcsak a szegényebbeket nézik le, hanem a magyar és a román közösség tagjai felé is másfajta viszonyulást

⁴⁴² H-D. A., 39 éves, Páva. Saját gyűjtés (2015).

⁴⁴³ P. H., 44 éves, Zabola, Saját gyűjtés (2015).

tanúsítanak. A pénz, az anyagi jólét hatására megváltozik az értékrendjük, és a korábban követett és elfogadott társadalmi minták ellen láznak. Ez a lázadás nem tettelegességben, hanem viselkedésben, szóban, verbális szinten nyilvánul meg. A különböző, külföldön tapasztalt, látott viselkedésminták követése a helyi magyar és román társadalom ellenszenvét váltja ki, kezelhetetlen jelenséggént tekintenek rá, ami felfordítja a falu hagyományos rendjét. E magatartás mellett a vagyonszerzés erkölcstelen, tisztességtelen módozatainak a feltételezése is terheli a cigányok és a magyarok kapcsolatát, hozzájárulva a cigány közösség egyes tagjainak az elutasításához. Annak ellenére, hogy számos cigány család „felemelkedett”, a magyar családokhoz hasonló életvitelt biztosít magának, magyar szimbólumokat használ (pl. székely kapu), nem történt vegyes házasság a faluban, a magyarok és a románok nem járnak össze a cigányokkal. Interetnikus kontextusba helyezve, az etnikumok közötti határok, a „mi” és „ők” közötti elhatárolódás társadalmi szinten megmaradtak. A fizikai térben ugyan feloldódtak ezek a határok a cigányok szimbolikus térfoglalásával, azonban a hagyományozódott társadalmi mintákat a gazdasági változások még nem tudták módosítani. Mindhárom etnikum erős önazonossággal rendelkezik, mindegyik büszke a saját nemzetiségére. A gazdag cigányok esetében a külső jelek erős integrálódási vágyat tükröznek, a székely kapu, az emeletes ház, a nagyrészt rendezett udvar mind a magyar háztartások és telek berendezését mintázzák.

7.4.2. A magyar közösség

A magyar és a román közösség nem határolódott el élesen egymástól Páván, a románok a magyarok között éltek, beékelődve, egymást kölcsönösen segítve. Ez a jelenség a mai napig megfigyelhető, bár lazult a kölcsönös segítségnyújtási kapcsolat, a magyar és a román etnikum tagjai békésen élnek egymás mellett. Ezt a gyakorlatot a zabolai magatartással állíthatjuk szembe, ahol a román közösség nagy része negatív véleményt fogalmazott meg, elítélően nyilatkozott a magyar közösségről.⁴⁴⁴ Ezt az ellentétet támasztották alá az 1990-es években gyakorolt atrocitások a magyar közösség irányába: a katolikus templom felgyújtása, a frissen felállított kopjafa ellopása stb., melyek a magyar etnikai reprezentációk eltüntetésére irányultak Zabolán. Hasonló jelenség tanúi lehettünk Kolozsváron is, ahol a hírhedt polgármester minden alkalmat megragadott a magyar etnikai reprezentációk román elemekkel való ellensúlyozására, akár megsemmisítésére is.⁴⁴⁵

⁴⁴⁴ Anăstăsoaie, V. M. 1999. 23–27.

⁴⁴⁵ Brubaker, R. – Feischmidt M. – Fox, J. – Grancea, L. 2010.

A magyar közösség tagjai az 1990-es változások előtt a helyi kollektívban, valamint a közeli Kovásznán vagy Kézdivásárhelyen létesített gyárakban dolgoztak. A kollektív megszűnése és a gyári termelés leállítása főleg a férfitársaság számára jelentett váratlan fordulatot, hiszen a kiszámítható anyagi biztonság elvesztésével családfenntartó szerepük vált kérdésessé. A környéken létesülő kisebb-nagyobb üzemekben főleg a nők tudtak elhelyezkedni, így a hagyományos szerepek megváltoztak.

*A fiatalabbja még jár dolgozni, mert megvannak ezek a külföldi gyárak, a nadrággár s kormánygyár. A kormánygyár Szentgyörgyön, autóbusz van beállítva s viszi. Zömében nők járnak. Vannak egy néhányan a fakitermelésben, úgy az erdőn, mind a fűrészüzemekben.*⁴⁴⁶

A földek és erdők visszaszolgáltatásával elsősorban a férfiak munkaerejére támaszkodhattak a családok, s ezzel egy merőben új helyzet alakult ki, teljesen újfajta élet körvonalazódott. A földek művelése, állatok tartása kitartást és tudást igényelt, ez utóbbi az idős generációk segítségével megszerezhetőnek tűnt. Az új élethelyzetben sokan vállaltak Magyarországon ideiglenes munkát, hogy hazatérve, az ott megkeresett pénzzel, a család megélhetését biztosíthassák. A magyarországi munkavállalás azonban nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, a keresetek jóval az elvárások alatt maradtak. Az utóbbi években inkább Németországban vállaltak jól fizetett munkát, azonban ezek is ideiglenes jellegűek és kevesen vállalkoznak rá.

A megváltozott munkavállalási viszonyok, az új helyzetek átalakították a pávai társadalmat is.

*Itt amilyen jó vót, épp olyan közömbös kezdett lenni. Közömbös mindenki, nemtörődöm, érdektelenség, ez a globalizáció, vagy mi-e, a faluközösséget nagyon megbontotta, nem is, a régi faluközösség napról napra veszik. Itt senki nem tart össze. A faluért való összefogás a szemlátomást növekvő korrupció, hogyha amelyik ember szereti a rendet s lássa körülötte a másik mit csinál, s a rendes alig tudja összerakni, elviszi a kedvét. Az ilyen tettek viszik el. Mindenkit csak az érdek hajt, a köz érdeke az már nincs.*⁴⁴⁷

A régebben összetartó, jól szervezett közösség életében ritkultak a közösségformáló találkozások is. Régebb híresek voltak a pávai bálók, manapság már alig szerveznek 3-4 bált egy évben. A református egyház szervezte kosaras bál az a rendezvény, ami minden korosztályt megmozgat, felekezeti hovatartozástól függetlenül. A fiatalok kezdeményezte bálók többnyire a bulit jelentik, amelyek leginkább a fiatalabb célközönséget szólítják meg.

A pávaiak nagyon vallásosak, rendszeresen járnak templomba, mind a katolikusok, mind a reformátusok. A cigány közösség tagjai azonban, a vizsgált településektől eltérően,

⁴⁴⁶ S.G., 58 éves, Páva. Saját gyűjtés (2015).

⁴⁴⁷ S.G., 58 éves, Páva. Saját gyűjtés (2015).

nem járnak templomba. A karácsonyi csomagosztást a korábbi zajos megnyilvánulások miatt a helyi iskolában tartják a karácsonyi ünnepség után, így a cigány családok kizárólag az iskolai ünnepségre mennek el. Az utóbbi években hódító Jehova tanúi jól érezhető hatással vannak a magyar közösségre:

*A gyermekek nagyon rendesek, nem vesznek részt a karácsonyi, húsvéti műsorban, foglalkozásokban, de sokkal jobban tudnak viselkedni sokszor, mint a más vallású gyermekek. S olyan intelligensek. Vannak témákra lebontva foglalkozásaik, nem tudom, életemben nem jártam ott. Viszont elmondta Boróka, hogy volt meghívva egyszer s ki volt jelölve neki egy szék, s rögtön szembe mentek vele, nagyon körülvették. Viszont nálunk, reformátusoknál, a katolikusoknál is megvan, hogy összesúgunk a háta megett, ha jön egy új s ezzel már kizártuk magunkból. Ők pedig teljesen másképp próbálják bevonni. Sokkal nyitottabbak. Különben a negyedikeselek közt 3 fiúcska van, nagyon-nagyon intelligensen viselkednek s nagyon jól tanulnak. Magyarok, jehovák.*⁴⁴⁸

Pávára nem jellemző az elvándorlás, időszakos munkavégzésre elmennek ugyan, de visszatérnek falujukba. Beköltözésekre is alig akad példa, az eladó házakat főleg a helybeliek veszik meg, gyakran a cigány közösség tagjai. A pávaiak lokálpatrióták, szeretik falujukat, szeretnek itt élni.

*Benne van ezekben a székely emberekben, hogy elődeink is csak ott éltek, s az a remény, az élteti őket, hátha a következő nap szebb lesz, jobb lesz. [...] Nem tudom... Lokálpatrióták, szemmel láthatóan nincs semmi.*⁴⁴⁹ Jó itt élni, mert ezt szoktuk meg, ez a miénk.⁴⁵⁰

Az utóbbi évtizedekben azonban nagyban csökkent a falu magyar lakosságának száma, akik továbbtanultak már nem tértek vissza szülőfalujukba. Az otthon maradtak között egyre gyakoribba vegyes házasság, sok magyar lány fogad román férjet magának, többnyire Zaboláról, kisebb arányban Kovásznáról. Az alacsony gyerekvállalási kedv, családonként 1-2 gyerek jellemző a faluban, az idegenben alapított családok és az elit elvándorlása nagyban hozzájárult a magyar lakosság számarányának csökkenéséhez. Ezzel ellentétes tendenciát mutat a cigány közösség gyarapodása, a sokkal nagyobb gyerekvállalási kedv és a fiatal korban vállalt gyerekeknek köszönhetően a cigányság száma jelenleg meghaladja a magyar lakosság számarányát (46. ábra).

A helyi elit tagjai hatása a falu életére elenyésző, a református lelkészt leszámítva alig érintkeznek a falu lakóival, ez részben előrehaladott koruknak is köszönhető (nyugdíjas tanító, tanítónő, könyvelő). A fiatalabb elit tagjai (a faluban lakó tanítónő és orvosnő, valamint azok családjai) napi szinten kapcsolódnak be a falu életébe foglalkozásuknak köszönhetően. A

⁴⁴⁸ P. H., 44 éves, Zabola, Saját gyűjtés (2015).

⁴⁴⁹ P. H., 44 éves, Zabola, Saját gyűjtés (2015).

⁴⁵⁰ R. J., 74 éves, Páva, Saját gyűjtés (2015).

református lelkész két éve érkezett a faluba, Kommandórról hívták meg, miután az előző lelkész hosszú szolgálat után más feladatokat vállalt el.

Amint a bevezetőben is említettem, a pávaiak büszkék arra, hogy ők mások, mint a környék lakói, ami főképp egykori szabad jogállásuknak, különleges státuszuknak köszönhető. Páván nem voltak főnemesek, a szabad székely társadalom egyenlően oszlott meg, nem alakult ki függőség a faluban. A századokon keresztül biztosított szabadságjoguknak köszönhetően a pávaiak nyitottabbak, bátrabbak, erősebb a tartásuk és merészebb a gondolkodásmódjuk, mint a szomszédos Zabola lakóinak. Interjúalanyaim mindegyike azt hangsúlyozta, hogy a pávaiak felfogása teljesen más, másképp látják a világot, másképp gondolkodnak. Szabadabbak.

7.4.3. A román közösség

A pávai román családok az 1830-1915 közötti időszakig⁴⁵¹ tudják visszavezetni családjuk történetét. Legtöbben a Regátból⁴⁵² származnak. A pávai Vulpojok három generációra vezetik vissza családtörténetüket, ők a moldvai Ojtoz környékéről, Poiana Sărata nevű településről származnak.⁴⁵³ Vulpoj Dimitri (Dumitru Vulpoi) rokonai Kézdimartonoson és Ozsdolán élnek, az ő családja még 1875 előtt jött Erdélybe – erre utal a régi ház gerendájába belevéselt évszám. Családja juhokat őrzött, 17 hektár erdő volt a tulajdonukba, egyedüli pásztor család lévén Páván, a tehetős emberek közé tartoztak.

A többi pávai román Buzău és Vrancea megyékből származik, ők a Miskolczy családnál dolgoztak.⁴⁵⁴

A pávai etnikumok közötti békés együttélés példamutató, hiszen az utolsó etnikai jellegű konfliktusra az 1940-es években került sor, amikor egy elmenekült román család házába hatoltak be magyarok, a falubeliek pedig határozottan elítélték tettüket. A román berendezkedéssel jött a visszavágó, amikor a románok az egykori falubíró házát gyújtották fel.

*Volt 1940 után egy kevés konfliktus, de akkor se volt olyan a helyzet – Pila ő megfékezte volt. Az volt a helyzet, hogy Bíró Pétert felgyújtották vót, s akkor osztán jött a visszavágó Nyáguj Dimitriék, a pusztai Vulpoj Nyitrinek az apjuk a Vasgárdánál állt s akkor elkezdtek fenyegetőzni. Mind a kettő hibás vót. Visszavágó volt egymásnak.*⁴⁵⁵

⁴⁵¹ Șerban, S. – Dorondel, Ș. 1999–2000. 203.

⁴⁵² Fordítása: Ókirályság, mely a volt román fejedelemségek területét jelenti.

⁴⁵³ Șerban, S. – Dorondel, Ș. 1999–2000. 199.

⁴⁵⁴ Șerban, S. – Dorondel, Ș. 1999–2000. 199.

⁴⁵⁵ S.G., 58 éves, Páva, Saját gyűjtés (2015).

Emlékezetes a román világ beköszönte is: a románok figyelmeztették a magyarokat, hogy hajtsák ki állataikat az erdőre a vasgárdisták elől.⁴⁵⁶ A faluban lakó románok mindannyian beszélnek magyarul, a többi etnikummal való kommunikációban is a magyar nyelvet használják.

A pávai román közösség mint összeforrott közösség nem jelenik meg a szűk értelemben vett falu életében. Vannak román családok, akik a faluban élnek, azonban a közösségi szellem a pávai románokra nem jellemző. Az egyes román családok egymástól elszigetelten élnek, magyar környezetben, a szomszédokkal magyarul beszélnek. Románnak tartják magukat, otthon a román nyelvet használják, gyerekeiket pedig román iskolába járatják. Ortodox vallásukat a szomszédos Zabolán gyakorolják, vasárnaponként rendszeresen járnak templomba. Számbeli kisebbségüknek és elszórt térbeli elhelyezkedésüknek köszönhetően nem fejlődött kompakt közösséggé a pávai románság.

⁴⁵⁶ S.G., 61 éves, Páva, Saját gyűjtés (2015).

VIII. Kitekintés

Az etnicitás és az etnikumok közötti kapcsolatok vizsgálata a 21. században szinte közhelyszerűen hangzik. A téma elköptatottsága nem a szaktudományoknak, hanem a közéleti-politikai diskurzusoknak köszönhető: a román politikum „a magyar kártya kijátszásával” tereli el a közvélemény figyelmét a lényeges dolgokról, azt a jól felépített nacionalista propagandát alkalmazva, amely minden román nemzetiségű állampolgár tudatában a veszélyérzetet kelti és fokozza. A magyar politikai aktorok a székely autonómia és a kulturális autonómia hívószavával számos esetben kimerítik érdekvédő tevékenységüket, nem találunk komoly elkötelezettséget és tetterekészséget egyik oldalon sem. A négyévente sorra kerülő választásokra már legalább két évvel az esemény előtt készülnek a felek, amely politikai nyilatkozatok és szimbolikus cselekvések szintjén nyilvánul meg (magyar és román oldalon egyaránt). A választási kampányok alatt találkoznak a legeldugottabb település lakói is azokkal a politikusokkal, akik őket képviselik. Négyévente nagyon sok ígéretet kapnak cserébe szavazataikért a kisebb helyi közösségek. A mindennapi élet szintjén a politikum, az állam képviselői a jól meghatározott hierarchia és a függőségi viszony bonyolult hálózatában, a törvényességre hivatkozva oldanak meg vagy gáncsolnak el megoldásra váró ügyeket. A média különböző csatornáin a fenntartó és a megrendelő érdekeinek megfelelően időszakosan megjelennek az etnikai csoportokkal kapcsolatos, jól megszerkesztett műsorok, melyek célja nem feltétlenül a valós kép megrajzolása.

Az etnicitás kutatójában méltán tevődik fel a kérdés, hogyan tudja az adott témát tárgyyszerűen vizsgálni e túlterhelt milliőben? A válasz magában a kutatóban rejlik: etikus magatartása, a kulturális-etnikai különbségek és érzékenységek alapos ismerete lehetővé teszi számára, hogy elvonatkoztasson saját etnikai, társadalmi és politikai tapasztalataitól az objektívebb vizsgálódás céljából.

Az 1990-es évekkel, a határok megnyílása, valamint az elérhető tévécsatornák számának növekedése a globalizált világ jólétet sugárzó képét állították a kommunizmus szegény éveit maga mögött hagyó közösség elé. A nyugati társadalmakban uralkodó rend, jólét és normalitás utáni vágy még mindig megjelenik a helyi közösségekben, ennek megvalósítása viszont túl sok civil és politikai tényező függvénye. Az elmúlt évtizedekben végbemenő gazdasági-demográfiai folyamatok rövid idő alatt szembetűnő változást eredményeztek a hagyományos paraszti életformában. Maga a falusi élet is teljesen átertékelődött, folyamatosan változik. Az életmódbeli és életstílusbeli változások nincsenek

hatással a nemzetiségi tudatra, az etnikai öntudat meghatározó elemei a nyelv és a kultúra maradtak.⁴⁵⁷ A Georg Brunner⁴⁵⁸ meghatározta Kelet-Európára jellemző kultúrnemzet fogalma a romániai magyar kisebbségre, szűkebb értelemben véve a székelyföldi etnikai csoportokra jellemző tulajdonságokat mutat.

Etnikai csoportnak tekintjük azokat a csoportokat, amelyek történelmi, gazdasági és politikai körülmények között jöttek létre.⁴⁵⁹ A csoport határai rugalmasak, szituációfüggőek, leginkább a kulturális különbségek határozzák meg. A vizsgált települések mindegyikén elkülönült a két, adott esetben három etnikai csoport egymástól a „mi” és az „ők” meghatározásával. A „mi-tudat” nagyon erős a csoportokban, a csoport határait a legtöbb esetben kulturális jellemzők mentén húzzák meg a magyar közösség tagjai. A kulturált, tanult, szorgalmas, dolgozó magyar csoport képe kerül szembe a cigányság archetipikus képével. A két etnikum határai a gazdasági erőviszonyoknak köszönhetően, ahogy Haraly és Petőfalva esetében is láthattuk, jól kivehetőek. Páva esetében azonban, ahol a cigány közösség gazdasági ereje a magyar közösség gazdasági erejével vetekszik, annak ellenére, hogy a cigányok nem rendelkeznek hosszú távon megbízható, stabil erőforrásokkal, a cigány csoport identitásában válságot idéz elő. A közös nyelv és vallási hovatartozás, valamint a cigány közösség tagjainak szimbolikus térfoglalása a kulturális határok elmosódása igényét vetíti előre. A magyar közösség tagjai látják a cigány etnikum „felemelkedését”, azonban még nem ismerik fel a kapcsolódási pontokat, valamint azok szükségszerűségét az akkulturációs folyamatban.

Az etnikai csoportok szerveződésében az összetartozás primordiális (család, vallás, etnikai csoport) formái uralkodnak, a régi kulturális formák azonban átalakulóban vannak a társadalmi folyamatok hatására. Vitatható Karl Marx, David Émile Durkheim, Max Weber és követőik társadalomfelfogása, mely szerint a modernitás, az individualizáció, a verseny, a mobilitás felszámolják a korábbi társadalmi kötelekeket, a helyükön létrejövő közösségek gyökeresen mások lesznek.⁴⁶⁰ Az erős hagyományokkal és társadalmi kötelekekkel rendelkező csoportok esetében azonban alakulásról, a változó helyzetekhez való alkalmazkodásról beszélhetünk. Orbaiszéken jelenleg nem beszélhetünk hagyományos székely közösségről, azonban az áthagyományozódott íratlan szabályok a mai napig élnek a közösségi mentalitásban. Ezek az etnikai csoport önmeghatározásában, a határok kijelölésében érzékelhetők. A román etnikum esetében ugyancsak erős önidentifikációval találkozunk, a kisebbség „kisebbségeként” más élethelyzetben határozzák meg magukat az

⁴⁵⁷ Joó R. 1988.

⁴⁵⁸ Brunner, G. 1995.

⁴⁵⁹ Barth, F. 1996. 4.

⁴⁶⁰ Feischmidt M. 2010.

országban uralkodó többségi nemzet tagjaiként. A cigány etnikum tagjai esetében kettős identifikációról beszélhetünk: cigányoknak vallják magukat, magyar cigányoknak. Ez a kettősség érződik életvitelükön, viselkedésükön, a magyar etnikummal való kapcsolatukon is.

Az etnikai csoport körülhatárolásában alapvető fontosságú a közös nyelv a kultúra mellett. A terület meghatározza a csoport és a csoportot alkotó egyének önmagukról alkotott képét, pl. petőfalvi magyar és petőfalvi cigány, azonban tágabb értelemben az előző székelynek/magyarnak, míg az utóbbi cigánynak vallja magát, a területiség fontossága eltörlődik az etnikai szempontok mellett. A terület, az adott település fekvése azonban befolyásolja az ott élők gondolkodásmódját, világlátását. Egymáshoz való viszonyulásukat azonban az emberi értékek tisztelete jellemzi. Az adott területen élő etnikai csoport tagjai többre/kevesebbre értékelik a szomszéd területen lakó, ugyanahhoz az etnikai csoporthoz tartozó etnikai közösség tagjait. Az etnikai rivalizáció fokmérője a gazdasági érdek és a gazdasági helyzet. Ez a rivalizáció azonban megszűnik, amikor egy idegen csoport tagjával kerülnek kapcsolatba.

A modern technika eszközei (számítógép, mobil telefon, az internet stb.) a fiatalabb generációkban a csoporthoz való tartozás virtuális élményét biztosítják, hiszen a közösségi oldalakon egyszerre több csoport tagja is lehet egy felhasználó. Az adott etnikai csoport tagja számára a virtuális világban már nem az etnikai hovatartozás, hanem a nyelv és a terület válik elsődlegessé. Tudásvágya, a másik megismerése, a globalizált világ és vívmányainak felfedezése a mindennapokból kilépve meghatározzák gondolkodásmódját, viselkedését, másfajta értékhierarchia alakul ki benne. Már nem beszélhetünk a klasszikus értelemben vett tudásról és hagyományokról, a könyvek helyét lassan átveszi az internet, a virtuális információk tára, ami bárhol és bármikor elérhető a felhasználó számára.

A hagyományos paraszti életmód rohamos átalakulásával a falusi közösségek is megváltoztak. Kevés olyan parasztgazdát találunk, aki a szó klasszikus értelmében gazdálkodik, és kevés olyan gazdasszonnyal találkozunk, aki a háztáji gazdálkodással a veteményeskertben és a baromfival foglalatosskodik. A globalizált világban sokkal könnyebb megvásárolni a termékeket, mint megtermelni azokat. A tévécsatornák sugározta sorozatok és filmek kitöltik az emberek szabad idejét egy olyan párhuzamos valóságot biztosítva az átlagember számára, ahol nem kell szembesülnie a mindennapok gondjaival. Az életmód változásával az értékrend is változott. A faluközösségek fellazulásával, átalakulásával, a falusi élet átalakulásával nem alakult ki az élet új rendje, új értékrendje sem, maga a közösség és az azt alkotó csoportok határai, valamint a közöttük lévő kapcsolatok is folyamatosan változnak.

A folyamatos változásokkal az egyének önmeghatározása is alakul, az etnikai csoportok határai is folyamatosan változnak.⁴⁶¹ A külső változások azonban nem jelentik a belső identitás újraalkotását, újragondolását. Az egyén leginkább a társadalomban keresi a helyét, az etnikai csoporthoz való tartozást már eleve adottnak tekinti. Fontos számára a csoporthoz való tartozás tudata, biológiailag kódolt, a csoport tagjaival akkor tud jó viszonyt fenntartani, akkor érzi jól magát adott csoportban, ha közös a nyelv, a kultúra, az emlékek és élmények, ha közös történeteik vannak.

Amennyiben elfogadjuk, hogy az identitás „a külső és belső meghatározási folyamatok találkozási pontján jön létre”,⁴⁶² az egyén önmeghatározásában célszerű megvizsgálni a szituatív jelleget. Ugyanazt az etnikai identitását használja-e az egyén különböző helyzetekben, vagy a társadalmi érintkezés mikro-, közép- és makroszintjein más és más identitását jeleníti meg spontán vagy előre megtervezett módon.⁴⁶³ A különböző helyzetek megmutatják, hogy mennyire fontos az egyén számára az adott etnikai csoporthoz való tartozás: az individuális érdek milyen mértékben tudja felülmúlni a csoporthoz való tartozás tudatát. Ebben az esetben az etnicitás mentális reprezentációiról beszélhetünk, melyek sok esetben erősebbek lehetnek a tárgyi reprezentációknál.

A csoporthoz való tartozás minőségét fejezik ki az etnicitás mentális reprezentációi: az identitás, a nyelv, a gondolkodásmód, ez utóbbit nagyban meghatározza a kultúra. A mentális reprezentáció nem mérhető fogalom, etnográfiai-antropológiai megközelítésben járható körül. Az etnikai csoport alapvető, meghatározó eleme, ugyanakkor a másiktól való elhatárolódás, a másikkal szembeni önmeghatározás legkomplexebb módozatai.

A helyi közösségek vezetésében fontos a helyi elit szerepének megvizsgálása. Először a helyi elit fogalmat kell körüljárunk. Korábban az elit a tanult réteget jelentette (pap, tanító, kántor), akik hatással voltak a csoport és a közösség mindennapjaira, példát mutattak számukra, meghatározó szerepük volt a közösség fejlődési irányának alakításában, alakulásában. A szellemi és a gazdasági elit nem különült el élesen egymástól, közösen cselekedtek a csoport és a közösség javára. Ez a réteg átalakult, a szellemi elit elsősorban városokba koncentrált, a vidéken élők központi, meghatározó szerepe megszűnt, háttérbe szorultak. A gazdasági elit ma már nem csak a gazdálkodási hagyományokkal és ismeretekkel rendelkező gazdát jelenti, hanem azokat is, akik kamatoztatták tehetségüket és „lépni tudtak a megfelelő időben.” Ezek az egyének a csoport gazdasági életében töltenek be fontos szerepet, munkát adnak a csoport többi tagjának, azonban kevés esetben töltenek be meghatározó, vezető szerepet a csoport életében. A csoport dinamikájának köszönhetően mindig kitermeli

⁴⁶¹ Barth, F. 1996.

⁴⁶² Jenkins, R. 2002.

⁴⁶³ Fosztó L. 1997.

magából azokat az egyéneket, akik a szellemi és gazdasági elit hagyta ürt betöltse. A legtöbb pozitív példa azt mutatja, hogy a csoportért tenni akaró, elkötelezett egyének megtalálják annak a módját, hogy hatással legyenek a csoport mindennapjaira. Ezek az egyének idővel képesek betölteni az egykori szellemi elit szerepét, sok esetben együttműködve a gazdasági elit tagjaival, élve azok támogatásával. Ha elhivatott tagja az adott csoportnak, fontosnak érzi azokat megvédeni, érdekeiket képviselni – ez azonban már a közéleti szint, amelyen politikamentesen eredmények elérése kevésbé valószínű. A negatív példa azokban az elszigetelt, kiöregedő etnikai csoportokban található, amelyek már nem képesek új erőt kitermelni magukból, így ezeket átmeneti szakaszban lévő csoportokként értelmezem.

A helyi elit szerepe az oktató-nevelő munkában érhető tetten. Számos esetben az otthoni ismereteket szélesítik, adják át a megszerzett tudást, irányt szabva a gyerekek világról alkotott képének. Feltehetjük a kérdést, hogy mi az iskola szerepe az etnicitásban, mit tud hozzátenni a családban kapott, önidentifikációval kapcsolatos tudáshoz. Ha az etnikai csoportot egyének alkotta csoportként fogjuk fel, akkor minden egyén a saját ütemében, képességeihez mérten fejlődik és határozza meg önmagát. Ebben a folyamatban az információszerzés elsődleges forrása a család, majd az iskola és a vallás. Ez utóbbi a családban kapott nevelés közvetlen hozadéka vagy hiánya. Az iskola feladata felkelteni a gyerek érdeklődését saját kultúrájának működése, az új dolgok iránt, bevezetni a tudományok világába és nem utolsósorban más kultúrák és nyelvek megismertetése. Ezen ismeretek nélkül a gyermek önidentifikációja nem tud reális talajon állni, a „mi” és az „ők” elvont, öröklődő fogalomként jelenik meg életében.

A tanult és az átörökölt tudás együttesen segíti hozzá az egyént, hogy a különböző helyzetekben és találkozások alkalmával válaszolni tudjon az őt érő ingerekre, azaz megélje etnicitását. Az etnicitást a jelenben éli meg, adott helyzetekben spontán válaszreakciókat generálva. A múlt felé fordulás, a tanult (történelmi) tudás felhasználása a jelenben megismétlődő helyzetekben megkönnyíti a válaszadást. A saját múlt, annak az etnikai csoportnak a múltja, amelyhez tartozónak vallja magát, tartást ad az egyénnek és segíti céljai megfogalmazásában. A rosszul értelmezett tudás külső hatásokra a nacionalizmus megnyilvánulásához is vezethet. Romániában az etnicitás történelmileg terhelt téma, jó alapot szolgáltat mind a magyar, mind a román nacionalizmus megjelenésének és fejlődésének.

Az etnikai határok rugalmas változása a gazdasági erőforrásokhoz való hozzáférés mértékét is jelzi. Az adott etnikai csoport gazdasági ereje az erőforrásokért folytatott küzdelemben megnyilvánuló erejének és kitartásának a hozadéka. A belső tényezők mellett nem hagyhatjuk figyelmen kívül a külső tényezőket sem: munkalehetőségek, földtulajdon, diszkrimináció, szegregáció. A bőséges erőforrásokkal rendelkező etnikai csoport életereje és

élettere pozitív irányba fejlődik, míg a kevesebb gazdasági erőforrással rendelkező csoportra a mindennapok problémás megélése, az érdektelenség, az élettér beszűkülése és a negatív jövőkép jellemző.

Olyan általános modell megalkotása, amely minden etnikai csoportra érvényes legyen, ha nagyon szigorúan akarjuk meghatározni az etnicitást, szinte lehetetlen. Kihívás az etnicitást kutatóknak olyan elmélet megalkotása, amely a folyamatos változást megélő etnikai csoportokra érvényes legyen. A legtöbb vidéki közösség a gazdasági erőforrások hiányában elköltözött és elvándorolt fiatal nemzedékek hiányában demográfiai katasztrófa előtt áll. Az előregedő falvakban a keletkezett demográfiai űrt, a korábbi századokhoz hasonlóan (a történelem ismétli önmagát), a cigányok töltik be, egy megerősödő etnikai csoport. Számos megerősödő helyi közösség a 21. század modern eszközeit használva, a múltbeli tapasztalatokra és tudásra építve, próbálja újraértelmezni önmagát, megtalálni azt az arany középutat, amely az új világ követelményeihez alkalmazkodik úgy, hogy a régi, számukra fontos elemeit is megtarthassák. A különböző fejlettségi szinten álló közösségek különböző módon szembesülnek a globalizáció és a technika vívmányaival, az átalakulás, saját életterük újra felfedezése, identitásuk újraértelmezése egy nagyon hosszú folyamat része. A konstrukcionista szemlélet szerint érdemes nyomon követni, hogy a társadalmilag kódolt tudás, az azonosulás és az elhatárolódás szubjektív folyamatai⁴⁶⁴ és interakciói során milyen mértékben használják az emberek az etnikai kategóriákat és címkéket saját maguk és mások megjelölésére. Az orbaiszéki magyar és román etnikai csoportok esetében a cigány etnikum irányába való nyitás, az asszimilációs folyamatok beindulásának is függvénye az etnikai csoportok demográfiai utánpótlásának, intézményi vezető szerepének megtartása.

Az interetnikus kapcsolatok szaktudományi megközelítései nagyrészt magyar nyelven jelennek meg. A román nyelvű szakmai érdeklődés az elméleti részben bemutatott elemzésekkel kimerül. Kovászna és Hargita megye, a székely megyék valós etnikai helyzetképének a feltárása nem érdeke az uralkodó politikumnak, mely a szakmai érdeklődésre is rányomja bélyegét. Az orbaiszéki terepkutatások és értelmezések a három lelkes román kutatócsoport: Vintilă Mihăilescu professzor vezette fiatal bukaresti kutatók (Remus Gabriel Anghel,⁴⁶⁵ Mirel Palada,⁴⁶⁶ Viorel Marian Anăstăsoaie⁴⁶⁷); majd a szintén bukaresti Ștefan Dorondel⁴⁶⁸ és Stelu Șerban⁴⁶⁹ kutatópáros, valamint a kolozsvári Marius

⁴⁶⁴ Barth, F. 1996.

⁴⁶⁵ Anghel, R.G. 1999.; 2015.

⁴⁶⁶ Palada, M. 1999.

⁴⁶⁷ Anăstăsoaie, V.M. 1999.

⁴⁶⁸ Dorondel, Ș. 1999–2000.; 2013.

⁴⁶⁹ Șerban, S. 1999–2000.

Lazăr⁴⁷⁰ tanulmányaiban olvashatók. Közös bennük a másságra való rácsodálkozás, a „terra incognita”, amely nemcsak Bukarestből, hanem Erdélyből nézve is felfedezésre vár. Az antropológiai és szociológiai megközelítésekben a többség-kisebbség kapcsolatában jól körvonalazódnak a kettős hatalmi játszmák, amelyek a mindennapi élet szintjén is megnyilvánulnak. A román nemzetállam területén kisebbségként élő román etnikum generált frusztráltságának fő forrása a felülről/kintről elhangzó politikai diskurzus. A belülről konstituálódó csoport más szokásokat vesz fel, ami a másikkal szemben való önmeghatározásában nyilvánul meg. Amennyiben egy csoport nem társadalmi, hanem politikai szinten határozza meg önmagát, a vele együttélő csoportból valamilyen válaszreakciót vált ki. Ez mind a román, mind a magyar etnikai csoportra értendő. Székelyföldre, szűkebb értelemben véve Orbaiszékre kivetítve, a helyi kisebbség az országban élők többségi csoportjával szövetkezve, azok támogatását élvezve másfajta erők megmozdítására képes, mint amire a helyi többség képes. Ezt támassza alá a kettős hatalmi struktúra,⁴⁷¹ a prefektúra és a megyei tanács hivatala közötti feszült állapot, amely a helyi etnikumok között is feszültséget generálhat.

A politikai hatalmi játszmák kivédésének civil eszköze a gazdasági stabilitás megteremtése, a gazdasági erőforrások oly módon való elosztása, mely megszünteti a megélhetési problémákat. Stabil és kiszámítható gazdasági helyzetben az etnikumok érzelmi befolyásolása és megfélemlítése kevésbé járható út a közöttük lévő jó kapcsolatok megromlására.

⁴⁷⁰ Lazăr, M. 2000.

⁴⁷¹ Tánczos V. 1998.; Salat L. 2005.

IX. Az értekezés összefoglalói

9.1. Az értekezés magyar nyelvű absztraktja

Szabó Lilla

Interetnikus kapcsolatok Felső-Háromszéken

Magyar–román–cigány együttélés Haraly, Páva és Székelypetőfalva településeken

Kulcsszavak

Etnicitás, nemzeti kisebbség, etnikai együttélés, etnikai határ, magyar, román, cigány, székely társadalom, identitás, gazdasági erőforrás, demográfiai folyamat, földterület, Háromszék, Orbaiszék, Haraly, Páva, Székelypetőfalva

Doktori értekezésemben a magyar, román és cigány etnikumok közötti kapcsolatokat vizsgálom három orbaiszéki település esetpéldáján keresztül. Céлом azoknak az együttélési modelleknek az azonosítása, amelyeket a századok folyamán az itt élő közösségek kialakítottak. A vizsgált időszakban jellemző együttélési helyzeteket történelmi kontextusba helyezve elemzem a folyamatok jobb megértése érdekében, viszonyítási pontként tekintve az 1990-ben bekövetkező változásokra. A három faluközösségben végbemenő változásokat, az etnikumok közötti kapcsolatok alakulását és egymás látását részletesen elemzem az egyes fejezetekben.

Értekezésemben részletesen bemutatom a hagyományos székely közösség felépítését, öngazgatási szerveit, hiszen a vizsgált faluközösségekben uralkodó szokásjogok, a faluban lakók önidentifikációja és erkölcsi normái a századokkal ezelőtt kialakított rendben és szokásokban gyökereznek. A székely közösségbe beköltöző román és cigány családok megjelenését, részleges asszimilációját, majd külön közösségé formálódását a demográfiai adatok és a társadalmi mozgások függvényében mutatom be. A téma kutatástörténeti eredményeit első sorban az erdélyi néprajzi iskola munkásságán keresztül tárgyalom. Az etnicitás elméleti megközelítéseit külön fejezetben ismertetem. A sokrétű elméleti megközelítések az etnikumok különböző élethelyzetekben adott válaszreakcióira mutatnak rá, ugyanakkor segítenek az orbaiszéken zajló folyamatok jobb megismerésében, értelmezésében és a jelenségek közötti kapcsolatok azonosításában. Az etnicitás elméleti megközelítése és az

orbaiszéki társadalom történeti vizsgálata egymást kiegészítve az itt élő etnikai közösségek mélyebb megismerését teszik lehetővé.

Az interetnikus kutatások három esetpéldáját mutatom be. A székelypetőfalvi, haralyi és pávai etnikai közösségekben egymástól eltérő társadalmi folyamatok zajlottak le az utóbbi 25 évben. A székelypetőfalvi magyar közösség megfogyatkozott és kiöregedett, az 1978-tól megjelenő cigány családok viszont elszaporodtak, jelenleg a falu lakosságának mintegy felét alkotják. Haralyra szintén a migráció jellemző mind a magyar, mind a cigány közösségek szintjén. A település előregedő tendenciát mutat, azonban még rendelkezik demográfiai erőforrásokkal. A pávai közösség esetében a legerőteljesebb a demográfiai változás, a helyi cigány közösség számbeli fölényt élvez a település magyar és román lakossága felett. Az időszakos migráció a cigányokra jellemző, akik külföldi tapasztalataiknak köszönhetően pozitív példamutató hatással vannak az egész cigány közösségre. Bár a települések demográfiai összetétele eltérő, az etnikumok egymáshoz való viszonyulása erős hasonlóságot mutat. Egymás látása a múltban gyökerező szemléletet tükrözi, akárcsak önidentifikációjuk, ami a békés egymás mellett élés gyakorlásához vezetett.

Értekezésem elméleti összefoglalóval zárul, melyben a bemutatott kutatási eredmények tükrében a három település demográfiai, etnikai és gazdasági vizsgálataira alapozva a kutatási eredményeket szélesebb kontextusba helyezem el. Az összefoglaló végén a kutatások további lehetőségeit mutatom be hangsúlyozva az alapkutatások folytatásának szükségességét, hiszen kutatott településeken végbemenő folyamatokat nem tekinthetjük izolált jelenségeknek, ezek megértése és elemzése hosszú távú demográfiai-társadalmi stratégia megalkotását teszi lehetővé.

9.2. Az értekezés angol nyelvű absztraktja – English language abstract of PhD dissertation

Lilla Szabó

Interethnic Relations in the Eastern Part of Covasna County (Romania)

Hungarian – Romanian – Gypsy communities in Haraly (Harale), Páva (Pava) and Székelypetőfalva (Peteni)

Keywords

Ethnicity, national minority, ethnic coexistence, ethnic boundary, Hungarian, Romanian, Gypsy, the Szekler community, self-concept, economic resources, demographic process, land, Háromszék (Covasna county, Romania), Orbaiszék (eastern region of Covasna county), Haraly (Harale, Romania), Páva (Pava, Romania), Székelypetőfalva (Peteni, Romania)

My PhD dissertation investigates the relationship among the Hungarian, the Romanian and the Gypsy communities coexisting in three different villages in Orbaiszék (eastern region of Covasna county). The case studies presented aim to identify the existing models that were shaped by the communities living here during centuries. The coexisting situations characteristic to the period the research has been carried out are treated in historic context in order to better understand them, the point of reference being the changes occurring in 1990. The ongoing changes in the communities treated, the shaping of interethnic relations are analysed in detail in the following chapters.

My essay presents how the traditional Szekler community, its institutions and bodies of self-government were built up, as the customs, the self-identification and ethic principles prevailing in the communities I focus on are rooted in the order and the customs adopted centuries ago. The appearance, partial assimilation then transformation into a community of the Romanian and Gypsy families moving into the Szekler community are presented based on demographic data and social movements. The results of the researches carried out on this field are mainly based on the work of the Transylvanian ethnographic school. The theoretical approach of ethnicity is treated in a separate chapter. The diverse theoretic approaches show the different responses of the ethnic groups given to real-life situations. In the same time these approaches help to get to know better, understand and identify the ethnic processes going on in Orbaiszék. The theoretic approach of ethnicity completed with the historic research of the society in Orbaiszék make us possible to thoroughly familiarize with these ethnic groups.

Three case examples of interethnic research are presented. In the last 25 years the social processes happening in the ethnic communities of Haraly (Harale, Romania), Páva (Pava, Romania) and Székelypetőfalva (Peteni, Romania) were quite different. The number of the Hungarian community in Székelypetőfalva decreased and superannuated. The Gypsies moving into the village since 1978 increased in number and constitute half of the population nowadays. Migration is characteristic to Haraly as well both in Hungarian and Gypsy communities. The tendency to superannuation is quite present in the village though we can still find some demographic resources. Demographic changes are the most obvious in the case of the communities living in Páva, the Gypsy community has grown in number and became a majority in the village. Intermittent migration is characteristic to the Gypsies who acquire new experiences abroad which they implement when getting home thus the whole community benefits of their business trips. Although the demographic data of the villages presented differ, the way the communities living together view each other is quite similar. The relationship between the ethnic groups and their self-concept is rooted in a concept brought from the past that leads to a relatively peaceful coexistence.

The dissertation concludes with a theoretical summary which shows the demographic, ethnic and economic comparison of the field researches carried out in the area mentioned as well as researches carried out by Romanian scientists in order to get a clear idea of the ongoing processes. I also present the future possibilities of the researches, the field still has much to offer as we cannot view these processes as isolated ones. Their understanding and analysis can lead to the constitution of a long-term demographic-social strategy.

X. Irodalom

Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képen. Magyarország VII. kötete.

1901 Budapest: a Magyar Királyi Államnyomda kiadása

A Pallas Nagy Lexikona XIII.

1896 Az összes ismeretek enciklopédiája. Budapest: Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság

ACHIM, Viorel

1998 *Țigani în Istoria României*. București: Editura Enciclopedică

2003 Roma/Gypsies in the History of Romania: an old challenge for Romanian historiography. *Romanian Journal of Society and Politics* 3. (1) 262–274.

ALBERT Ernő

2000 *Szabad madár*. Háromszéki cigányoktól gyűjtött népköltészeti és levéltári okmányok. Sepsiszentgyörgy: Charta Kiadó

ANĂSTĂSOAIE, Marian-Viorel

1999 În căutarea strămoșului pierdut. In: Pozsony Ferenc – Anghel Remus Gabriel (szerk.) *Modele de conviețuire în Ardeal. Zăbala*. 20–30. Cluj: Asociația Etnografică Kriza János

ANDERSON, Benedict

1983 *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London – New York: Verso

2006 *Elképzelt közösségek. Gondolatok a nacionalizmus eredetéről és elterjedéséről*. (Atelier füzetek 8.) Budapest: L'Harmattan–Atelier

ANGHEL, Remus Gabriel

1999 Poveste cu țigani maghiari. In: Pozsony Ferenc - Anghel Remus Gabriel (szerk.) *Modele de conviețuire în Ardeal. Zăbala*. 88–121. Cluj: Asociația Etnografică Kriza János

2015 *Migration in differentiated localities: changing statuses and ethnic relations in a multi-ethnic locality in Transylvania* (kézirat). <https://mc.manuscriptcentral.com>
(Letöltés ideje: 2015.05.16.)

AMBRUS Tünde

2012 *Székely falutízesek. Egy sajátos településrendszer mint a társadalmi-gazdasági tevékenység kerete*. Csíkszereda: Pallas-Akadémia Könyvkiadó

BALASSA Iván – ORTUTAY Gyula

1979 *Magyar néprajz*. Budapest: Corvina Kiadó

BÁRDI Nándor (szerk.)

2001 *A középkori székelység. Krónikák és oklevelek a középkori székelyekről*. Csíkszereda: Pro-Print Könyvkiadó

BÁRDI Nándor-HERMANN Gusztáv Mihály (szerk.)

1999 *A többség kisebbsége. Tanulmányok a székelyföldi románság történetéből*. Csíkszereda: Pro-Print

BARI Károly

2009 *A cigányokról*. *Ethnographia* 120. évf. 1. sz. 1–62. Debrecen

BARSZCZEWSKA, Agnieszka – PETI Lehel

2011 *Integrating minorities: traditional communities and modernization*. Cluj-Napoca: The Romanian Institute for Research on National Minorities, Kriterion

BARTH, Fredrik

1969 *Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organization of Culture Difference*. Oslo: Universitetsforlaget

1996 Régi és új problémák az etnicitás elemzésében. *Regio*. 7. évf. 1. sz. 3–25.

BARTHA Elek

2006 *Vallási terek szellemi öröksége*. Debrecen: Bölcsész Konzorcium

BÁRTH János

1996 *Szállások, falvak, városok. A magyarság települési hagyománya.* Kalocsa

2007 *Az eleven székely tízes. A csíkszentgyörgyi és a csíkbánkfalvi tízesek működése a XVII–XX. században.* Kecskemét

BARTOS Jenő

1996 *Zabola és környékének története.* Tapolca – Zabola

BENEDEK József

2011 *Románia. Tér, gazdaság, társadalom.* Kolozsvár: Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion

BENKŐ Samu – DEMÉNY Lajos – VEKOV Károly

1979 *Székely felkelés 1595–1596 előzményei, lefolyása, következményei.* Bukarest: Kriterion Könyvkiadó

BICZÓ Gábor

2013 A Tövishát északi vegyes lakosságú színterének leírása. In: Biczó Gábor – Kotics József (szerk.): „*Megvagyunk mi egymás mellett...*” Magyar–román etnikai együttélési helyzetek a szilágysági Tövisháton. 25–52. Miskolc: ME KVAI

BICZÓ Gábor – KOTICS József (szerk)

2013 „*Megvagyunk mi egymás mellett...*” Magyar–román etnikai együttélési helyzetek a szilágysági Tövisháton. Kiskolcz: ME KVAI

BIRÓ Á. Zoltán

1998 *Stratégiák vagy kényszerpályák? Tanulmányok a romániai magyar társadalomról.* Csíkszereda: Pro-Print Könyvkiadó

BODÓ Julianna (szerk.)

2000 *Miénk itt a tér? Szimbolikus térhasználat a székelyföldi régióban.* Csíkszereda: Pro-Print Könyvkiadó, KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja

2002 *Helykeresők? Roma lakosság a Székelyföldön.* Csíkszereda: Pro-Print Könyvkiadó, KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja

BODÓ Julianna – OLÁH Sándor (szerk.)

1996 *Elmentünk? Székelyföldi életutak*. Csíkszereda: Pro-Print Könyvkiadó

BODOR György

2003 *A székely nemzetiségi szervezet*. Csíkszereda: Pallas-Akadémia Kiadó

BÓNIS György

1944 *A történeti alkotmány*. Különlenyomat a Hitel 1944. júniusi számából. Kolozsvár: Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet R.T.

BRUBAKER, Rogers

1996 Ártalmas állítások. Mítoszok és tévképzetek a nacionalizmuskutatásban. *Beszélő*, III. évfolyam (I.) 7. szám 26–41.

2001 Csoportok nélküli etnicitás. *Beszélő*, III. évfolyam (6), 7–8. szám

2015 *Grounds for Difference* (megjelenés alatt). Harvard University Press. 1–12.
<http://www.sscnet.ucla.edu/soc/faculty/brubaker/>

BRUBAKER, Rogers – FEISCHMIDT Margit – FOX, Jon – GRANCEA, Liana (szerk)

2010 *Politică naționalistă și etnicitate cotidiană într-un oraș transilvănean*. Cluj-Napoca: Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale – Kriterion

BRUNNER, Georg

1995 *Nemzetiségi kérdés és kisebbségi konfliktusok Kelet-Európában*. Budapest: Teleki László Alapítvány

CALHOUN, Craig

2009 Nacionalizmus és etnicitás. In: Kántor Zoltán (szerk.): *Nacionalizmuselméletek*. 346–375. Budapest: Rejtjel Kiadó

CÂMPEANU, Claudia N.

2010 Thinking about Ethnicity in Romania: Some Methodological and Theoretical Implications. In: Mihăilescu, Vintilă – Iancu, Bogdan – Stroe, Monica (szerk.): *Noi Culturi. Noi Antropologii*. Lucrările celei de-a VII-a conferințe anuale a Societății de Antropologie Culturală din România. 135–143. București: Humanitas București – Societatea de Antropologie Socială și Culturală

CHIRIȚĂ, Radu - SĂNDESCU, Anca

2008 A nemzeti kisebbségek jogaira vonatkozó román jogszabályok elemzése. *Magyar Kisebbség* 13. évf. (3–4.) sz. 62–166.

COROI Artur

2013 Adalékok Kézdivásárhely és vidéke kapcsolataihoz a 15–20. században. In: *Acta Siculica 2012–2013*. Sepsiszentgyörgy: Székely Nemzeti Múzeum. 483–511.

COTOI, Călin

2003 *Primordialism cultural și geopolitică românească*. București: Editura Mica Valahie

CULIC, Irina – HORVÁTH István – RAȚ, Cristina

2000 Modelul românesc al relațiilor interetnice reflectat în ”Etnobarometru”. In: Nastasă, Lucian – Salat Levente (szerk.): *Relații interetnice în România postcomunistă*. 253–344. Cluj-Napoca: Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală

CSÁKI Árpád

2010 Szárazság és pestis Háromszéken 1717–1720-ban. In: *Acta Siculica 2010*. Sepsiszentgyörgy: Székely Nemzeti Múzeum. 277–287.

CSEREY Zoltán – DR. BINDER Pál

1992a Településeink: Petőfalva. *Háromszék* 1992. október 2.

1992b Településeink (76.): Haraly. *Háromszék* 1992. október 10.

CSETRI Elek

2002 *Összefoglalás az erdélyi magyar történettudományi kutatásokról. 1990–2001*. In: Tánczos Vilmos – Tőkés Gyöngyvér (szerk.): Tizenkét év. Összefoglaló tanulmányok az erdélyi magyar tudományos kutatások 1990–2001 közötti eredményeiről. I. kötet. 341–367. Kolozsvár: Scientia Kiadó

CSETRI Elek – IMREH István (szerk.)

1980 *Erdély változó társadalma. 1767–1821*. Bukarest: Kriterion Könyvkiadó

D. LŐRINCZ JÓZSEF

2004 *Az átmenet közéleti értékei a mindennapi életben.* Csíkszereda: Pro-Print Könyvkiadó

DEMETER M. Attila

2002 Nemzet és politika. *Regio* 4. szám. 52–57.

2005 *Republikanizmus, nacionalizmus, nemzeti kisebbségek.* Kolozsvár: Pro Philosophia

2012 Megjegyzések a nemzet és a nacionalizmus fogalmához. Bibó István emlékére. *Székelyföld* XVI. évf. 13. szám, október

DEMÉNY Lajos

1979 Mihály vajda szabadságlevelei és az erdélyi fejedelmek székely politikája a XVII. század elején. In: *Székely felkelés 1595-1596 előzményei, lefolyása, következményei.* 120–133. Bukarest: Kriterion Könyvkiadó

DIMÉNY Attila – SZABÓ Á. Töhötöm (szerk.)

2003 *Népi kultúra, társadalom Háromszéken.* Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság

DIÓSZEGI László

1999 Transylvania, as an Example of the European Multi-Ethnicity. In: Felföldi László – Sándor Ildikó (szerk.): *Multicultural Europe: Illusion or reality?* 119–125. Budapest: European Centre For Traditional Culture

DORONDEL, Ștefan

2013 Schimbare culturală și semnificații sociale la populația rurală din Maramureș. In: *Studii și comunicări de etnologie* XXVII. 220–235.

EGYED Ákos

1979 A székely hadkötelezettség és hadszervezet, különös tekintettel a XVI. századra. In: *Székely felkelés 1595–1596 előzményei, lefolyása, következményei.* 47–58. Bukarest: Kriterion Könyvkiadó

1981 *Falu, város, civilizáció.* Bukarest: Kriterion Könyvkiadó

2006 *A székelyek rövid története a megtelepedéstől 1918-ig.* Csíkszereda: Pallas-Akadémia Könyvkiadó

ELEKES TIBOR

- 2004 *A településhálózat és a közigazgatás változásai Kovászna megyében, 1332-től napjainkig.* A Magyar Földrajzi Konferenciára készült anyag.
http://geography.hu/mfk2004/mfk2004/cikkek/elekes_tibor.pdf (Letöltés: 2015.05.23.)

DR. ENDES Miklós

- 1935 *Erdély három nemzete és négy vallása.* Budapest: Sylvester Irodalmi és Nyomdai Intézet

ERIKSEN, Thomas Hylland

- 1992 *Us and Them in Modern Societies. Ethnicity and Nationalism in Mauritius, Trinidad and Beyond.* Scandinavian University Press
- 2008 *Etnicitás és nacionalizmus. Antropológiai perspektívák.* Budapest-Pécs: Gondolat Kiadó – PTE BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék

ERMACORA, Felix

- 1994 Teremts békét, törődj a kisebbségekkel! *Regio*, 5. évf. 1. szám, 16–26.

FÁBIÁN Gyula – ÖTVÖS Patricia

- 2003 *Kisebbségi jog.* Kolozsvár: Komp-Press, Korunk Baráti Társaság

FEISCHMIDT Margit

- 1994 Etnicitás és helyi intézmények. Jegyzetek egy mezősgői faluról. *Regio*, 5. évf. 3. sz. 119–128.
- 2010 Megismerés és elismerés: elméletek, módszerek, politikák az etnicitás kutatásában. In: U.ő. (szerk): *Etnicitás. Különbségteremtő társadalom.* 7–31. Gondolat–MTA Kisebbségkutató Intézet

FEISCHMIDT Margit (szerk)

- 2010 *Etnicitás. Különbségteremtő társadalom.* Gondolat–MTA Kisebbségkutató Intézet

FELFÖLDI László – SÁNDOR Ildikó

- 1999 *Multicultural Europe: Illusion or reality?* Budapest: European Centre For Traditional Culture

FOSZTÓ László

- 1997 A formalizáció folyamata az interetnikus kapcsolatban: esetelemzés egy cigány-magyar egymás mellett élés példáján. In: *Antropológiai Műhely* 1. 65–81.
- 1998 Cigány–magyar egymás mellett élés Székelyszáldoboson. In: Bari Károly (szerk.): *Tanulmányok a cigányságról és hagyományos kultúrájáról*. 93–110. Gödöllő: Petőfi Sándor Művelődési Központ
- 2009a *Colecție de studii despre romii din România*. Cluj-Napoca: Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale – Editura Kriterion
- 2009b *Ritual Revitalisation after Socialism. Community, Personhood, and Conversion among Roma in a Transylvanian Village*. (Halle Studies in the Anthropology of Eurasia 21.) Münster: LIT Verlag – Max Planck Institute for Social Anthropology

GAGYI JÓZSEF

- 1999 Man and Land in Székelyföld. In: Felföldi László – Sándor Ildikó (szerk.): *Multicultural Europe: Illusion or reality?* 69–74. Budapest: European Centre For Traditional Culture
- 2004 *Örökített székelykapu. Környezetek, örökség, örökségesítés egy székelyföldi faluban*. Marosvásárhely: Mentor Kiadó

GAGYI JÓZSEF (szerk.)

- 1996 *Egy más mellett élés: A magyar–román, magyar–cigány kapcsolatokról*. Csíkszereda: KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja

GARDA Dezső

- 1994 *Székely hadszervezet és faluközösség*. Gyergyószentmiklós: Mark House Kft.

GELLNER, Ernest

- 1983 *Nations and Nationalism*. Ithaca, New York: Cornell University Press

HABSBURG József főherceg

- 1901 A czigányok. In: *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képen*. Magyarország VII. kötete. 568-578. Budapest: a Magyar Királyi Államnyomda kiadása

HAJDÚ Farkas- Zoltán

2001 *Székelyek és szászok. A kölcsönös segítség és intézményei a székelyeknél és az erdélyi szászoknál.* Marosvásárhely: Mentor Kiadó

DR. HANKÓ Vilmos

1896 *Székelyföld.* Budapest

HARRISON, Simon

1999 Cultural boundaries. *Anthropology Today* Vol. 15. No. 5 October

HECHTER, Michael

2003 A nacionalizmus megfékezése. *Magyar Kisebbség* 8. évf. 27. (1.) sz.

HERMANN Gusztáv Mihály

2003 *Náció és nemzet. Székely rendi nacionalizmus és magyar nemzettudat 1848-ig.*
Csíkszereda: Pro-Print Könyvkiadó

HERMANN Gusztáv Mihály (szerk.)

1999 *A többség kisebbsége. Tanulmányok a székelyföldi románság történetéről.*
Csíkszereda: Pro-Print Könyvkiadó

HOBBSAWM, Eric J.

1987 Tömeges hagyomány-termelés: Európa 1870–1914. In: Hoffer Tamás – Niedermüller Péter (szerk.): *Hagyomány és hagyományalkotás. Tanulmánygyűjtemény.* (Kultúraelmélet és nemzeti kultúrák, 1.). 127–197. Budapest: MTA Néprajzi Kutató Csoport

1990 *Nations and nationalism since 1780. Programme, myth, reality.* Cambridge: Cambridge University Press

HOBBSAWM, Eric J. – RANGER, Terence

1983 *The Invention of Tradition.* Cambridge: Cambridge University Press

HÓMAN Bálint

2003 (ed.1938) *Magyar középkor I-II. Historia Incognita.* Máriabesenyő-
Gödöllő: Attraktor

HORVÁTH István – NASTASĂ, Lucian (szerk.)

2012 *Rom sau țigan. Dilemele unui etnonim în spațiul românesc*. Cluj-Napoca: Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale

HUTCHINSON, John

2002 Etnicitás és modern nemzetek. *Magyar Kisebbség* VII. évf., 1. (23.) szám, 161–176.

ILYÉS Sándor – POZSONY Ferenc (szerk)

2007 *Lokalitások, határok, találkozások. Tanulmányok erdélyi cigány közösségekről. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 15*. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság

IMREH István

1973 *A rendtartó székely falu*. Bukarest: Kriterion Könyvkiadó

1979 *Erdélyi hétköznapiak. Társadalom- és gazdaságtörténeti írások a bomló feudalizmus időszakáról*. Bukarest: Kriterion Könyvkiadó

1983 *A törvényhozó székely falu*. Bukarest: Kriterion Könyvkiadó

IMREH István – PATAKI József

1979 A székely falu gazdasági-társadalmi szerkezete a XVI. század végén és a XVII. század elején. In: Benkő Samu – Demény Lajos – Vekov Károly (szerk.): *Székely felkelés 1595-1596 előzményei, lefolyása, következményei*. 146–191. Bukarest: Kriterion Könyvkiadó

INSTITUTUL NAȚIONAL DE STATISTICĂ ROMÂNIA

2013 *Recensământul populației și locuințelor – 2011*. București, iulie 2013

IOCHOM István

2011 Egy haralyi nemesi lak múltja és jelene. *Háromszék* 2011. november 24.

IRIMIA, Daniela

2000 Identitate etnică și dinamică relațională în cartierul Zăbrăuți – București. *Calitatea Vieții* 11.,1–4. 2000. 93–108.

JAKAB Albert Zsolt – KESZEG Vilmos – SZABÓ Á. Töhötöm (szerk.)

2008 *Kultúrákutatások és értelmezések*. Kolozsvár: BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, Kriza János Néprajzi Társaság

JAKAB Albert Zsolt – KINDA Isván (szerk.)

2012 *Háromszék honismereti bibliográfiája (1844–2012)*. Sepsiszentgyörgy: Háromszék Vármegye Kiadó

JAKAB Albert Zsolt – PETI Lehel (szerk.)

2009 *Folyamatok és léthelyzetek – kisebbségek Romániában*. Kolozsvár: Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion Könyvkiadó

JAKAB Albert Zsolt – POZSONY Ferenc (szerk.)

2011 *Páva. Tanulmányok egy orbaiszéki faluról*. Kolozsvár – Zabola: Kriza János Néprajzi Társaság – Csángó Néprajzi Múzeum

JAKÓ Zsigmond

1979 *A székelj társadalom útja a XIV–XVI. században*. Bukarest: Kriterion

JANCSÓ Benedek

1901 Háromszékmegye. In: *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben*. Magyarország VII. kötete. 343–366. Budapest: a Magyar Királyi Államnyomda kiadása

JENKINS, Richard

2002 Az etnicitás újragondolása: identitás, kategorizáció és hatalom. *Magyar Kisebbség* 7. évf. 26. (4.) szám 243–268.

JOBBÁGY István

2002 A kisebbségek fogalmának meghatározási problémája a nemzetközi kapcsolatokban. A kérdés szlovákiai vonatkozásai. *Magyar Kisebbség* VII. évf., 2. (24.) szám

JOÓ Rudolf

1988 *Etnikumok és regionalizmus Nyugat-Európában*. Budapest: Gondolat.

KALI Kinga

- 2013 *Cigány rabszolgaság 2. A történelem terhe Romániában.* Forrás: http://www.europaiut.hu/roma_kincsestar/904-Cigany_rabszolgasag_2. Letöltés: 2015. szeptember 5.

KEDOURIE, Elie

- 1993 (ed.1960) *Nationalism*. Oxford: Blackwell Publishers Ltd.

KEMÉNYFI Róbert

- 1999 On the Spatial Structure of National Minority Models. In: Felföldi László – Sándor Ildikó (szerk.): *Multicultural Europe: Illusion or reality?* 109–118. Budapest: European Centre For Traditional Culture
- 2002 Az „etnicitás” fogalma és helye az etnikai térszerkezeti kutatásokban. *Kisebbségkutatás* 2. szám. 376–384. Budapest: Lucidus Kiadó
- 2003 *A kisebbségi tér változatai*. Budapest: MTA Társadalomkutató Központ
- 2004 *Földrajzi szemlélet a néprajztudományban*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó
- 2006 *A magyar nemzeti tér megszerkesztése*. Debrecen: Bölcsész Konzorcium
- 2011 The notion of ethnic space. In: *Acta Universitatis Sapientiae, Philologica* 3. 123–133. Cluj: Scientia Publishing House

KESZEG Vilmos

- 2002 A romániai magyar néprajzkutatás egy évtizede (1990–2001). In: Tánczos Vilmos–Tőkés Gyöngyvér (szerk.): *Tizenkét év. Összefoglaló tanulmányok az erdélyi magyar tudományos kutatások 1990–2001 közötti eredményeiről. I–II.* Kolozsvár, Scientia Kiadó. I. 119–171.

KINDA István

- 2007 Felekezeti és kulturális disszimiláció egy orbaiszéki falu cigányainál. In: Ilyés Sándor – Pozsony Ferenc (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 15. Lokálisok, határok, találkozások. Tanulmányok erdélyi cigány közösségekről.* 153–172. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság

KINDA István (szerk)

2011 *Tanulmányok a zabolai Fiatal Néprajzkutatók Szemináriumának anyagából (2008–2011).* Kolozsvár – Zabola: Kriza János Néprajzi Társaság – Csángó Néprajzi Múzeum

KINDA István – POZSONY Ferenc (szerk)

2007 *Orbaiszék változó társadalma és kultúrája.* Sepsiszentgyörgy: Kriza János Néprajzi Társaság – Csángó Néprajzi Múzeum

KISGYÖRGY Zoltán

2000 *Kovászna megye.* Csíkszereda: Pallas Akadémia Könyvkiadó

KISS TAMÁS

2010 *Adminisztratív tekintet. Az erdélyi magyar demográfiai diskurzus összehasonlító elemzéséhez. Az erdélyi magyar népesség statisztikai konstrukciójáról.* Kolozsvár: Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion

KISS Tamás – BARNA Gergő

2012 *Népszámlálás 2011. Erdélyi magyar népesedés a XXI. század első évtizedében. Demográfiai és statisztikai elemzés.* Kolozsvár: Nemzeti Kisebbségkutató Intézet

KISS Tamás – FOSZTÓ László – FLECK Gábor (szerk.)

2009 *Incluziune și excluziune. Studii de caz asupra comunităților de romi din România.* Cluj-Napoca: Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale – Editura Kriterion

KOLLEGA TARSO LY István (főszerk.)

1996-2000 *Magyarország a XX. században. Természeti környezet, népesség és társadalom, egyházak és felekezetek, gazdaság.* II. kötet. Szekszárd, Babits Kiadó

KÓSA László

1998a *Ki népei vagytok?* Budapest: Planétás

1998b *Paraszti polgárosulás és a népi kultúra táji megoszlása Magyarországon (1880–1920).* Budapest: Planétás

KOTICS József

- 1999 Integráció vagy szegregáció? Cigányok a háromszéki Zabolán. *Korunk* X. (9) 75–83.
- 2013 Divergens megélhetési stratégiák és az értékrend etnikai dimenziói – A tövisháti példa. In: Biczó Gábor – Kotics József (szerk.): „*Megvagyunk mi egymás mellett...*” *Magyar-román etnikai együttélési helyzetek a szilágysági Tövisháton*. 25–52. Miskolc: ME KVAI

KOZMA Ferenc

- 1901 A székelyek. In: *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képen*. Magyarország VII. kötete. 261–279. Budapest: a Magyar Királyi Államnyomda kiadása

LĂCĂTUȘU, Ioan

- 2004 *Tendințe de enclavizare a unui spațiu românesc Covasna – Harghita*. București: Editura Pur și Simplu

LĂCĂTUȘU, Ioan – BROANĂR, Erich-Mihail (szerk.)

- 2015 *Repere identitare românești din județele Covasna și Harghita*. Sfântu Gheorghe: Editura „Eurocarpatica”

LADÁNYI János – CSANÁDI Gábor – GERŐ Zsuzsa – LISKÓ Ilona – SZELENYI Iván – VIRÁG Tünde – NEMSKÉRY Artur

- 2010 (1) *Szociális munka és etnikai konfliktusok. Válogatott tanulmányok (1975–2010)*. ELTE – BCE

LAZĂR, Marius

- 2000 Populația județelor Covasna și Harghita. Aspecte ale conviețuirii interetnice. In: Nastasă, Lucian – Salat Levente (szerk.): *Relații interetnice în România postcomunistă*. 345–388. Cluj-Napoca: Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală

MAJTÉNYI Balázs

- 2003 Az ENSZ és a kisebbségek védelme. *Magyar Kisebbség*. 12. évf. 1. szám

MASARYK, Tomás Garrigue

- 1991 *Demokrácia, nemzetiség. Gondolatok a kisebbségi kérdésről és az antiszemitizmusról.*
Budapest – Pozsony: Regio – Madách – Kalligram

MEZEI Elemér

- 2002 Demográfiai kutatások Erdély népességének alakulásáról a XIX–XX. századi népszámlálások tükrében. In: Tánczos Vilmos – Tőkés Gyöngyvér (szerk.): *Tizenkét év. Összefoglaló tanulmányok az erdélyi magyar tudományos kutatások 1990–2001 közötti eredményeiről.* I. kötet. 369–374. Kolozsvár: Scientia Kiadó

MIKÓ Imre

- 1998 *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés.* Csíkszereda: Pro-Print Könyvkiadó

MIRK Szidónia

- 2007 Magyar-román vegyes házasságok Zabolán a polgári anyakönyvek tükrében. In: Kinda István – Pozsony Ferenc (szerk.): *Orbaiszék változó társadalma és kultúrája.* 273–288. Sepsiszentgyörgy: Kriza János Néprajzi Társaság – Csángó Néprajzi Múzeum

MOLDOVÁN Gergely

- 1901 A románok. In: *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben.* Magyarország VII. kötete. 409–432. Budapest: a Magyar Királyi Államnyomda kiadása

NEMÉNYI Mária

- 2012 Interetnikus kapcsolatok hatása az identitásra. *Szociológiai Szemle* 22(2). 27–53.
http://www.szociologia.hu/dynamic/szocszemle_2012_2_nemenyi.PDF (Letöltés: 2015.02.12.)

NEMES NAGY József

- 1998 *A tér a társadalomkutatásban.* Budapest: Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület.
http://geogr.elte.hu/REF/REF_Kiadvanyok/Ter_a_tarskutban/A_Ter_a_tarsadalomkutasban_NNJ.htm

OBERDING József György

- 1930 Az agrárreform és az agrárreformmal kapcsolatban megoldásra váró kérdések. In: *Gazdasági sérelemeink és kívánságaink III.* Az Országos Magyar Párt Közgazdasági

Szakosztályának Szatmáron, 1930. október 25-én tartott nyilvános gyűléséből. 315–423. Forrás: http://adatbank.transindex.ro/html/alcim_pdf12824.pdf

OLÁH Sándor

2001 *Csendes csatatér. Kollektivizálás és túlélési stratégiák a két Homoród mentén (1949–1962)*. Csíkszereda: Pro-Print Könyvkiadó

2004 *Falusi láttelepek (1991–2003)*. Csíkszereda: Pro-Print Könyvkiadó

ORBÁN Balázs

1868–1873 *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi és népismeii szempontból I–IV. k.* Pest-Bp.

PÁL Judit

1999 A románok háromszéki betelepülésének néhány kérdése (1614–1850). In: Hermann Gusztáv Mihály (szerk.): *A többség kisebbsége*. 25–97. Csíkszereda: Pro-Print Könyvkiadó

PÁL-ANTAL Sándor

2012 Népeségi viszonyok a Székelyföldön a 18. század elején. *Erdélyi Múzeum* LXXIV. kötet. 2. füzet. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület. 1–19.

PALADA, Mirel

1999 Competiție pentru resurse. In: Pozsony Ferenc – Anghel, Remus Gabriel (szerk.): *Modele de conviețuire în Ardeal Zăbala*. 38–52. Cluj: Asociația Etnografică Kriza János

PALÁDI-KOVÁCS Attila

2002 *Tájak, népek, népcsoportok*. Budapest: Akadémiai Kiadó

PAN, Christoph

1997 A nemzeti és etnikai kisebbségek jogainak védelme. Az európai kisebbségi jogvédelmi rendszer. *Pro Minoritate* 1997. Nyár

PETCUȚ, Petre

2009 *Rromii din România. Documente. Vol. I.* Cluj-Napoca: Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale – Editura Kriterion

PIVÁRCSI István

2003 *Székelzföldi legendárium.* Palatinus

POP, Ioan-Aurel

2009 *Introducere.* In: *Rromii din România. Documente. Vol. I.* 7–13. Cluj-Napoca: Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale – Editura Kriterion

PÓTSA József (szerk.)

1899 *Háromszék vármegye. Emlékkönyv Magyarország 1000 éves fennállása ünnepére.* Sepsiszentgyörgy: Jókai Nyomda

POZSONY Ferenc

1998 *Zabola.* Budapest: Száz magyar falu könyvesháza Kht.

2007 *Etnikai és demográfiai folyamatok Zabolán.* In: Kinda István – Pozsony Ferenc (szerk.): *Orbaiszék változó társadalma és kultúrája.* 237–272. Sepsiszentgyörgy: Kriza János Néprajzi Társaság – Csángó Néprajzi Múzeum

2009 *Erdély népei. Szászok, örmények, székely szombatosok, cigányok.* Egyetemi jegyzet. Kolozsvár: KJNT – BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék

2010 *Orbaiszéki települések társadalmának változása.* In: *Acta Siculica* 535–564. Sepsiszentgyörgy: Székely Nemzeti Múzeum

2011a *The Ethnicization of Religious Identity. The Case of Szekler Sabbatarians.* In: Agnieszka Barszczewska – Peti Lehel (szerk.): *Integrating Minorities: Traditional Communities and Modernization.* 119–138. Cluj-Napoca: The Romanian Institute for Research on National Minorities, Kriterion

2011b *Páva társadalomtörténete (1567-2010).* In: Jakab Albert Zsolt – Pozsony Ferenc (szerk.) *Páva. Tanulmányok egy orbaiszéki faluról.* 9–56. Kolozsvár – Zabola: Kriza János Néprajzi Társaság – Csángó Néprajzi Múzeum

2012 *Zabola. Egy polgárosult orbaiszéki falu kulturális öröksége.* Sepsiszentgyörgy: Háromszék Vármegye Kiadó

- 2014 A székely társadalom kutatása. In: Keszeg Vilmos – Szász István Szilárd – Zsigmond Júlia (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 22. Néprajzi intézmények, kutatások, életpályák.* 41–94. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság

POZSONY Ferenc – ANGHEL, Remus Gabriel (szerk.)

- 1999 *Modele de conviețuire în Ardeal Zăbala.* Cluj: Asociația Etnografică Kriza János

ROMSICS Ignác

- 1998 *Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép- és Délkelet Európában a 19. és 20. században.* Budapest: Napvilág Kiadó

ROTH Endre

- 2002 Magyar szociológiai kutatások Erdélyben. 1990–2001. In: Tánczos Vilmos – Tőkés Gyöngyvér (szerk.): *Tizenkét év. Összefoglaló tanulmányok az erdélyi magyar tudományos kutatások 1990-2001 közötti eredményeiről.* I. kötet. 341–367. Kolozsvár: Scientia Kiadó

RUGHINIȘ, Cosima

- 2010 The forest behind the bar charts: bridging quantitative and qualitative research on Roma/Țigani in contemporary Romania. In: *Patterns of Prejudice* 44. (4) 337–367.

SALAT Levente

- 2005 Perspectivele minorității maghiare din România în lumina studiilor elaborate pe baza rezultatelor barometrului relațiilor etnice, edițiile 1994–1996 și 2000–2002. In: Gabriel Bădescu – Mircea Kivu – Monica Robotin (eds.): *Barometrul relațiilor etnice 1994–2002. O perspectivă asupra climatului interetnic din România.* 155–174. Fundația CRDE, Cluj-Napoca
- 2008 A romániai nemzeti kisebbségek jogállása és ennek nemzetközi kontextusa. *Magyar Kisebbség* 13. évf. 49–50. (3-4.) sz. 13–39.

SANDU, Dumitru

- 1999 *Social Capital and Entrepreneurship in Romanian Rural Communities I–II.* București: World Bank

- 2005 *Roma Social Mapping. Targeting by a Community Poverty Survey*. Bucharest: World Bank. Forrás: http://www.anr.gov.ro/docs/statistici/Roma_Social_Mapping_187.pdf
Letöltés ideje: 2015. augusztus 4.

SANDU, Dumitru (szerk.)

- 2006 *Living Abroad on a Temporary Basis. The Economic Migration of Romanians: 1990–2006*. Bucharest: Fundatia pentru o Societate Deschisa (Open Society Foundation)
http://www.fundatia.ro/sites/default/files/en_52_Living%20abroad%20on%20a%20temporary%20basis.pdf. Letöltés: 2015. szeptember 5.
- 2009 *Comunități românești în Spania*. Fundația Soros România.
<http://www.fundatia.ro/sites/default/files/Comunitati%20romanesti%20in%20Spania.pdf>. Letöltés: 2015. szeptember 5.

SEPSISZÉKI NAGY Balázs

- 2000 *Székelyszék falvai a huszadik század végén. I. Háromszék. Kovászna megye*. Budapest: Nap Kiadó

ȘERBAN, Stelu – DORONDEL, Ștefan

- 1999–2000 The oral history of an interethnic and interconfessional village. The migration legends. In: *Revue des Études Sud-Est Européennes* XXXVII–XXXVIII. 191–205.

SMITH, Anthony D.

- 1986 *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford: Blackwell Publishing

STEWART, Michael

- 2014 *Vremea Romilor*. Cluj-Napoca: Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale

SZABÓ Árpád Tőhötöm

- 2003 Határképzés – egy multietnikus falu térszerkezete. In: Dimény Attila – Szabó Á. Tőhötöm (szerk.): *Népi kultúra, társadalom Háromszéken*. 120–128. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság
- 2008 A megtartó közösségtől az elmaradt faluig – és vissza. In: Ilyés Sándor – Jakab Albert Zsolt – Szabó Á. Tőhötöm (szerk.): *Lenyomatok 7. Fiatal kutatók a népi kultúráról*.

99–128. Kolozsvár: BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, Kriza János Néprajzi Társaság

SZABÓ Lilla

- 2005 A patakok szerepe Felsőháromszék életében. *Ethnica* VII/1. 30–31. Debrecen: Debreceni Egyetem Néprajzi Intézet
- 2013 Kisebbségi közösségek Háromszéken: románok és cigányok. In: Ilyés Sándor – Jakab Albert Zsolt (szerk.): *Kulturális gyakorlat és reprezentáció*. 93–106. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság
- 2015 „Ezt szoktuk meg. Ez a mienk.” Magyar–cigány együttélés Orbaiszéken. In: Jakab Albert Zsolt – Vajda András (szerk.): *Érték és közösség. A hagyomány és az örökség szerepe a változó lokális regiszterekben*. 235–253. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság (megjelenés alatt)
- 2016a Együtt vagy külön? Magyarok és cigányok Székelypetőfalván. In: Telenkó Bazil Mihály (szerk.): *Régió és regionalizmus a történelemben és néprajzban*. Debrecen: Debreceni Egyetem Néprajzi Intézete. (megjelenés alatt)
- 2016b Change and Transition in the Life of Hungarian, Romanian and Roma Ethnic Groups in Eastern Part of Covasna County. In: *Acta Universitatis Sapientiae, European and Regional Studies*, vol.9. (megjelenés alatt)

SZALAYNÉ Sándor Erzsébet

- 2003 *A kisebbségvédelem nemzetközi jogi intézményrendszere a 20. században*. Budapest: Gondolat Kiadói Kör – MTA Kisebbségkutató Intézet

DR. SZÁDECZKY KARDOSS Lajos

- 1927 *A Székely Nemzet története és alkotmánya*. Budapest: Franklin Társulat

SZÉKELY István Gergő

- 2011 *Democrație consociaționistă sau împărțirea puterii în societăți multi-etnice. Cadru teoretic și patru studii de caz*. Kolozsvár: Nemzeti Kisebbségkutató Intézet

SZÉKELY OKLEVÉLTÁR VII. 1690–1750.

- 1898 Dr. Szádeczky Lajos (szerk.). Kolozsvár, Ny. Gombos Ferencz Lyceum-Nyomdájában

SZÉKELY OKLEVÉLTÁR IV. Új sorozat.

- 1998 *Székely népesség-összeírások 1575–1627.* Bevezetéssel és jegyzetekkel közléteszi Demény Lajos. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület Kiadása

SZÉKELY OKLEVÉLTÁR V. Új sorozat.

- 1999 *Székely népesség-összeírások 1635.* Bevezetéssel és jegyzetekkel közléteszi Demény Lajos. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület Kiadása

SZÉKELY OKLEVÉLTÁR VI. Új sorozat.

- 2000 *Székely népesség-összeírások 1635–1653.* Bevezetéssel és jegyzetekkel közléteszi Demény Lajos. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum- Egyesület Kiadása

SZÉKELY Zoltán

- 1980 Adatok a XVI–XVII. századi székely rendi tagozódás kialakulásához. In: *Aluta X–XI.* Tanulmányok és közlemények. 105–114. Sepsiszentgyörgyi Múzeum
- 2001 A petőfalvai (Székelypetőfalva/Peteni, Románia) korai középkori temető. In: H. Bathó Edit – Kertész Róbert – Tolnay Gábor – Vadász István (szerk.) *Tisicum – A Jász-Nagykún-Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve 12.* 197–220.

SZÉKELY Zsolt

- 2007 Háromszék őskora, ókora és kora középkora. Régészeti át- és kitekintő. In: Cziprián-Kovács Lóránd – Kozma Csaba (szerk.): *Háromszékiek Háromszékiekről.* 11–24. Sepsiszentgyörgy – Csíkszereda: Státus Kiadó

SZEKERES LUKÁCS Sándor

- 2008 Hunyadi Mátyás és a székelyek. In: Ferenczes István (szerk.): *Székelyföld* 47–62. Csíkszereda

SZŐCSNÉ GAZDA Enikő

- 2011 20. század eleji értelmiségi életmód Páván egy családi levelezés tükrében. In: Jakab Albert Zsolt – Pozsony Ferenc (szerk.): *Páva. Tanulmányok egy orbaiszéki faluról.* 117–158. Kolozsvár – Zabola: Kriza János Néprajzi Társaság – Csángó Néprajzi Múzeum

Dr. SZÓTS Dániel

2013 Páva falu volt, és az is marad. *Háromszék* 2013. május 24.

TÁNCZOS Vilmos

1998 Kettős hatalmi szerkezet a Székelyföldön. *Magyar Kisebbség* 2. (12.) sz. 339–362.

TAYLOR, Charles

2002 Nacionalizmus és modernitás. *Magyar Kisebbség* 7. évf. 25. (3.) sz.

TESĂR, Cătălina

2014 Introdúcere la ediția românească. In: Stewart, Michael (ed.): *Vremea Romilor*. XVII–XXVI. Cluj-Napoca: Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale

TÜDŐS S. Kinga

2001 *Jobbágyélet a fejedelemskori Erdélyben. Jövevényjobbágyok Háromszéken. 1606–1698.* Marosvásárhely: Mentor

UJVÁRY Zoltán

1984 Az interetnikus kutatásokról Észak-Magyarország népi kultúrájának vizsgálatában. In: Kunt Ernő – Szabadfalvi József – Viga Gyula (szerk.): *Interetnikus kapcsolatok Északkelet Magyarországon*. 37–51. Miskolc: Herman Ottó Múzeum
1999 *Kis folklórtörténet VIII.* Debrecen: DE Néprajzi Tanszék

VARGA E. Árpád

1998a *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája. I. Kovászna, Hargita és Maros megye. Népszámlálási adatok 1850–1992 között.* Csíkszereda: Pro-Print
1998b *Fejezetek a jelenkori Erdély népesedéstörténetéből.* Budapest: Püski

VENCZEL József

1980 *Az önismeret útján. Tanulmányok az erdélyi társadalomkutatás köréből.* Bevezetővel és jegyzetekkel ellátta Imreh István. Bukarest: Kriterion Könyvkiadó
1993 *A falumunka útján. Válogatott írások.* A bevezetőt Katona Ádám írta. Válogatta, szerkesztette és a záró tanulmányt írta Székely András Bertalan. Székelyudvarhely – Budapest: Orbán Balázs Közművelődési Egyesület

VOFKORI László

2007 *Utazások Székelyföldön*. Csíkszereda: Pro-Print Könyvkiadó

ZĂLOAGĂ, Marian

2015 *Romii în cultura săsească în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea*. Cluj-Napoca: Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale

Dokumentumok

1995 Az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlése. Negyvennegyedik rendes ülészak. 1201/1993. SZÁMÚ AJÁNLÁS. *Magyar Kisebbség* I. évf. 1. szám

1646 Pravila lui Vasile Lupu. Iași. <https://tipariturromanesti.wordpress.com/2011/10/31/pravila-lui-vasile-lupu-iasi-1646/> Letöltés: 2015. augusztus 5.

1991 *Raportul comisiei parlamentare de audiere a persoanelor care, după 22 decembrie 1989, au fost nevoite să părăsească locul de muncă și domiciliul din județele Harghita și Covasna*. Forrás: <http://biblioteca-virtuala.blogspot.ro/2010/11/completare-la-raportul-comisiei.html>

XI. Melléklet

11.1. Ábrák, grafikonok

1. számú ábra: Az 1703. évi és az 1721–22-ben készített adóösszeírások kiegészített adatai alapján összesített rendi tagolódás⁴⁷²

Év	1703			1721-1722	
Társadalmi rétegek	Család	%	Társadalmi rétegek	Család	%
Nemesek	300	3,4	Nemesek	290	4,1
Armalisták	766	8,6	Armalisták	634	8,8
Szabad székelek	3130	35,0	Szabad székelek	2464	34,4
Jobbágysok	2441	27,3	Jobbágysok	2133	29,7
Zsellérek	295	3,3	Zsellérek	538	7,5
Alzsellérek	850	9,5	Molnárok	96	1,4
Városlakók (taxások)	194	2,2	Városlakók (taxások)	352	4,9
Kiváltságosok	-	-	Kiváltságosok	-	-
Kóborlók	-	-	Kóborlók	94	1,4
Mentesek	120	1,3	Mentesek	30	0,4
Nem adózók	839	9,4	Udvari szolgák	80	1,1
			Tisztviselők, papok, tanítók	200	2,8
			Órállók (plájások)	-	-
			Vagyontalanok	270	3,5
Összesen	8935	100,0		7181	100,0

⁴⁷² Az adatok Pál-Antal Sándor (2012) összesítéséből származnak.

2. számú ábra: Az Osztrák–Magyar Monarchia idején készült, valamint a magyar és a román hatóságok végezte népesség-összeírások Háromszékre vonatkozó adatai⁴⁷³

Év	Összesen	Román	Magyar	Német	Egyéb	Zsidó	Cigány	Ukrán	Szerb	Szlovák
1850	114 390	14,1	82,8	0,1	3,0	0,1	2,7	-	-	-
1880	127 264	9,4	89,9	0,4	0,3	-	-	-	0,1	0,2
1890	132 049	9,8	88,9	0,4	0,9	-	-	-	-	0,2
1900	139 316	10,8	88,5	0,2	0,5	-	-	0,1	-	0,2
1910	148 933	11,5	87,5	0,4	0,6	-	-	-	-	0,1
1920	146 971	16,9	81,9	0,3	0,9	0,6	-	-	-	-
1930a	152 563	16,5	82,7	0,4	0,4	0,1	-	-	-	-
1930n	152 563	19,9	76,7	0,5	2,9	0,5	2,0	-	-	0,1
1941	168 761	12,9	85,0	0,3	1,8	-	-	-	-	-
1956	172 509	18,2	79,0	0,3	2,5	0,1	2,0	-	-	-
1966a	176 858	19,1	80,5	0,1	0,3	-	-	-	-	-
1966n	176 858	19,3	79,4	0,2	1,1	-	0,8	-	-	-
1977	199 017	19,6	78,5	0,1	1,8	-	1,8	-	-	-
1992a	233 256	23,7	76,2	0,1	-	-	-	-	-	-
1992n	233 256	23,4	75,2	0,1	1,3	-	1,1	-	-	-
2002	222 449	23,3	73,7	0,1	-	-	2,7	0,1	0,1	-
2011	210 177	21,4	71,6	0,1	3,0	0,1	3,9	0,1	0,1	-

3. számú ábra: Orbaiszék cigány lakosságának nyelvi megoszlása a 2002-es és a 2011-es népszámlálások adatai tükrében⁴⁷⁴

Év	Teljes népesség	Romák becsült		Roma		Magyar		Román	
		száma	aránya	szám	%	szám	%	szám	%
2002	27 348	3421	12,5	548	16,0	1923	56,2	950	27,8
2011	25 229	4111	16,3	788	19,2	2141	52,1	1182	28,8

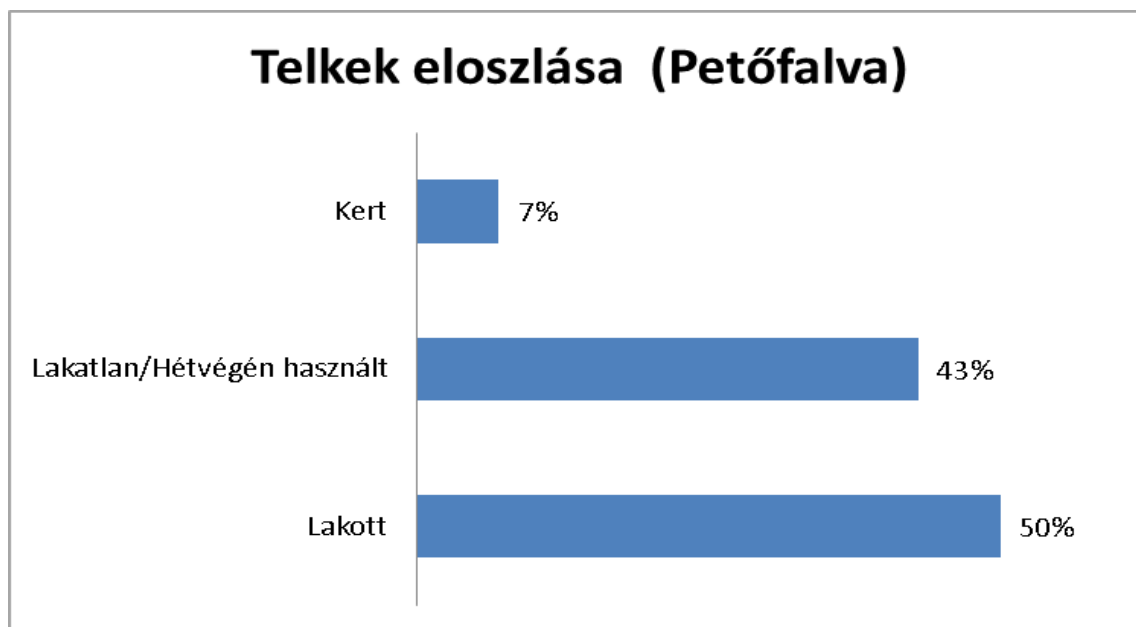
⁴⁷³ Varga E. Á. 1998a. 368; www.insse.ro

⁴⁷⁴ Az adatok forrása: Kiss T. – Barna G. 2012. 54.

4. számú ábra: Petőfalva demográfiai adatai 1850-2015 között⁴⁷⁵

Év	Összesen	Román	Magyar	Német	Cigány	Zsidó	Egyéb
1850	328	0	328	0	0	0	0
1880	395	0	383	0	0	0	12
1890	366	0	366	0	0	0	0
1900	333	0	333	0	0	0	0
1910	342	0	342	0	0	0	0
1920	362	1	361	0	0	0	0
1930	353	0	353	0	0	0	0
1941	371	0	371	0	0	0	0
1956	289	?	?	?	?	?	?
1966	266	0	266	0	0	0	0
1977	216	0	216	0	0	0	0
1992	160	0	160	0	0	0	0
2002	168	0	168	0	0	0	0
2011	149	0	139	0	0	0	8
2015 ⁴⁷⁶	154	0	76	0	78	0	0

5. számú ábra: Petőfalva – telkek eloszlása 2015⁴⁷⁷

⁴⁷⁵ Pozsony F. 2010. 554.; Varga E. Á. 1998a.156.; A 2011-re vonatkozó adatok forrása: Román Statisztikai Hivatal, honlapja: www.insse.ro.

⁴⁷⁶ Saját kutatások alapján összesített adatok. (2015)

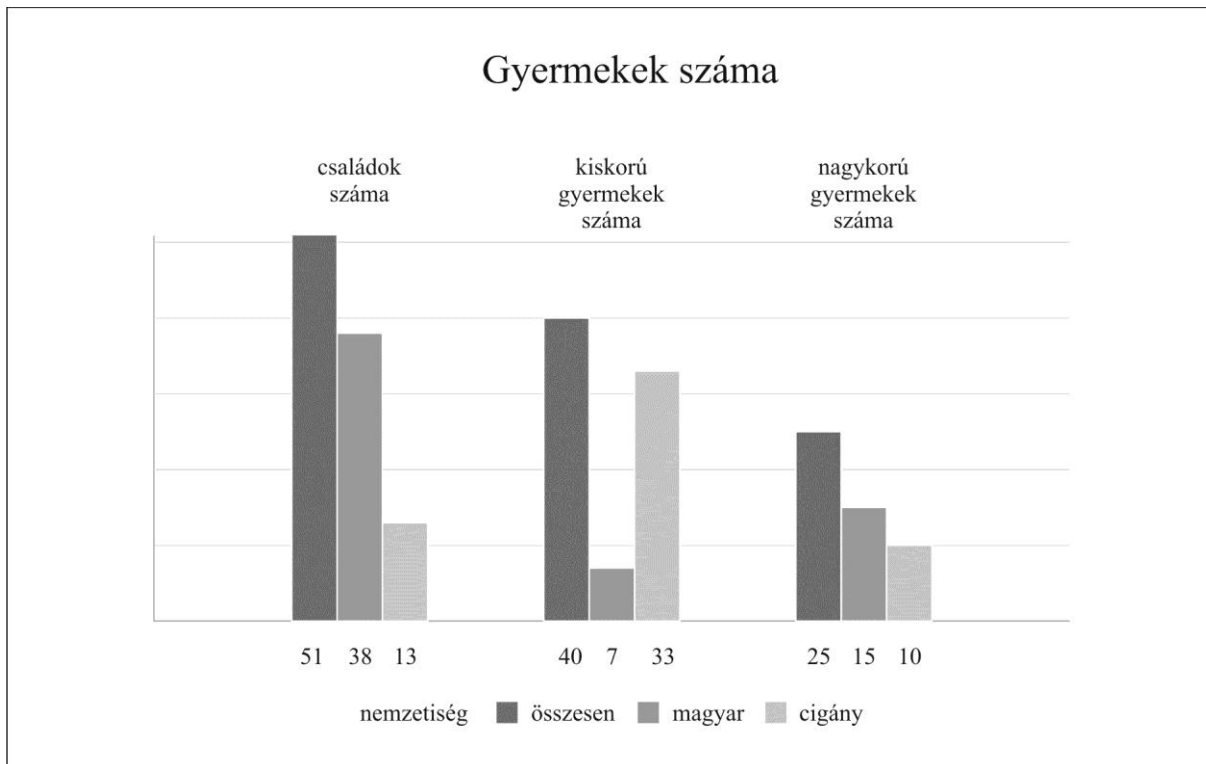
⁴⁷⁷ Saját felmérés alapján összesített adatok.

6. számú ábra: Petőfalva – családszerkezet⁴⁷⁸

Családszerkezet		
Idős férfi + asszony		18
Idős férj + feleség		9
Fiatal férj + feleség + Kiskorú gyermekek		6
Özvegyasszony + Nagykorú gyermekek		4
Férj + feleség + Nagykorú gyermekek		3
Idős férj + feleség + Kiskorú gyermekek + Nagykorú gyermekek		3
Idős férj + feleség + Nagykorú gyermekek + feleség + Kiskorú gyermekek		2
Férj + feleség		2
Férj + feleség + Kiskorú gyermekek + Nagykorú gyermek + Feleség + Kiskorú gyermek		2
Özvegy + Nagykorú gyermek és felesége		1
Férj + feleség + Kiskorú gyermek + Kiskorú feleség + Kiskorú gyermekek + Nagykorú gyermekek + Kiskorú gyermekek		1
Özvegyasszony + Nagykorú gyermek és férje + Kiskorú gyermekek		1
Férj + feleség + Nagykorú gyermek és felesége		1

⁴⁷⁸ Kérdőíves felmérés alapján összesített adatok

7. számú ábra: Petőfalva – gyermekek számának eloszlása

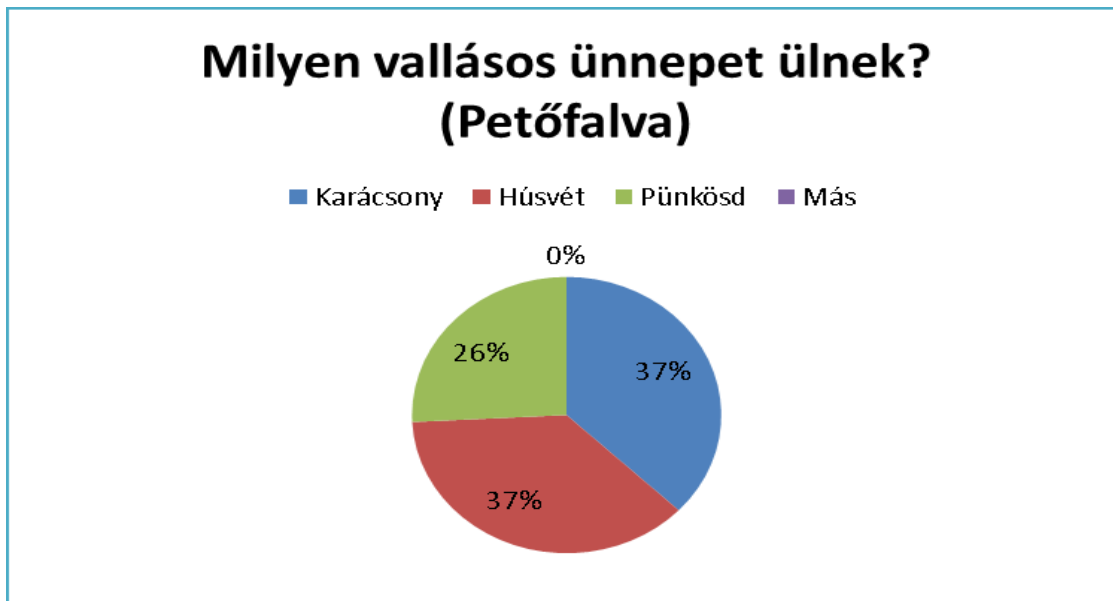
8. számú ábra: Petőfalva felekezeti megoszlása⁴⁷⁹

Év	Összesen	Ort.	Rkat.	Ref.	Unit.	Izr.	Egyéb
1850	328	0	325	3	0	0	0
1880	395	0	379	16	0	0	0
1890	366	1	357	8	0	0	0
1900	333	0	320	13	0	0	0
1910	342	1	325	16	0	0	0
1930	353	0	323	30	0	0	0
1941	371	0	340	30	1	0	0
1992	160	0	147	12	0	0	1
2002	168	1	149	15	0	0	3
2011	149	0	139	10	0	0	0
2015 ⁴⁸⁰	154	0	145	9	0	0	0

⁴⁷⁹ Pozsony F. 2010.; Varga E. Á. 1998(a).

⁴⁸⁰ Saját kutatások alapján összesített adatok.

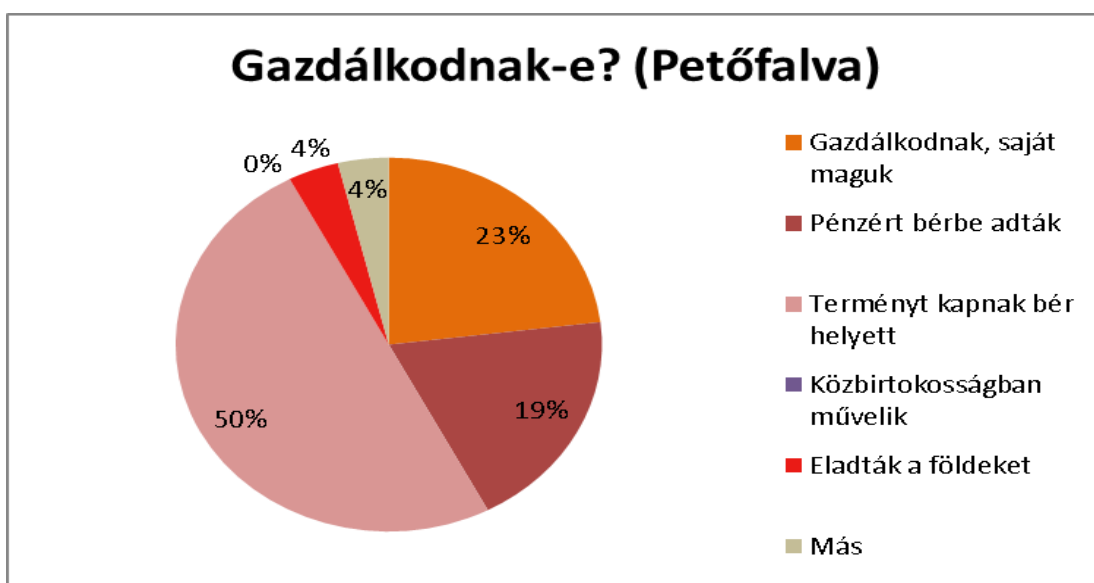
9. számú ábra: Jelentősebb vallásos ünnepek Petőfalván

10. számú ábra: A visszaszolgáltatott földek (Petőfalva)

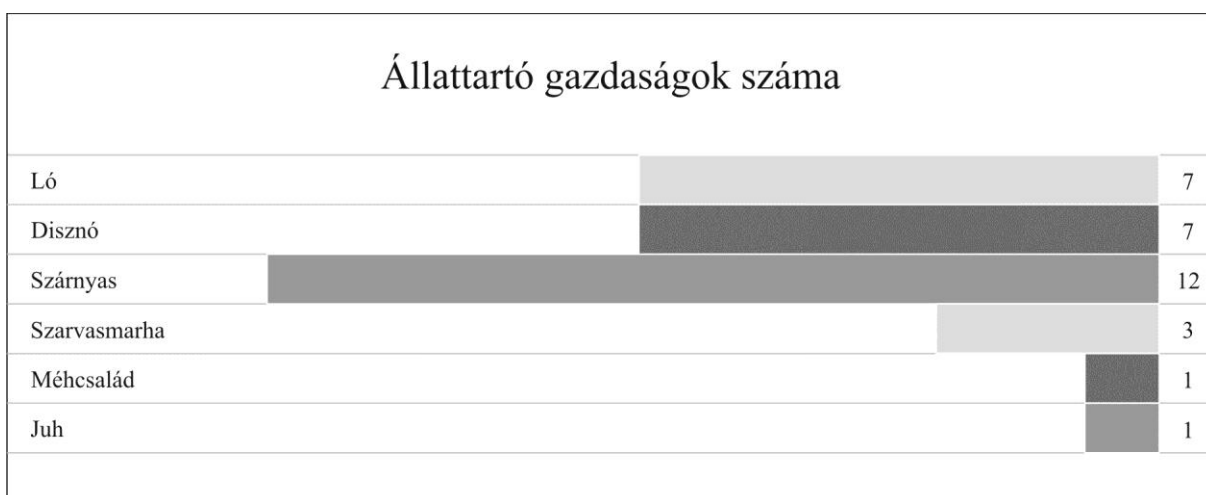
11. számú ábra: A visszaszolgáltatott földek művelése (Petőfalva)

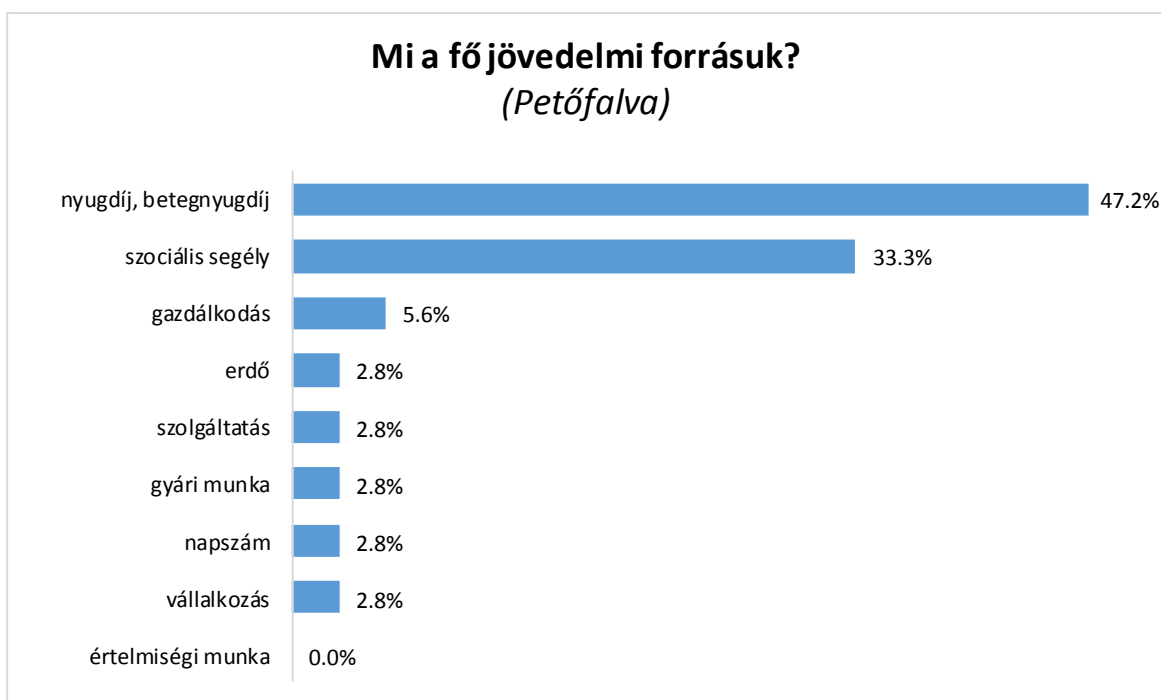
12. számú ábra: Állattartás (Petőfalva)

Állatok száma	
Ló	7
Disznó	17
Szárnyas	118
Szarvasmarha	9
Méhcsalád	50
Juh	2

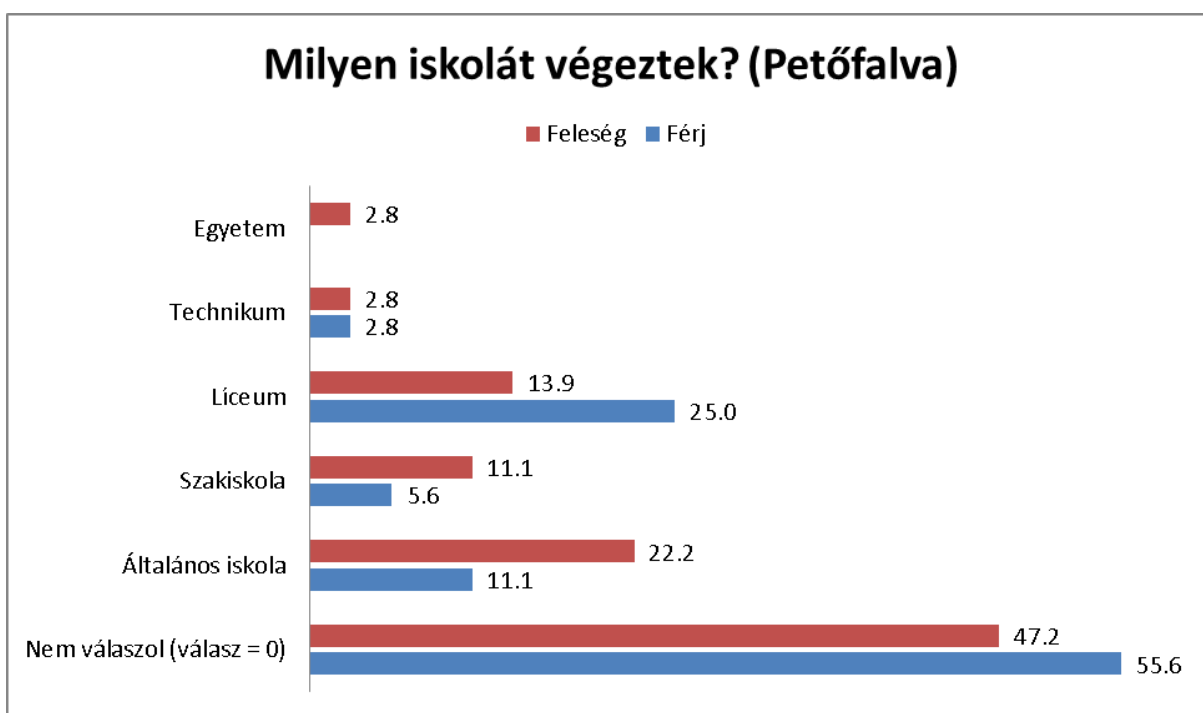
13. számú ábra: Állattartó gazdaságok száma (Petőfalva)

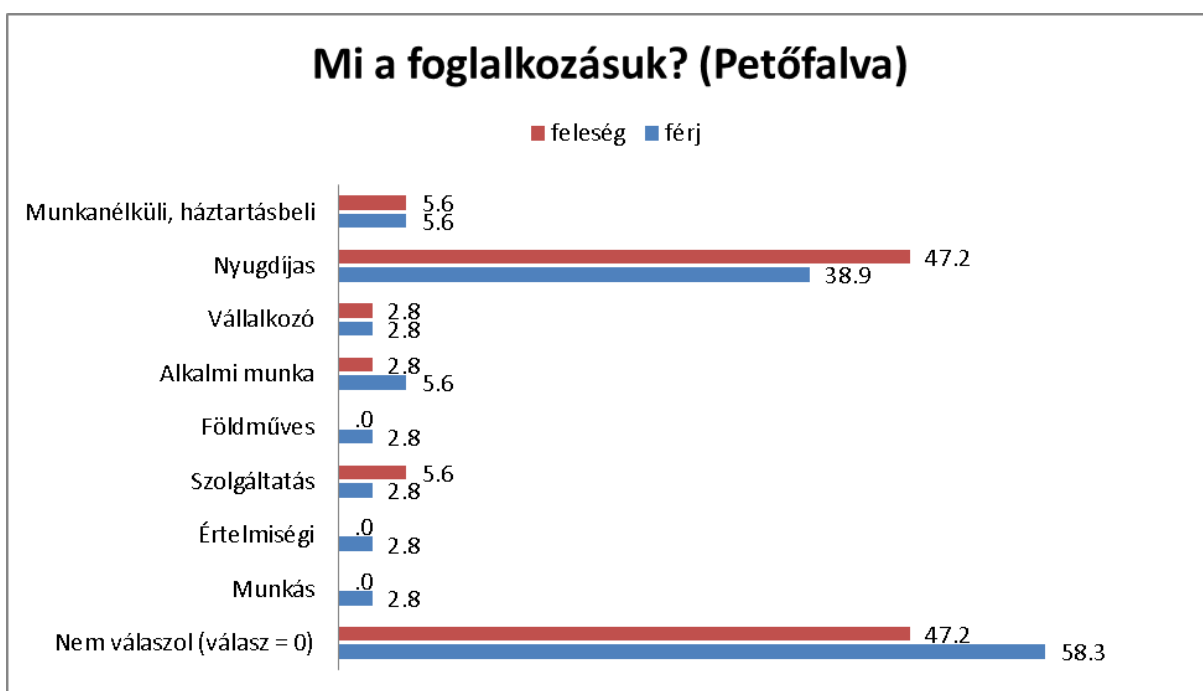
14. számú ábra: Mi a fő jövedelmi forrásuk? (Petőfalva)

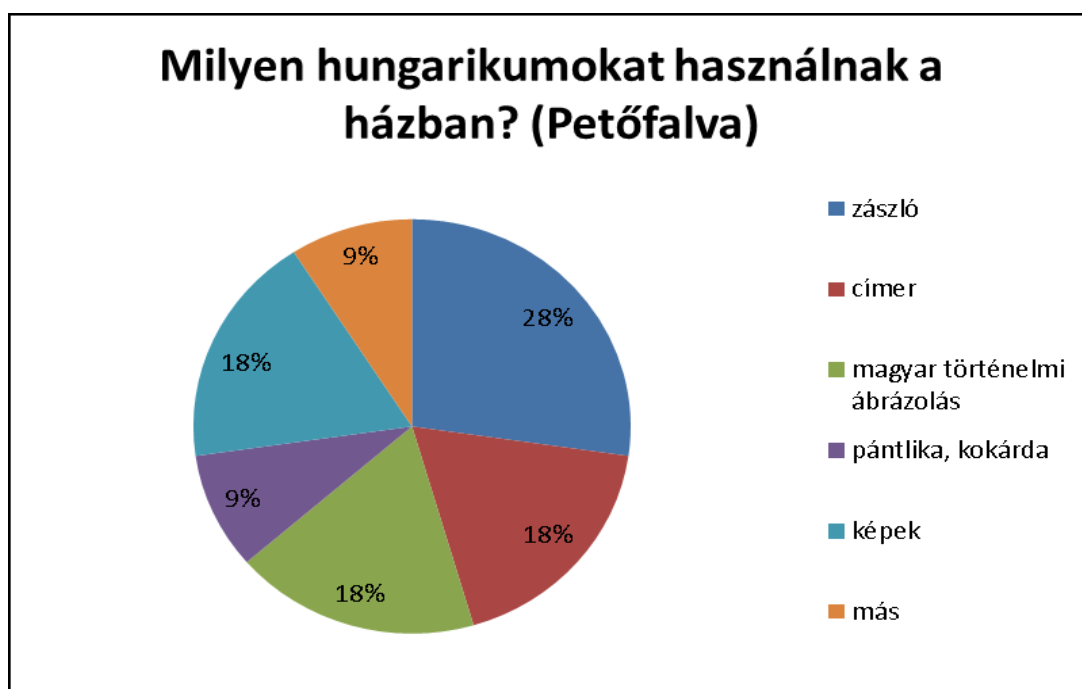
15. számú ábra: Iskolai végzettség (Petőfalva)

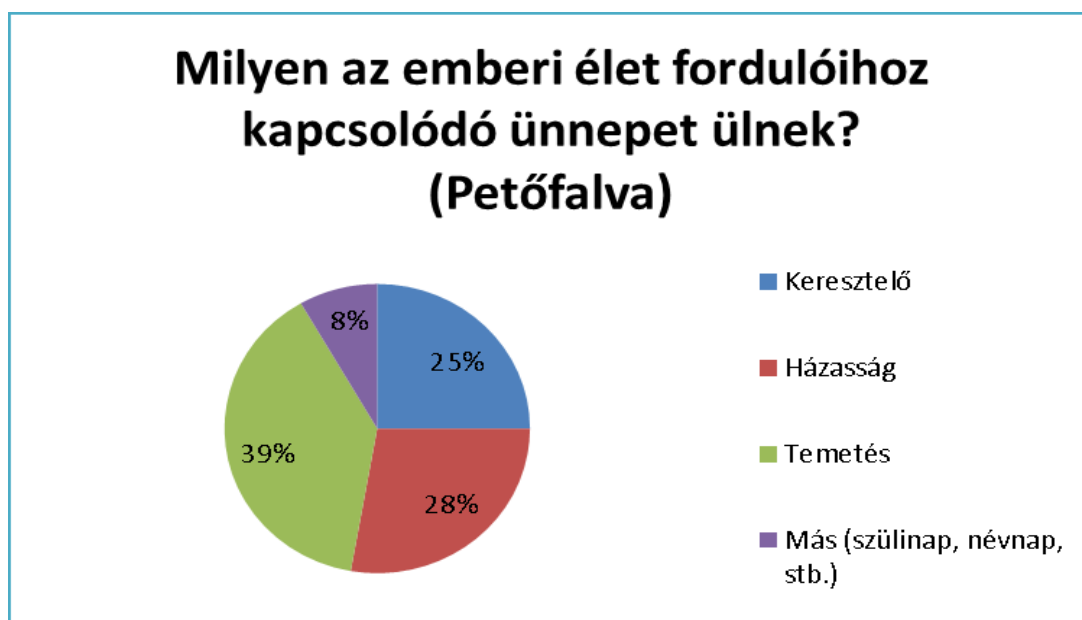
16. számú ábra: Foglalkozás (Petőfalva)

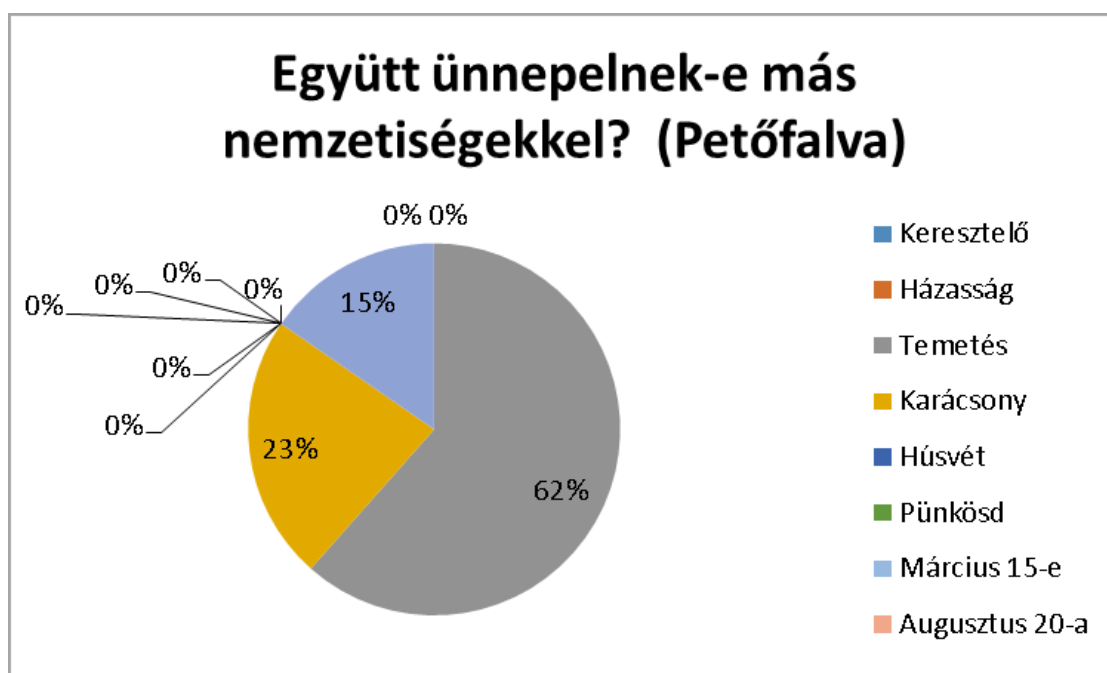
17. számú ábra: Etnikai reprezentáció (Petőfalva)

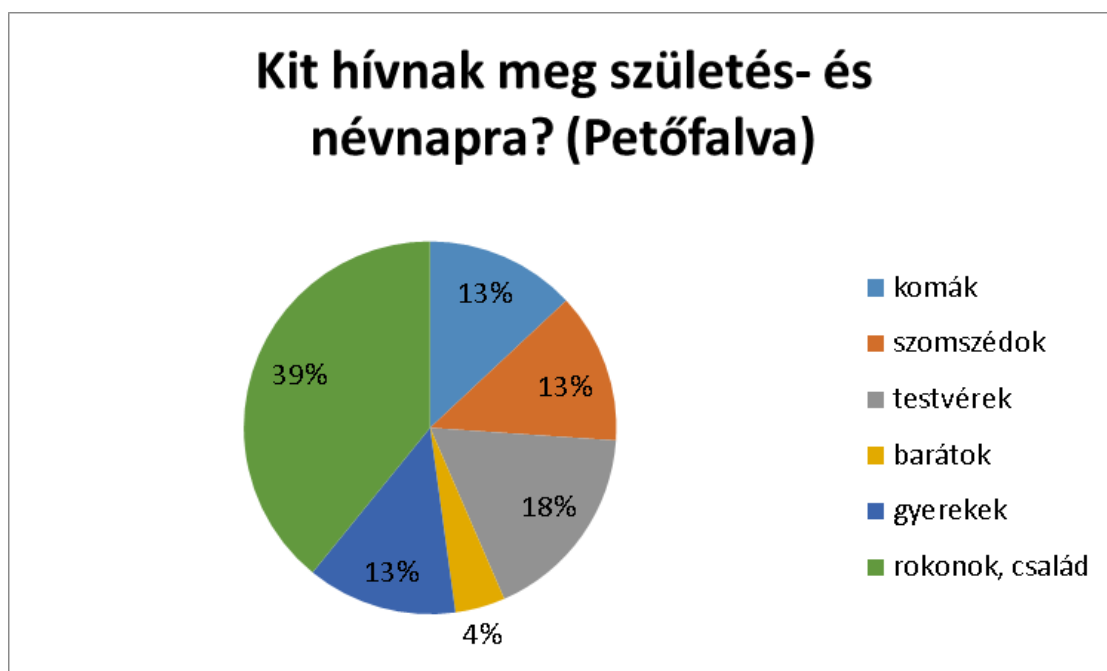
18. számú ábra: Az emberi élet fordulóihoz kapcsolódó ünnepek Petőfalván

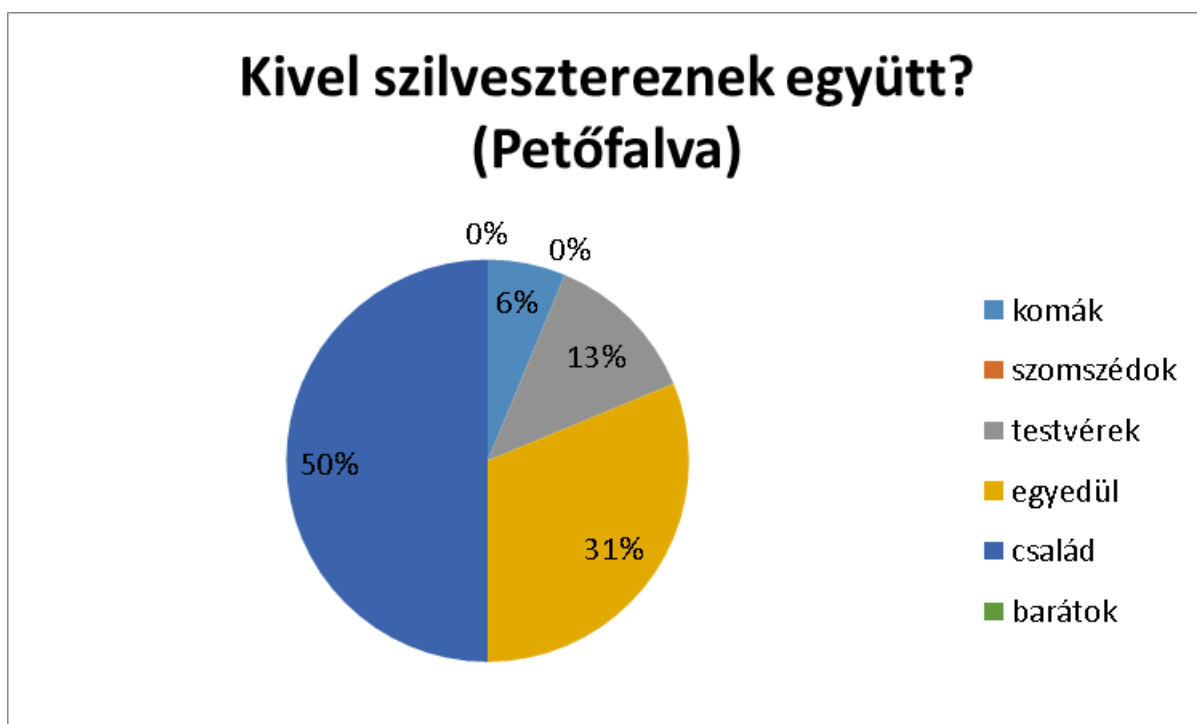
19. számú ábra: Együtt ünneplés más nemzetiséggel (Petőfalva)

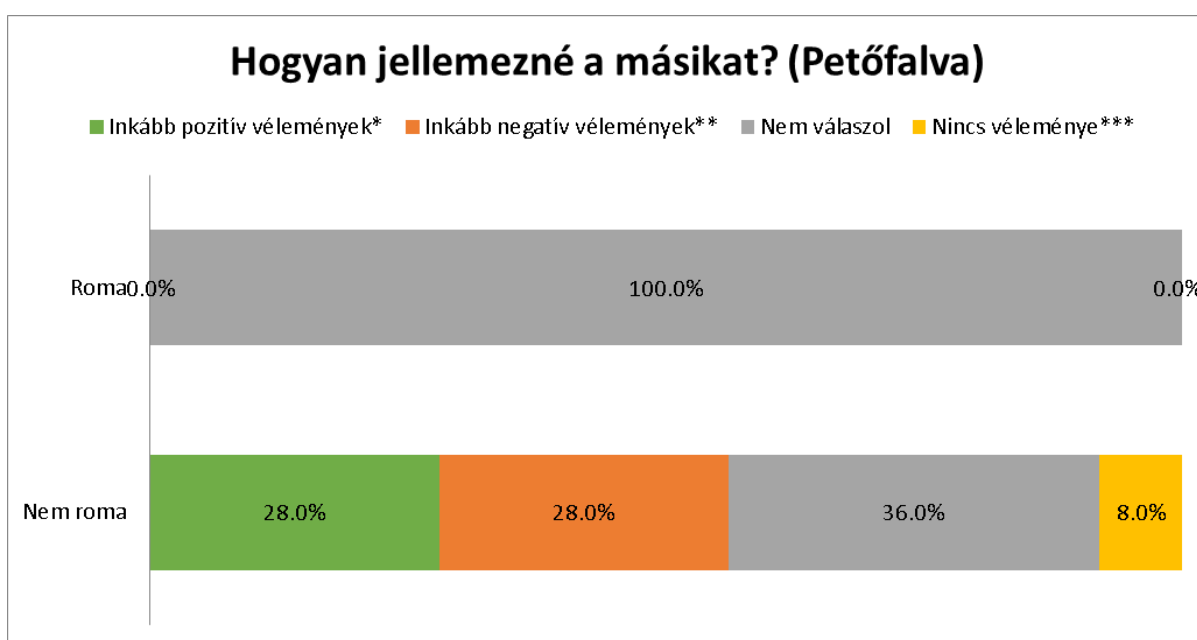
20. számú ábra: Születés- és névnap ünneplése (Petőfalva)

21. számú ábra: Szilveszter ünneplése

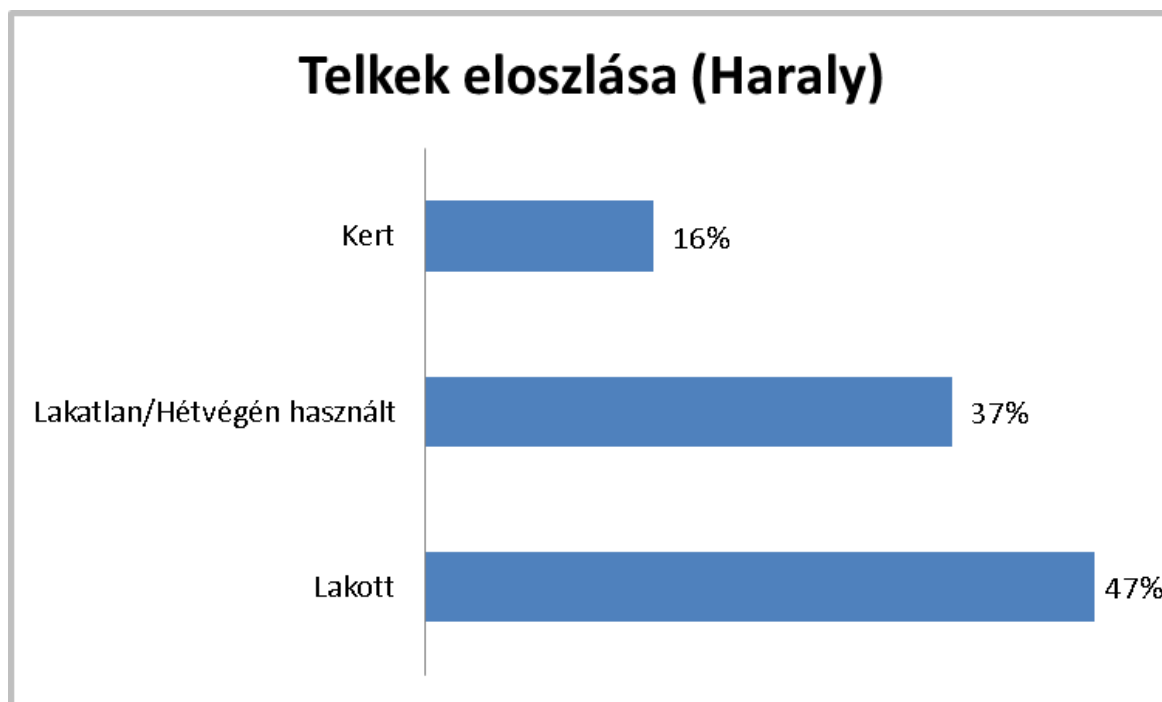
22. számú ábra: Egymás látása (Petőfalva)

23. számú ábra: Demográfiai adatok (Haraly)⁴⁸¹

Év	Összesen	Román	Magyar	Német	Cigány	Zsidó	Egyéb
1850	429	0	426	0	3	0	0
1880	505	3	482	0	0	0	20
1890	496	8	488	0	0	0	0
1900	472	2	470	0	0	0	0
1910	406	0	406	0	0	0	0
1920	507	0	507	0	0	0	0
1930	489	1	488	0	0	0	0
1941	523	0	523	0	0	0	0
1956	486	?	?	?	?	?	?
1966	393	1	392	0	0	0	0
1977	342	3	339	0	0	0	0
1992	274	2	272	0	0	0	0
2002	264	0	260	0	3	0	3
2011	215	0	209	0	0	0	6
2015 ⁴⁸²	201	1	170	0	30	0	0

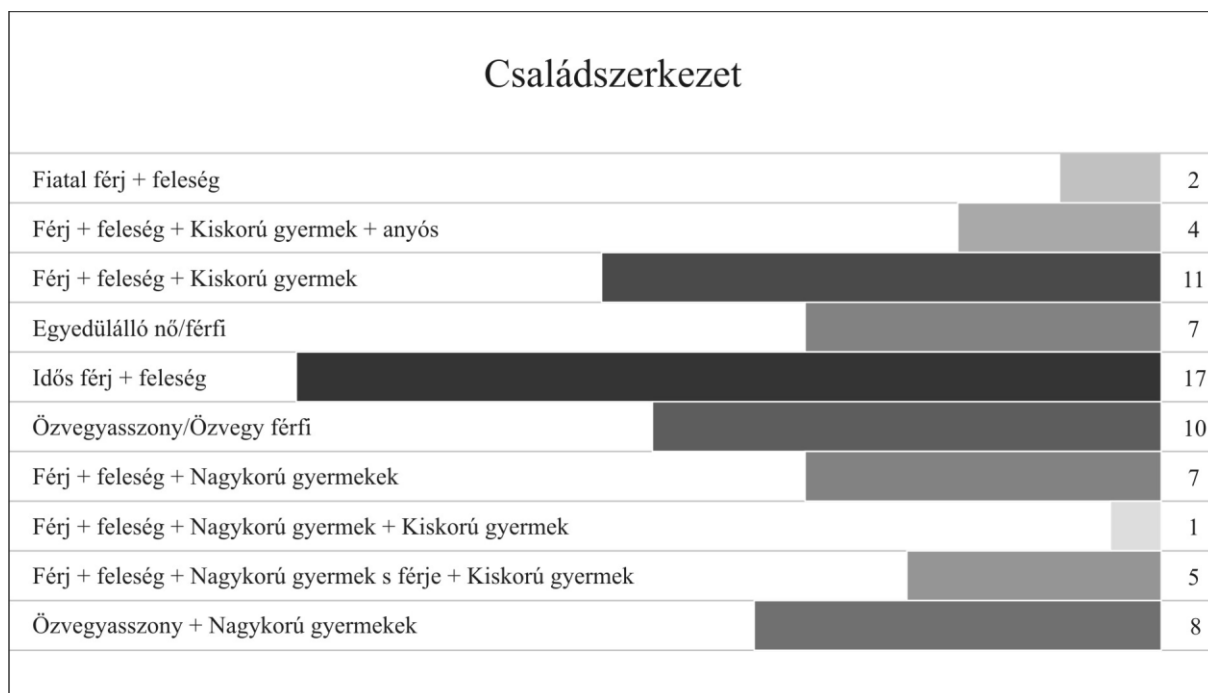
24. számú ábra: Telkek (Haraly)

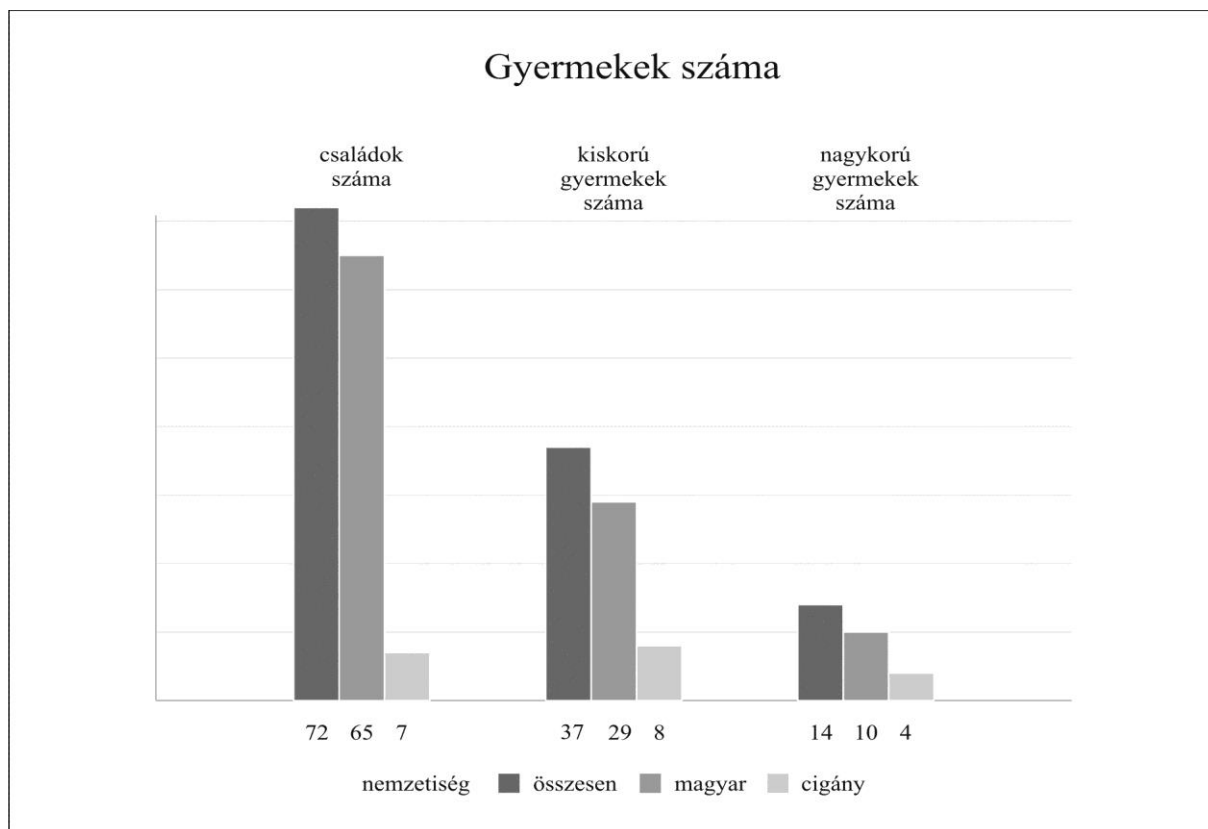
⁴⁸¹ Pozsony F. 2010. 547.; Varga E. Á. 1998. 156.; A 2011-re vonatkozó adatok forrása: Román Statisztikai Hivatal, honlapja: www.insse.ro.

⁴⁸² Saját kutatások alapján összesített adatok.

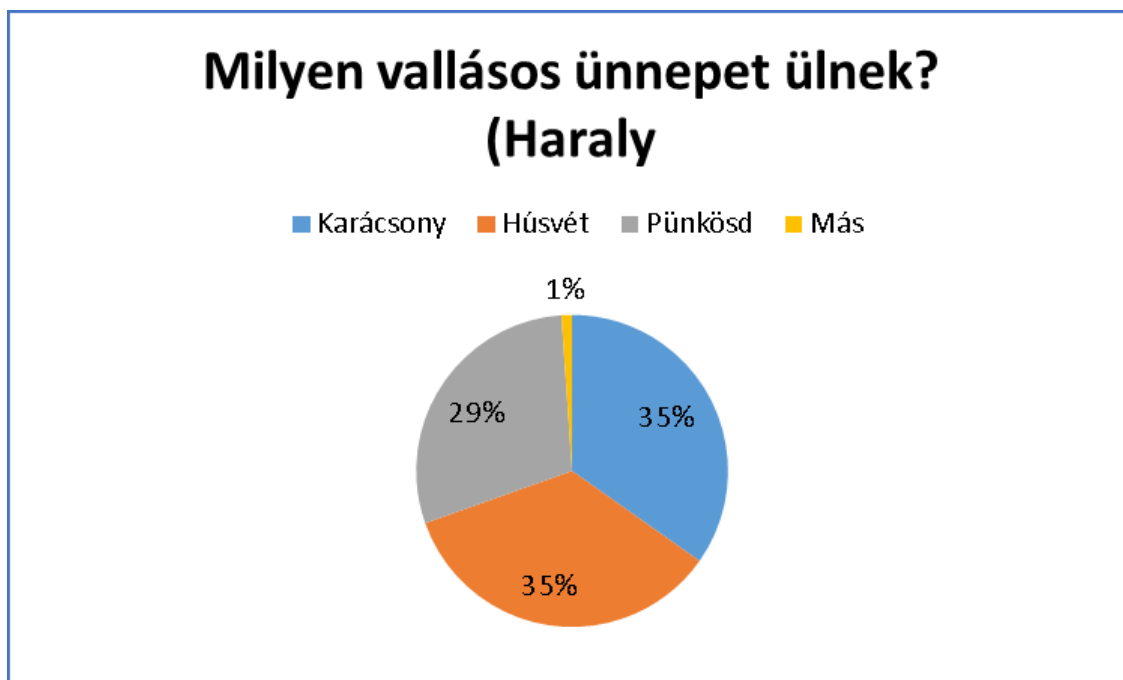
25. számú ábra: Családszerkezet (Haraly)

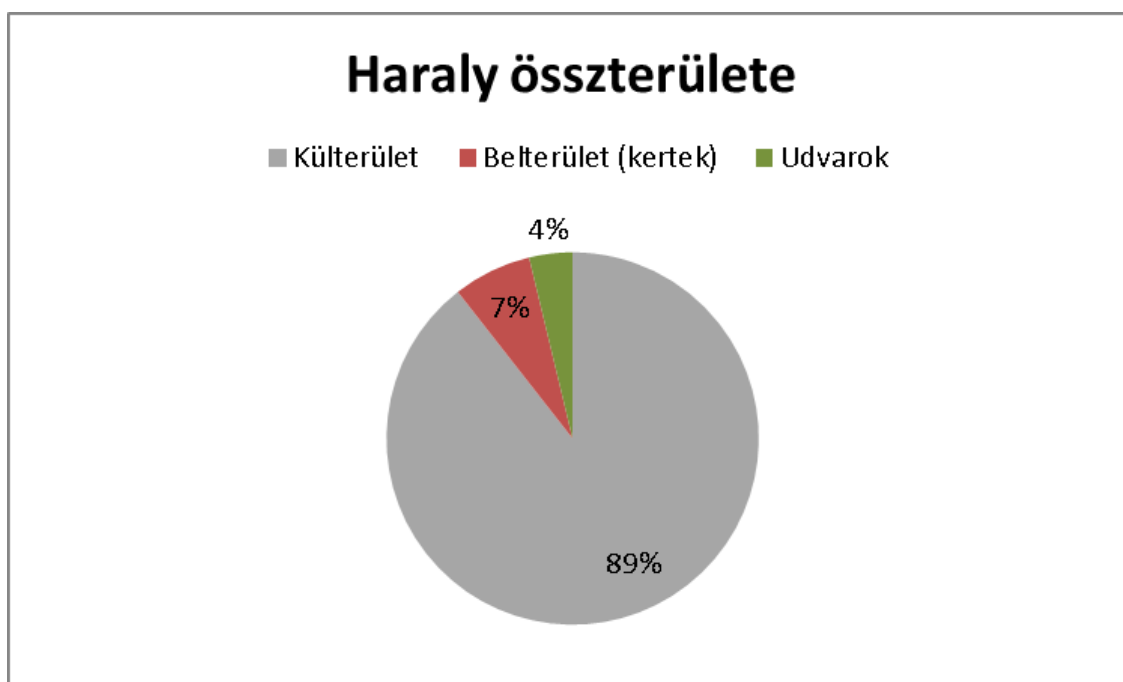
26. számú ábra: Gyermekek száma (Haraly)

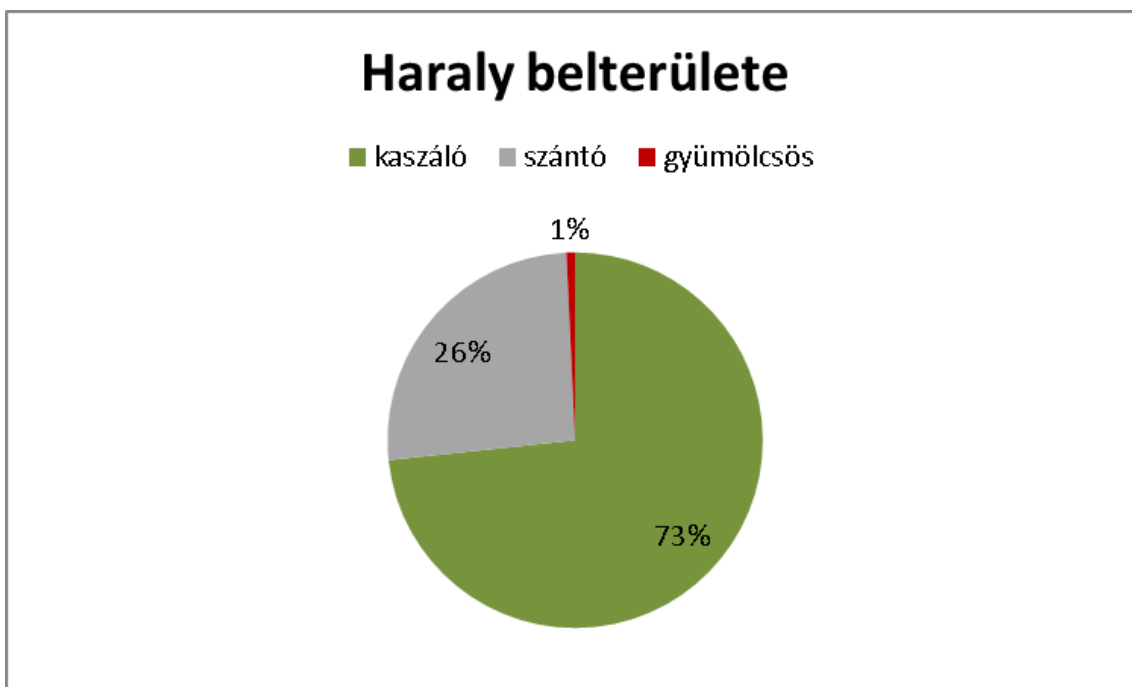
27. számú ábra: Vallásos ünnepek (Haraly)

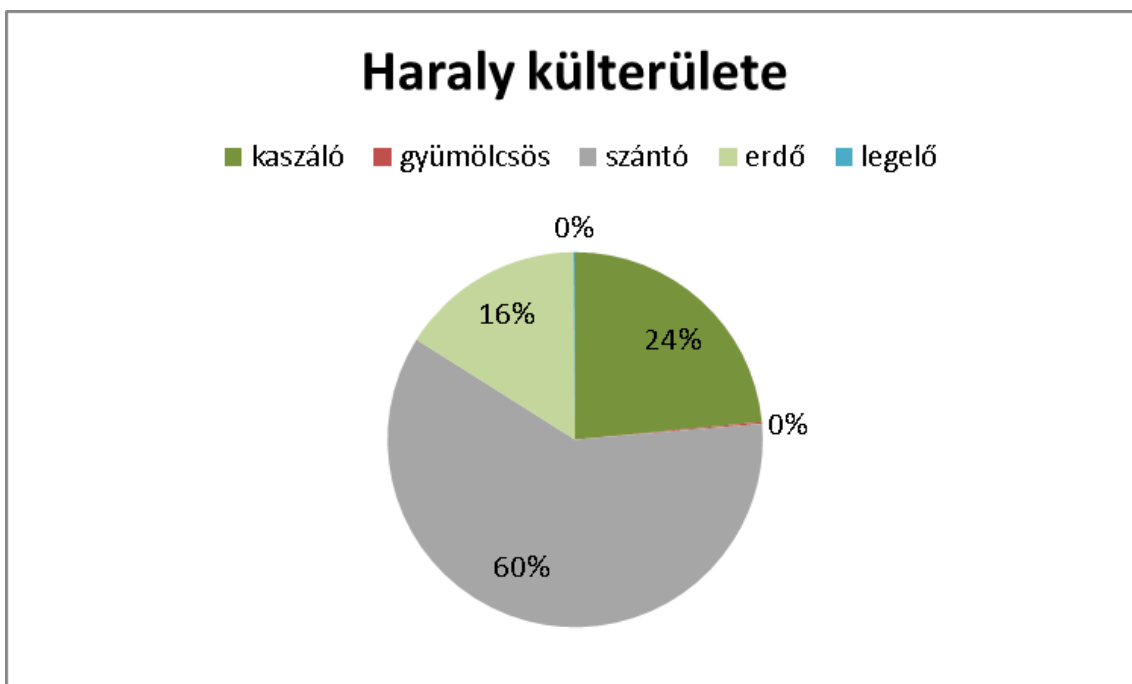
28. számú ábra: Haraly összterülete

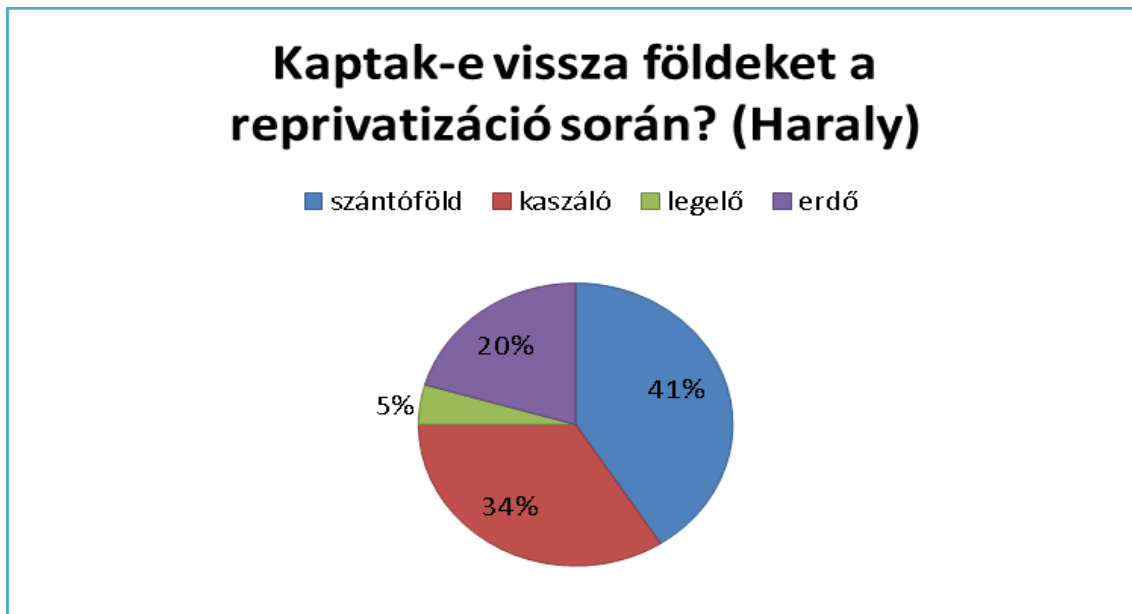
29. számú ábra: Haraly belterülete

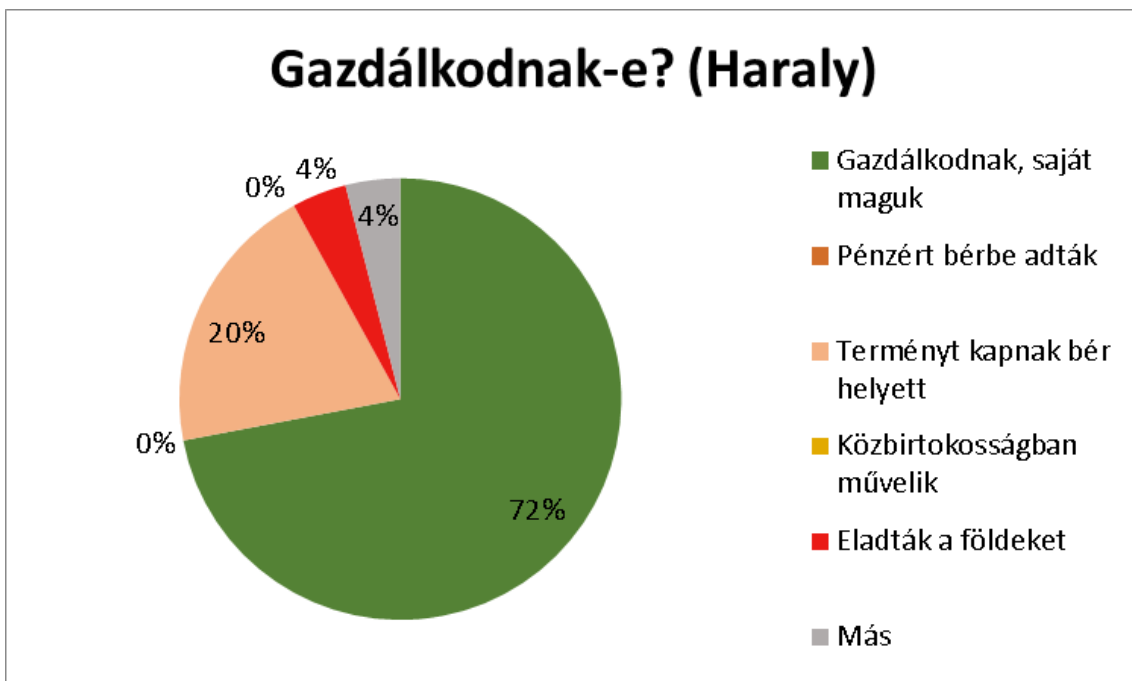
30. számú ábra: Haraly külterülete

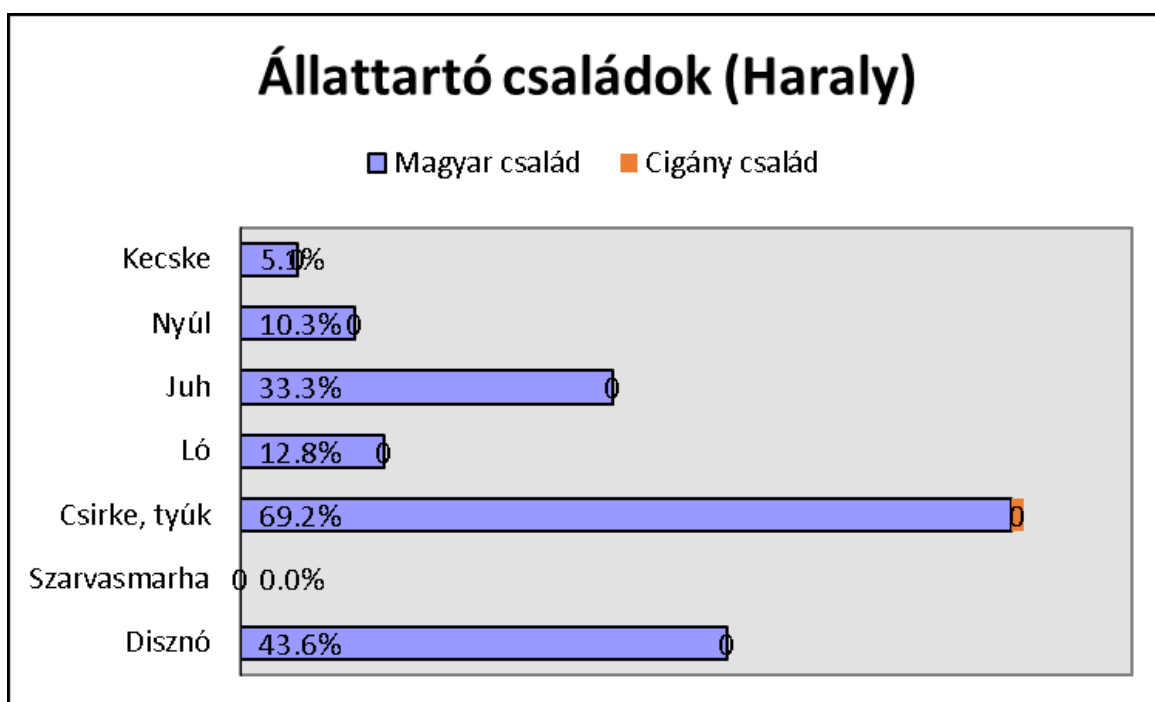
31. számú ábra: Földvisszaigénylés (Haraly)

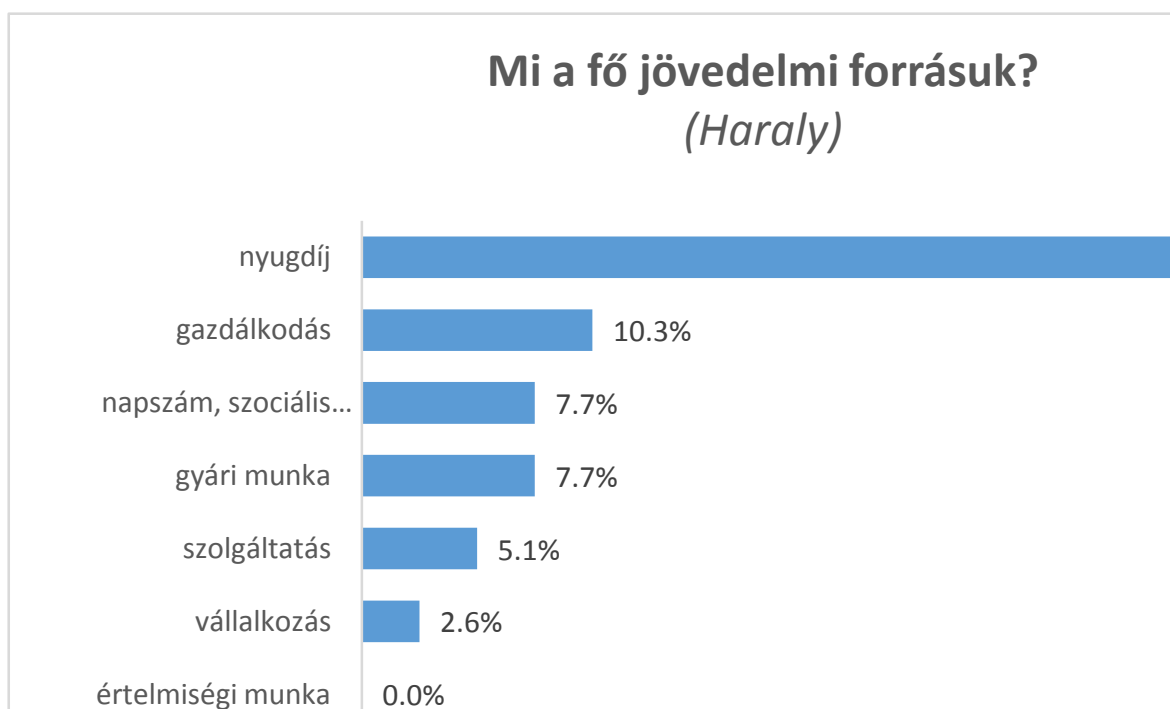
32. számú ábra: Gazdálkodnak-e? (Haraly)

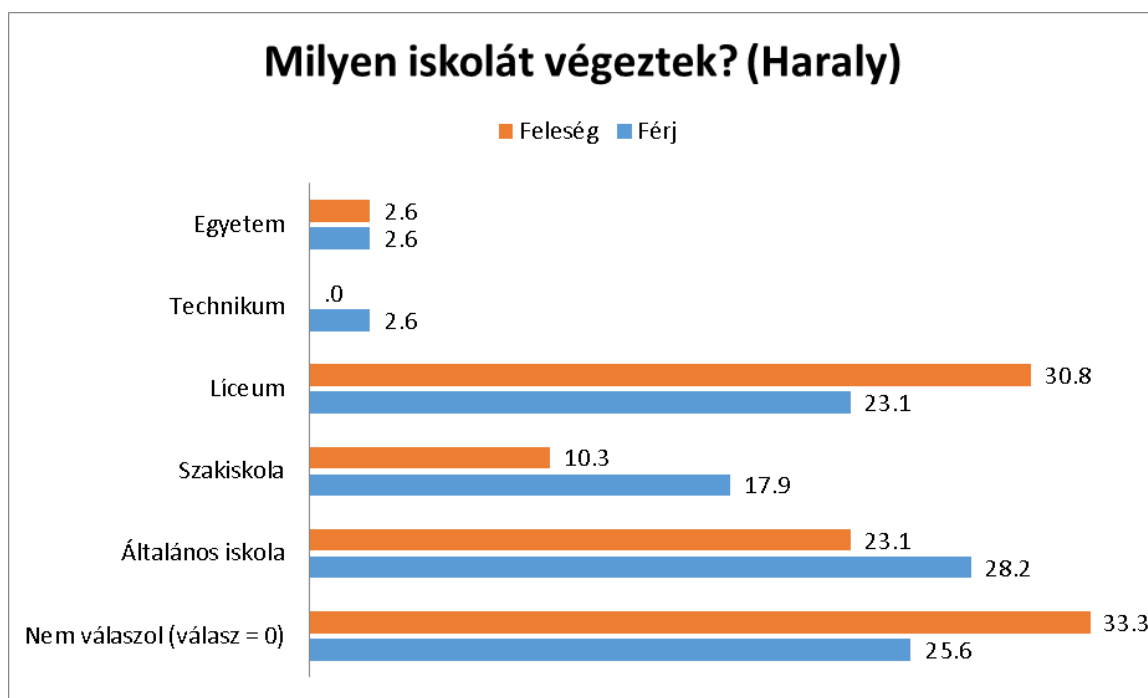
33. számú ábra: Állattartó családok száma (Haraly)

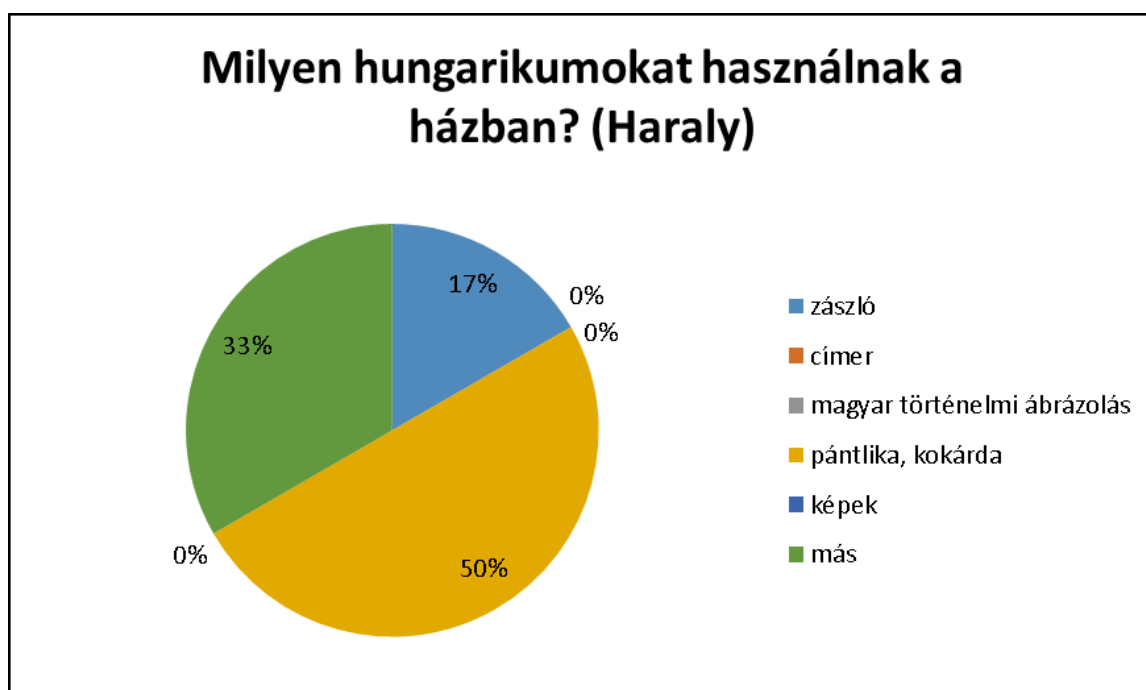
34. számú ábra: Mi a fő jövedelmi forrásuk? (Haraly)

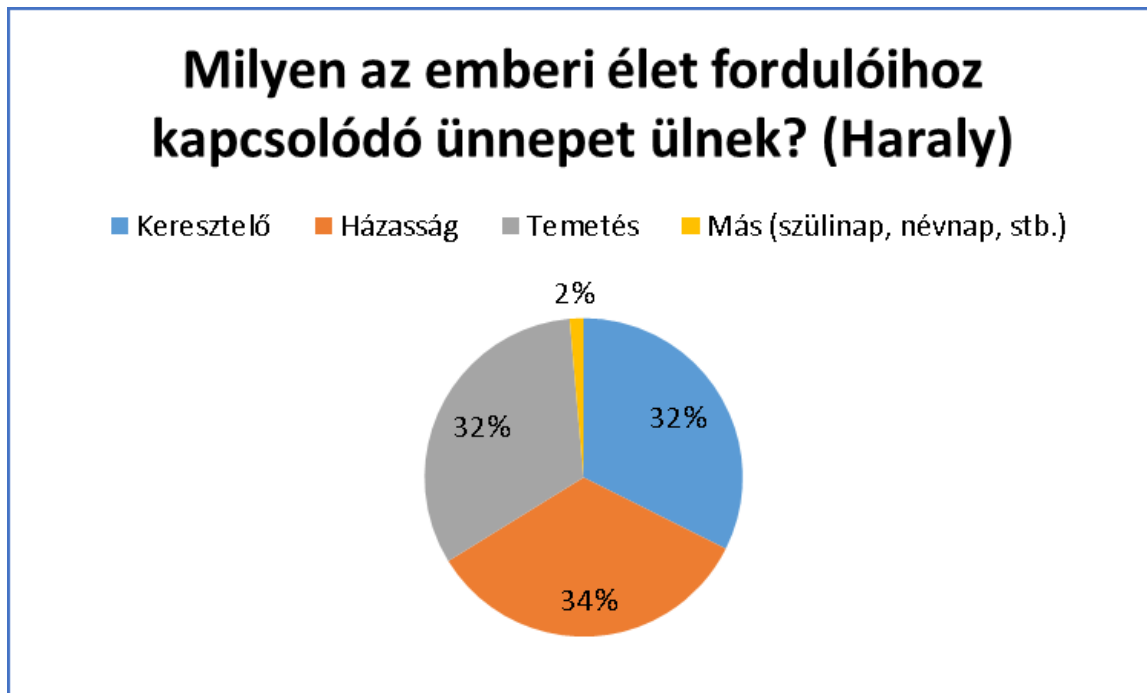
35. számú ábra: Iskolai végzettség (Haraly)

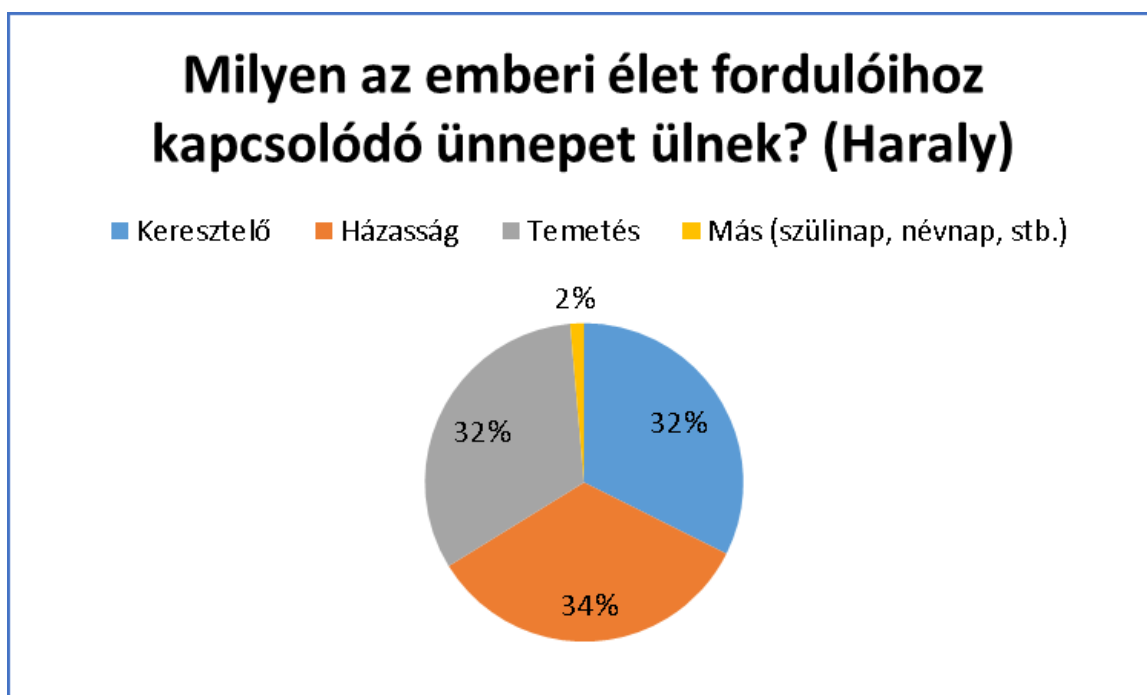
36. számú ábra: Etnikai tárgyi reprezentáció (Haraly)

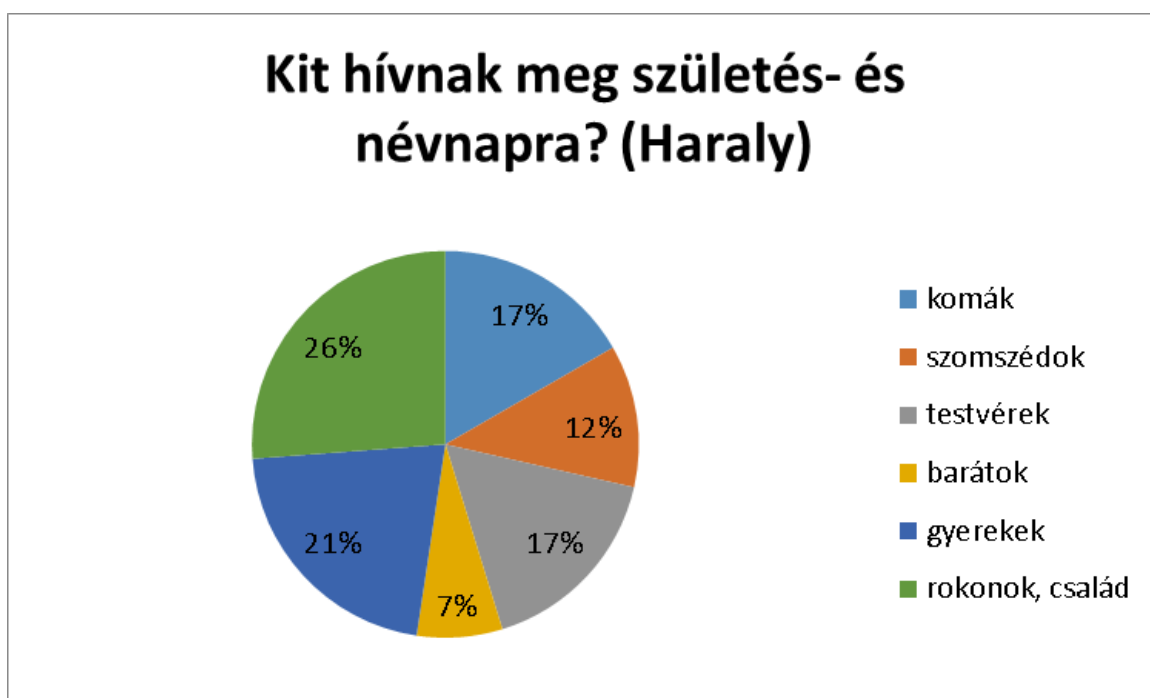
37. számú ábra: Nemzeti ünnepek (Haraly)

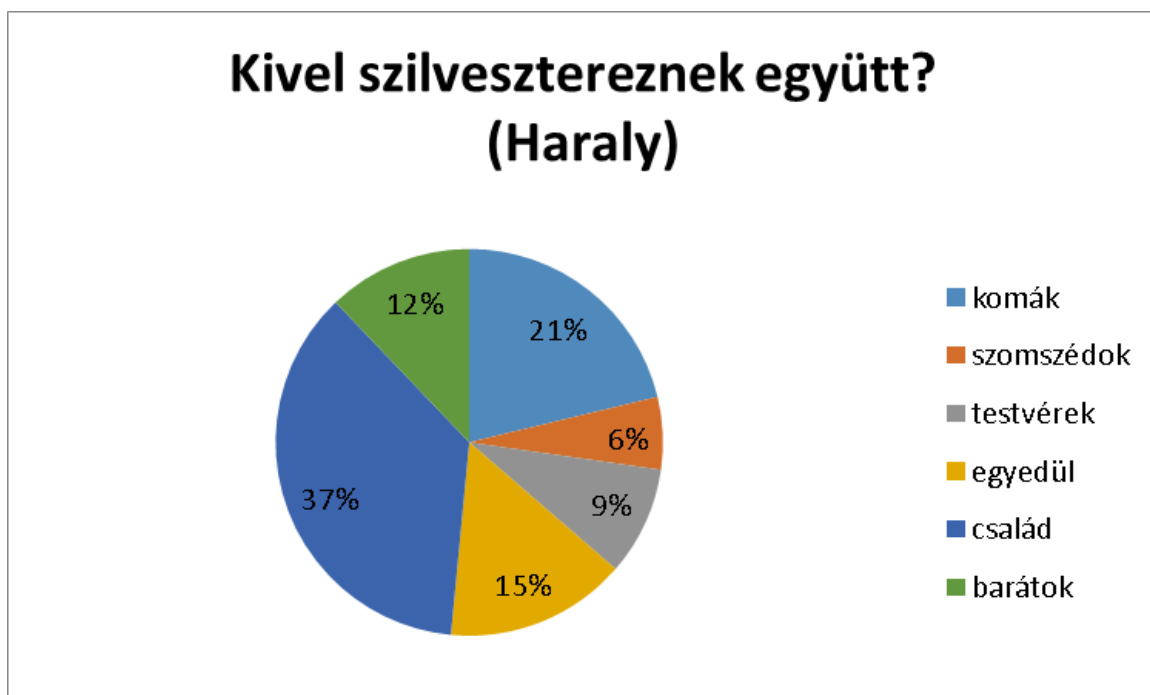
38. számú ábra: Az emberi élet fordulóihoz köthető ünnepek (Haraly)

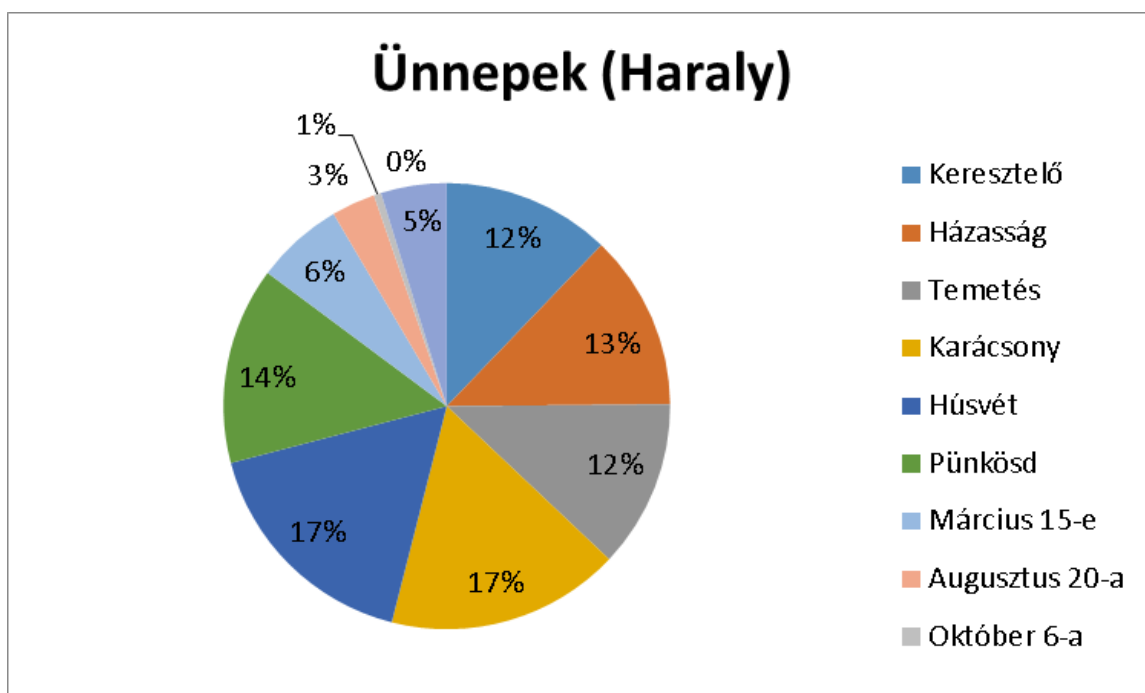
39. számú ábra: Születés- és névnap ünneplése (Haraly)

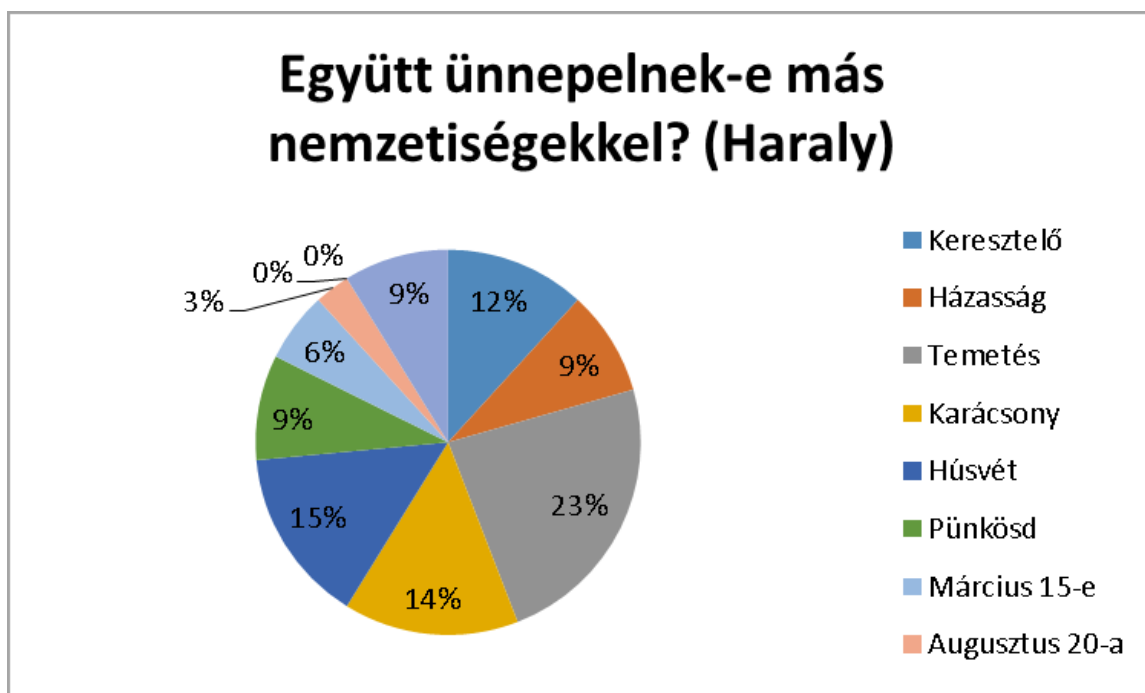
40. számú ábra: Szilveszter ünneplése (Haraly)

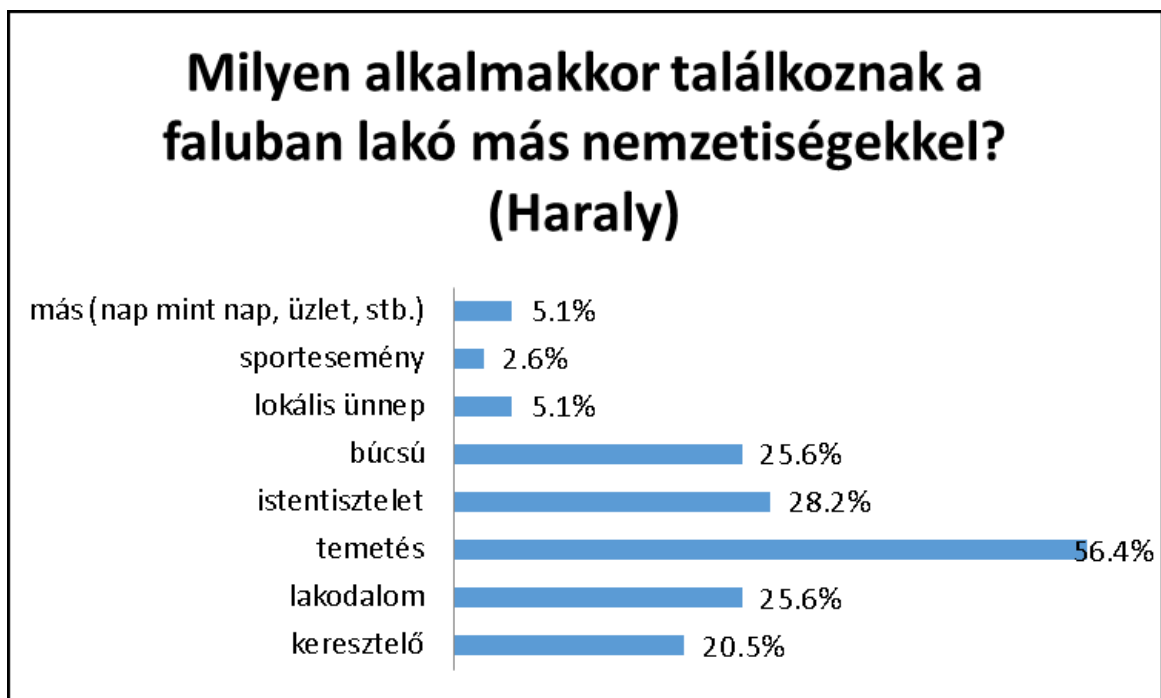
41. számú ábra: Ünnepek összesítve (Haraly)

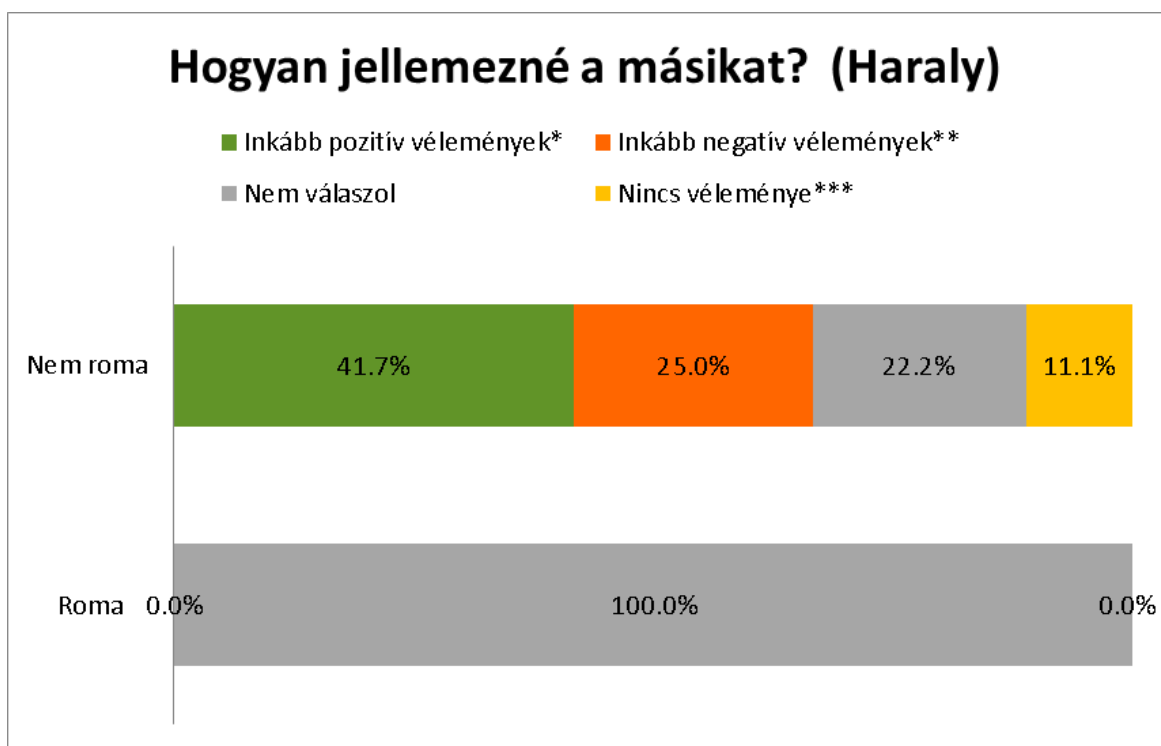
42. számú ábra: Magyar, román, cigány etnikumok együtt ünneplése (Haraly)

43. számú ábra: Találkozás a faluban lakó más nemzetiségekkel

44. számú ábra: Egymás látása (Haraly)

45. számú ábra: Demográfiai adatok (Páva)⁴⁸³

Év	Összesen	Román	Magyar	Német	Cigány	Zsidó	Egyéb
1850	898	39	814	0	45	0	0
1880	870	18	822	0	0	0	30
1890	807	30	753	2	0	0	22
1900	777	27	718	1	0	0	31(cig.)
1910	1089	36	1024	3	0	0	26
1920	949	49	893	0	0	6	1
1930	941	58	881	0	0	0	2
1941	1009	44	962	1	0	0	2
1956	897	?	?	?	?	?	?
1966	865	79	786	0	0	0	0

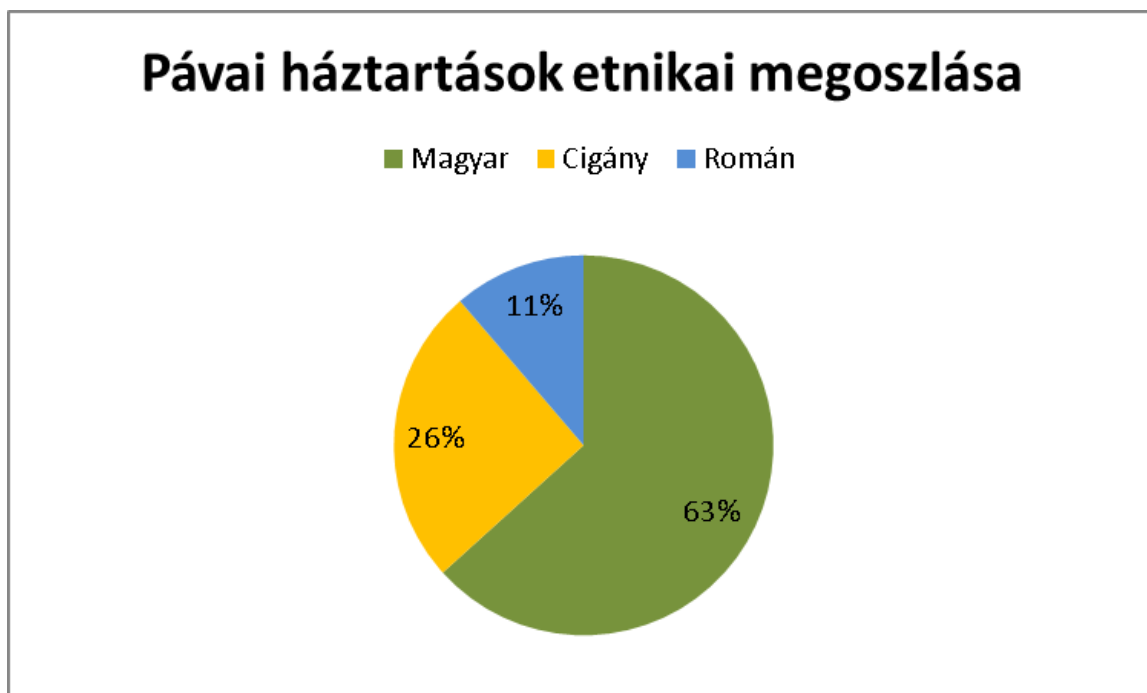
46. számú ábra: Páva lakosságának etnikai megoszlása a 2010-es alap kutatások adatai alapján⁴⁸⁴

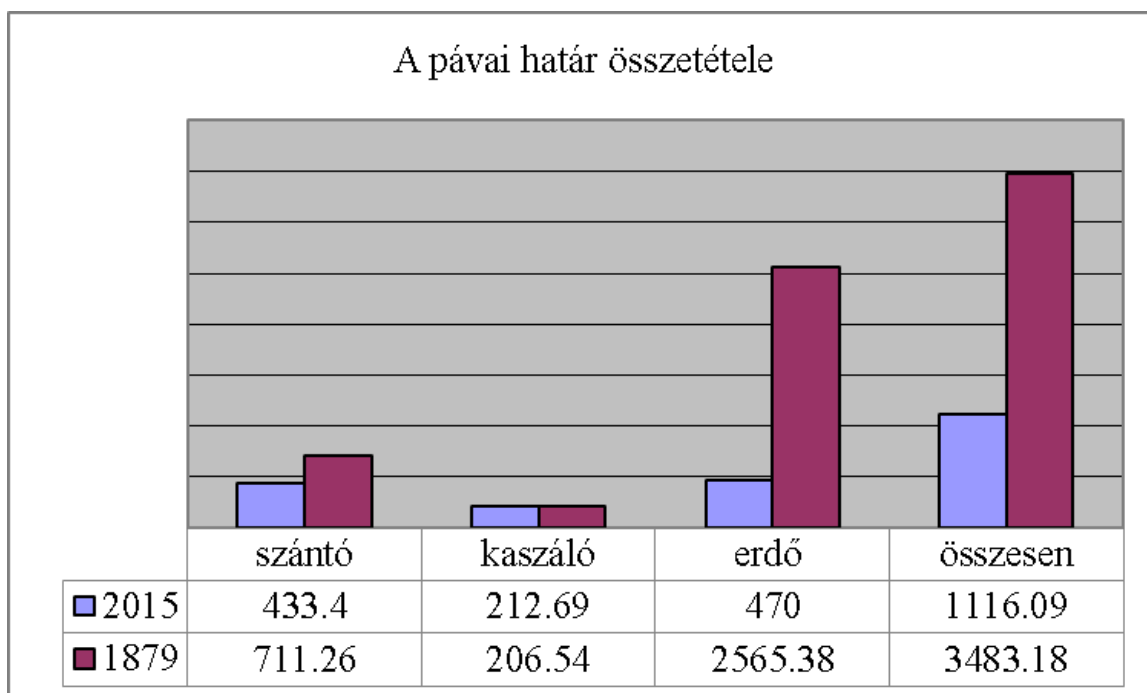
⁴⁸³ Varga E. Á. 1998a. 120.; Pozsony F. 2010.

⁴⁸⁴ Pozsony F. 2011. 30.

47. számú ábra: A pávai háztartások etnikai megoszlása a 2010-es alapkutatások adatai alapján⁴⁸⁵

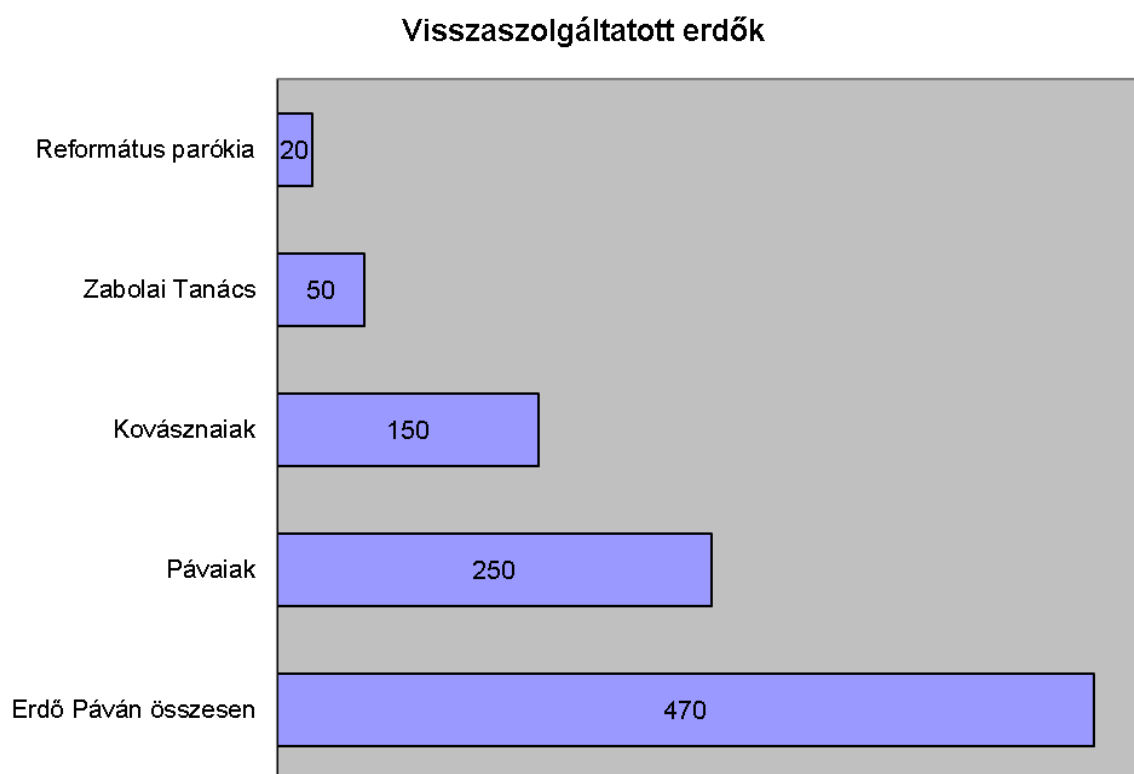
48. számú ábra: A páva határának összetétele Kozma Ferenc⁴⁸⁶ közel 150 évvel ezelőtti adatai és a 2015-ös gazdalajstrom adatai összehasonlításával hektárban kifejezve

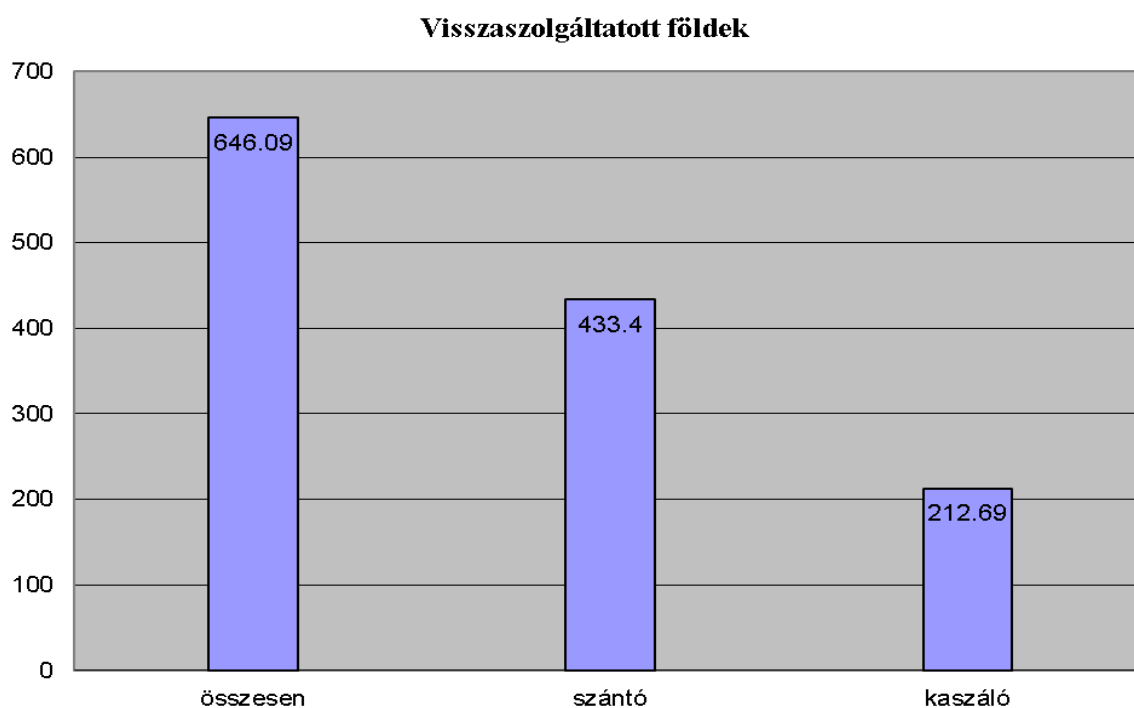
⁴⁸⁵ Pozsony F. 2011. 30-33.

⁴⁸⁶ Kozma F. 1879. 144.; Pozsony F. 2011b.9.

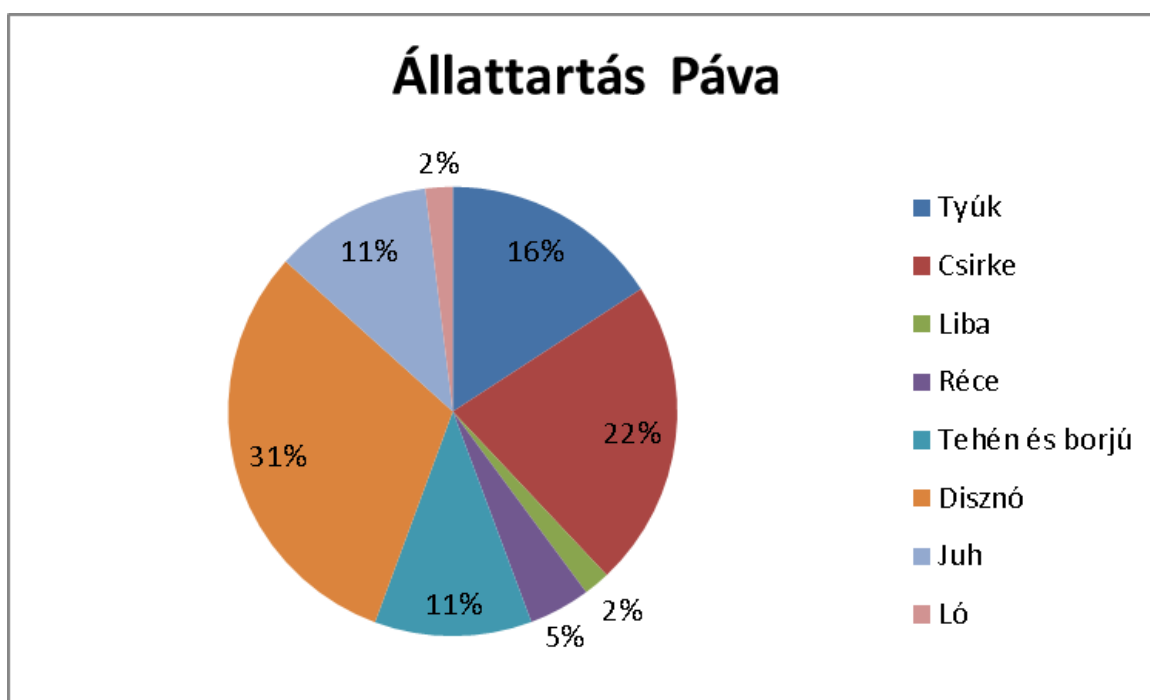
49. számú ábra: A pávai visszaszolgáltatott erdők terjedése hektárban kifejezve

50. számú ábra: A pávai visszaszolgáltatott földek hektárban kifejezve

51. számú ábra: Állattartás Páván (2015-ös adatok)⁴⁸⁷

⁴⁸⁷ Saját gyűjtés.

11.2. Adatközlők

11.2.1. Saját gyűjtés

Bajcsi Ágnes, 80 éves, Haraly
Both Katalin, 39 éves, Székelypetőfalva
Both László, 48 éves, Székelypetőfalva
Dóczé Levente, 35 éves, Páva
Faragó Etelka, 82 éves, Székelypetőfalva
Haán-Deák Anikó, 39 éves, Páva
Héjja Elemér, 45 éves, Székelypetőfalva
Opra István, 57 éves, Székelypetőfalva
Papp Márton, 33 éves, Imecsfalva
Pozsony Hajnalka, 44 éves, Zabola
Réti József, 74 éves, Páva
Sidó Gabriella, 61 éves, Páva
Sidó Géza, 58 éves, Páva
Szőke Anna, 80 éves, Zabola
Szőke Tibor, 63 éves, Haraly
T. Bereczki István, 65 éves, Gelence
Tóth Ernő, 71 éves, Székelypetőfalva
Várhely Piroska, 72 éves, Székelypetőfalva

11.2.1. Rádu Viola gyűjtése

Both Géza, 86 éves, Székelypetőfalva
Faragó Etelka, 82 éves, Székelypetőfalva
Gergely Béla, 67 éves, Székelypetőfalva
Gergely József, 64 éves, Székelypetőfalva
Mocsel Balázné, 43 éves, Székelypetőfalva
Pete Géza, 80 éves, Székelypetőfalva

11.3. Fényképek

11.3.1. Haraly

Falukapu
(Saját gyűjtés)

Fejér-kúria
(Pozsony Ferenc
archívumából)

Elemi iskola és óvoda
(Pozsony Ferenc
archívumából)

A templom felirata
 (Pozsony Ferenc
 archívumából)

Harangláb
 (Pozsony Ferenc
 archívumából)

A római katolikus templom
 (Pozsony Ferenc
 archívumából)

A római katolikus templom
távolról nézve
(Saját gyűjtés)

Bajcsi László és neje
székelykapuja
(Saját gyűjtés)

A Bajcsi-ház
gyümölcsössel
(Saját gyűjtés)

Szőke Tibor kádártermékei
(Pozsony Ferenc
archívumából)

Vonópad
(Pozsony Ferenc
archívumából)

Szőke Tibor háza
(Pozsony Ferenc
archívumából)

Szőke Tibor, a kádár
(Pozsony Ferenc
archívumából)

A kádár munka közben
(Pozsony Ferenc
archívumából)

Házbelső lakójával
(Saját gyűjtés)

Házbelső szentképekkel
(Saját gyűjtés)

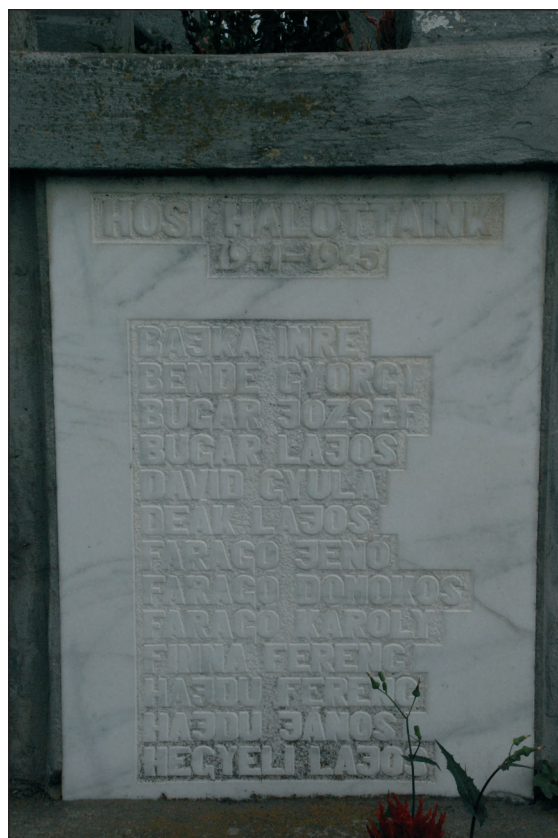

Házbelső tárgyi
emlékekkel
(Saját gyűjtés)

11.3.2. Székelypetőfalva

Világháborús emlékmű
(Pozsony Ferenc
archívumából)

Az I. és a II. világháborúban elesettek névsora (Pozsony Ferenc archívumából)

A világháborús emlékmű alsó fele
(Pozsony Ferenc archívumából)

A világháborús emlékmű felső fele
(Pozsony Ferenc archívumából)

Kereszt a határban
(Pozsony Ferenc archívumából)

A római katolikus templom
(Pozsony Ferenc archívumából)

Fortyogó-fürdő
(Pozsony Ferenc
archívumából)

Borvizes medence
(Pozsony Ferenc
archívumából)

Uzsonnázó gyermekek
(Pozsony Ferenc
archívumából)

Fürdőzők
(Pozsony Ferenc
archívumából)

A szaunaház
(Pozsony Ferenc
archívumából)

Lakásbelső családi fotókkal
(Saját gyűjtés)

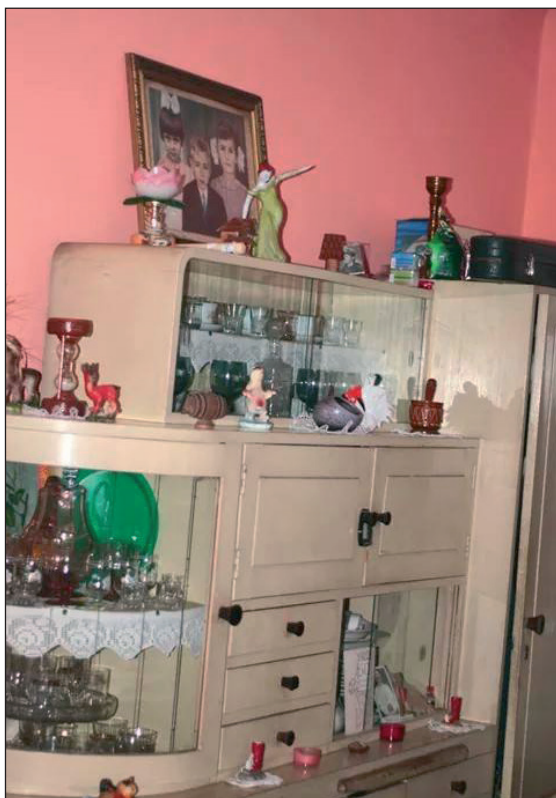
Házi áldás (Saját gyűjtés)

Vitrin vásári emlékekkel (Saját gyűjtés)

Az emlékezés darabjai
(Saját gyűjtés)

Lakásbelső tárgyi emlékekkel
(Saját gyűjtés)

Lakásbelső
(Saját gyűjtés)

Háttérben
a Háromszéki-havasok
(Saját gyűjtés)

Petróleum lámpából átalakított csillár
(Saját gyűjtés)

A modern technika
(Saját gyűjtés)

A kályha teteje
(Saját gyűjtés)

Cigány család
(Saját gyűjtés)

Cigány férfiak lóval
(Saját gyűjtés)

Utcarészlet
cigány telekkel
(Haán-Deák Anikó
archívumából)

Cigány gyermekek
pánkóval
(Haán-Deák Anikó
archívumából)

Farsang Julcsa
és a farsangolók
(Haán-Deák Anikó
archívumából)

Farsangolók
az osztályteremben
(Haán-Deák Anikó
archívumából)

Farsangoló gyermekek,
háttérben az iskola épülete
(Haán-Deák Anikó
archívumából)

Cigány gyermekek
szalmából épített
bunker előtt
(Haán-Deák Anikó
archívumából)

Cigányasszony fogadja
a farsangolókat
(Haán-Deák Anikó
archívumából)

A farsangolók megkínálása
(Haán-Deák Anikó
archívumából)

A legkisebb farsangoló
hazaért (Haán-Deák Anikó
archívumából)

Farsangolók csoportja,
háttérben a katolikus
templom
(Haán-Deák Anikó
archívumából)

11.3.3. Páva

Országzászló 1941-es képeslapon
(Pozsony Ferenc archívumából)

Pávaiak székelyruhában
(Pozsony Ferenc archívumából)

Pávaiak székelyruhában,
háttérben a református templom
(Pozsony Ferenc archívumából)

Bartha-kúria
(Pozsony Ferenc archívumából)

Bartha-ház
(Pozsony Ferenc archívumából)

Cigányasszony gombával
(Pozsony Ferenc archívumából)

A falu képe
a Cigánydombról
(Pozsony Ferenc
archívumából)

Áfonyaszedő cigányok
(Pozsony Ferenc
archívumából)

Házsor a Zsidók pusztáján
(Pozsony Ferenc
archívumából)

Táncoló cigánylegények (Pozsony Ferenc archívumából)

Szász Béla, a falu legöregebb lakója
(Saját gyűjtés)

Római katolikus
templom (Pozsony Ferenc
archívumából)

Lakóház
(Pozsony Ferenc
archívumából)

Református parókia
(Pozsony Ferenc
archívumából)

Református templom
(Pozsony Ferenc
archívumából)

Kolonics István orgonaépítő
mellszobra Kézdivásárhelyen
(Saját gyűjtés)

Marti-család kötáblája
(Pozsony Ferenc archívumából)

A Miskolczy-ház faragott kapuja
(Pozsony Ferenc archívumából)

A Miskolczy-kapu
a csernátoni Haszmann Pál Múzeumban
(Saját gyűjtés)

A Miskolczy-kapu felirata
a csernátoni Haszmann Pál Múzeumban
(Saját gyűjtés)

A Miskolczy-kapu páva mintázata a
csernátoni Haszmann Pál Múzeumban
(Saját gyűjtés)